NICOLAE DAŞCĂLU

NICI PACE, NICI RÃZBOI

ROMÂNIA - UNGARIA, 1919-1940

NICOLAE DASCĂLU

NICI PACE, NICI RĂZBOI. ROMÂNIA-UNGARIA, 1919-1940

NICOLAE DASCĂLU

NICI PACE, NICI RĂZBOI. ROMÂNIA-UNGARIA, 1919-1940

Editura Universității București

~ 2004 ~

Şos. Panduri, 90-92, Bucureşti – 050663; Telefon/Fax: 410.23.84
E-mail: editura@unibuc.ro
Internet: www.editura.unibuc.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DASCĂLU, NICOLAE

Nici pace, nici război: România-Ungaria, 1919-1940 / Dascălu Nicolae - Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2004

ISBN 973-575-872-5

498:439
327''1918/1940''
94(498)'' 1918/1940

Tehnoredactare computerizată: ***Constanţa Titu***

INTRODUCERE

Orice efort, chiar minimal, de a reconstitui evoluţia istorica a relaţiilor româno-ungare nu poate să nu constate aproape obsesiva alternanţă pace-război. În circa un mileniu de evoluţie în acest spaţiu carpato-dunărean, românii şi ungurii mai mult s-au luptat sau, în cel mai bun caz, s-au ignorat, decât au dezvoltat relaţii de bună vecinătate. Sintagma pace război defineşte fără îndoială specificul raporturilor dintre cele două popoare de-a lungul istoriei. O asemenea evoluţie nu poate fi decât ciudată dacă avem în vedere faptul că românii şi ungurii, vecini prin destin, au avut un mod de viaţă apropiat, au avut o evoluţie istorică cu numeroase interferenţe, au trecut prin primejdii comune, au avut aspiraţii legitime adesea foarte apropiate.

Într-o faimoasă conferinţă publică din 1932, intitulată sugestiv *Contra duşmăniei dintre naţii. Români şi Unguri*, titanul istoriografiei române, Nicolae Iorga, a apreciat că face "...o faptă folositoare omenirii în genere şi îndeosebi acestor două popoare, dintre care pe unul îl iubesc, fiind al mieu, iar pe celălalt îl respect pentru opera istorică pe care a îndeplinit-o şi pentru marile însuşiri pe care le-a păstrat şi până acum, arătând câtă zădărnicie este în motivele istorice ale acestei uri, cât de multe sânt momentele în care întregul popor, de o parte sau de alta, s-au găsit împreună pentru a îndeplini o faptă politică sau culturală şi ce urmare ar trebui să iasă de aici pentru viaţa mai departe a unei naţii" (Nicolae Iorga, *op.cit.*, p.3)

În opinia lui Iorga duşmănia dintre români şi unguri nu era justificată, fiind întreţinută mai ales de interese străine. Iorga afirma: " Toată această operă de învrăjbire este sprijinită, înainte de toate, pe anumite interese, mai puternicie din partea unora, cari se ţin de naţia ungurească, fără să fie, de multe ori, de acelaşi sânge cu dânsa; dar aţâţările urii, pentru motive de sânge, între două popoare, este lucrul cel mai neîntemeiat şi cel mai neîngăduit de pe lume" (Nicolae Iorga, *ibidem*).

Deşi "neîntemeiată" şi "neîngăduită", confruntarea româno-maghiară ia forme dramatice chiar în timpul vieţii lui Nicolae Iorga. Privită pe scara evoluţiei istorice, perioada dintre cele două războaie mondiale reprezintă un moment de criză prin răcirea vizibilă a relaţiilor dintre România şi Ungaria, urmare a politicii revizioniste promovate de Budapesta. În aceste condiţii poate fi acceptabilă ipoteza de a defini esenţa raporturilor româno-maghiare din perioada 1919–1940 prin sintagma "nici pace, nici război".

Într-adevăr, relaţiile dintre Ungaria, devenită stat naţional la terminarea primului război mondial, şi România întregită în 1918, s-au caracterizat prin răceală, contacte oficiale minime, relaţii economice mult sub potenţialul a două state vecine, şi prin multe momente de tensiune ca urmare a politicii revizioniste. În fapt, revizionismul maghiar este acela care a conferit nota dominantă a raporturilor româno-ungare din perioada interbelică. Revizionismul este leitmotivul care şi-a pus pecetea pe raporturile dintre cele două state vecine. De aici şi interesul pentru descifrarea acestui fenomen major pentru o întreagă perioadă istorică.

Într-o lucrare apărută la Londra în 1935 J.D. Evans încerca, prin intermediul umorului, să releve ponderea aberantă a unui fenomen exotic ce caracteriza relaţiile internaţionale interbelice: revizionismul maghiar. Anume, era vorba de următoarea glumă: la un concurs european având ca temă viaţa elefantului participă un englez, un german, un francez şi un ungur. Primul, englezul, se prezintă cu o lucrare scurtă, profundă, rod al şederii timp de un an în junglă, unde a studiat direct comportamentul elefantului; germanul, după cinci ani de studiu intens în biblioteci scoate o amplă lucrare, în trei volume, care cuprindea toate informaţiile ştiute despre animalul respectiv; francezul s-a prezentat cu o mică, dar spumoasă, broşură cu titlul „L'amour chez les elephants"; iar ungurul a tipărit în toate limbile de circulaţie, în mii de exemplare, broşura cu titlul "Elefantul înainte şi după Trianon".

Despre revizionismul maghiar interbelic s-a scris mult, încă din epocă. Se va scrie, poate şi mai mult. Şi atunci, de ce ar mai fi nevoie

de încă o lucrare? În primul rând, pentru că multe aspecte ale fenomenului sunt încă necunoscute. În al doilea rând, pentru că în lucrarea de față, științifică prin abordare și concepție, se face o radiografie a revizionismului maghiar prin prisma documentelor de arhivă, românești preponderent. În al treilea rând, pentru că am manifestat întotdeauna o fascinație pentru fenomene sau procese care, în pofida unei aparențe de absurditate s-au dovedit a fi viabile în timp și chiar cu un suport popular consistent.

Lucrarea de față se vrea o abordare, științifică, obiectivă, fundamentată pe surse de arhivă a cauzelor și a impactului revizionismului maghiar asupra României Mari. Credem că solida documentare de arhivă, ușor vizibilă din simpla parcurgere a notelor , ca și interpretarea științifică a informațiilor, pot constitui baza unei lucrări obiective chiar dacă aceasta prezintă unilateral procesul în discuție. În acest fel am ajuns la reflectarea punctului de vedere românesc doar pentru simplul motiv că mai toate documentele sunt românești și pentru că analiza este făcută la București.

Menționata bază documentară se constituie din piese conservate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României și în cea a Ministerului Propagandei Naționale, depozitată la Arhivele Naționale. Informații suplimentare ne-ar fi putut oferi documentele Siguranței Statului și ale Biroului 2 informații din cadrul Marelui Stat Major. Ambele instituții au urmărit fenomenul revizionist mai ales prin prisma activității liderilor iredentiști unguri din Transilvania și au elaborat numeroase rapoarte pe această temă. Din nefericire, respectivele fonduri încă nu sunt complet deschise cercetării. Cu toate acestea apreciem că sursele utilizate, esențiale, ne-au permis a reconstitui trăsăturile fundamentale ale procesului. La aceasta a conlucrat și folosirea unor date provenind din diverse fonduri ale Institutului Hoover, din California. Presa și lucrările din epocă au fost utilizate doar limitat și critic pentru a evita încărcătura lor polemică.

Primul capitol este o încercare de schițare a procesului revizionist, în toată complexitatea lui, așa cum l-a înregistrat diplomația română. Este vorba deci de viziunea diplomaților români și nu de revizionismul

maghiar în sine. Dar obiectivele, metodele de lucru şi zonele de acţiune sunt clar conturate. Înregistrarea corectă şi atentă a acestui ansamblu a relevat amploarea fenomenului şi a determinat cu necesitate organizarea unei replici adecvate. Aceasta a fost dată la două niveluri: intern, prin informarea opiniei publice româneşti şi extern, prin propaganda oficială. Este evident faptul că cercetarea predominantă a surselor oficiale a determinat o imagine oficială, reflectată ca atare în lucrare, după cum argumentele revizioniste difuzate în interbelic au fost criticate cu argumentele atunci cunoscute. Cu alte cuvinte, relevarea netemeiniciei doctrinei revizioniste s-a făcut, în al doilea capitol, prin prezentarea elementelor lansate de oficiali sau autori din epocă şi nu de acum.

Replica masiv oficială, care a luat forma propagandei externe, este pe larg analizată în al treilea capitol. Mecanismul, metodele de lucru şi realizările mai importante sunt reconstituite într-o manieră menită, în opinia noastră, a sugera amploarea răspunsului anti-revizionist al României Mari. Semnificaţia profundă a acestui răspuns a fost clar evidenţiată de Nicolae Titulescu în discursul rostit în faţa Adunării Deputaţilor la 4 aprilie 1934. Cu acest prilej ministrul de externe a spus: „Revizuirea nu este pentru România numai amputarea moşiei strămoşeşti. Revizuirea este amputarea atribuţiunilor istorice ale neamului nostru tocmai în clipa în care el şi-a desăvârşit unitatea".

Aşadar, lucrarea de faţă reconstituie punctul de vedere românesc asupra revizionismului maghiar şi a replicii la acesta, şi se vrea strict ştiinţifică. Sunt prezentate date şi fapte care permit elucidarea opticii oficialităţilor româneşti din epocă asupra procesului în discuţie. În ce măsură au fost atinse aceste obiective va putea stabili doar cititorul.

A fost revizionismul maghiar interbelic un proces absurd ? Prin prisma evoluţiilor spectaculoase din relaţiile româno-maghiare de după terminarea războiului rece, răspunsul este **DA**. Revizionismul maghiar interbelic a fost un proces absurd pentru simplul motiv că obiectivele sale erau condamnate la a fi blamate de istorie.

* * *

După căderea zidului Berlinului relațiile dintre România și Ungaria, angajate activ în procesele de integrare europeană și euro-atlantică, au intrat pe un făgaș cu totul nou, imposibil de conceput în perioada interbelică și chiar în perioada comunistă. Semnarea tratatului politic de bază dintre România și Ungaria , în 1997, nu a făcut decât să deschidă calea instituirii parteneriatului strategic româno-ungar în noiembrie 2002. Iar realizarea înțelegerii între București și Budapesta pentru aplicarea legii privind statutul maghiarilor din afara Ungariei este un excepțional succes care sugerează potențialul uriaș al reconcilierii. Soluționarea pe canale diplomatice a principalelor probleme legate de statutul minorităților naționale permite eliminarea unor semnificative surse de tensiune ca și a temei principale de alimentare, timp d multe decenii, a propagandei revizioniste . Schimburile comerciale au depăşi, în 2002, un miliard de dolari. În cadrul diverselor formule de cooperare regională România și Ungaria realizează o foarte bună cooperare. România și Ungaria vor fi parteneri într-o alianță militară, respectiv NATO, ca și în Uniunea Europeană.

Au dispărut, chiar și în aceste condiții, pretențiile revizioniste maghiare la adresa României ? Nu, pentru simplul motiv că mai există forțe extremiste, există oameni care privesc doar în trecut și refuză a accepta beneficiile viitorului. Istoria a demonstrat că reconcilierea româno-maghiară, la fel ca și reconcilierea istorică franco-germană, este posibilă, este realizabilă și este favorizată din plin de procesul de integrare europeană. Este evident astăzi că motorul reconcilierii româno-ungare este procesul integrării europene. Într-o Europă unită disensiunile de tot felul, inclusiv pretențiile revizioniste, sunt condamnate pieririi.

Apreciez că o analiză științifică a fenomenului revizionismului maghiar interbelic poate fi un avertisment pentru nostalgicii trecutului dar și un exercițiu academic folositor.

Capitolul I

Conținutul revizionismului maghiar văzut de diplomația română

Oarecum paradoxal, revizionismul maghiar s-a născut încă înainte de semnarea Tratatului de la Trianon, din chiar momentul în care popoarele oprimate din monarhia dualistă şi-au exercitat dreptul la autodeterminare. În acest fel, în momentul încheierii primului război mondial Ungaria a devenit, evident fără voie, un stat național restrâns la limitele sale fireşti, chiar dacă grupuri mai mari sau mai mici de unguri au rămas în fostele teritorii cucerite, pierdute însă în masa majoritară a altor națiuni care şi-au împlinit idealul național. Aşa cum Trianonul va consacra o realitate deja puternică, Ungaria va avea după 1918 o suprafață de circa 90.000 km^2 şi o populație de peste 8 milioane de locuitori din care peste 92% erau unguri[1].

Dezmembrarea Ungariei istorice, care avea aproape jumătate de milion de km^2 şi peste 20 milioane locuitori, din care abia mai mult de 50% erau unguri, a fost rezultatul clar al oprimării celorlalte populații care au implementat în 1918 dreptul la autodeterminare. Ungaria din monarhia dualistă, la fel ca întregul artificial din care făcea parte, a fost un mozaic de naționalități, aşa încât era firesc ca Trianonul să schimbe radical fizionomia teritorială a vechiului stat şi să desăvârşească opera de creare sau de întregire pe baze naționale a națiunilor succesoare. Aşa cum foarte bine sublinia un jurist român "... vechea Ungarie era rezultatul unei politicii seculare de violență asupra altor națiuni şi a dreptului de cucerire astăzi decăzut din legitimitatea de odinioară"[2].

Noilor realități teritoriale nu le-a corespuns o modificare a mentalității foştilor privilegiați. „Exasperați de pierderile teritoriale şi

văzând că trebuie să renunțe la multe prerogative ce-şi creaseră în vechea monarhie, constata într-un raport diplomatic ataşatul comercial al României la Budapesta, ungurii au întreprins după război o activă propagandă întru slăvirea vechii Ungarii şi ponegrirea statelor moştenitoare. Se afirma mai ales rolul civilizator al Ungariei şi superioritatea ei culturală față de popoarele vecine"[3]. Această campanie, adesea cu forme voalate, lua o amploare tot mai mare, scopul urmărit fiind modificarea prevederilor Trianonului. Într-un referat de lucru al Direcției Generale a Presei şi Propagandei de la Bucureşti se sublinia pericolul generat de „... mişcarea venită de la Budapesta al cărei scop e să micşoreze alarma ce ar putea provoca iredentismul maghiar în țările succesorale, adică să ne facă să nu ne dăm seama decât cât se poate de târziu de lupta metodică ce duc ei pentru schimbarea prin orice mijloace a frontierelor. În vederea acestui scop, tocmai din contră, spiritele se montează zi de zi cu un aparat grandios şi bine organizat"[4].

Aşadar, născut chiar în finalul celui dintâi război mondial, revizionismul maghiar demarează în forță după semnarea, în iunie 1920, a Tratatului de la Trianon de către Ungaria şi principalele puteri aliate şi asociate. Pentru naționaliştii unguri semnarea păcii a fost o zi de doliu, dar şi semnalul declanşării unei campanii ce va lua un drum tot mai periculos pentru pacea europeană. Chiar din 1920 s-a pornit avalanşa memoriilor broşurilor, hărților şi statisticilor maghiare chemate să dovedească „nedreptatea strigătoare la cer" făcută Ungariei prin Trianon[5]. Prin agitația dusă pe această temă s-a ridicat o piedică însemnată în calea consolidării securității şi a limitării armamentelor, a soluționării crizei economice şi a stabilizării politice. Cu alte cuvinte, revizionismul a paralizat soluționarea intereselor stringente, ale comunității internaționale din perioada interbelică[6]. Ungaria nu a ținut seama de noile realități politice şi, arătându-se foarte recalcitrantă, a relevat că nu renunță la speranța de a vedea restabilite vechile frontiere[7].

Direct vizată, România a urmărit cu toată atenția naşterea şi evoluția revizionismului maghiar. S-a pornit, desigur, de la aprecierea necesității de a cunoaşte mijloacele utilizate de revizionism pentru a putea evalua proporțiile sale reale şi a le combate cu mijloace adecvate.

A. Gociman, specialist în problemă, sublinia: „trebuie să cunoaştem armele adversarului pentru a şti ce să le opunem... Să fim conştienți de dreptatea noastră şi să opunem acelui istoric "nem, nem, soha" hotărârea neclintită şi dârză a neamului nostru mult încercat şi oțelit în lupte milenare, de a păstra cu sângele nostru pământul pentru care au curs râurile de sânge ale generațiilor trecute. Pentru înaintaşii noştri unitatea națională era doar un ideal... Pentru noi ea este o realizare sfântă şi trebuie să dăm dovadă că suntem gata a o apăra cu îndărătnicie şi cu orice jertfă"[8].

1. Obiectivele revizionismului

Conținutul şi scopurile mişcării revizioniste au fost amplu analizate de autorii români mai ales la nivelul teoriei, dar şi de diplomații țării prin prisma manifestărilor concrete. A. Gociman considera că după un trecut plin de exploatare nemiloasă a minorităților naționale, pretenția Ungariei, după 1920, de a cere drepturi pentru conaționalii din statele succesorale pare cel puțin o nepotrivire ciudată. Era mai mult decât un paradox faptul că Ungaria postbelică pleda în fața lumii pentru cauza minorităților, deoarece acasă la ei revizioniştii unguri erau şovini şi intoleranți. „Ceea ce urmăreşte deci Ungaria, apreciază autorul citat, nu este decât o politică de cuceriri care, în secolul XX, este paradoxal şi are să-i pricinuiască multe neajunsuri"[9].

Revizioniştii unguri pretind că dezmembrarea Ungariei prin Tratatul de la Trianon ar fi o nedreptate şi că era țara care a suferit cel mai mult prin „sentința aspră" din iunie 1920. În fapt, revizioniştii urmăresc anularea completă a tratatului de pace, scopul lor fiind reînvierea regatului Sfântului Ştefan ce se întindea din Carpați până la Adriatică[10]. „Propaganda revizionistă ungurească, subliniază A. Gociman, nu este cu nimic justificată sub raport istoric, de drept şi politic, iar ca idee ea este o erezie. Ungaria, care prin tratamentul barbar al naționalităților, a declanşat războiul mondial, se dovedeşte din nou a fi un element de discordie în Europa. Revizionismul maghiar

este un anacronism, dar, în acelaşi timp, un fapt divers din punct de vedere politic“[11]. Gociman considera că Ungaria poate afişa şi exploata ideea revizuirii, dar nu va câştiga niciodată opinia publică internaţională, deoarece, aceasta din urmă şi-a exprimat poziţia când a impus principiul autodeterminării[12]. Adversarul major al Ungariei era dreptatea. Crezând că poate mobiliza forţa împotriva dreptăţii, Budapesta releva doar că face aceeaşi politică greşită ca în trecut. Este deci o poziţie anacronică, este o dovadă că Ungaria era din nou alături de evoluţia istorică şi de realităţile politice. „Văzând-o ridicând mâinile ei neputincioase pentru a întoarce înapoi roata istoriei, Ungaria revizionistă nu trebuie temută, ci compătimită“[13].

O amplă analiză a fenomenului revizionist a întreprins juristul G. Sofronie. El considera că revizionismul era una din piedicile cele mai serioase din calea consolidării păcii şi stabilităţii europene, fiind contrar ordinii internaţionale. Revizionismul era promovat mai ales de statele învinse în primul război mondial la care au supravieţuit ideile perimate de hegemonie politică, de echilibru al forţelor sau de oprimare a naţionalităţilor. „Prin tribulaţiile oamenilor ei politici, prin politica ei de nerespectare a tratatelor, prin educaţia ce dă tinerimii, în fine prin propaganda ei susţinută, Ungaria a transformat această acţiune într-un focar de continui agitaţii şi de provocare războinică chiar care contravine atât idealul de astăzi al umanităţii civilizate, cât şi necesităţilor imediate ale Europei“[14]. Când vizează clauzele teritoriale, revizionismul maghiar este o acţiune regresivă din punctul de vedere al dezvoltării principiilor de drept al ginţilor, este o manifestare de anarhie internaţională deoarece pune în discuţie unitatea politică a statelor[15].

O analiză juridică a revizionismului este făcută şi de M.A. Antonescu care consideră că problema a devenit de interes european doar prin campania dezlănţuită de Ungaria, care a afectat pentru aceasta o mare parte din bugetul naţional şi multe energii. „Întreţinută în opinia publică prin favoarea venală a unora, apreciază juristul român, prin superficialitatea şi idealismul altora sau prin complicitatea celor interesaţi la continua convulsie a ordinii politice actuale, chestiunea revizionistă a fost constant menţinută ca o supapă de diversiune şi

anarhie pe cadranul vieții europene“[16]. În nici un caz revizionismul nu poate fi un instrument juridic de organizare internațională, fiind un simplu mijloc politic subiectiv, o temă de agitație în viața politică internațională[17]. Revizuirea tratatelor de pace putea duce la decadență în evoluția dreptului internațional, fiind o infirmitate congenitală a regulii de drept care este principiul „pacta sunt servanda“. Vizând distrugerea respectului pentru tratate, revizionismul nu poate duce decât la regresul dreptului internațional și constituie o amenințare pentru organizarea comunității de state prin subminarea bazelor sale sociale, morale și istorice. „Revizionismul constituie o gravă primejdie a ordinii internaționale actuale și un obstacol, nu o cale pentru organizarea păcii“[18].

În prefața la lucrarea lui G.D. Cutcudache, I.G. Duca este de acord cu ideea că, teoretic, tratatele internaționale sunt susceptibile a fi modificate, ca orice operă umană. Politic însă, era inadmisibil a se vorbi de revizuirea tratatelor de pace care „au fost scrise cu sânge nu cu cerneală. Ele au izvorât din sacrificii nemaipomenite, nu din raționamente abstracte... Omenirea nu poate încuviința ca noul statut al lumii, obținut cu atâta trudă și cu atâta jertfă să poată fi răsturnat la fiecare pas pentru satisfacerea ambițiilor unora sau a răzbunărilor altora. Dezvoltarea istorică va corecta, în chip firesc,, fără zguduiri, imperfecțiunile trecătoare ale tratatelor existente. Orice acțiune menită să tulbure pacea lumii pe temeiul revizuirii tratatelor se va lovi de opoziția lumii civilizate“[19].

Analizând desfășurarea procesului de formare a statului național unitar român, Sever Stoica evidențiază vechimea ideii unirii la români și falsitatea teoriei revizioniste că deciziile de la Alba Iulia nu ar fi rezultatul voinței liber exprimate a populației majoritare a Transilvaniei. „Această deformare a realităților de către revizioniști nu se poate susține însă nici sub unghiul faptelor istorice nici sub raportul ideilor morale ce animă gândirea umanității căci ideea unirii este veche la români, iar umanitatea civilizată nu acceptă cuceririle teritoriale. Prin adunarea națională de la Alba Iulia s-a rostit concluzia ultimă a ideii naționale, principiul autodeterminării“[20].

Autor al mai multor lucrări în problema dată, C.I. Codarcea sublinia că revizionismul vizează integritatea teritorială a unor state care includ şi minorităţi etnice. Politica revizionistă atacă tratatele de pace care au fixat frontierele de după primul război mondial şi pretinde revizuirea lor. Ungaria făcea propaganda cea mai gălăgioasă, dorind a revizui frontierele cu toţi vecinii săi. În acest scop făcea agitaţie pentru a zdruncina încrederea în tratatele de pace. Era cât se poate de clar că revizionismul presupunea o acţiune războinică şi deci trebuia combătut de toţi cei care doreau liniştea şi pacea Europei. Era ştiut că marile puteri ale lumii nu vor ceda nici o colonie aşa încât, se întreba ziaristul român, de ce România, Cehoslovacia sau Iugoslavia ar ceda din teritoriile locuite de fraţii lor[21].

Opiniile juriştilor sau ziariştilor români nu erau izolate, fiind împărtăşite şi de mulţi străini. Astfel, pentru a da un singur exemplu, istoricul englez R.W. Seton-Watson considera că revizionismul era un proces major al vieţii internaţionale de care depindea soluţionarea problemei dezamăgirii şi a securităţii. Realizarea obiectivelor revizioniste putea duce la modificarea raportului de forţe din Europa[22]. Ungaria, în special, ridica pretenţii revizioniste la toate frontierele sale. În acest fel se punea un obstacol serios în calea cooperării economice a ţărilor din Europa Centrală. Doar înlăturarea pretenţiilor revizioniste putea crea atmosfera propice negocierilor. Generată de speranţa de revanşă şi întreţinută prin agitaţii politice revizuirea nu era o soluţie pentru problemele europene[23].

Cercurile oficiale din Bucureşti au realizat pericolul propagandei revizioniste şi au acţionat cu seriozitate, deşi nesistematic, pentru combaterea efectelor acesteia în ţară, pentru prevenirea opiniei publice, cât şi în afară. Diplomaţia română a urmărit cu atenţie şi consecvenţă manifestările revizioniste şi a consemnat în diverse rapoarte toate manifestările ostile ţării. În funcţie de condiţiile locale şi de resursele financiare disponibile, din nefericire adesea insuficiente, s-a dat replica adecvată. Iar la Bucureşti, Direcţia generală a presei şi propagandei a centralizat programul antirevizionist. Pentru anii 1930–1936 s-au realizat sinteze ale manifestărilor interne şi externe ale revizionismului

maghiar. Elaborate de M.A. Blenche, mult timp secretar al Legației române la Budapesta, asemenea sinteze, trimestriale de regulă, înregistrau toate manifestările publice, din Ungaria și din alte țări, ale revizionismului maghiar. O succintă trecere în revistă a câtorva dintre aceste sinteze ne va releva optica diplomației române asupra revizionismului maghiar, dar va pune în lumină și ponderea fenomenului respectiv.

Pe fundalul marii depresiuni și ca urmare a pasivității aproape absolute a Micii Înțelegeri, spre sfârșitul anului 1930 propaganda revizionistă maghiară a luat amploare și a obținut succese în toate țările foste aliate și neutre. Un indiciu al avântului mișcării a fost faptul că la 30 septembrie 1930, pentru prima dată, delegatul Ungariei la Societatea Națiunilor cerea revizuirea Trianonului. Imediat Apponyi, contele Bethlen și ministrul de externe, contele Karolyi au făcut ample declarații presei în același sens. Considerat a fi cel mai abil politician al Ungariei, contele Bethlen a întreprins vizite la Berlin și Roma, susținând necesitatea colaborării celor trei țări pe baza intereselor comune. Contele Karolyi a subliniat prin declarațiile sale că politica externă ungară făcea din revizionism un obiectiv central. Iar președintele Ligii revizioniste, Tibor Eckhárd, a admis, la 16 decembrie 1930, că modificarea clauzelor Trianonului ar putea fi posibilă doar pe calea armelor[24].

Așa cum constata M.A. Blenche, revizioniștii se limitau în acel sfârșit al lui 1930, la încercarea de a câștiga cât mai multe segmente din opinia publică internațională, pregătind astfel momentul când problema se va discuta oficial. Oameni politici, ziariști, scriitori etc. erau sondați asupra opiniei lor despre revizuirea Trianonului, iar albumul *Justice for Hungary,* scos de ziarul " Pesti Hirlap", a fost distribuit gratuit, în mii de exemplare, în toată lumea. Se anunțase și începerea elaborării unui memorandum de către Asociația juriștilor din Ungaria care intenționa a-l difuza la organizațiile similare din alte țări[25].

Manifestări revizioniste s-au înregistrat în diverse state. În Anglia, pe primul plan era marele susținător al revizuirii Trianonului, lordul Rothermere, care a adresat mesaje de Anul Nou națiunii maghiare și

Ligii revizioniste din Budapesta. Alte manifestări cu caracter revizionist: conferința publică a ministrului plenipotențiar R. Zicky susținută la Hull la 14 decembrie 1930; conferința reprezentantului Ligii revizioniste la Londra, J. Hordossy, din ziua de 16 decembrie; apariția unor articole favorabiel ideii revizioniste în „Whitehall Gazette", „Fortnightly Review" şi „Saturday Review". În Franța ies de sub tipar volumele despre Ungaria semnate de A. Yardat şi René Depuis, iar în „La Victoire" Gustave Hervé continuă publicarea unor articole revizioniste. Mussolini a acordat la 1 ianuarie 1931 un interviu presei solicitând a se repara nedreptatea morală a ciuntirii Ungariei; scriitorul Aldo Dami susținea un ciclu de conferințe la Budapesta la sfârşitul lunii noiembrie 1930, iar la Genova, Bologna şi Florența, se constituiau, tot atunci, asociații Amici dell' Ungheria. În Statele Unite: dr. C. Cornish, secretarul Federației unitarienilor din America, a vorbit la 10 noiembrie despre minoritățile din Transilvania; s-a ținut, la sfârşitul lunii decembrie 1930, adunarea generală a Ligii revizioniste maghiare din America şi s-a lansat o petiție adresată Societății Națiunilor şi semnată de zece mii de americani. Toate acestea erau doar manifestări externe ale mişcării revizioniste care în Ungaria era susținută prin campanie de presă, întruniri publice şi colectare de fonduri[26].

O listă cu aproape 250 de nume indica adepții revizionismului maghiar din douăsprezece țări. Pe primul loc era Italia, cu şaizeci şi două persoane, urmată de Franța cu patruzeci şi trei şi Anglia cu patruzeci şi două[27].

La începutul anului 1931 conducătorii Ligii revizioniste din Budapesta au anunțat realizarea primei părți din programul acesteia: informarea opiniei publice internaționale asupra stării de lucru nedrepte şi insuportabile creată în Europa Centrală prin Trianon şi asupra pericolului generat astfel de acest tratat pentru pace. Urma trecerea la altă fază, mai dificilă, anume a atestării caracterului de masă al revizionismului maghiar, aflat în legătură cu pretențiile altor state europene. Consemnând această declarație, secretarul Legației române din Budapesta menționa că prin crearea Ligii revizioniste unii suporterii naivi credeau că va fi suficientă agitația politică pentru ca obiectivele să fie atinse, în timp ce alții, mai realişti, dar mai puțini la număr, au

apreciat că era necesar un program mai complex şi de durată, ce se putea finaliza doar în condiţiile internaţionale speciale. Activitatea imensă din ultimii patru ani a relevat că cei din urmă au dreptate. Tinzând la a da impresia unei mişcări de masă pe plan intern, mai ales liderii revizionişti au iniţiat şi atragerea muncitorilor. Pe de altă parte, s-au stabilit legături cu revizioniştii din celelalte state învinse pornind de la ideea că în bloc tratatele de pace se vor modifica mai uşor[28].

Obişnuitele manifestaţii interne, cât şi acţiuni externe organizate în Italia, Franţa, Anglia, Germania, Elveţia, Suedia, Olanda sau SUA, au dat substanţă propagandei revizioniste în primul trimestru al anului 1931[29]. Noi suporteri, în număr de 52, se adăugau pe lista revizioniştilor din cinci ţări aliate sau neutre[30].

În cel de-al doilea trimestru al lui 1931 propaganda revizionistă s-a restrâns în ţările anglo-saxone, dar s-a extins în lumea latină. Se pare că nici fondurile Ligii revizioniste maghiare nu erau inepuizabile şi de aceea "nu se poate dezvolta în acelaşi timp o activitate la fel de intensă pe toate terenurile", constata Blenche. Pe plan extern, mai ales în Franţa şi Italia au fost organizate multiple manifestări. În Anglia, Olanda, Germania şi Statele Unite se publică o serie de articole şi sunt iniţiate conferinţe publice[31]. Un număr de 33 de adepţi ai revizionismului maghiar, din cinci ţări, completează lista de suporteri ai modificării clauzelor Trianonului[32].

Ca urmare a agravării crizei economice, care a dus şi la căderea guvernului Bethlen, ce susţinea fervent revizuirea, propaganda pe această temă s-a redus în vara anului 1931. Confruntat cu mari dificultăţi financiare, guvernul Karolyi s-a văzut nevoit să ceară sprijinul Franţei, ceea ce a dus şi la reducerea atenţiei, morale şi materiale, acordată Ligii revizioniste. Activitatea acesteia s-a diminuat la minimum mai ales că opinia publică maghiară a început a se întreba dacă revizionismul nu era un lux în condiţiile date. Bleche estima că „... această ameţeală a propagandei revizioniste maghiare va fi de foarte scurtă durată şi, trezindu-se din letargia ei, va reîncepe activitatea sa cu o tărie şi mai mare, mai cu seamă în Franţa, prin simpatia căreia speră să realizeze mai uşor revizuirea Tratatului de la Trianon"[33]. Pentru moment însă, acţiuni revizioniste s-au înregistrat mai ales în Ungaria

şi doar sporadic în Franţa, Italia şi SUA[34] unde s-au câştigat alţi treizecişişase de suporteri[35].

În vara anului 1932, M.A. Blenche constata cea mai redusă activitate revizionistă din ultimii trei ani. Cauza era desigur criza economică care a afectat toate păturile sociale ce susţineau politica de revizuire. Lipsa de fonduri făcea ca Liga revizionistă să pună accent pe activitatea internă şi să restrângă la limită pe cea din exterior. Statele Micii Înţelegeri sperau că Ungaria va accepta planurile de refacere economică prin renunţarea la revizionism, dar Budapesta nutrea idei contrare. Reuniuni publice, conferinţe şi articole în presă sunt iniţiate în Ungaria, dar şi în Franţa, Italia şi Anglia[36]. Lista adepţilor revisionismului mai adaugă 13 nume din respectivele ţări[37].

Acest curs regresiv a fost întrerupt brusc în iulie 1932 prin sosirea la putere a cabinetului condus de Gömbös, vechi campion al revizionismului. „Este uşor deci de închipuit, nota Blenche, mentalitatea noului premier maghiar în materie de propagandă şi atitudinea ce va avea în chestiunea revizuirei“[38]. Din primele zile de la numire, Gömbös a ţinut cinci discursuri publice pe care le-a început cu evidenţierea efectelor dezastruoase ale tratatului de pace. În opinia diplomatului român criza economică şi imposibilitatea contractării de noi împrumuturi externe vor obliga guvernul maghiar să risipească banii statului pentru propaganda revizionistă şi înarmare. „Este incontestabil că activitatea propagandei revizioniste maghiare, aprecia Blenche, a intrat într-o fază nouă şi rezultatul ei începe să se manifeste deja atât în interiorul Ungariei, cât şi în străinătate“[39]. Mai ales în Italia, Anglia, Statele Unite şi Franţa s-au înmulţit manifestările revizioniste[40].

Succesele înregistrate au făcut ca la sfârşitul anului 1932 guvernul Gömbös să înscrie oficial revizuirea Trianonului în programul cabinetului. În acest fel mişcarea revizionistă a devenit o acţiune oficială condusă de guvern care avea sprijinul intelectualilor în primul rând, reuniţi în tot felul de organizaţii în frunte cu Liga revizionistă. Activitatea acesteia, având sprijin oficial deschis a atins o asemenea amploare încât „... nu există deja nici un oraş, orăşel sau comună mai

mare în Ungaria unde filialele ei n-ar fi deja organizate. Pot să afirm, preciza Blenche, că 95% din intelectualii unguri sunt înglobați în diferite asociații patriotice care pretind revizuirea. Centrele muncitorilor industriali și ale minerilor sunt și ele organizate și puse în serviciul propagandei revizioniste. Numai țăranii unguri stau încă departe de această mișcare din lipsă de organizare necesară și preocupați de grijile lor zilnice în urma crizei agrare"[41].

Carența de fonduri a dus totuși la o limitare a activității revizioniste, dar și la o adaptare abilă la conjunctură a metodelor de acțiune. Spre sfârșitul anului 1932 s-a pus accent mai ales pe metoda invitării de ziariști sau scriitori străini, bine primiți în Ungaria și plimbați prin toată țara până când se declarau convinși de necesitatea revizuirii, publicând apoi articolele în acest sens. În acest fel se obțineau bune rezultate cu cheltuieli minime. Cât despre presa maghiară, aceasta era integral pusă în serviciul revizionismului, urmând indicațiile Direcției presei de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. Analizând situația de la sfârșitul anului 1932, secretarul legației române din Budapesta aprecia că progresele rapide ale propagandei revizioniste se datora în primul rând absenței aproape totale a replicii Micii Înțelegeri, cât și efectelor crizei care, între altele, a făcut ca multă lume rău informată să creadă că principala cauză a situației grele deriva din prevederile tratatelor de pace. „Organele propagandei revizioniste nu fac decât să adune cât mai multe argumente artificiale spre confirmarea acestei erori elementare, exploatând-o în favoarea tezei maghiare"[42]. Sub semnul acestor caracteristici s-au desfășurat acțiunile revizioniste la sfârșitul anului 1932 atât în Ungaria, cât și în afara ei[43].

Începutul anului 1933 a demarat sub impactul unei intensive propagande revizioniste stimulată de conjunctura internațională. Orice declarație revizionistă era primită cu entuziasm la Budapesta, care apoi, în mod brusc, trecea la deznădejde când presa publica afirmații defavorabile tezei maghiare. Gömbös a mers până acolo încât să considere că lansarea proiectului italian privind un pact în patru era un succes al său personal. Prin declarații repetate, șeful guvernului maghiar a pus pe prim plan obținerea egalității în probleme militare.

Pe de altă parte, în bugetul votat de Cameră fondurile pentru propagandă erau mult sporite aşa încât era de aşteptat pentru primul trimestru al lui 1933 o intensificare a acţiunilor revizioniste[44]. Într-adevăr, acest fenomen s-a înregistrat mai ales în interior şi în Anglia, Franţa, Italia, SUA şi Germania[45].

Modificarea treptată a prevederilor proiectului pactului celor patru, ce stimulase speranţele revizioniştilor unguri, a dus la o demoralizare evidentă. În acel moment, „... ungurii s-au trezit şi au înţeles că momentul revizuirii Tratatului de la Trianon este tot atât de departe ca şi înaintea încheierii Pactului Mussolini“[46]. Declaraţii făcute în Parlamentul de la Budapesta au exprimat dezamăgirea oficialilor pentru modificarea formei iniţiale a pactului quadripartit. Discuţiile care au urmat au relevat că ungurii nu au aceeaşi viziune asupra metodelor de urmat pentru obţinerea revizuirii. Unii oficiali cereau unirea cu mişcarea revizionistă din alte state, cu cea din Germania în primul rând, în timp ce alţii insistă asupra unei acţiuni separate. Extremiştii vorbeau mereu de frontierele Ungariei Mari, în timp ce moderaţii cereau doar o rectificare de frontieră pe „linia Rothermere“, care era adesea modificată. Tibor Eckhardt a declarat chiar că pretenţiile revizioniste nu trebuie precizate prea mult, populaţia fiecărui teritoriu revendicat trebuind să decidă soarta sa. Erau chiar suporteri ai necesităţii apelului la Societatea Naţiunilor în timp ce se auzeau şi voci care insistau pentru revizuirea paşnică. Se părea că, pentru moment cel puţin, chiar Gömbös ar fi fost satisfăcut cu o revizuire parţială a clauzelor militare doar ale Trianonului[47].

Din toate aceste păreri controversate, sublinia M.A. Blenche, “putem trage o concluzie sigură şi anume că în momentul acela, în care ungurii au crezut că sunt mai aproape ca oricând de realizarea revizuirii Tratatului de la Trianon, ei n-au reuşit să cadă de acord nici în privinţa metodei de luptă de urmat şi nici în privinţa teritoriilor de pretins... Toţi sunt însă de acord de a afirma că Ungaria numai în cazul acela ar putea colabora economiceşte cu statele vecine, în mod sincer, când s-ar rezolva mai întâi chestiunea revizuirei teritoriale a Tratatului de la Trianon”[48]. Dincolo de această confuzie, propaganda

a utilizat toate ocaziile de acțiune. Astfel, congresul internațional al ziariştilor, ţinut la Budapesta la sfârşitul lunii iunie 1933, a fost abil exploatat. O parte din delegați au primit invitația de a vizita, după lucrări, Ungaria..." şi n-au plecat de aici până ce capetele şi buzunarele lor nu erau în mod îndestulător umplute cu materiale de propagandă revizionistă şi cu bani din fondurile destinate în acest scop. Rezultatul imediat după plecarea ziariştilor străini: au apărut numai în presa europeană circa 300 de articole favorabile Ungariei şi chestiunii revizoniste"[49]. În paralel, acțiuni diverse au fost organizate în SUA, Franța, Italia şi Anglia[50].

Activitatea s-a intensificat în lunile iulie–octombrie 1933 mai ales prin exploatarea abilă a sezonului de vară atât de util excursiilor. Cu trenuri speciale, organizate la prețuri minime, au fost aduşi mii de vizitatori din Anglia, Franța, Italia şi Elveția. Toți aceştia erau meniți a deveni, prin metodele subtile ale Ligii revizioniste, „soldați devotați ai cauzei maghiare[51]. Efortul a fost centrat pe Anglia, unde terenul era evident foarte favorabil, de vreme ce în iulie câțiva membri ai Camerei Comunelor au lansat o moțiune care solicita guvernului să ceară la Societatea Națiunilor revizuirea Trianonului. Până în toamnă, 150 de deputați, deci 1/6 din Parlamentul britanic, au semnat moțiunea a cărei lansare era desigur un succes al revizionismului. Un grup de deputați englezi a participat la Budapesta, la 22 octombrie 1933, la o manifestație revizionistă, iar contele Bethlen se pregătea să facă un turneu de conferințe în Marea Britanie. În acest fel, „oricât de mult ar fi preocupată opinia publică engleză de alte probleme mai importante sau mai arzătoare, ca aceea a dezarmării, totuşi se vor găsi iarăşi foarte mulți englezi naivi care vor înghiți otrava revizionistă adusă lor de către Bethlen"[52].

În Franța însă terenul era greu de câştigat deoarece politica externă avea la bază respectarea tratatelor de pace, iar, pe de altă parte, Ungaria se opunea proiectului Confederației dunărene, ceea ce a accentuat ostilitatea cercurilor oficiale de la Paris față de revizionism. La Budapesta, şeful guvernului, Gömbös şi ministrul de externe, Kanya, susțineau la unison că Ungaria va colabora la orice proiect de

refacere economică a Europei Centrale abia după satisfacerea pretențiilor revizioniste. S-a intensificat activitatea Ligii revizioniste în Ungaria, dar și în Anglia, Italia, SUA și chiar în Franța[53].

Ofensiva revizionistă din Anglia a fost continuată în ultimul trimestru al anului 1933. După o amplă pregătire făcută de agenți indigeni, în noiembrie 1933 contele Bethlen, urmat apoi de Tibor Eckhardt, au străbătut întreaga Anglie și au ajuns la rezultate care nu puteau fi minimalizate. Între altele, alți 50 deputați au semnat moțiunea lansată în vară prin care se cerea intervenția guvernului britanic la Geneva în favoarea Ungariei. La Paris s-a reușit crearea grupului parlamentar pentru Europa Centrală care avea o secție maghiară, iar în presa franceză s-au înmulțit articolele revizioniste. Pentru strângerea fondurilor necesare au fost solicitate toate orașele și comunele din Ungaria, iar radio Budapesta a început emisiuni speciale, cu caracter revizionist, în maghiară sau în limbi străine[54]. În acest context manifestările externe capătă o amploare deosebită[55].

La începutul anului 1934 s-a înregistrat o acalmie relativă a propagandei revizioniste, care nu a încetat însă complet[56]. Situația s-a schimbat complet, ajungându-se la o activitate febrilă, în trimestrul II din 1934, ca urmare a unor evenimente neprevăzute. Primul dintre acestea a fost dezbaterea problemei revizionismului în Parlamentul român pornind de la discursurile rostite de N. Titulescu și I. Maniu la 4 aprilie. „Organele revizioniste de la Budapesta, aprecia M. Blenche, au fost destul de naive a crede că activitatea lor, mereu crescândă, va putea rămâne și mai departe, ca în anii trecuți, fără nici un răspuns din partea noastră“[57]. Timp de cinci–șase ani propaganda maghiară a evoluat nestingherită și a înregistrat succese serioase în Italia, Anglia și chiar în Franța. După dezbaterile din 4 aprilie 1934, din Parlamentul de la București, a urmat conferința Micii Înțelegeri și vizita ministrului de externe al Franței, Barthou, în România. Acesta din urmă a făcut declarații net antirevizioniste în fața Parlamentului român, ceea ce a avut un mare răsunet internațional[58].

Presa maghiară a atacat violent persoana lui Barthou însă astfel s-a văzut „... cât de transparentă, anemică și interesată este simpatia

de mult accentuată a Ungariei pentru Franța“[59]. Iar cu ocazia conferinței Micii Înțelegeri s-a afirmat refuzul ferm al acesteia de a face orice concesie legată de revizuirea Trianonului. În ciuda acestor lovituri, cercurile oficiale de la Budapesta „... persistă și mai departe în pretențiile lor revizioniste căci o schimbare bruscă a politicii în privința revizuirii, de care au fost legate multe promisiuni făcute poporului maghiar de guvernul Gömbös, ar însemna căderea lui în 24 de ore“[60]. În aceste condiții, pentru a nu fi nevoit să demisioneze, guvernul maghiar putea recurge la revizuirea forțată cu ocazia celui dintâi conflict care se va naște în Europa Centrală. Pentru moment era clar că Germania sau Ungaria nu erau gata de război așa încât Budapesta s-ar mulțumi deocamdată cu revizuirea clauzelor militare ale Trianonului. În momentul potrivit însă, guvernul maghiar putea declara că revizuirea pașnică nu e posibilă și va trece la acțiune armată[61].

Liga revizionistă maghiară a anunțat, în mai 1934, intensificarea activității în Ungaria, pentru recrutarea de noi suporteri din rândul țărănimii și continuarea „sfințirii drapelului țării“, iredentist, și depus în toate orașele și aproape toate comunele. De asemenea, continua politica de atragere a turiștilor occidentali, mulți dintre ei devenind victime ale propagandei revizioniste, „fără a realiza că amabilitatea întâlnită în Ungaria nu este altceva decât o simplă cursă întinsă naivității lor de Liga revizionistă“[62].

În exterior, Liga urmărea consolidarea acțiunilor anterioare prin înființarea de secretariate permanente în aproape toate capitalele occidentale. „Observând activitatea propagandei revizioniste maghiare, sublinia secretarul legației române din Budapesta, nu trebuie să uităm însă niciodată că paralel cu activitatea sa revizionistă deschisă și absolut pacinică, Ungaria mai dezvoltă în secret și o altă activitate care oricum se poate numi numai pacinică nu“[63].

Exact peste un an, în al doilea trimestru al lui 1935, propaganda revizionistă maghiară continua a se manifesta cu intensitate diferită, dar cu aceeași finalitate. Observator atent și avizat, M.A. Blenche nota: „Câte trimestre noi în viața propagandei revizioniste, atâtea schimbări de directive și modificări de metode tactice în executarea programului

ei de activitate. Dar dacă directivele şi metodele de acţiune variază şi se adaptează în continuu situaţiunilor internaţionale schimbate, scopul ei final şi bine determinat: revizuire paşnică – destrămarea treptată a Tratatului de la Trianon, rămâne mereu acelaşi“[64]. În faza respectivă Budapesta a început a releva tendinţa de apropiere de Berlin care, prin acţiunile de încălcare a prevederilor păcii, a arătat că metodele de forţă erau mai eficace decât calea lentă şi blândă promovată de Italia. Revendicările maghiare au deja un ton mai agresiv, iar activitatea externă se intensifică: se înregistrează un vădit impuls în Anglia, un regres, incontestabil în Franţa, unele succese în Polonia şi doar manifestări secundare în Italia[65].

În vara anului 1935 s-au înregistrat surprinzător de puţine declaraţii revizioniste la Budapesta deoarece era în discuţie proiectul Pactului dunărean, iar situaţia internaţională era atât de confuză încât îndemna la precauţie. Agitaţiile revizioniste nu au încetat însă. Se agita mai ales ideea obţinerii de drepturi egale pentru reînarmare, iar în secret continuau pregătirile pentru acţiuni de forţă care puteau avea sprijinul Germaniei revanşarde şi al Poloniei mereu nemulţumite[66]. Vizita unui mare grup de deputaţi francezi la Budapesta, în septembrie şi intensificarea propagandei în Statele Unite sunt elementele noi ale etapei[67].

Declanşarea războiului italo-etiopian a încurajat campania revizionistă. Budapesta, net de partea Italiei, urmărea cu atenţie evenimentele deoarece slăbirea poziţiei Societăţii Naţiunilor putea să favorizeze intenţiile sale. În fapt, constata M.A. Blenche „... când ungurii apără cu atâta însufleţire cauza italiană, în realitate ei nu fac decât să apere teza lor proprie revizionistă deoarece sunt convinşi că un eşec al forţelor italiene în Africa ar putea compromite pentru mai mult timp problema revizuirii tratatelor după cum victoria Italiei ar aduce servicii apreciabile”[68]. Caracteristic noii faze a fost efortul propagandei maghiare de a diminua în exterior efectul negativ al neparticipării Ungariei la sancţiunile adoptate împotriva Italiei agresoare[69].

La începutul anului 1936 elementele noi din situaţia internaţională au impulsionat revizionismul maghiar. Succesele militare italiene în Etiopia şi ocuparea zonei renane demilitarizate de

către Germania, introducerea serviciului militar obligatoriu în Austria şi punerea în discuţie de către Turcia a statutului Strâmtorilor, au generat instabilitatea politică atât de dorită la Budapesta. Toate aceste evenimente nu au făcut decât să consolideze convingerea revizioniştilor unguri că prevederile Tratatelor de pace nu sunt eterne şi că ele pot fi modificate la momentul potrivit în sensul dorit. „Revizioniştii maghiari, sublinia Blenche, constată pur şi simplu că o parte foarte însemnată a tratatelor de pace a fost iarăşi dărâmată datorită dezbinării cronice a foştilor aliaţi şi din pricina aceasta slăbirea crescândă a autorităţii morale a Societăţii Naţiunilor este evidentă“[70].

Aşteptând recunoaşterea cuceririi Etiopiei de către Italia, Budapesta anticipa deschiderea dezbaterilor pentru modificarea Pactului Societăţii Naţiunilor, ceea ce crea şanse sporite revizuirii Trianonului. În acest sens se conta foarte mult pe recunoaşterea egalităţii în drepturi în sfera reînarmării. În această conjunctură activitatea revizionistă se intensifică. La Budapesta s-au înmulţit consfătuirile liderilor revizionişti, vizând elaborarea unui plan de acţiune adecvat etapei, s-au multiplicat întrevederile cu protectorii străini şi a crescut numărul acţiunilor interne şi externe. Toate acestea relevau intenţia de a ridica revizuirea ca problemă în faţa forurilor internaţionale şi nu numai în cea a opiniei publice. Programul guvernului maghiar, ce includea egalitatea în drepturi pentru Ungaria în toate domeniile, apărarea eficace a minorităţii maghiare din statele succesorale şi revizuirea paşnică a frontierelor existente, avea sprijinul deplin al asociaţiilor revizioniste[71].

Conducătorii acestora apreciau că prezentarea programului respectiv în faţa forurilor mondiale trebuia precedată de o campanie de mari proporţii. În acest sens se lucra intens la trierea materialului privind situaţia minorităţii maghiare din statele succesorale pentru lansarea campaniei dorite. Semnarea unor acorduri italo-ungaro-austriace a fost primită cu satisfacţie de opinia publică maghiară care credea că strângerea raporturilor cu Italia fascistă putea servi intereselor revizioniste. O temă nouă a propagandei maghiare era necesitatea reformării pactului organizaţiei mondiale cu scopul de a facilita

revizuirea paşnică. Lozinca la ordinea zilei era: „revizuirea înseamnă pace, iar menținerea stărilor actuale înseamnă război“[72].

Ziarul „Pesti Hirlap“, campion al revizionismului, a început a scoate curent ediții în limba engleză, care erau difuzate mai ales în Anglia. Aici gruparea parlamentară creată de Sir Robert Grower şi-a intensificat presiunile pro-revizioniste, iar în Camera Lorzilor, Mansfield a încercat o inițiativă similară. Marele suporter al revizionismului maghiar, lordul Rothermere a declarat că erau coapte condițiile pentru realizarea revizuirii frontierelor Ungariei. În Franța, agenții unguri susțineau că numai o Ungarie puternică putea opri expansiunea germană în Europa Centrală deoarece Mica Înțelegere nu ar avea valoare militară. Manifestările revizioniste au fost organizate în Italia, Germania, Polonia, Finlanda, Estonia, Bulgaria şi Japonia. Iar în Ungaria acțiunile revizioniste erau interminabile[73].

Conjunctura internațională, marcată de o criză tot mai acută în anii care au precedat declanşarea marii conflagrații, a încurajat evident revizionismul maghiar. Încălcările repetate ale tratatelor de pace a dus la crearea tensiunii mult dorite pentru soluționarea revendicărilor maghiare care erau formulate în termeni tot mai agresivi. Iar pe fundalul crizei cehoslovace, când Ungaria a obținut o parte din teritoriul statului vecin, spiritele au ajuns la o agitație acută. Realizarea parțială a unor revendicări teritoriale a încurajat desigur revizionismul maghiar care a continuat ofensiva sa de proporții mereu sporite pentru atingerea celuilalt mare obiectiv: modificarea frontierei cu România[74].

*

Această privire generală asupra evoluției revizionismului maghiar din perioada interbelică se cere a fi completată cu câteva aprecieri privind fruntaşii mişcării revizioniste. Între aceştia un loc central a fost ocupat de contele Bethlen care s-a preocupat direct şi de problema Transilvaniei încă de la începutul secolului, cu scopul de a accelera maghiarizarea acesteia. În 1912 a lansat un program „pentru salvarea Transilvaniei“, iar în anii primului război mondial a insistat pentru o politică naționalistă intransigentă. După 1920 s-a situat cu toată energia pentru cauza revizuirii Trianonului. În timpul turneului de conferințe

din Anglia, de la sfârşitul lui 1933, a lansat teza formării statului independent Transilvania, pe baze federative, ca un fel de Elveţie orientală. Argumentele susţinute de el erau inconsistente şi false în parte, insistând mai ales asupra superiorităţii intelectuale şi economice a ungurilor faţă de români a căror pondere majoritară a fost nevoit a o recunoaşte[75].

În repetate rânduri Bethlen a susţinut că ultimul obiectiv al revizionismului era reîntregirea Ungariei în frontierele sale istorice dintre Carpaţi şi Adriatică. În limitele fixate de Trianon naţiunea maghiară era condamnată pieirii[76]. Gândirea revizionistă a lui Bethlen este oglindită, cu toate oscilaţiile şi ezitările sale, în volumele de discursuri publicate în 1933[77]. Un alt nobil, contele Teleki, a susţinut energic ideile revizioniste, insistând mai ales asupra caracterului european al revendicărilor teritoriale maghiare. Teleki a promovat mai ales orientarea spre Germania, argumentând că lichidarea Trianonului era mai facilă în tandem cu distrugerea Versailles-ului. Această poziţie nu făcea decât să sublinieze faptul că obiectivul final al revizionismului maghiar era reînvierea Ungariei milenare şi modificarea status-quo-ului european. „Asemenea declaraţii care fixează proporţiile pretenţiilor revizionismului maghiar, aprecia G. Sofronie, arată eroarea celor care cred că ideea de pace generală ar fi servită prin oarecari concesiuni teritoriale consimţite Ungariei"[78].

Ministru în diverse cabinete şi chiar şef al guvernului la începutul anilor '30, Gömbös a fost un suporter înfocat al revizionismului. A activat mult timp şi ca preşedinte al Federaţiei organizaţiilor sociale, cu un net caracter iredentist şi care a fost un factor activ în propaganda revizionistă prin organizarea de întruniri publice sau tipărirea de broşuri, prin lansarea de petiţii publice sau a campaniilor de presă menite a face publicitate unor suporteri externi ca lordul Rothermere sau senatorul Borah[79]. Foarte activ a fost şi Herczeg Ferenc, originar din Banat. În ce-l privea pe acesta, autorităţile române apreciau: „Acţiunea revizionistă l-a captat cu desăvârşire şi a devenit unul din cei mai de seamă şi cel mai înflăcărat făuritor de speranţe în izbânda acţiunii rothermeriste"[80]. În 1928, fiind redactor al revistei „Uj Idok",

a solicitat autorităților competente difuzarea publicației în România. Direcția poliției a considerat că cererea nu putea fi satisfăcută, revista respectivă neputând fi difuzată... „într-o țară pe care o dușmănește și o vrea dezmembrată, ca pe ruinele ei să-și refacă idealul politic al său și al compatrioților săi“[81]. Ulterior, Herczeg va ajunge la conducerea ziarului revizionist „Pesti Naplo“ și între fruntașii Ligii revizioniste.

Un alt lider al acestei asociații a fost Tibor Eckhardt care a condus secția de presă a Ministerului de Externe al Ungariei în anii 1920–1922 și a făcut parte din delegația ungară pe lângă Societatea Națiunilor în 1934–1935. Ca președinte al Ligii revizioniste a susținut numeroase conferințe publice în Ungaria și în străinătate, mai ales în Anglia (1933) și SUA (1929,1930 și 1940). De altfel spectaculos, el va părăsi Ungaria în 1941 și i se va retrage cetățenia maghiară, stabilindu-se în SUA, unde va continua însă activitatea revizionistă[82].

*

Conținutul real al propagandei de revizuire a frontierelor Ungariei este pregnant reliefat de analiza argumentelor invocate. Acestea sunt multiple, de ordin geografic, economic, istoric-politic și cultural. O simplă enumerare relevă lipsa argumentului etnic, în sensul că ungurii nu pot invoca majoritatea maghiară în nici una din provinciile revendicate. Dincolo de formulare, ideea centrală a argumentării revizioniste este cea a hegemoniei maghiare instituită în Evul Mediu. Cu alte cuvinte, revizioniștii maghiari revendicau în secolul XX teritorii doar pentru că acestea fuseseră cucerite cu câteva secole în urmă[83].

Un inventar al principalelor argumente ale revizionismului însumează 18 elemente, lansate în momente diferite și cu o importanță variabilă în timp. Revizioniștii revendicau modificarea frontierelor din 1920 invocând următoarele argumente: 1) Ungaria Mare a fost o unitate politică perfectă pe care Trianonul a distru-o prin desprinderea a 72% din teritoriu și 64% din populație; 2) Trianonul a rupt unitatea economică a vechii Ungarii, a paralizat economia țării, a paralizat industria slovacă și a destrămat chiar structurile întregii Europe Centrale; 3) maghiarii au organizat vechiul lor stat pe baze juridice,

politice şi lingvistice; ei l-au fondat şi au câştigat astfel dreptul moral de a stăpâni întregul teritoriu; 4) slovacii, sârbii şi românii nu erau, în marea lor majoritate, o populaţie autonomă ci una colonizată; 5) politica etnică a Ungariei Mari a fost justă, naţionalităţile nefiind oprimate şi maghiarizarea fiind voluntară; agitaţiile etnice erau generate de Viena; 6) slovacii şi celelalte minorităţi, cu excepţia croaţilor, au fost separaţi de Ungaria contrar voinţei lor, şi în acest fel s-a încălcat dreptul la autodeterminare; 7) verdictul de la Trianon a fost rezultatul unor informaţii false şi date inexacte, rod al unor maşinaţiuni politice; 8) Trianonul este un verdict penal determinat de presupunerea că Ungaria are responsabilităţi în declanşarea primului război mondial; 9) Ungaria Mare forma un ansamblu geografic ideal, prin frontierele sale naturale şi sistemul de ape; 10) distrugerea Ungariei Mari a sărăcit cultural Europa, ungurii nemaiputându-şi îndeplini misiunea lor culturală în vreme ce pe teritoriile răpite cultura era distrusă; 11) noile frontiere sunt inechitabile etnic, deoarece teritorii ungare pure au fost alipite la noile state; 12) Cehoslovacia şi România falsificau statisticile etnice; 13) în state succesorale minoritatea maghiară era deznaţionalizată prin politica şcolară, statutul intelectualilor, reforma financiară etc.; 14) şi celelalte minorităţi naţionale din statele succesorale sunt nemulţumite şi aspiră la unirea cu Ungaria; 15) prin toate acestea era ameninţată pacea Europei Centrale; 16) totuşi, revizionismul maghiar era o mişcare pacifică; 17) Ungaria era singurul obstacol în calea Anschlussului, deci trebuia întărită prin revizuirea frontierelor; 18) cum teritoriile pierdute au fost împărţite de marile puteri, tot acestea pot decide reluarea şi restituirea lor Ungariei, fără aprobarea statelor succesorale[84].

Aşadar, un complex de argumente, uneori complementare şi oricum cu o valoare diferită. În Occident se accentua mai ales ideea că Ungaria a fost cea mai pedepsită prin tratatele de pace şi că ungurii aveau o superioritate culturală netă mai ales în Transilvania. „Ambele argumente, consideră C.I. Codarcea, sunt neserioase şi mai ales de rea-credinţă. În primul rând, Ungaria nu a fost pedepsită, ci pur şi simplu i s-au luat teritoriile locuite de nemaghiari. Iar frontiera de la Trianon e identică cu frontiera etnică...“[85].

Revizionismul maghiar nu s-a limitat la acțiunea politică, ci a *încercat și crearea unei doctrine științifice prin* aportul savanților. În această direcție, un accent serios s-a pus pe dezvoltarea unor teze juridice, centrate în jurul articolului 19 din Pactul Societății Națiunilor. Acesta, în opinia cercurilor interesate, oferea posibilitatea reajustării tratatelor de pace chiar fără asentimentul semnatarilor. Interpretarea era șubredă deoarece chiar articolul următor, al 20-lea, obliga membrii organizației să respecte integritatea teritorială a statelor independente și suverane[86].

Interesant de remarcat că argumentele revizioniste nu au fost susținute în bloc. Diverșii suporteri interni sau externi au îmbrățișat unul sau altul, chiar mai multe dintre acestea, și le-au propovăduit cu toate prilejurile. Astfel contele Bethlen a dezvoltat teza favorită a oprimării minorităților maghiare din statele succesorale, promițând largi libertăți naționale în Ungaria și a îmbrățișat apoi ideea efectelor economice dezastruoase ale Trianonului. Tibor Eckhardt a insistat mai ales asupra problemei minorităților în timp ce Ferencz Herczeg susținea caracterul pacific al revizionismului. Gömbös a dezvoltat teza distrugerii echilibrului politic, economic și sufletesc al Ungariei de către Trianon. Pe plan extern se înregistrau următoarele preferințe: lordul Rothermere – distrugerea unității economice a Ungariei și neviabilitatea statelor succesorale; C. Cornish – superioritatea culturală a ungurilor; senatorul Borah – dezarmarea nu este posibilă fără revizionism; Sir R. Grower – fără revizuire nu poate fi asigurată pacea; Randolf Churchill – populația Ardealului este maghiară în proporție de 80%; A. Riley – istoria, cultura și populația Ardealului sunt de factură occidentală, deci nu poate aparține României care face parte din Orient, etc.[87].

Finalitatea acestui eșafod de argumente era revizuirea frontierelor Trianonului. În acest sens *s-au lansat mai multe proiecte, susținute de hărți.* Toate solicitau reînvierea Ungariei milenare, dar revendicările concrete au fost determinate direct de conjunctura internațională a unei etape sau a alteia. Cel mai cunoscut este proiectul Rothermere care pornea de la ideea că de-a lungul frontierei Trianonului existau mase de unguri

care puteau fi retrocedați Ungariei fără a afecta principiul autodeterminării. *O primă variantă reclama un teritoriu* cu o adâncime de 50–60 km, incluzând orașele Satu Mare, Carei, Oradea, Arad și Timișoara și însumând aproape 600.000 de unguri. Rothermere neglija faptul că 54% din populația zonei reclamate era formată din români[88].

Un fost ministru de război al Ungariei, Sreter Istvan, a lansat în cartea sa *Nem, nem, soha* un proiect mai radical, ce pretindea aproape jumătate din Ardeal. Iar italianul Franco-Vellani Dionisi[89] a lansat în 1932 un proiect care, pe lângă zona de frontieră, revendica și pe cea locuită de secui și sași, la care se putea *ajunge printr-un coridor ce trecea prin centrul Transilvaniei.* Suprafața cerută era de 40.000 km^2 cu 2,3 milioane de locuitori[90]. Nu puțini au fost aceea care au susținut și ideea *autonomiei Ardealului,* lansată de un fost ministru, Nagy Emil. Acesta concepea planul său doar ca o măsură temporară, menită a asigura tranziția la reanexarea întregii Transilvanii[91].

2. Metode de acțiune

O întinsă gamă de mijloace a fost utilizată, în funcție și de resursele financiare, pentru difuzarea ideilor revizioniste în Ungaria și în lumea întreagă. Fără îndoială că fără sprijinul statului Liga revizionistă nu ar fi putut desfășura, mai ales în exterior, numeroasele acțiuni pe care le-a inițiat. Conform unui comunicat oficial din 1921, Ungaria a exportat în acel an peste două milioane copii din diferite imprimate, în valoare de 200 milioane coroane[92]. Nici din bugetul de stat nu s-a putut finanța întregul aparat de propagandă, așa încât s-a recurs la taxarea cetățenilor prin metode ca: introducerea lui „revizios pengö", reținut lunar din salariile tuturor funcționarilor de stat; vânzarea obligatorie pentru toți proprietarii de case a unor plăci cu inscripția „Nem, nem, soha" și care trebuia fixată pe frontispiciul clădirilor; vânzarea a tot felul de embleme, iredentiste, inclusiv în străinătate etc.[93].

Fondurile astfel procurate au permis finanțarea unei largi palete de metode de acțiune ce includea *tipăriturile de tot felul, ziare și cărți în primul rând, filmul și fotografiile, radioul și conferințele publice.* A. Gociman a identificat nu mai puțin de 32 de metode din care nu lipsește injuria și minciuna[94].

Presa a fost mijlocul cel mai amplu utilizat datorită posibilităților reale de influențare a maselor largi din Ungaria, dar și din afara ei. Ziarele și revistele maghiare difuzau pe larg ideile iredentiste și încercau a sensibiliza opinia publică la diverse probleme. Atașatul de presă al României de la Budapesta constata în iulie 1931: „Presa ungară naționalistă, care observă cu asiduitate regimul ce li se aplică minorităților din Transilvania și din statele vecine, nu scapă nici un moment din vedere pentru a câștiga argumente contra guvernelor din statele succesorale. Actele de guvernământ de la noi se răstălmăcesc și se prezintă în culori potrivite de propagandă împotriva noastră. Propaganda se face abil, nu prin organe oficiale, ci prin activitatea societăților naționaliste cum sunt Asociația pentru probleme externe, Uniunea națională maghiară sau Societatea secuiască"[95].

Câteva exemple, doar dintr-un lung șir va arăta că afirmația este valabilă pentru întreaga perioadă interbelică[96]. Astfel, la 28 iunie 1922 ziarele „Pesti Naplo"și „Uj Nemzedek" publicau articolul *România este împotriva dezvoltării industriale în Ardeal*[97], iar la 6 august 1922 în mai multe periodice budapestane era editat un articol al lui E. Hantos, care regreta dizolvarea monarhiei dualiste[98]. Revista „Magyar Külkereskedelem" din 8 august 1922 încerca a insinua că noile provincii unite cu România erau exploatate economic de vechiul Regat[99]. „Budapesti Hirlap" și „Magyarság" din 31 iulie 1928 susțineau că Nicolae Titulescu nu avea orizontul unui om de stat și nu aducea foloase reale țării sale[100]. În articolul *Problema românească în politica europeană,* apărut în revista „A Habours Felelöreg" nr. 1/3/1929, se afirma că latinitatea românilor era o fantezie și că unirea Principatelor s-a datorat doar impulsurilor externe[101]. Uneori se ducea o veritabilă campanie de presă, ca în lunile aprilie – mai 1934, în legătură cu dezbaterile antirevizioniste din Parlamentul român[102] sau în iunie 1934,

pe marginea declarației antirevizioniste a lui Barthou[103]. În articolul *Să nu ne împrietenim cu mutilatorii patriei noastre,* tipărit în numărul din 14 august 1935 al ziarului de mare tiraj „Magyarság“, se afirma direct: „Toți românii ardeleni trebuie tratați ca dușmani înverșunați fiindcă toți păzesc prada jefuită din trupul Ungariei... Maghiarii nu pot avea decât un singur contact cu dușmanii lor, adică cu românii, și acela nu poate fi decât răfuiala grabnică, cât mai grabnică“[104].

„Pester Lloyd“ din 16 septembrie 1935 difuza o recenzie foarte critică a prof. Horvath asupra cărții lui Seton-Watson despre istoria românilor, făcută la cererea Ligii revizioniste[105]. Pe fundalul războiului italo-etiopian, având ca justificare declarațiile belicoase ale lui Mussolini, presa maghiară a dezlănțuit o amplă campanie pe tema superiorității națiunii maghiare față de cele vecine. Semnificativ este mai ales comentariul ziarului „Pesti Hirlap“, din 3 octombrie 1935, despre drepturile speciale ale popoarelor cu o cultură superioară[106]. La începutul anului 1936 ziarele din Budapesta publicau articole de esență revizionistă cum au fost: *Constituția și apărarea drepturilor minorităților,* în „Pesti Hirlap” din 10 ianuarie; *Omul în suferință. Ardeal, ianuarie 1936,* în „Pesti Napló”, din 1 februarie; *Ideea Sfântului Ștefan duce la revizuire totală,* în „Magyarszag”, din 6 februarie 1936; *Ungaria nemulțumită,* în „Pesti Hirlap” din 19 februarie; *Calea revizuirii pașnice,* în „Budapesti Hirlap” din 19 februarie etc.[107]. Adesea, declarațiile unor oameni politici străini erau denaturate și prezentate într-o lumină favorabilă revizuirii. La începutul lunii iunie 1936 atașatul român de presă de la Budapesta sublinia că lordul Marley, contrar celor afirmate de presa maghiară, a susținut în fața deputaților socialiști din Parlamentul ungar că revizionismul nu se poate realiza prin mijloace dorite de Ungaria[108]. Iar în septembrie 1936 presa maghiară înregistra cu titluri de senzație o pretinsă declarație revizionistă a ministrului de externe britanic, A. Eden. Toate ziarele importante din Budapesta au făcut istoricul mișcării revizioniste și au dat glas speranței că obiectivele fixate se vor putea realiza de vreme ce și Eden se pronunța în acest sens[109].

În vara anului 1936 presa din Ungaria acorda din nou o atenție sporită situației ungurilor din Transilvania. Se abaordau teme precum: interzicerea activității teatrale a ungurilor, („Uj Magyarság“, 1 august); distrugerea monumentelor maghiare „Budapesti Hirlap“, 8 august); reducerea numelor unguręşti pentru străzi („Uj Magyarszag“, 8 august); persecutarea ungurilor ardeleni („Magyarszag“ 15 august şi„Pesti Naplo“, 18 august); soarta tragică a acestora („Pesti Naplo“, 20 august), după cum în „Magyar Szemle“ se treceau în revistă manifestările antirevizioniste din România, între care se menționa şi apariția lucrării lui A.Gociman, citată, şi care e apreciată a fi „nedocumentată şi plină de rea voință“[110].

Încă din toamna lui 1936 ziarul „Pesti Naplo“ a început să publice un ciclu de scrisori din Transilvania, în care era prezentată mai ales situația minorității maghiare. Ataşatul român de presă de la Budapesta constata că respectivele scrisori „... par că observă un punct de vedere obiectiv, totuşi acțiunea de guvernământ şi evenimentele din Transilvania sunt grupate în aceste scrisori tendențios şi prezintă situația minorității ungare în culori foarte disperate”[111]. Presa din Ungaria relata pe larg orice manifestare cu caracter revizionist, relevând diversificarea uimitoare a metodelor de acțiune. Astfel, toate ziarele din 31 martie 1937 apărute la Budapesta au anunțat că procesiunea religioasă de Înviere a fost deschisă de purtătorii steagurilor celor 63 comitate din Ungaria Mare, iar în predica rostită la Catedrala Sf. Iosif, primatul Ungariei a cerut şi rectificarea frontierelor naționale[112]. Revista „Uj Idök“, în numărul 1/1939, difuza şi un desen care releva „... modul ascuns cum Ungaria înțelege să facă propagandă revizionistă: două semafoare, unul închis, cu inscripția anul trecut şi altul deschis, cu legenda: în noul an sperăm să ajungem la țintă“. Publicația respectivă era larg distribuită şi în județul Ciuc, aşa încât autoritățile române au considerat necesar să interzică difuzarea datorită caracterului iredentist[113].

Veritabil campion al revizionismului a fost ziarul de mare tiraj „Pesti Hirlap“, care pe lângă edițiile obişnuite sau speciale edita tot felul de lucrări, organiza concursuri pentru poezii, nuvele sau romane pe tema revizuirii, iniția manifestații de stradă, excursii demonstrative

etc. Între altele, acest ziar a inițiat mişcarea de sfințire a „steagurilor țării", depuse în tot mai multe localități şi în jurul cărora se țineau toate manifestările revizioniste[114]. Poeziile prezentate la concursul din 1930 au fost reunite într-un volum intitulat *O sută de făclii.* Între autori se numără contesa Margareta Bethlen şi arhiducele Iosif, iar dintre poezii se pot menționa: „Carpații nu mai pot de dorul Tisei" sau „Mă cheamă Retezatul maghiar". În opinia lui C.I.Codarcea „autorii poeziilor afişează o mentalitate mai mult decât puerilă şi nu ştii dacă e mai potrivit să te superi sau să zâmbeşti în fața unor enormități ca cele citite"[115].

Una dintre cele mai răspândite în lume publicații editate de „Pesti Hirlap" era albumul *Dreptatea Ungariei,* apărut în 1930 în limbile maghiară, germană, italiană, engleză şi franceză. A fost imprimat pe hârtie de lux, având numeroase hărți, desene şi fotografii ce însoțesc articolele în care Trianonul este dur atacat. Volumul a fost trimis tuturor personalităților marcante din întreaga lume, iar în statele succesorale a fost introdus clandestin[116]. Edițiile considerate importante erau scoase sub formă de broşură. Aşa, de pildă, editorialul ediției din 11 martie 1936, a fost tradus în engleză, scos ca broşură şi difuzat gratuit în Anglia „... cu scopul de a impresiona publicul englez prin expunerea prea cunoscut de duioasă a tragediei ungare"[117]. Articolul respectiv, intitulat *Ramuri de măslin,* făcea apel la Marea Britanie să salveze Societatea Națiunilor şi să inițieze repararea nedreptății făcute Ungariei[118]. Suplimentul literar al lui „Pesti Hirlap", apărut în martie 1936, avea titlul *Să ne aducem aminte de Ungaria Mare,* care, se sublinia mereu, aparținea trecutului, dar şi viitorului[119]. Apărut în ediția din 25 octombrie 1936, articolul *După revizuire,* semnat de Herczeg Ferencz, a fost tradus şi în engleză şi difuzat în lumea anglo-saxonă[120]. Acelaşi Herczeg publica în numărul din 5 noiembrie 1936 un articol elogios închinat lui Mussolini pentru sprijinul acordat revizionismului maghiar[121]. În martie 1937 „Pesti Hirlap" a dezlănțuit o aprigă campanie contra României pe motiv că revista „Realitatea Ilustrată" din Bucureşti ar fi falsificat, în numărul din 25 noiembrie 1936, o fotografie a unei adunări din Londra ca fiind o manifestare antirevizionistă. Întreaga Europă a fost umplută cu ediția respectivă. În fapt, revista română a închinat numărul respectiv

antirevizionismului şi a publicat, simbolic, pe copertă, o fotografie de la Londra din 11 noiembrie 1918, ziua armistiţiului[122].

Încă din decembrie 1932 „Pesti Hirlap" a anunţat scoaterea unei noi publicaţii periodice în patru limbi: franceză, engleză, germană şi italiană, în tiraje de câte 20.000 exemplare. În strânsă legătură cu Liga revizionistă, din noiembrie 1933 a început a apărea „Curierul Dunărean", în cele patru limbi, în tiraje anunţate, difuzate gratuit[123]. Cele patru ediţii aveau şi articole comune, dar conţinutul diferea în esenţă, în funcţie de situaţia din statele cărora le erau destinate. În articolul de fond al primei ediţii, semnat de Herczeg Ferencz, se preciza că scopul ziarului, ce urma să apară lunar, era de a lămuri opinia publică internaţională că Trianonul cerea Ungariei jertfe insuportabile, că în statele succesorale minoritatea maghiară, ce aparţinea unui popor nobil, era supusă unui regim imoral, că noile state din Europa Centrală nu erau viabile, că Trianonul are efecte economice catastrofale. Pentru toate aceste motive, Ungaria pretindea revizuirea paşnică a tratatului şi asigurarea dreptului la autodeterminare pentru poporul maghiar, respectiv cedarea teritoriilor cu majoritate maghiară şi plebiscit în restul regiunilor ce făcuseră parte din Ungaria Mare[124]. Erau, în fapt, puncte din programul revizionist în varianta de la sfârşitul anului 1933.

De la începutul anului 1936 „Curierul Dunărean" capătă regim de revistă, numărul dublu din februarie – martie fiind consacrat situaţiei minorităţilor din România. „Cei mai înverşunaţi duşmani ai noştri sunt autorii articolelor publicate în revista aceasta", aprecia ataşatul român de presă de la Budapesta[125]. Prima revistă revizionistă într-o limbă străină, în franceză, a apărut de fapt la Budapesta în primăvara anului 1920. Era „La Transylvanie enchainée", editată de Liga apărării naţionale, şi care „prezintă administraţia românească în culorile cele mai urâte şi fără vreo mustrare de conştiinţă, iredentiştii de la Budapesta punând în socoteala organizării de stat româneşti cele mai fantastice lucruri, ajungând cu îndrăzneală să susţină că ea nu se bazează decât pe brigandaj. Reforma agrară e prezentată drept operă de deposedare a maghiarilor"[126]. Revista edita, de asemenea, lucrări în limbile franceză şi engleză despre Transilvania românească, culorile fiind sumbre, desigur[127].

În vara anului 1936, ca o continuare în fapt a lui „Revue de Hongrie“ (Budapesta, 1922–1923), a început a fi editată „The Hungarian Quarterly“, care avea în fruntea comitetului de redacție pe contele Stefan Bethlen[128]. Imediat revista, cu apariții trimestriale, a început a fi difuzată în Anglia[129]. Pentru orientarea publicației este ilustrativ conținutul numărului 2/1939 plin de alegațiuni inexacte și tendențioase în legătură cu „popoarele Transilvaniei“. Pentru oficialii români era clar că activitatea revistei „The Hungarian Quarterly“ face parte dintr-un program bine organizat, menit să influențeze informația străinilor prin articole cu aparență de seriozitate și de obiectivitate despre revendicările revizioniste maghiare[130].

O intensă activitate de subminare a Trianonului duceau și multe din periodicele editate de coloniile maghiare din diverse state ale lumii, din SUA, Canada și America de Sud mai ales. Autoritățile române apreciau, în ianuarie 1928, că „... publicațiile maghiare din străinătate în general și cele din America în special au o atitudine dușmănoasă țării noastre. De la această regulă generală fac excepție doar puținele publicațiuni editate în străinătate de emigranții refugiați politici maghiari“[131]. Un exemplu concret erau ziarele „Vasarnap“ și „Szabadsag“ din Cleveland, care au atacat serios guvernul român, drept pentru care la începutul lunii februarie 1928 au fost interzise a intra în România[132]. Pentru a evita asemenea restricții, ziarul „Kanadai Magyar Ujsag“, plin de articole de iredentiste, era strecurat în țară mascat în alte publicații[133]. Informată asupra procedeului, Direcția presei anunța autoritățile competente că ziarul „Kanadai Magyar Ujsag“, tipărit la Winnipeg, în Canada, organ de propagandă maghiară, intră și este răspândit în țară la noi grație unui sistem special de împachetare care făcea imposibil controlul. Cum conținutul său era dăunător intereselor românești, se cerea a fi luate toate măsurile adecvate pentru prohibarea difuzării sale în România[134].

Interesant de remarcat că cel mai adesea ziariștii maghiari publicau materiale despre România în baza informațiilor transmise de agențiile internaționale de știri, prin intermediul Vienei. Aceasta era poate cel mai important centru de presă al Europei, ce reunea circa

500 de corespondenți ai periodicelor străine. „În acest imens organism al presei internaționale, sublinia atașatul român de presă la Viena, ungurii dețin poziții de prim ordin pentru că au înțeles imediat după război importanța capitalei austriece ca centru de informare“[135]. Într-adevăr, multe știri despre România erau difuzate în presa internațională prin intermediul Vienei, devenită astfel o placă turnantă și pentru propaganda revizionistă. Puține periodice maghiare au avut însă corespondenți permanenți la București[136]. Chiar și ziariștii maghiari care făceau vizite profesionale în țară la noi erau puțini la număr. În 1932, de exemplu, au vizitat România 150 de ziariști străini, dintre care 13 unguri, iar în 1933, un număr de 33 din 368 pentru ca în 1935 să fie 6 din 262[137]. Direcția presei atrăgea, în iunie 1932, atenția atașatului de la Budapesta să fie circumspect în acordarea de vize pentru ziariștii unguri deoarece mulți din solicitanți doreau a veni în România doar pentru a obține subvenții. „Toate aceste persoane nu fac decât impresia că doresc a găsi în România un teren lesnicios de câștiguri publicistice după eșecurile suferite de ei în altă parte. În orice caz, ele nu dispun nici de mijloace nici de calificarea de a asigura pe calea presei ameliorarea legăturilor româno-ungare în numele cărora se prezintă la noi și pe care o dorim și noi“. Ca urmare, atașatul de presă primea dispoziția de a da recomandări numai ziariștilor profesioniști, de la marile periodice din Ungaria[138].

Pe diverse căi, articole cu caracter revizionist au fost inserate și în periodice din diverse țări. Analiza zonelor de acțiune ale revizionismului va releva din plin acest aspect. Să menționăm aici doar faptul că în februarie 1928 atașatul de presă al Ungariei la Paris a aranjat cu redacția revistei „L'Europe Illustré“ publicarea unui articol revizionist în schimbul acordării unei subvenții de 17.500 fr.[139]. Iar în revista „National Minorities” din Londra, în nr. 1/1939 a fost publicat un articol, *Posibilități pentru o apropiere româno-maghiară,* în care era violent atacată politica minoritară a statului român[140].

Presa din Ungaria sau din afara ei, prin tiraj și ritmicitatea apariției, a fost principalul instrument de răspândire a ideilor revizioniste care puteau atinge mase mari de cititori. La fel de

importantă, deşi cu o răspândire mai limitată, era acțiunea lucrărilor de tot felul, de dimensiuni care includeau broşuri de câteva pagini sau volume groase. Literatura revizionistă în Ungaria sau în diverse țări, în toate limbile de circulație internațională, foarte adesea în condițiile grafice deosebite, a atins în scurt timp un volum impresionant. Prin asemenea lucrări au fost examinate toate laturile tratatului de pace incriminat, au fost analizate multe problemele în detaliu, avându-se desigur în vedere destinatarii pentru alegerea unui stil adecvat. „Nu există om politic, sau vreo personalitate cu oarecare trecere în statele din Apus, nota A. Gociman, care să nu fi primit zeci de asemenea publicațiuni, tipărite luxos şi captivant. Aşa face drum propaganda iredentistă ungurească în străinătate, şi insistența de fiecare zi desigur nu poate rămâne fără efect chiar în ce priveşte persoanele de cea mai perfectă bună credință"[141].

Ministerul de externe, ca şi alte organe de stat româneşti, au urmărit şi au consemnat apariția lucrărilor revizioniste în întreaga lume. Câteva exemple vor putea sugera caracterul unor asemenea volume. Direcția poliției înregistra apariția în 1927, în Ungaria, a unei broşuri în limba germană cu titlul *Când va deveni Ungaria ciuntită o Ungarie Mare?* sub semnătura lui Alfred Schwarz. În referatul întocmit de organele de poliție se sublinia: „Autorul încearcă cu multă dibăcie să redea probleme cu aspectul sentimentelor ungureşti dezvoltate datorită propagandei şoviniste ungare după război. Firul după care pare a fi condus este favorabil politicii iredentiste pe care o caracterizează a fi specifică sângelui cavaleresc unguresc"[142].

Lucrarea lui Antal Ullein despre natura juridică a clauzelor teritoriale din Tratatul de la Trianon (Paris, 1929) este o inevitabilă sinteză juridică a argumentelor revizionismului. Autorul punea în discuție întregul sistem de la Versailles, depăşind chiar cadrul juridic prin abordarea unor chestiuni politice şi sociale. Minimalizând decizia de unire de la Alba Iulia, autorul afirma că Trianonul este injust şi îşi exprima speranța că prevederile sale vor fi modificate (143. Într-un volum consacrat dezbaterii preliminarii a păcii de la Trianon, St. Czaka (Budapesta, 1934, în limba franceză), susține că tratatul a fost elaborat

pe date şi baze false, fiind lipsit deci de valoare juridică şi morală[144]. În lucrarea lui A. Berbely despre „stăpânirea românească în Ardeal" (editată în limba maghiară la Budapesta, în 1936) era analizată în chip tendențios evoluția Transilvaniei după 1918[145]. Apariția unei broşuri semnată de Sir Robert Grower (Londra, 1937), a fost considerată diplomația română a fi un succes însemnat al propagandei maghiare[146].

Notele de semnalare întocmite de oficii diplomatice sau de alte organe ale statutului serveau la întocmirea, la Bucureşti, la Direcția presei, a unor sinteze bibliografice privind literatura revizionistă. O asemenea listă, întocmită în decembrie 1927, includea 18 titluri de lucrări în maghiară, 6 în germană, 10 în engleză şi 14 în franceză[147]. O altă listă, mai completă, includea 227 lucrări editate în deceniul 1920–1930 în diverse țări[148].

Lucrările revizioniste erau difuzate, în funcție de limbă desigur, în cele patru colțuri ale lumii. Chiar şi în țările Micii Înțelegeri erau introduse, clandestin mai ales. Într-o notă a Direcției presei se sublinia: „Cu toate măsurile luate în ce priveşte cenzurarea, de multe ori a fost cazul că expedițiile de cărți aprobate conțineau, în mod clandestin, şi publicații refuzate la import care se strecurau fie sub altă copertă de carte aprobată, fie sub alt titlu"[149].

Chiar literatura beletristică maghiară despre români, cu un volum mare datorită vecinătății şi a existenței comunității ungureşti din România, era impregnată de idei revizioniste. „Este foarte interesant, aprecia un analist al chestiunii, a studia maniera în care literatura maghiară reprezintă sufletul românesc. Acest studiu este foarte instructiv mai ales în ce priveşte sufletul maghiar însuşi"[150]. În general, valoarea cărților literare nu se judecă în funcție de simpatia acordată națiunii române, dar lucrări ca cele semnate de Moise Szekely, deşi se voiau romane, defăimau realitățile şi cuprindeau aprecieri arbitrare. Autorul, a cărui nume real era Daday şi care avusese mari proprietăți în Transilvania, a declarat în Ungaria că faptele prezentate erau reale, iar în România a susținut că erau doar romane[151].

Arta nu a fost nici ea omisă din panoplia revizionismului maghiar, care o exploata în diverse moduri. Astfel, într-o lucrare privind arta

populară, editată în 1928, în limba germană, pentru o manifestare internațională de profil, a fost inclusă și arta populară românească din Transilvania[152]. Budapesta, ca și alte orașe din Ungaria, a fost împodobită cu monumente de artă cu caracter revizionist. În Piața Libertății din Capitală, patru statui simbolizau cele patru mari regiuni deslipite de Ungaria în 1918, iar alături un mare steag național a fost coborât în bernă până la împlinirea obiectivelor revizioniste. Lângă Gara Budapesta se afla un „parc iredentist", în care era desenată, din flori, harta Ungariei Mari. O creație similară exista în orașul Seghedin, unde mai era scris, tot cu flori răsădite, lozinca revizionistă „Nem, nem, soha", ca și urarea „Vivat lord Rothermere"[153].

Într-o serie de lucrări de istoria artei, ca *Monumentele arhitecturii maghiare,* de E. Möller (Budapesta, 1920) sau A. Apponyi, *Imagini din Transilvania* (Budapesta, 1920, în engleză), erau utilizate argumente care aveau un net caracter revizionist. Astfel, Möller lansa teza că Ungaria era reprezentanta culturii occidentale, pe care a servit-o timp de un mileniu fiind superioară românilor inferiori. Iar A. Apponyi încerca a demonstra că civilizația transilvăneană era exclusiv maghiară și săsească, românii, păstori imigranți, neavând nici un aport. M.Szilady, într-o lucrare apărută în 1922, susține că românii ardeleni erau primitivi, chiar și motivele broderiilor lor fiind de origine maghiară. Asemenea autori au dezvoltat și alte teze cu caracter revizionist în sfera artei: lipsa de valoare a culturii românești, inferioare, distrugerea monumentelor maghiare de artă de către români, după 1918, superioritatea artei maghiare etc. Analizând această problematică, un specialist român constata: „Nu se poate exploata istoria artei transilvănene în favoarea revizionismului decât prin falsificarea adevărului. Aceasta pledează, dimpotrivă, contra revizionismului... Ceea ce trebuie revizuit nu sunt tratatele de pace, ci istoria artei ungurești[154].

Muzica a fost și ea pusă în serviciul revizionismului. Iată doar un exemplu concret. În octombrie 1937 la Budapesta s-a lansat o melodie dedicată reginei Angliei, dar având titlul: *Ardealul, cu dealuri și vâlcele.* Versurile aveau un caracter revizionist, autoritățile române considerând că „... acest cântec este încă unul din multele mijloace

de propagandă exclusiv revizionistă întrebuințate de către Ungaria"[155]. În mod regulat erau organizate concursuri pentru lansarea de cântece revizioniste. Adesea asemenea melodii erau difuzate pe calea undelor care aveau desigur un amplu teren de acțiune. Unica piedică, în epocă, era doar posesia aparatului de recepție care era destul de scump. La începutul anilor '30, Ungaria avea cinci posturi de radio, patru locale așezate, nu întâmplător, la frontierele cu vecinii și unul național, la Budapesta, de mare putere. „Posturile de radiofonie maghiare, sublinia A. Gociman, urmăresc perseverent propaganda ungurească în străinătate și contactul sufletesc cât mai intensiv cu populația maghiară din statele succesoare. Pentru aceasta aveau nevoie de postul mare de la Budapesta, care să poată fi ascultat în toată lumea, iar pentru ungurii din statele vecine, de posturile care se găsesc de-alungul granițelor"[156]. Dispunând de această bază tehnică, revizioniștii lansau zilnic pe calea undelor programe adecvate ce includeau rezumate de articole din presa străină, știri, scrisori și interviuri, lectura unor nuvele iredentiste, cântece etc. Situația din statele succesorale era atent urmărită și prezentată într-un mod favorabil ideii revizioniste[157].

Marea forță propagandistică a filmului a fost din plin exploatată de revizioniști care au tras mari foloase de pe urma existenței unor unguri în rândul producătorilor din SUA și Germania, situate în avangardă și în acest domeniu. Mai ales cu studiourile germane UFA prin acordarea de subvenții, s-a ajuns la o strânsă colaborare ce a luat forma a numeroase filme care idealizau trecutul Ungariei. Iar la studioul „Hunnia" se turnau filme artistice, dar și documentare cu caracter iredentist. Acestea din urmă au fost inițiate încă din 1921 de către Liga integrității maghiare și au fost difuzate în țară sau în afară „... alimentând starea de exaltare a poporului maghiar împotriva Tratatului de la Trianon și a statelor vecine"[158].

Începând cu Anul Nou 1932, de la Budapesta au început a fi trimise în statele Micii Înțelegeri mii de scrisori care, pe lângă tradiționalele felicitări, cuprindeau manifeste și hărți iredentiste[159]. Acțiunea s-a extins apoi prin lansarea de cărți poștale speciale, având de obicei imprimată harta Ungariei Mari și lozinca revizionistă „nem,

nem, soha". Legația română din Paris a constatat, în iulie 1936, că în Franța erau difuzate de filiala Ligii revizioniste de la Budapesta, cărți poștale ilustrate cu imagini din orașele transilvănene, dar cu inscripții iredentiste. Așa de pildă, o carte poștală cu imaginea orașului Lugoj avea pe verso inscripția „Trianonul a luat Ungariei 71% din teritoriu". O altă carte poștală avea fotografia statuii lui Kosuth din Timișoara și aceeași inscripție[160]. Iar în noiembrie 1936 se semnala difuzarea unei cărți poștale cu imagini paralele, Place de la Concorde, din Paris, și Piața Libertății din Budapesta; pe verso era redată o mică hartă a Ungariei mutilate și cererea adresată francezilor de a sprijini lupta pentru justiție[161]. În primăvara anului 1937 redacția ziarului „Pesti Hirlap" a început a expedia masiv în Transilvania cărți poștale care aveau harta Ungariei Mari și deviza „Dreptate Ungariei[162]. Uniunea Națională Maghiară, ca parte componentă a Ligii Revizioniste, era deosebit de activă în tipărirea de cărți poștale, dar și a unor timbre, cu inscripții referitoare la orașele ardelene[163].

Falsificarea statisticilor și a hărților etnografice a fost o metodă utilizată fără rezerve de către revizioniști. De altfel, întreaga problemă a minorităților a fost exploatată de propaganda revizionistă. „Problema minoritară din România, aprecia A. Gociman, a fost și va continua să rămână și pe viitor principalul subiect de alimentare al propagandei iredentiste de peste hotare. De aceea trebuie să se știe că oricâte concesiuni ar face statul român minorității maghiare din țară, prin acestea el totuși nu va reuși niciodată să dezarmeze propaganda dușmănoasă care se face în străinătate împotriva României"[164].

Bibliografia problemei minorităților este extrem de vastă, iar în acest context cea privind comunitatea maghiară din România este cuprinzătoare. Prin lucrări, tipărite de regulă în limbi de circulație internațională, revizioniștii au încercat să susțină existența tragică a ungurilor din Transilvania. Astfel, în albumul comemorativ al ziarului „Pesti Hirlap", intitulat *Dreptate Ungariei* (Budapesta, 1931, 402 p.) se acorda un spațiu important chestiunilor minoritare și mai ales prezentării statului de oprimare a ungurilor din România[165]. Prezentarea de statistici etnografice falsificate era concepută ca o metodă de sprijin,

dar şi ca un punct de plecare pentru elaborarea unor propuneri de soluţionare a problemei minoritare. Proiectul Rothermere, de exemplu, a plecat de la afirmaţia că la frontiera de vest a României ungurii formează o masă compactă de 600.000 de suflete. În acelaşi timp, era mărită ponderea ungurilor în ansamblul populaţiei Transilvaniei în paralel cu reducerea numărului românilor. Totuşi, nu există un punct de vedere comun asupra ponderii ungurilor din România. Mai mult chiar în citatul album *Dreptate Ungariei* sunt avansate trei cifre diferite: 2,6 milioane, 1,9 şi 1,7 milioane. Asemenea oscilaţii nu fac decât să releve fantezia evaluărilor, care nu avea nici o legătură cu realitatea[166].

Distorsionarea statisticilor a impus o reprezentare cartografică adecvată pe hărţile etnografice. Cele întocmite la Budapesta indică, în diverse culori, blocuri mari de unguri în Transilvania care îneacă zonele româneşti şi care, în bună parte, apar ca pete albe, deci nelocuite[167]. Asemenea hărţi erau difuzate în lumea întreagă, împreună cu cele ale Ungariei Mari sau cu reprezentarea grafică a proiectului Rothermere. Acesta din urmă nu lipsea din birourile publice şi nici măcar de pe stâlpii de la porţile caselor, sub numele străzii din toate localităţile Ungariei[168]. Pentru a se da credibilitate statisticilor şi hărţilor etnografice ungureşti s-a dus o campanie sistematică de discreditare a datelor recensămintelor româneşti, a celui din 1930 în special. Iar datele statistice modificate conform intereselor revizioniste au servit pentru lansarea unor proiecte revizioniste noi, cel mai faimos fiind acela al coridorului maghiar prin Ardeal. Autorul proiectului era Ajtay Jozsef, bine cunoscut prin lucrarea sa *Ezer ev Trianon ellen* (O mie de ani împotriva Trianonului, Budapesta, 1933)[169].

O metodă intens utilizată a fost persuasiunea directă, a străinilor în mod special. Prin discuţii sistematice cu oameni politici, ziarişti etc., suporterii revizionismului încercau să câştige noi aderenţi prin prezentarea argumentelor şi motivaţiilor politicii de respingere a Trianonului. Un ziarist englez îl informa pe Titulescu, în 1923 ministru plenipotenţiar al României la Londra, că membrii legaţiei Ungariei se plângeau deschis de nedreptatea tratatului de pace şi afirmau sprijinul necondiţionat al guvernului lor pentru situaţia conaţionalilor din

Transilvania[170]. Legația română din Londra constata, câțiva ani mai târziu, că unul din mijloacele tactice mai importante ale revizionismului era încercarea de a convinge că modificarea prevederilor tratatelor se putea realiza facil prin ușoare schimbări ale liniei de frontieră. În fapt, ideea ascunsă era că relevarea obiectivelor reale, în toată amploarea lor, putea speria lumea. „Această tactică ipocrită, sublinia un diplomat român, a avut mult succes pe lângă mulți străini care, din naivitate sau superficialitate, s-au lăsat prinși în mrejele revizionismului“[171].

Toate manifestările internaționale organizate în Ungaria, indiferent de profitul lor, erau folosite și ca platformă pentru propaganda revizionistă. Cu ocazia Bâlciului Orientului, deschis la Budapesta în mai 1921, s-au depus mari eforturi pentru a atrage masiv și unguri din statele succesorale. Pentru aceștia s-au lansat invitații speciale, au fost acordate facilități de transport și cazare după cum au fost organizate manifestații cu caracter iredentist: procesiuni, adunări și serbări. Iar în cadrul pavilionului oficial al Ungariei au fost incluse obiecte care aveau lozinci revizioniste de genul: „Ungaria ciuntită nu este țară. Ungaria întregită este un paradis“. Au fost distribuite manifeste, s-au lansat poezii despre ținuturile pierdute și s-au împărțit medalioane revizioniste[172].

Cu prilejul conferinței Uniunii interparlamentare, ce a avut loc la Budapesta în iulie 1936, presa maghiară a subliniat că reuniunea avea loc în Ungaria care invita toate statele civilizate ale lumii să arbitreze în procesul pentru drepturile sale milenare. Iar în cadrul dezbaterilor, delegații unguri au avansat doleanțele revizioniste[173]. Congresul internațional al femeii, ținut la Budapesta în zilele de 7–14 august 1937, a fost un nou prilej pentru propaganda maghiară de a impresiona prin tot felul de mijloace pe delegatele străine asupra justeței cauzei maghiare. Au fost împărțite lucrări și organizate excursii în diferite localități unde celor 400 de delegate li s-a atras atenția asupra jalnicei situații a Ungariei ciuntite[174]. În timpul Congresului internațional al universitarilor, desfășurat la Budapesta la începutul lunii septembrie 1937, s-a făcut o intensă propagandă revizionistă și a fost defăimată instrucția publică din România. Ca și în alte dăți, delegații străini au fost plimbați pe Dunăre și în alte părți pentru a le arăta rezultatele dezastruoase ale Trianonului[175].

Pe multiple căi a fost încurajată şi vizitarea Ungariei de cât mai mulţi turişti străini. Se tindea mai ales la organizarea de excursii în grupuri, deoarece acestea puteau fi purtate pe trasee dinainte stabilite. În septembrie 1922 a fost organizată prima manifestare importantă de acest gen: 120 parlamentari, participanţi la conferinţa de la Viena a Uniunii interparlamentare, au fost invitaţi în Ungaria, unde au fost bine primiţi. Din 1923 au început a fi invitate grupuri de studenţi italieni, francezi etc. „Iar după asemenea călătorii, constata A. Gociman, străinii, chiar dacă mai înainte erau prieteni ai ţărilor Micii Înţelegeri, se întrebau naiv şi nedumeriţi: oare de ce nu consimt ţările Micii Antante de a face concesiuni teritoriale Ungariei, dacă pacea Europei nu poate fi asigurată decât pe această cale, după cum susţin ungurii? Fireşte propaganda iredentistă ungurească îşi face efectul“[176].

La începutul anului 1929 la Budapesta s-a creat Consiliul naţional de turism care se ocupa de toţi străinii veniţi din Apus. În opinia unui diplomat român s-a creat astfel un instrument de influenţare a opiniei publice internaţionale[177]. O atenţie specială era acordată ziariştilor străini. Astfel, în mai 1936 un grup de 70 ziarişti din Anglia, Franţa, Italia, Germania şi Polonia au fost plimbaţi în întreaga ţară, li s-au ţinut prelegeri, au primit materiale scrise şi apoi au acordat interviuri care, evident, erau pline de aprecieri elogioase pentru Ungaria, de simpatie pentru soarta ei tristă[178]. În acest fel s-a putut constata că era mai economicos a invita ziarişti care apoi, în bună parte, publicau singuri articole favorabile Ungariei în ziarele lor. În iulie 1936 ataşatul român de presă de la Budapesta constata: „Actualmente atât Liga revizionistă cât şi diverse organizaţii de turism maghiar atrag străini în Budapesta şi care sunt purtaţi pretutindeni unde ar putea fi impresionaţi“[179].

Pe de altă parte, au fost înmulţite excursiile cu grupuri de unguri în statele succesorale. Autorităţile româneşti au putut constata cu uşurinţă că prin excursii, adesea declarate a fi de studii, se urmărea „... infiltrarea în sufletul tineretului a spiritului revizionist“[180]. Presa maghiară a recunoscut de altfel această stare de lucruri. În acest sens este sugestiv un articol din revista „Magyar Szemle“, în numărul din decembrie 1936, în care se recomanda multiplicarea excursiilor

tineretului studios în țările vecine pentru a i se imprima cât mai adânc în suflet imaginea teritoriilor ungurești răpite[181].

Această recomandare nu era întâmplătoare deoarece revizionismul nu a omis marile posibilități oferite de sistemul educațional pentru implantarea ideilor iredentiste în mintea tineretului. S-a ajuns chiar la crearea unor instituții speciale în domeniul dat. Astfel, în toamna anului 1935 s-a constituit în cadrul Universității din Budapesta Institutul de drept minoritar maghiar[182]. Scopurile declarate ale acestuia erau legate de informarea tineretului asupra situației minorității maghiare din statele vecine, dar și de a orienta opinia publică maghiară în această privință prin paginile revistei „Nouvelle Revue de Hongrie", atunci fondată. Deși, oficial, noul Institut nu urmărea obiective revizioniste, prin presiunile ce le putea exercita asupra opiniei publice interne și externe în chestiunea drepturilor minorității maghiare din țările Micii Înțelegeri se dădea impuls și mișcării iredentiste. Concluzia Direcției presei de la București era că „... în loc de propagandă sentimentală s-a trecut la iredență științifică"[183]. Declarațiile făcute presei de directorul Institutului releva că liderii de la Budapesta nu numai că nu intenționau a reduce campania revizionistă ci, dimpotrivă, o intensificau pe plan extern, dar și interior pe planul educației politice a națiunii și mai ales a tineretului studios ce furniza viitoarele elemente de conducere[184].

În decembrie 1935 s-a creat și pe lângă Universitatea din Debrețin un Institut pentru studierea raporturilor juridice ale teritoriilor dezlipite de Ungaria. Autoritățile românești considerau că în acest fel a apărut „... o nouă oficină pentru propaganda iredentistă și revizionistă, și, în plus, de spionare a vieții noastre juridice și a raporturilor noastre de drept cu minoritățile, în scopul de a combina studiile cu caracter revizionist"[185].

Activitatea celor două institute a relevat clar că, dincolo de fațada științifică, ele erau în serviciul cauzei revizioniste. Profesorul Béla Kenéz, directorul Institutului de drept minoritar, a rostit la începutul lunii martie 1936 un discurs la Uniunea generală a învățătorilor. Tema conferinței: învățătorii unguri și revizuirea[186]. „Discursul, sublinia atașatul român de presă de la Budapesta, este dovada documentară că

politicienii unguri întrebuinţează lozincile revizioniste numai pentru impresionarea opiniei publice din străinătate, de fapt cu toţii luptând pentru integritatea teritorială a Ungariei vechi“[187].

Deloc accidental, inaugurarea activităţii de instruire prin film s-a făcut în mai 1936 la o şcoală din Budapesta prin prezentarea unui documentar despre Transilvania. Motivaţia alegerii: în acest fel elevii vor putea vedea un teritoriu unde altfel nu vor putea ajunge[188]. În 1936 a apărut chiar, sub semnătura lui S. Kolumban, o lucrare asupra modului de abordare a ideii integrităţii Ungariei Mari în instrucţia publică. Interesant de remarcat că autorul susţinea că iredentismul sau revizionismul însemnau renunţare, şcoala trebuind să propovăduiască teza integrităţii patriei milenare[189]. Turneele unor grupuri de elevi unguri în străinătate, ca cel organizat în Anglia în toamna anului 1937, erau „... prilejul pentru a face, cu noi argumente, propaganda în favoarea revizuirii tratatelor de pace”[190].

În această atmosferă nu este surprinzător că manualele şcolare erau pline de idei revizioniste. Astfel, cartea de geografie pentru cursul primar, elaborată de dr. Bosedi Istvan, vorbea numai de Ungaria Mare, de teritorii ocupate, regiunile pierdute în 1918 etc. Geografia pentru cursul secundar, scrisă de Marjalaki K. Lajos, susţinea că România avea 16 milioane de locuitori, dintre care doar 10 milioane de valahi. După 1918, România este un stat neunitar, cu milioane de minoritari, între care şi două milioane de unguri. Iar istoria Ungariei de dr. Madai Pal menţiona cruzimea neobişnuită a valahilor la 1848 ca şi în 1919. În mai toate manualele şcolare din Ungaria era utilizat termenul valah, cu semnificaţie dispreţuitoare, pentru români[191]. Cartea de citire pentru clasa I gimnazială, elaborată de dr. Gylay Agost oglindea, în opinia autorităţilor româneşti „... spiritul iredentist, revanşard şi şovinist în care este crescută generaţia şcolară din Ungaria de azi“[192]. Astfel, în poezia *Harom szin* (Trei culori) se deplângea faptul că tricolorul unguresc nu mai flutura deasupra Transilvaniei iar pe coperta din spate a volumului în care apărea era imprimată harta “Ungariei de mâine”, ş.a.[193]. În manualul de geografie pentru clasa a VIII-a de gimnaziu (Budapesta, 1930) se folosea doar termenul de Ungaria Mare, era

evidențiată unitatea sa geografică, era menționată existența valahilor, neam de păstori, care s-au strecurat peste Carpați în timp ce ungurii sângerau pentru libertate etc.[194]. Manualele de geografie, pentru clasele V-VI din şcolile primare romano-catolice (Budapesta, 1936) sau pentru clasa V primară (Budapesta, 1927) şi cele de istorie pentru clasa a IV-a din şcolile civile de fete, clasele V-VII primare şi pentru şcolile superioare de comerț, nici nu au mai trebuit înlocuite după 1940, fiind în acord cu noua configurație teritorială a Ungariei. În fapt, nu mai puțin de 19 asemenea manuale, de istorie şi geografie mai ales, propovăduiau idei revizioniste şi denigrau trecutul şi prezentul statelor din Mica Înțelegere[195].

Programul revizionist a fost amplu difuzat, în Ungaria, dar şi în afara ei, de un mare număr de asociații sau organizații de tot felul. Unele dintre acestea aveau ca scop central al activității susținerea doctrinei de revizuire a frontierelor în timp ce altele au înscris acest punct doar ca un obiectiv din programul lor. Ambele aspecte se constituie ca o modalitate de acțiune dintre cele mai importante. Astfel, Partidul Economic-Politic Ungar, creat în vara anului 1922, avea ca scop principal dezvoltarea relațiilor economice cu străinătatea. Analiza programului şi mai ales a primelor acțiuni, în care s-a remarcat, în special contele Apponyi, relevă că noua grupare urmărea scopuri politice clare, încercând a strânge prozeliți pentru ideea maghiară. S-a afirmat, de altfel, deschis că fără dezvoltarea relațiilor economice externe nu se putea face propagandă pentru refacerea Ungariei Mari. Pe de altă parte, specialiştii în economie erau infiltrați în fostele teritorii ungare şi, în acest fel, se asigura difuzarea ideilor iredentiste ca şi culegerea de informații[196].

Uniunea Națională a Comercianților Unguri (OMKE) intenționa, în vara anului 1923, să trimită doi delegați în România pentru a culege date pentru un anuar al Europei Centrale. Dar ataşatul comercial român a fost informat confidențial că Uniunea era în strânsă legătură cu Societatea pentru afaceri străine care făcea o întinsă propagandă revizionistă în exterior. Iar în primul număr al anuarului menționat se susținea pe larg ideea că situația existentă era doar un provizorat şi se

milita pentru consolidarea doctrinei integrității spirituale și teritoriale maghiare. „Agenții trimiși de la Budapesta, releva atașatul comercial român, servesc ca observatori și au însărcinarea de a propaga în fostele teritorii ungare iredentismul, întreținând raporturile dintre factorii economici și culturali de aici cu formațiunile de tot felul din actuala Ungarie“[197].

La 3 august 1927 Uniunea Ziariștilor din Ungaria a ținut o adunare generală specială. Cu acest prilej a fost votată o moțiune care-l asigura pe lordul Rothermere de gratitudinea Uniunii pentru activitatea sa în folosul revizionismului. Se lua angajamentul, totodată, că asociația va susține campania de revizuire prin procurarea de materiale științifice și literare, statistici etc. ca și prin trimiterea de delegați în Liga revizionistă. În luările de cuvânt care au urmat s-a susținut că Ungaria nu dorește doar o simplă rectificare de frontieră, ci chiar restituirea teritoriilor răpite în 1918[198]. O vie activitate revizionistă a desfășurat Uniunea Națională Maghiară care a și aderat la Liga revizionistă. Dintre inițiativele Uniunii se poate menționa tipărirea, în 1927, a unei hărți etnografice a vechii Ungarii, cu un text explicativ în patru limbi străine[199], ca și editarea a diverse lucrări. Între acestea și broșura *Secuii și valahii,* de Szadeczky Lajos, care susținea unitatea geografică și economică a Ungariei Mari, releva locul secuilor în istoria Transilvaniei și nega latinitatea și continuitatea românilor, care ar fi imigrat de la sud de Dunăre în secolele XI-XIII[200]. Asociația juriștilor unguri a inițiat, în 1931, elaborarea unui memoriu care se constituia ca un protest contra Trianonului. Tipărit în tiraje de câte 2.000 exemplare în principalele limbi de circulație, documentul a fost difuzat în întreaga lume[201].Federația Națională Maghiară și-a centrat activitatea pe susținerea drepturilor minorității unguresti din statele succesorale. Pentru aceasta a editat, în 1936, o broșură despre ungurii din Transilvania[202]. Societatea maghiară de geografie edita mai ales hărți și lucrări de specialitate. În Atlasul mondial, tipărit, în 1937, Ungaria apărea în două secțiuni, cea istorică și cea de la Trianon, iar pe harta României regiunile secuiești erau mult mărite în timp ce în sudul Munteniei și Olteniei erau mari pete în culoarea care-i reprezenta pe bulgari[203].

Principala organizație revizionistă, care a dezvoltat ideologia și metodele de acțiune, a fost Liga revizionistă. Strategia acesteia era formulată mai ales în timpul congreselor sale, organizate însă neregulat. Ultimul din perioada interbelică a avut loc în aprilie 1938, după o pauză de cinci ani. La reuniune au participat 160 delegați care, în pas cu situația europeană, s-au pronunțat la unison pentru protecția minorităților din Cehoslovacia și pentru revizuirea Trianonului[204].

Manifestările publice, interne mai ales, au fost o altă modalitate de afirmare a ideilor revizioniste. Astfel, la 6 noiembrie 1927, la dezvelirea monumentului închinat lui Kossuth, în Budapesta, a avut loc o mare manifestație, precedată de discursuri și recitarea de poezii revizioniste[205]. La 22 aprilie 1928, în fața legației Italiei în Ungaria a avut loc o manifestare revizionistă: au fost purtate drapele ale vechii Ungarii și altele cu inițiala T în negru, au fost strigate lozinci ca „Trăiască Italia", „Piară Trianonul" ș.a.[206]. În adunarea electorală care a precedat o mare manifestație publică ce a avut loc la 10 septembrie 1933 la Debrețin, primul ministru Gömbös a susținut cu tărie că revizionismul are perspective luminoase[207]. După 1928, în fiecare an de 1 octombrie, foștii combatanți organizau manifestații în Piața Eroilor din Budapesta sub lozinca refacerii regatului Sfântului Ștefan[208].

Revizionismul maghiar a folosit, așadar, în perioada interbelică o gamă largă de metode și mijloace de acțiune, de la presă și conferințe, până la radio și film, cu o intensitate diversă în plan geografic.

3. Zonele de acțiune

Arsenalul revizioniștilor unguri a fost înfățișat opiniei publice interne și externe treptat și cu o intensitate oscilantă. S-a înregistrat o evoluție paralelă între acțiunea din interior și cea din alte țări. Fără îndoială că revizionismul a fost un produs al conjuncturii politice postbelice, deși avea adânci rădăcini în istoria maghiară. Mai timid, la începuturile sale și tot mai accelerat după afirmarea, în vara anului 1927, a lordului Rothermere în serviciul dezmembrării Trianonului,

acțiunea revizionistă s-a extins în întreaga lume. S-a acordat preferință propagandei în rândul marilor puteri aliate, dar s-au făcut progrese peste tot în lume unde exista un teren prielnic. Intensitatea a fost oscilantă, în funcție de resursele financiare și de conjunctură mai ales. Progrese deosebite s-au înregistrat în Anglia, Italia, Statele Unite ale Americii și Polonia. Chiar și în Franța s-a produs un avans considerabil. În Țările Scandinave și Spania, în Japonia sau America de Sud acțiunea revizionistă a fost intermitentă, iar rezultatele doar parțiale. S-a încercat, însă, peste tot în lume, să se câștige prin propagandă aderenți pentru cauza revizuirii Trianonului. Chiar și în statele Micii Înțelegeri, în pofida piedicilor legale, s-au lansat acțiuni clandestine cu caracter iredentist, dar cu rezultate minime.

Așadar, revizionismul maghiar s-a infiltrat peste tot unde a fost posibil, dând dovadă de o remarcabilă adaptare la condițiile locale. Acțiunea internă a fost mereu pe primul plan, fiind o primă zonă de acțiune. Urmau marile puteri aliate: Anglia, Italia, SUA și Franța, în vreme ce am putea include într-o a treia zonă statele Micii Înțelegeri, iar în a patra celelalte țări independente din lume. Câteva aprecieri privind propaganda revizionistă în lume vor putea completa imaginea reconstituită a diplomației române asupra revizionismului maghiar.

După primul război mondial Ungaria a trecut printr-o profundă criză politică, economică și morală. Agitațiile sociale acute, încununate de instaurarea regimului comunist al lui Kun Bela, au generat o reacție cu caracter naționalist și șovin. Măsurile sângeroase ale regimului de a restabili ordinea în țară au fost însoțite de proliferarea asociațiilor zise patriotice. Dar societăți ca „Turan“, de pildă, aveau un scop pur terorist, fiind menite a extermina pe comuniști, social-democrați și evrei. Asociația ungurilor care se deșteaptă (Ebredö magyarok egyesülete), condusă de locotenentul Héjjos Istvan, avea un pronunțat caracter antisemit și terorist. Au fost constituite apoi diverse comitete, societăți și cluburi care au fost reunite la un moment dat în Liga pentru apărarea integrității teritoriale a Ungariei. Aceasta a fost... „cea dintâi reacțiune unitară a societății maghiare împotriva tratatelor de pace. Ea a fost susținută de statul ungar și se ocupa de propaganda iredentistă nu numai

pe teritoriul Ungariei, dar şi în teritoriile deslipite“ [209]. La insistenţele diplomatice ale Micii Înţelegeri Liga a fost desfiinţată, dar imediat s-a format Uniunea Naţională Secuiască (Székely nemzeti szövestseg), Partidul apărării patriei (Honvedelmi part) şi Clubul refugiaţilor ardeleni (Erdelyi menekültek tarsasköre). Acestea din urmă au fuzionat în Uniunea naţională maghiară (Magyar nemzeti szövetseg) [210].

În anul 1921 s-a constituit şi Asociaţia culturală secuiască care susţinea cultural şi material pe secuii rămaşi în România, unde făcea propagandă iredentistă. Astfel, acordarea unor asemenea ajutoare era însoţită de propagandă pentru Ungaria care nu-şi uită fiii ajunşi sub stăpânire străină. Din reacţia naţiunii maghiare la prevederile Trianonului s-au născut multe asociaţii care şi-au propus a face propagandă revizionistă. În fruntea acestora se situează Liga revizionistă maghiară (Magyar Revizios Liga), condusă iniţial de Herczeg Ferencz. Într-un timp relativ scurt Liga şi-a creat filiale în toată Ungaria şi a declanşat acţiunea de propagandă pentru revizuirea Trianonului cu ajutorul financiar al statului şi al unor particulari. În strânsă legătură cu Liga acţiona, mai ales în afara ţării, Societatea maghiară pentru afacerile externe, formată din diplomaţi şi nobili [211].

Încă din martie 1920 s-a decis de către Uniunea apărării naţionale maghiare, înfiinţarea în exterior a unor asociaţii menite a propaga cauza Ungariei. După numai câteva luni la Viena era constituită prima asociaţie externă, condusă de baronul Perényi şi de contesa Salm. A început în acelaşi timp organizarea ungurilor din SUA în societăţi revizioniste. Un comitet de organizare, condus de episcopul Marczinko, a depus o intensă activitate şi a reuşit a insufla ideile revizioniste în cadrul asociaţiilor culturale deja existente ale ungurilor-americani, dar şi a pune bazele unor grupări deschis revizioniste [212].

La puţin timp de la lansarea campaniei revizioniste, Ungaria avea în străinătate 30 de birouri de propagandă şi peste 20 de emisari plătiţi, pentru organizarea acţiunilor externe. Se aprecia că în 1921 s-au inserat articole de propagandă în circa 120 periodice din lumea întreagă, în timp ce o serie de ziare şi reviste în engleză, franceză şi italiană, tipărite la Budapesta, erau difuzate peste hotare. Hărţi şi deja o bogată literatură

consacrată analizei Trianonului, circulau în toate țările. Convocat în august 1929 la Budapesta, Congresul mondial al ungurilor a reunit 365 delegați din peste 170 asociații ungurești din diverse state, cu scopul evident de a organiza o acțiune concertată în favoarea revizuirii frontierelor fixate la Trianon și pentru menținerea conștiinței naționalea celor emigrați [213].

Liderii revizioniști au realizat că doar acțiunile interne nu puteau duce la rezultatele dorite așa încât au decis lansarea imediată a campaniei de câștigare a opiniei publice internaționale. Alegerea punctului de pornire putea și a fost extrem de important pentru viitorul mișcării. Franța păstra o răceală ostentativă față de Ungaria învinsă și nu se arăta dispusă a tolera propaganda revizionistă. Italia, pentru moment, era zdruncinată de criză politică, iar Germania nu avea încă nici o valoare. Rămâneau Anglia și SUA. Acestea din urmă, însă, prin adoptarea politicii izolaționiste ce a debutat prin neratificarea tratatelor de pace, nu erau interesate în problemele europene și deci nu puteau justifica o acțiune imediată. Ca urmare, pe baza unor calcule atente, Anglia era unica mare putere care de la bun început părea un teren favorabil acțiunii revizioniste. Analiza lucidă a situației politice ca și vechile legături cu aristocrația britanică și cu biserica anglicană au dus la luarea deciziei de lansare a campaniei de revizuire a tratatelor de pace în Anglia.

A început imediat o activitate intensă care, într-o primă etapă, încheiată în vara anului 1927 prin intrarea în acțiune a lordului Rothermere, a avut ca obiectiv principal justificarea reintegrării Ungariei Mari. După 1927 pe prim plan este situată revizuirea frontierelor Trianonului, chiar dacă scopul final rămânea tot refacerea regatului Sfântului Ștefan. Această limitare aparentă a pretențiilor maghiare era menită și a avut efecte psihologice asupra Occidentului[214]. Cele două etape formale sunt sesizate și de diplomații români. Atașatul de presă de la Budapesta sublinia că până în 1927 ungurii propovăduiau în Anglia iredentismul integral, iar după declanșarea acțiunii lui Rothermere se trece la teoria revizuirii frontierelor fixate la Trianon. În anii '20 propaganda revizionistă maghiară în Anglia a fost dirijată

de Hordossy Istvan, iar apoi de Poka-Pivny Bela şi de Lederer Lajos. Corespondenţii permanenţi ai Agenţiei Telegrafice Maghiare şi ai ziarelor „Pesti Hirlap“, „Uj Magyarság“ şi „Nemzeti Ujsag“ erau şi eu integraţi în mecanism[215].

Încă din decembrie 1919 contele Bethlen Ştefan prezintă trimisului Angliei la Budapesta un memoriu în care se deplângea soarta ungurilor din Ardeal ajunşi sub stăpânire românească. Imediat „... a început exploatarea tuturor legăturilor cu Anglia şi crearea unor legături noi. Membrii aristocraţiei maghiare, mai ales cei cu înrudiri familiare în Anglia, au căutat să obţină simpatia cercurilor conducătoare britanice pentru cauza maghiară. Femeile, la rândul lor, au avut un rol important în această operă“[216]. Contesa Szápari sau prinţesa Stephanie de Hohenlohe-Waldenburg sunt nume de referinţă în acest sens. Dată fiind situaţia economică a Ungariei, dominată imediat după război de o criză profundă, s-a încercat obţinerea concursului economic al Angliei prin acordarea de mari concesiuni. În 1920 s-a creat Anglo-Magyar Bank, condusă de colonelul Stead, care a obţinut concesiunea aprovizionării şi distribuirii sării în Ungaria[217]. Comercianţii şi industriaşii unguri participau masiv la târgurile de la Londra, Birmingham şi Manchester pentru a câştiga atitudinea binevoitoare a Angliei. În schimb, la Budapesta erau mulţi comis-voiajori englezi care erau foarte bine primiţi şi adesea deveneau „... prozeliţi în sensul aspiraţiilor maghiare“[218]. Atenţia ce se acorda multor comercianţi englezi îi făcea pe aceştia „apostoli ai ideilor maghiare“. Pe această cale se difuzau publicaţii, s-a facilitat organizarea de expoziţii de tot felul, iar în diverse publicaţii periodice cu caracter economic se pomenea mereu de Ungaria Mare, de situaţia din provinciile maghiare, vremelnic ocupate şi de vecinii care erau inferiori cultural naţiunii ungare[219].

Acţiunea s-a extins apoi la oamenii de ştiinţă. În iulie 1922 profesorul J. MacFarlane, preşedintele lui British Association, a declarat presei că frontierele actuale ale Ungariei erau inacceptabile[220]. Era doar începutul penetraţiei propagandei revizioniste în lumea universitară britanică. Încă din aprilie 1922 s-a constituit la Oxford Liga pentru dreptul la autodeterminare al ungurilor, iar ulterior şi

Muzeul pedagogic unguresc. Într-un timp relativ scurt, prin intermediul celor două organizații, tineretul universitar din Oxford a fost invadat cu broşuri, hărți, cărți poştale şi alte tipărituri revizioniste. În 1923 a început să apară, la Londra, revista „The Hungarian Nation“, editată de prof. Dr. Krisztics Sandor şi V. Huszar. Pe terenul astfel pregătit vizita contelui Bethlen Ştefan la Londra, în aprilie 1924, a fost un succes deplin. La acesta a contribuit şi contesa Szapari, soția ministrului plenipotențiar al Ungariei, ce avea întinse relații personale în cercurile oficiale britanice. Într-o asemenea atmosferă nu este surprinzătoare crearea, în noiembrie 1924, a clubului londonez „Friends of Hungary“ din inițiativa lordului Newton. O serie de aristocrați, membri ai Camerei Comunelor, funcționari superiori şi alte personalități influente s-au înscris în noul club. Poziția unor cercuri ale Bisericii anglicane s-a făcut cunoscută prin cartea canonicului Hannay, apărută sub pseudonimul de George Birmingham, şi intitulată *În călătorie prin Ungaria.* Lucrarea este plină de critici la adresa Trianonului şi difuzează statistici provenite din sursă maghiară[221].

La începutul anului 1927 revizionismul maghiar avea poziții bine consolidate în Anglia, opinia publică britanică începând a cunoaşte revendicările Budapestei. „Era deci timpul să se facă un pas înainte. Opera pregătitoare fiind terminată, trebuia să se treacă la exploatarea legăturilor create“, constată A. Gociman[222]. S-a inaugurat o nouă etapă prin intrarea în scenă a lordului Rothermere care, prin articolul *Locul Ungariei sub soare,* apărută în ziarul său de mare tiraj „The Daily Mail“, la 21 iunie 1927, marchează limitarea pretențiilor maghiare la revizuirea parțială şi nu înlăturarea totală a Trianonului. În acest articol de referință pentru istoria revizionismului era expus întregul program revendicativ al Ungariei, cu detalii istorice, politice şi economice surprinzătoare din partea unui aristocrat englez. Totodată, era lansat faimosul proiect Rothermere de revizuire a frontierei româno-maghiare: cedarea unei fâşii de 30–40 km adâncime din teritoriul României. Cehoslovacia şi Iugoslavia urmau, de asemenea, a pierde zone întinse[223].

A urmat apoi, la diverse intervale, o serie de articole pe aceeaşi temă şi care au stârnit de obicei vâlvă în cercurile politice şi au

impresionat opinia publică deoarece apăreau în multe din periodicele aflate chiar în proprietatea lui Rothermere. Încă din 1928 s-a format concernul de presă Northcliffe Newspapers Ltd. condus de Rothermere secondat de fiul său, vicontele Esmond Harms Worth[224]. Din concern făceau parte: „Daily Mail", cotidian, cu un tiraj de 1,7 milioane exemplare, şi având ca ediţie de seară „Evening News"; „Daily Miror", cotidian cu fotografii mai ales; „Sunday Despatch" şi „Sunday Pictorial", ziare săptămânale ca şi un întreg lanţ de periodice provinciale, ajungând la un total de 70. Era cel mai mare concern de presă, urmat fiind de grupul lordului Camrose, de cel al lui Beaverbrook şi de două ziare independente, cu mare influenţă „Times", condus de J.J. Astor, al doilea fiu al lordului Northcliffe şi „Manchester Guardian". Presa Rothermere susţinea teoretic Partidul Conservator, dar în politica externă ziarele grupului au promovat, conform dorinţei proprietarului, cauza revizionismului maghiar[225].

Mult timp a fost un mister angajarea bruscă a lui Rothermere în slujba revizuirii Trianonului, mai ales că a antrenat pentru aceasta nu numai semnătura sa ci şi însemnate resurse financiare şi mai ales paginile periodicelor sale. Unele informaţii s-au aflat în 1939, cu ocazia procesului intentat lui Rothermere, pe atunci de 71 ani, de către prinţesa Stephanie de Hohenlohe-Waldenburg. Aceasta a deschis acţiunea pentru a solicita plata activităţii sale de emisară politică a lordului, în special în relaţiile cu Budapesta şi Berlin. Din 1926 şi până în 1938, când Rothermere a întrerupt contractul, el plătise prinţesei peste 51.000 lire sterline. Cu ocazia dezbaterilor, prinţesa Stephanie a relevat că ea a trezit interesul lordului pentru cauza maghiară şi l-a determinat să se angajeze în serviciul revizionismului. Prinţesa a pierdut procesul, dar Rothermere s-a retras din viaţa publică. Procesul a relevat unele dedesubturi ale campaniei pentru revizionism a lordului Rothermere, iar retragerea acestuia a însemnat desigur pierderea, pentru Budapesta, a unui auxiliar care a acţionat fără scrupule pentru cauza maghiară[226].

Arhiva personală a prinţesei Stephanie ne oferă toate detaliile necesare prin corespondenţa acesteia cu lordul Rothermere. De origine maghiară, căsătorită cu un prinţ austriac, Stephanie a optat, după

semnarea Trianonului, pentru cetățenia maghiară dar, ducând o viață de aventurieră, trăia mai mult la Paris și Londra[227]. În 1926 l-a întâlnit pe lordul Rothermere care a angajat-o ca secretară particulară cu un salariu de 5.000 lire sterline[228]. Într-o scrisoare din 19 ianuarie 1938 Rothermere o anunța pe prințesă că trimitea cecul cu suma datorată pentru 1938, fără a ști încă că era ultima plată făcută de el. Totodată, lordul preciza, că, în parte, a reușit opera de apropiere anglo-germană, dar era dificil a continua, deoarece orice acțiune în plus putea fi greșit înțeleasă. Ca urmare, decidea a întrerupe legăturile cu conducerea nazistă[229]. Prințesa a răspuns că, în acord cu înțelegerea lor, ea ducea și aducea mesajele de la Berlin. Aprecia însă că schimbările din situația europeană impuneau multă atenție, sprijinirea lui Hitler fiind în contradicție cu interesele britanice[230].

Același fiasco se va înregistra și în relațiile lui Rothermere cu revizionismul maghiar, începute în 1927. Într-o scrisoare din 20 iunie 1927 redactorul-șef al cotidianului „The Daily Mail" o informa pe prințesă că articolul privind Ungaria va apare, conform dorinței ei, în ediția de a doua zi[231]. Într-adevăr, la 21 iunie 1927 apărea faimosul articol *Locul Ungariei sub soare* care marca noua etapă a propagandei revizioniste. Semnatarul materialului îi mărturisea prințesei: „Interesul meu pentru cauza Ungariei s-a născut din convorbirile cu dvs. Nu mi-am închipuit că suferințele Ungariei vor trezi un ecou internațional atât de larg. Primesc foarte multe scrisori pe această temă care îmi răpesc din timpul meu prețios"[232]. Pentru a evita această pierdere de timp, Liga revizionistă a recomandat ca secretar al lordului pe Nandor Fodor, fost redactor-șef al ziarului „Amerikai Magyar Nepszava", ce apărea la New York. Succesorul lui va fi un alt ziarist, Lederer Lajos. În acest fel Liga revizionistă a asigurat un control real asupra activității editorialiste a lui Rothermere pentru cauza Ungariei.

Dintre numeroasele manifestări ale lordului, prin intermediul prințesei Stephanie, se pot menționa câteva cazuri. Astfel, în august 1932 lordul trimitea prințesei o copie a unui articol pentru a fi înaintat la Budapesta și a căpăta acordul oficialilor. „Așa cum știi, sublinia Rothermere, sunt deplin devotat cauzei Ungariei și vreau ca tot ce apare

sub semnătura mea să fie în acord cu ideile acelora care guvernează ţara"[233]. Lordul trimitea mesaje, tot prin intermediul prinţesei, direct oficialilor de la Budapesta. Primind un asemenea mesaj, primul-ministru Gömbös aducea, în noiembrie 1932, lordului Rothermere mulţumiri pentru tot ce făcuse pentru Ungaria şi exprima speranţa că va continua campania[234]. În noiembrie 1934, când presa franceză a dezvăluit unele aspecte ale activităţii depuse de prinţesa Stephanie şi de revendicarea de către aceasta a unor subvenţii din partea guvernului maghiar, Rothermere a intervenit direct la Budapesta şi a subliniat că scandalul nu avea baze reale, prinţesa având mari merite prin chiar deşteptarea interesului său pentru cauza revizionistă[235]. Într-un alt mesaj, din noiembrie 1935, Rothermere insista din nou pentru recunoaşterea valorii reale a serviciilor aduse de prinţesă cauzei Ungariei şi exprima, totodată, sprijinul său necondiţionat pentru aceasta[236]. Periodic, Budapesta informa pe suporterul din Londra asupra tendinţelor politicii externe maghiare. Astfel, în aprilie 1935 Gömbös preciza că politica externă a Ungariei era neschimbată. Se punea pe prim-plan revizuirea, într-un fel oarecare, a Trianonului. Accentul era pus pe revizuirea clauzelor teritoriale, fiind invocate consideraţii etnografice, geografice, economice şi istorice. Se sublinia opinia cercurilor oficiale maghiare că numai revizuirea tratatelor de pace putea asigura intrarea Europei într-o fază de evoluţie pacifică[237].

În urma conferinţei de la München din 1938 a fost iniţiată participarea Ungariei la împărţirea unei zone din Cehoslovacia. Cu acest prilej, la 3 noiembrie 1938, Rothermere trimitea prin emisara lui un mesaj lui Hitler. Acesta era felicitat pentru dreptatea făcută Ungariei şi era solicitat a folosi influenţa lui pentru a asigura şi ungurilor din România o viaţă nouă. Rothermere preciza că de 12 ani s-a consacrat susţinerii cauzei Ungariei în lume şi exprima speranţa că Hitler va găsi timpul necesar pentru a face justiţie maghiarilor din România. Aici se aflau şi mulţi germani, într-o situaţie asemănătoare cu a celor din regiunea sudetă. „România, afirma lordul Rothermere, nu merită o soartă mai bună ca a Cehoslovaciei. Acolo, un popor inferior a luat după marele război toate libertăţile ungurilor şi germanilor, fără nici o milă. Este o prea mică diferenţă între Beneş şi Titulescu sau ceilalţi politicieni români"[238].

Diplomaţia română a urmărit cu atenţie toate acţiunile publice ale lui Rothermere în folosul revizionismului şi a relevat pericolul lor mai ales prin influenţarea poziţiei opiniei publice engleze ce era lipsită de obicei de prezentarea punctului de vedere al Micii Înţelegeri. În august 1927, aflat la Geneva, Titulescu semnala Bucureştilor apariţia în „Weekly Dispatch“ şi apoi în „The Daily Mail“ a unor articole ce atacau România în chestiunea optanţilor şi cereau revizuirea Trianonului[239]. Titulescu aprecia că acestea au îngreunat poziţia românească în chestiunea optanţilor[240]. În general presa britanică a susţinut, la începutul anului 1928, lansarea unui împrumut românesc pe piaţa londoneză. Doar ziarele lordului Rothermere făceau notă discordantă. „Sunday Despatch“ îndemna chiar deschis să nu se accepte împrumutul. Titulescu aprecia că este o ruşine pentru ziariştii care se opuneau deoarece nu sesizau interesul general al stabilizării monetare în diverse ţări şi se lăsau acţionaţi de resentimente mărunte[241].

Presa maghiară a anunţat în februarie 1928 că lordul Rothermere dispunea de o ştampilă specială ce avea inscripţia: „Dreptatea este singura garanţie a păcii şi a prosperităţii“[242]. Încă din luna aprilie 1928 au început pregătirile pentru vizita în Ungaria a fiului lui Rothermere, Harmsworth, care era şi deputat în Camera Comunelor[243]. Un automobil având prinsă deasupra o pancartă cu lozinca „Dreptatea va învinge“ şi cu tapiţeria brodată cu harta Ungariei Mari şi cu sloganul „Nem, nem, soha“, a fost cumpărat special[244]. Vizita, ce a avut loc în iunie 1928, s-a desfăşurat într-o atmosferă de mare fast, răsplătit generos de nobilul englez: o donaţie de 100.000 pengö pentru Liga revizionistă, de 30.000 pengö pentru refugiaţii ardeleni aflaţi la Seghedin şi un premiu de 1.000 lire sterline oferit celei mai bune lucrări iredentiste. Un total, la cursul de atunci, de 8 milioane lei[245]. Ziarele concernului Rothermere erau deschise şi altor suporteri ai revizionismului. Sir Percival Philips publica în „The Daily Mail“ din 13 aprilie 1928 un articol asupra situaţiei din România, pe care tocmai o vizitase. Culorile erau foarte sumbre, iar o notă a redacţiei aprecia că indolenţa, incompetenţa şi corupţia caracterizau administraţia românească din Transilvania[246]. Încă din iunie 1928 presa

internațională a început să comenteze existența unui interes financiar al lordului Rothermere pentru campania revizionistă. Copiile unor documente procurate de spionajul român relevau strânse legături între lord şi cercurile de afaceri maghiare[247]. Un an de la angajarea în campania de revizuire a Trianonului a fost marcat de Rothermere printr-un nou articol de amploare publicat în „The Daily Mail". Erau repetate vechile argumente şi se preciza că obiectivul urmărit era retrocedarea teritoriilor cu majoritate maghiară[248].

Prestigiul aristocratului englez era în continuă creştere la Budapesta care aprecia valoarea, uşor sesizabilă, a activității acestuia. În martie 1929, când Herczeg Ferencz a demisionat de la conducerea Ligii revizioniste, s-a cerut opinia lui Rothermere pentru numirea lui Eckhardt Tibor în funcția de preşedinte[249]. Cu oarecare întârziere, datorită unei călătorii de propagandă întreprinsă în SUA, lordul a cerut lui Herczeg să revină asupra deciziei ceea ce, pentru moment, s-a executat[250]. În octombrie 1929 lordul Rotherme a donat suma de 50.000 pengö pentru organizarea jubileului Sfântului Imre, apreciind importanța deosebită a aniversării pentru organizarea catolicilor în spiritul revizionismului[251].

Rothermere a încercat chiar a influența politica internă a Ungariei pe diverse căi. Inițial a susținut că politica reacționară a guvernului Bethlen era o piedică serioasă în calea revizionismului. Ca urmare, a declarat că nu poate face prea multe pentru cauza revizuirii dacă Budapesta nu adopta reforme democratice şi nu renunța la ideea restaurării Habsburgilor. O asemenea atitudine nu însemna că aristocratul englez a îmbrățişat cauza democrației ci a fost determinată de interese politice personale. De la sfârşitul anului 1928 Rothermere s-a desprins de conservatori din cauza unor neînțelegeri, şi s-a orientat spre laburiştii pe care i-a susținut financiar în campania electorală din 1929. Imediat a insistat la Budapesta pentru reforme democratice doar pentru ca Ungaria să capete sprijinul cabinetului laburist. Colaborarea cu laburiştii nu a durat prea mult, premierul MacDonald considerând inoportună relația cu magnatul de presă. Acesta schimbă din nou direcția şi, în primăvara anului 1930 se pronunță pentru regimul de la

Budapesta. La o reuniune publică Rothermere a declarat că Ungaria serveşte cauza păcii şi sfătuia cabinetul maghiar să nu exagereze cu reformele democratice. El a sugerat ca aniversarea a zece ani de la semnarea Trianonului să fie marcată prin mari acțiuni revizioniste. Oscilațiile înregistrate erau în măsură să compromită prestigiul aristocratului englez[252]. Ministrul României la Budapesta aprecia: „Personal aş fi de părere că aceste contraziceri şi apucături impresioniste ale lui Rothermere ar putea fi exploatate cu folos pentru slăbirea efectului propagandei revizioniste în Anglia unde se cerea încă de la oamenii politici consecvență şi linii stabile"[253].

„The Daily Mail" din 3 iulie 1930 publica articolul lui Rothermere *Răni deschise de zece ani* în care se afirma că Ungaria nu a vrut să intre în război mondial şi deci are dreptul la un tratat de pace mai generos[254]. Ungaria şi-a arătat recunoştința față de sprijinitor prin numeroase cadouri. Între altele, în noiembrie 1935, i s-a trimis un birou, din lemn de nuc, cu inscripții şi lozinci revizioniste sculptate. Ataşatul român de presă de la Londra nota pe marginea ştirii respective: „Ungurii continuă deci a cultiva şi mai departe pe lordul Rothermere care în ultimul timp a păstrat rezerva cu privire la Ungaria"[255]. Într-adevăr, începând cu 1935 luările de poziție în favoarea Ungariei sunt tot mai rare deoarece lordul şi-a orientat eforturile spre realizarea unei înțelegeri anglo-germane. Dar Rothermere nu renunță cu totul la poziția revizionistă. Într-un articol apărut la 21 aprilie 1936 în „The Daily Mail" el prorocea că revizionismul va învinge până la sfârşitul deceniului respectiv[256]. Presa maghiară a reluat articolul şi l-a comentat pe larg[257]. Iar la începutul lunii noiembrie 1938, sosit în vizită la Budapesta, pentru a vedea primele rezultate concrete ale eforturilor sale, Rothermere a declarat presei: „Cred foarte ferm că peste doi ani Ungaria îşi va recăpăta totul". Primit extrem de călduros, aristocratul englez a asistat şi la intrarea trupelor maghiare în teritoriile cehoslovace atribuite Ungariei prin primul arbitraj de la Viena[258]. O ultimă manifestare a fost editarea volumului *Lupta mea pentru cauza Ungariei*. Apărută în toamna anului 1939, lucrarea reunea articolele scrise de lord după 1927 şi care „repetau clişeele revizioniste care au saturat lumea"[259].

Fără îndoială că lordul Rothermere a fost campionul revizionismului maghiar dar, nu întâmplător, şi alţi reprezentanţi ai aristocraţiei engleze i-au urmat exemplul. Astfel, lordul Grey de Ruthn, lordul Aberconway, lordul Redesdale, lordul Rhayader, lordul Montague, lordul Philimore şi alţii au adoptat aceeaşi poziţie, determinată de interesele castei şi de idelogia conservatoare ce o domina. Soţia lordului Snowden îi mărturisea prinţesei Stephanie de Hohenlohe, în octombrie 1934, că ea şi soţul ei erau prieteni sinceri ai Ungariei, dorind să vadă realizate revendicările ei, „... fiind minunat ca toţi cei care luptăm pentru cauza revizuirii să ne unim forţele“[260]. O parte dintre aceşti nobili erau membri în Camera lorzilor şi au putut astfel iniţia o serie de acţiuni în favoarea revizionismului. În acelaşi sens conlucra şi un grup de membri ai Camerei Comunelor.

În fruntea acestora din urmă s-a situat deputatul Sir Robert Grower care a aderat la acţiunea revizionistă încă din anul 1929, debutul său constând dintr-un articol apărut în „The Daily Telegraph“[261]. După câteva alte acţiuni, Grower înaintează Camerei Comunelor o moţiune în care solicită sprijinul guvernului britanic pentru cauza Ungariei[262]. Lansată la 28 iunie 1933, moţiunea capătă tot mai multe semnături, în număr de 132 în toamna aceluiaşi an. Semnatarii depuneau eforturi serioase pentru lărgirea rândurilor lor şi pentru câştigarea asentimentului opiniei publice, mai ales prin zgomotoase declaraţii făcute în Parlament şi presei[263]. Cu toate acestea, moţiunea nu a fost adoptată de Cameră, iar guvernul nu a luat-o în consideraţie. Totuşi, în anii care au urmat, Sir Robert Grower a continuat să o prezinte în fiecare sesiune a Parlamentului, fără însă a mai avea sprijinul iniţial. Activitatea deputatului s-a manifestat prin declaraţii făcute presei, vizite în Ungaria, însoţite de obişnuitele reafirmări de poziţie şi editarea de broşuri. Astfel, în 1937 a tipărit una în franceză (*La revision du Traite de Trianon et les frontieres de la Hongrie*) şi alta în engleză (*The Hungarian Minorities in the Successions States*), ambele reale succese ale propagandei de revizuire. Prin toate acestea, aşa cum sublinia Silviu Dragomir, „... Sir Robert Grower şi-a însuşit vocabularul propagandei maghiare şi maniera de a gândi a revizioniştilor de la Budapesta.

Cărțile sale ne confirmă pe deplin această opinie. Ele sunt reproduceri exacte ale clișeelor puse în circulație de birourile și agențiile oficinelor maghiare“[264].

Aderenți ai revizuirii Trianonului au fost găsiți și în lumea științifică engleză. Cel mai prestigios reprezentant a fost desigur istoricul M.C. Macartney, autorul a două lucrări voluminoase despre minoritățile naționale[265], și despre consecințele Tratatului de la Trianon[266]. Ambele sunt rezultatul unor întinse cercetări în biblioteci și pe teren, inclusiv în România, pe care a vizitat-o în august 1934 [267]. Cu toate acestea, aprecierile și concluziile din a doua lucrare, mai ales, sunt integral de natură revizionistă. Recenziile făcute cărții în Anglia, între care și de către „Observer“ din 11 decembrie 1937 [268], cât și în România[269] au relevat informarea unilaterală și incompletă care au făcut ca propunerile sale de revizuire a frontierei Trianonului să fie total nerealiste.

Pe lângă suporterii locali, revizionismul maghiar și-a trimis proprii săi emisari în Anglia. Contele Bethlen Ștefan, pe atunci încă prim-ministru, a efectuat o vizită oficială la Londra în iunie 1930. Cu această ocazie a făcut și declarații cu caracter revizionist pe care presa britanică, cu excepția lui „Manchester Guardian“, nu le-a reprodus. Pentru Titulescu era semnificativ faptul că un discurs al lui Bethlen cu referiri la revizuire a fost publicat de prestigiosul „The Times“ fără pasajul respectiv[270].

La inițiativa Uniunii britanice pentru Societatea Națiunilor, contele Bethlen a vizitat din nou Anglia în noiembrie 1933. Cu acest prilej a ținut o serie de conferințe publice la Londra, Oxford și Cambridge. „Felul cum s-a prezentat contele Bethlen Ștefan la Londra, aprecia autorul unei lucrări, nu este o simplă excursiune, nu este nici un atac sistematic ci mai degrabă înaintarea învingătorului pe teritoriul deja ocupat. Acțiunea sa acolo a început-o cu expresii ce fac impresia unor amenințări și a terminat-o cu injurii. Nu s-a rușinat ca în fața studențimii din Cambridge, în fața unui distins public de politicieni din Londra, să se refere la lipsa de cultură a poporului român, la superioritatea culturală și politică a poporului maghiar, accentuând

peiorativ că poporul românul e încă tânăr“[271]. În ciuda reclamei zgomotoase făcută în jurul conferințelor, majoritatea presei britanice a formulat puține comentarii. „E clar că universitățile de aici, se sublinia într-o telegramă a agenției de știri Rador, au puțin de-a face cu revizionismul. La toate conferințele lui Bethlen nimeni nu a luat cuvântul pentru a-l susține“[272].

Scriitorul Szasz Zsambor și fostul ministru Nagy Emil au fost alți propagandiști activi ai revizionismului în Anglia. În special cel din urmă „... călăuzit de principii cu totul conservatoare a reușit să înfățișeze în Anglia, unde trăiește de vreo șase luni, țara sa ca un focar al civilizației în centrul Europei față de statele succesorale ce se află într-o stare primitivă, precum și ca o strajă foarte puternică contra bolșevismului în această parte a Europei“[273]. Nagy a reușit a crea strânse legături cu cercurile intelectuale engleze pe care încerca a le convinge că Ungariei i s-a făcut prin Trianon o nedreptate strigătoare la cer. Aceasta era și tema conferințelor sale publice, extrem de numeroase. Așa, de pildă, la 20 iunie 1927, a vorbit la Institutul Regal pentru Relații Internaționale, insistând asupra necesității revizuirii Trianonului[274].

Diplomația română a urmărit și a consemnat toate acțiunile revizioniste nu numai inițiativele liderilor. Câteva date și fapte, selectate dintr-o lungă serie, vor completa, în succesiunea cronologică firească, tabloul propagandei revizioniste maghiare din Anglia. În vara anului 1932 în Parlamentul britanic s-a constituit o Comisie specială pentru chestiunile maghiare. Era formată din 18 membri, în fruntea cărora se afla vicontele Rothermere. Alături de el activau lordul Walter Philimore, deputatul conservator E. Permoy, lordul Thomas W. Newton, lordul Christopher B. Thomson ș.a.[275]. Cu ocazia formării guvernului Gömbös „The Daily Mail“ publica la 15 decembrie 1932 articolul *Noul om al Europei Centrale.* Alături de fotografia premierului apărea harta Ungariei Mari însoțită de un lung comentariu în care era deplânsă nedreptatea generată de Trianon[276]. „Manchester Guardian” insera la 6 ianuarie 1933 un articol în care se afirma că revizuirea tratatelor era inevitabilă, așa încât trebuia avut grijă ca ea să se realizeze pacific[277].

Acest articol era, la începutul anului 1933, doar un element dintr-un program mai larg. Tot atunci a apărut, în excelente condiții grafice, broşura *Hungary. Yesterday and Today* şi s-au multiplicat inițiativele în diverse sfere de activitate. Ministrul României la Londra semnala recrudescența propagandei maghiare: „... atât literară, muzicală şi chiar teatrală, căci în diferite teatre, music-hall-uri şi alte spectacole nu lipsesc un balet sau o scenă ungurească, bine plătite dat fiind luxul costumelor şi calitatea actorilor care participă în acest soi de spectacole“[278].

Mulți dintre suporterii englezi ai revizionismului au vizitat, chiar în repetate rânduri, Ungaria unde erau primiți pe măsura serviciilor aduse. În septembrie 1933 colonelul C. Moore, deputat în Camera Comunelor, a vizitat Budapesta, unde a ținut câteva conferințe[279]. Dacă „The Daily Mail“ a aprobat activitatea parlamentarului, „The Times“, în numărul din 6 octombrie 1933, a apreciat că el provoca o agitație nedorită[280]. În acelaşi timp, Sir Robert Grower publica în „Manchester Guardian“ şi „Morning Post“ o scrisoare deschisă prin care cerea din nou revizuirea Trianonului[281]. „The Contemporary Review“, în numărul din decembrie 1933, difuza un articol semnat de E. Sarvary care ataca violent România pentru regimul asigurat minorităților naționale[282]. Preşedintele Comitetului pentru reforma electorală, J.H. Humpheys, semna un articol apărut în „Manchester Guardian“ la 12 decembrie 1933. Autorul materialului insista pentru revizuirea frontierelor europene cu scopul de a facilita „crearea unei largi federații dunărene“[283].

„Daily Herald”, oficiosul laburist, publica la 25 ianuarie 1934 un articol în care se aprecia că revizionismul era necesar pentru a menține pacea europeană şi că nici o instituție care milita pentru menținerea status-quo-ului nu avea şanse de reuşită[284]. Răspunzând unor critici apărute la adresa revizionismului în „Central European Observer“, Sir Robert Grower acuza, în februarie 1934, Cehoslovacia de falsificarea datelor statistice şi cerea dreptul la autodeterminare pentru populația din fostele provincii maghiare[285]. Prin asemenea acțiuni repetate „revizioniştii maghiari caută a atrage atenția publicului englez repetând din când în când cererea de revizuire cerută de

Ungaria“[286]. La începutul lunii iunie 1934 un grup de 41 deputați în Camera Comunelor au trimis ziarului „Times“ o scrisoare prin care se pronunțau asupra necesității revizuirii Trianonului. Ecoul acțiunii a fost totuşi slab deoarece „... opinia publică pare obosită de campania dusă pe această chestiune şi nu mai reacționează, rămânând destul de impasibilă“[287].

Un alt mare suporter al cauzei maghiare, vicontele Snowden, prin articolul *Încotro merge Europa?* apărut în „The Daily Mail“ din 18 septembrie 1934, dezvolta teza că numai revizionismul putea asigura pacea europeană[288]. Acelaşi ziar insera în ediția din 28 septembrie un articol privind intervenția delegatului maghiar la Societatea Națiunilor în problema dreptului minorităților. Apreciind acțiunea ca justificată, ziarul sublinia că în ultima vreme creştea simpatia englezilor pentru cauza Ungariei[289]. La sfârşitul lunii ianuarie 1935, la City of London College, a avut loc o discuție pe marginea revizuirii Trianonului. Colonelul Moore, deputat ca şi Ivan Hordosy, secretarul londonez al Ligii revizioniste, au luat cuvântul şi au susținut cauza Ungariei. Sub influența celor două discursuri audiența a adoptat cu 63 voturi pentru şi 3 împotrivă o moțiune de sprijinire a revizuirii[290]. În toamna lui 1935 apare la editura Hutchinson lucrarea de propagandă semnată de un suedez, Valdemar Langlet (*On Horseback through Hungary).* Ataşatul de presă român la Londra considera că „... este o foarte slabă lucrare care se citeşte cu greutate. Literatura revizionistă maghiară, aproape stereotipă, este repetată şi chiar amplificată de către autor“. Acesta era acuzat de „Times Literary Supplement” din 2 noiembrie de sentimentalism[291].

„The Daily Mail“ informa pe cititori, în noiembrie 1935, că Asociația comercianților şi industriaşilor din Budapesta a dăruit lordului Rothermere un birou, din lemn de nuc, pe care erau gravate stemele tuturor comitatelor din Ungaria Mare. În această inițiativă ataşatul de presă al României la Londra, N.D. Ciotori, vedea o tentativă de redeşteptare a interesului lordului pentru cauza Ungariei, interes diminuat în ultima vreme[292]. La începutul anului 1936 presa maghiară consemna alte câteva acțiuni revizioniste din Anglia: scrisoarea lui L.

James către redacția ziarului „Pesti Hirlap"; conferința lui I.C. Burnett din Aberdeen despre nedreptatea Tratatului de la Trianon; conferința lui Bernard Newman despre statele dunărene, susținută în localitatea Cheam; călătoria lui A. Chamberlain la Budapesta pentru informare sau declarațiile revizioniste ale lordului Astor, preşedintele Societății britanice pentru Europa centrală[293].

Doi deputați, semnatari ai moțiunii Grower din iunie 1934, au vizitat Ungaria la sfârşitul lunii mai 1936. Cu acest prilej ei au repetat opinia că Trianonul era un act de nedreptate[294]. Deşi cei doi nu erau importanți în plan politic, ei reflectau unele tendințe din Camera Comunelor unde, la 30 iunie 1936, un deputat a interpelat guvernul asupra intenției de a revizui frontierele europene. Răspunsul a dezamăgit pe susținătorii cauzei maghiare, guvernul apreciind că orice modificare a *status-quo*-ului se putea face doar prin tratative[295]. Lordul Marley a vizitat Budapesta în iunie 1936 şi a avut discuții cu persoane oficiale şi cu lideri ai Ligii revizioniste. Într-un interviu acordat presei maghiare, lordul a relevat necesitatea sprijinirii revizionismului de către Marea Britanie pe motiv că aceasta nu poate accepta ca pacea să se bazeze pe un act de nedreptate[296]. Intensificarea propagandei revizioniste maghiare nu a avut integral roadele scontate. Un indiciu pentru această tendință a fost articolul lui E.P. Young, apărut în „Manchester Guardian", din 1 iulie 1936. Autorul aprecia că orice modificare a frontierelor Europei Centrale putea duce la tulburări uriaşe şi exprima convingerea că cel mai bine era să nu se vorbească sau scrie despre frontiere. D.N. Ciotori sublinia că articolul „... prezintă deosebită importanță prin faptul că arată efectul contrar produs de propaganda ungară şi în special obstrucția maghiară oricărei înțelegeri în Europa Centrală, cerând mereu revizuirea frontierelor"[297].

Într-o scrisoare din 4 august 1936 adresată ziarului „Times" un grup de 35 deputați cerea revizuirea Trianonului şi acuzau Mica Înțelegere că respingea un acord cu Ungaria[298]. Replica românească a luat forma unei scrisori de răspuns, semnată Viator, care arăta netemeinicia argumentelor invocate în favoarea revizuirii[299]. Această

inițiativă s-a produs pe fundalul intensificării propagandei revizioniste maghiare în Anglia, în toamna anului 1936 „... profitând de starea de spirit creată de absența lui Titulescu din cabinet". Între altele, ziarul „Pesti Hirlap" a editat în limba engleză o broşură prin care erau incriminate statele Micii Înțelegeri pentru oprimarea minorităților. Broşura a fost difuzată, gratuit, la toate ziarele, bibliotecile publice, oamenilor politici sau la funcționarii de stat. Interesant de remarcat că mai ales presa provincială, prin „Evening Chronicle" (Manchester), „Yorkshire Post" (Leeds) sau „Newcastle Chronicle" a început a denunța valul propagandei maghiare[300].

La începutul anului 1937 presa din Ungaria continua să înregistreze acțiunile revizioniste din Anglia: conferința deputatului R.I. Daniels la Harwich, în ianuarie, asupra istoriei Ungariei milenare; o nouă interpelare a lui Sir Robert Grower în Camera Comunelor şi un apel al aceluiaşi deputat adresat opiniei publice britanice[301]. Deputatul Procter publica în „Neues Wiener Journal" din 5 februarie 1937 un articol prin care insista ca Mica Înțelegere să cedeze măcar o parte din teritoriile cerute de Ungaria pentru a contribui astfel la pacificarea Europei Centrale[302]. Lordul Grandborne a făcut o declarație în Parlamentul britanic, la începutul lunii martie 1937, pentru a denunța ceea ce el numea persecutarea minorității maghiare din România. Cuvântarea a fost publicată în ediția engleză a ziarului „Pesti Hirlap", din 9 martie 1937, care a fost apoi larg difuzată în cercurile politice britanice. Imediat deputatul H. Procter a cerut formarea unei comisii parlamentare de anchetă a situației minorităților, iar Robert Grower şi Mrs. Tate au lansat noi interpelări în Cameră, în vreme ce lordul Clydesdale a început a manifesta interes pentru problema maghiară. „După cum se poate constata, reliefa ministrul României la Budapesta, „Pesti Hirlap", cu importantele mijloace băneşti de care dispune, îşi continuă cu aceeaşi neobosită înverşunare propaganda anti-românească în țările anglo-saxone"[303]. În această privință un rol deosebit a avut Béla Poka-Pivny, liderul revizionismului maghiar la Londra. Într-un articol din „Pesti Hirlap" era relevat respectivul rol chiar de către Poka-Pivny[304].

Cu ocazia vizitei deputatului englez H. Procter la Budapesta, de la sfârşitul lunii martie 1937, a avut loc o serie de manifestaţii revizioniste. În declaraţiile făcute presei, Procter a insistat mai ales asupra chestiunii minorităţilor[305]. Radio Budapesta difuza în 14 aprilie 1937 cuvântarea profesorului englez Belwold intitulată: *Preţul păcii europene.* Vorbitorul afirma că Ungaria era ţara cea mai nedreptăţită din Europa şi că Anglia trebuia să ajute cele trei milioane de unguri care trăiau în ţări înapoiate cultural[306]. La iniţiativa Ligii revizioniste trei deputaţi englezi erau în vizită în Ungaria la sfârşitul lunii august 1937. Primirea fastuoasă şi obişnuitele manifestări şi declaraţii revizioniste erau menite a-i antrena pe oaspeţi în galeria suporterilor cauzei maghiare[307].

Prin asemenea metode nu este de mirare că linia succeselor propagandei revizioniste continua. În „Yorkshire Post", din 12 octombrie 1937, era inserat un articol prin care România era dur atacată pentru regimul minorităţii maghiare. Legaţia română a considerat obligatoriu un răspuns pe care l-a şi pregătit şi publicat în acelaşi ziar, în ediţia din 21 octombrie. Răspunsul oferea detalii privind viaţa politică, culturală şi religioasă a minorităţii maghiare din România[308]. În legătură cu aceeaşi chestiune, Menezer Bela susţinea, în „The Contemporary Review", din iunie 1938, necesitatea unei acţiuni imediate. Soluţia susţinută de autor era federalizarea Transilvaniei după model elveţian[309]. Telegrame de presă din Londra anunţau în iulie 1938 că grupul de deputaţi filomaghiari era îngrijorat de tratativele de pacificare din Europa Centrală, ce nu dădeau rezultate. Ca urmare, Sir Robert Grower acuza Mica Înţelegere că nu vrea să satisfacă paşnic pretenţiile maghiare pe care le prezenta din nou Camerei Comunelor. Deputatul a subliniat că toate regiunile locuite de unguri trebuiau realipite Ungariei pentru ca nedreptatea Trianonului să dispară[310]. În aceeaşi etapă, o delegaţie maghiară a Societăţii pentru probleme externe, a plecat la Londra pentru a studia organizarea instituţiilor de profil şi a lua parte la cursurile de vară de la Oxford[311]. În fine, un ultim exemplu: presa ungară de la începutul lunii septembrie 1938 anunţa cu titluri de senzaţie faptul că şi ziarul „Times" recomanda

Cehoslovaciei să elibereze populațiile de altă naționalitate care urmau a beneficia de dreptul la autodeterminare[312].

După criza sudetă, din toamna anului 1938 şi mai ales după ocuparea integrală a Cehoslovaciei în martie 1939, propaganda revizionistă maghiară intră într-o fază de reflux în Anglia. Cauza: reorientarea masivă a opiniei publice şi a marii părți din cercurile politice spre politica de securitate şi *status-quo*. Cu excepția acestei faze finale, Anglia a fost terenul cel mai fertil pentru propaganda revizionistă maghiară de după 1920. O zonă cel puțin la fel de favorabilă a fost şi Italia.

Deşi în anii primului război mondial italienii şi ungurii s-au aflat în tabere rivale, după 1918 între cele două națiuni se realizează o incredibilă până atunci apropiere. Numitorul comun al acestei tendințe a fost poziția de respingere a tratatelor de pace care, prin prevederile teritoriale mai ales, au nemulțumit cercurile politice din cele două țări. Politica externă maghiară a sesizat din primul moment nemulțumirea Italiei față de tratate şi a început imediat a cultiva relațiile cu această mare putere. Fostul ministru de externe italian din vremea conferinței de pace, F. Nitti, a scris mai multe lucrări în care, între altele, critica şi prevederile Tratatului de la Trianon. În aceste condiții, în vara anului 1920, la Budapesta, broşura *Să ne alăturăm Italiei,* prin care erau prezentate argumentele, politice şi economice, care impuneau apropierea de Roma. Prima acțiune concretă de apropiere se înregistrează în 1923, cu ocazia vizitei premierului maghiar în Italia. Primirea cordială şi mai ales comentariile presei marchează începutul de fapt al conlucrării italo-maghiare. Ziarul „Ideia Nazionale" este acela care inaugurează acțiunea în favoarea revizionismului maghiar[313].

Propaganda ungară înregistra astfel primele succese dintr-o lungă serie de demersuri în Italia. Încă de la sfârşitul anului 1922 fenomenul a fost sesizat şi ministrul de externe I.G. Duca care l-a însărcinat pe trimisul României la Roma, Lahovary, să urmărească acțiunile maghiare de propagandă. Diplomatul preciza că a stabilit imediat legătura cu un ziarist italian care putea culege cu uşurință toate informațiile necesare şi chiar să publice articole de răspuns, onorariul

convenit fiind de 300 lire lunar. Respectivul ziarist adusese deja la legație două materiale de propagandă (*La Hongrie actuelle* și *La Hongrie mutilé*)[314]. La asemenea broșuri, tipărite la Budapesta și în limba italiană[315], se adaugă cele imprimate în Italia în bună parte cu subvenții maghiare. Între acestea din urmă se află și lucrarea lui A. Tamaro, editată în 1923 și care lansa teza că Trianonul a distrus unitatea economică a regiunii central-dunărene și că ungurii din Transilvania, ce formau o masă amplă și compactă, reprezentau o civilizație superioară[316].

Și alți italieni au lansat sau au dezvoltat teze revizioniste maghiare. Așa de pildă, prof. E. Migliomini extinde argumentul unității economice și geografice Ungariei mari; Pierfranco Baslini a insistat asupra unității istorice și etnice; B. Mussolini a susținut mereu că dușmanii revizionismului sunt inamicii spiritului Societății Națiunilor, acela de asigurare a justiției în lume; V.A. Martini a vorbit despre criza economică generată de Trianon etc.[317]. Primirea binevoitoare a tezelor revizioniste de către Italia a încurajat pe propagandiștii maghiari. Oficialii români constatau cu îngrijorare că acțiunea Budapestei „prindea rădăcini“ și evidențiau necesitatea unor contra-măsuri[318]. Ziare ca „Il Popolo d'Italia“, „Serenda“, „Regno“, „Tevere“, „Messagero“, „Tribuna“, „Stampa“ și altele au început să publice curent articole revizioniste din toamna anului 1925. În martie 1926 revista „La Vita Italiana“ insera un articol prin care se cerea poporului italian să vină în ajutorul Ungariei ce dorea redobândirea vechilor frontiere. Acțiunea era justificată prin înapoierea culturală a popoarelor succesorale și mai ales a românilor[319].

În martie 1928 lordul Rothermere face o vizită la Roma. Cu acest prilej el are trei întrevederi cu Mussolini care s-a declarat în favoarea acțiunii de revizuire a Trianonului[320]. Iar într-un discurs public din 27 octombrie 1928 Mussolini a afirmat că revizuirea era în interesul întregii lumi, fiind deci perfect realizabilă chiar și în baza prevederilor articolului 19 din Pactul Societății Națiunilor[321]. Atașatul român de presă din Milano înregistra, în primăvara anului 1929, „formidabila propagandă ungurească care se desfășoară în Italia“ și insista pentru

crearea unor instrumente eficace de replică[322]. Între metodele folosite, diplomatul român A. Cotruş menţiona crearea de asociaţii italo-maghiare dintre care cea de la Milano era cea mai activă. Sub egida acesteia au fost organizate conferinţe de scriitorul Pekar Gyula sau de contele Appony. Dispunând după toate aparenţele de suficiente mijloace financiare, asociaţia Amici dell'Ungheria din Milano dirija o bună parte din propaganda maghiară în Italia prin organizarea a diverse manifestări dintre care nu lipseau expoziţiile de artă[323].

Revista „Il Resto di Carlino", din Bologna, publica, la 6 martie 1930 primul material al ziaristului Franco Vellani-Dionisi în urma unei călătorii în Transilvania, pe care o considera „ţara secuilor". Autorul insista pentru revizuirea urgentă a frontierelor Ungariei, iredentismul fiind comparat cu lipsa de aer[324]. De altfel, anul 1930 a fost deschis prin declaraţiile făcute de Mussolini ziarului „The Daily Mail": absurdităţile teritoriale trebuiesc reparate la fel şi nedreptăţile morale de genul ciuntirii Ungariei. Aldo Dami, autorul unei lucrări revizioniste[325], este invitat la Budapesta în toamna anului 1930 şi susţine mai multe conferinţe publice în care invoca necesitatea lărgirii argumentelor economice în acţiunea de extindere a propagandei revizioniste. În luna decembrie 1930 a început a activa societatea Amici dell'Ungheria din Genova, prin conferinţa susţinută de consulul general ungur din localitate. Sub egida asociaţiei similare din Bologna ziaristul Bella Ignacz a ţinut conferinţe urmate de filme, în mai multe oraşe. La 6 decembrie era inaugurat la Torino Cercul Kossuth printr-o serie de conferinţe publice despre Ungaria, iar la Florenţa s-a înfiinţat o altă asociaţie bilaterală[326].

O încercare de a contabiliza pe suporterii revizionismului ungar în Italia includea, la sfârşitul anului 1930, 62 persoane. De pe listă nu lipseau Mussolini, D'Anunzio, G. Balbino, ministrul instrucţiunii, Italo Zingarelli, ziarist la „Stampa", marchizul Mario Paulicci, contele San Martino, Franco Vellani Dionisi, ziarist la „Tribuna", A. Bucchi şi E. Simione, autorii lucrării *Calvarul Ungariei de la Trianon,* cardinalul V. Rossum şi alţii[327]. Observatorii diplomatici români au înregistrat în primul trimestru al lui 1931 următoarele acţiuni revizioniste maghiare

în Italia: 29 ianuarie, conferința baronului Al. Manti la Cercul Sf. Petru din Roma despre amiciția italo-maghiară; 30 ianuarie – conferință la Roma a publicistului Paolo Nicola; tot la sfârşitul lui ianuarie au ținut conferințe, la Milano, Guido Monti şi la Torino, Parvis. Acesta din urmă, autor a peste 100 articole de presă despre nedreptatea Trianonului, a fost ales membru de onoare al coloniei maghiare din oraş. La jumătatea lunii februarie consulul maghiar din Brescia a susținut o conferință despre revizionismul maghiar, urmată de filmul documentar „Hungaria". Deputatul A. Fero a afirmat la 13 martie în Cameră că alianța polono-română şi colaborarea militară a Micii Înțelegeri amenințau şi Italia, în vreme ce nedreptul Tratat de la Trianon a creat o situație periculoasă pentru pacea întregii Europe. La 18 martie la Padova a avut loc şedința de constituire a asociației Amici dell' Ungheria după care acelaşi film „Ungaria". Profesorul A. Michieli susține la Veneția mai multe conferințe despre revizionism, iar în aprilie apare volumul baronului A.Manti consacrat Trianonului. Lista suporterilor revizionişti se îmbogățeşte în acea fază cu încă 25 persoane[328].

În intervalul aprilie – iulie 1931 propaganda revizionistă maghiară a înregistrat în Italia alte acțiuni: o conferință, la Cremona, la 15 aprilie, urmată de rularea filmului Hungaria; conferința prof. G. Revelli, la Institutul de cultură din Trento; alte conferințe la Milano susținute de Bella Ignacz, corespondent al ziarului „Pest Hirlap" în oraş; un interviu al preşedintelui Ligii revizioniste Herczeg Ferencz, apărut în „Popolo d'Italia", din 9 iulie, ca şi lansarea unui concurs pentru tineret pe tema Trianonului de către asociația Amici dell' Ungheria din Roma[329]. La 20 iulie 1931 Mussolini a primit o delegație maghiară care i-a prezentat un memoriu de protest contra Trianonului şi i-a îndemnat a continua rezistența. Ziarul „Italia Giovane" publica la 20 august articolul despre martiriul Ungariei care trebuia să înceteze[330].

Guvernul italian a dăruit Ungariei, în aprilie 1932, un avion de propagandă, botezat „Giustizia per l'Ungheria". Sosirea aparatului la Budapesta a prilejuit ample manifestări revizioniste. Organizația Vechea gardă maghiară l-a ales la 3 mai 1932 pe Mussolini ca membru

de onoare. Prezent la ceremonie, ministrul Italiei a urat Ungariei un viitor la fel de luminos ca trecutul. La începutul lunii iunie la Debreţin se constituie o Societate de prietenie italo-maghiară, iar Franco Dionisi-Vellani, aflat în vizită la Budapesta, susţinea o serie de conferinţe, în care dezvolta mai ales ideea că Ungaria nu avea nici o responsabilitate în declanşarea primului război mondial. Tot atunci s-a inaugurat la Florenţa Expoziţia internaţională a cărţii la care pavilionul maghiar era plin cu lucrări revizioniste. Generalul Ezio Garibaldi declara într-un articol apărut în revista „Impero" din 10 iulie 1932 că revizionismul era o mişcare de masă care nu putea decât să învingă[331].

O impozantă delegaţie maghiară a înmânat lui Mussolini, la jumătatea lunii octombrie 1932, un set de 220 albume cu peste 2 milioane de semnături adunate în Ungaria împotriva Trianonului, desigur. Cu acest prilej, Ducele a reafirmat sprijinul Italiei pentru cauza maghiară. În acest context presa italiană a publicat lungi articole despre Ungaria şi revizuirea Trianonului[332]. Marele eveniment editorial al anului în această problemă rămâne, desigur, apariţia lucrării lui Franco Dionisi-Vellani ce lansa teza faimosului coridor transilvan. La sfârşitul lunii octombrie 1932 lordul Rothermere îl felicita pe Mussolini pentru declaraţiile energice făcute în favoarea Ungariei, iar oficiosul Vaticanului, „Osservatore Romano", aproba şi el, la 28 octombrie, linia Ducelui. Pe fundalul vizitei primului ministru al Ungariei, Gömbös, la Roma, presa italiană a scris cu o vădită simpatie despre Ungaria şi revizionism. S-au situat în prim plan mai ales „Giornale d'Italia", „Il Lavoro Fascista", „Il Popolo d'Italia" şi „Il Tevere". Dintre acţiunile complementare vizitei se poate cita conferinţa contelui Apponyi pe marginea piedicilor din calea înţelegerii europene[333].

La începutul lunii martie 1933, ziarul „Messagero", aprecia că a sosit momentul ca Ungaria să ceară deschis revizuirea frontierelor deoarece de aceasta depinde stabilitatea europeană. Iar „Lavoro Fascista" afirma că Ungaria va duce o politică de pace dacă obţinea garanţii că revizuirea urma a se înfăptui. Într-un interviu acordat ziarului britanic „Morning Post", Mussolini critica aspru reorganizarea Micii Înţelegeri care urmărea stoparea revizionismului pe care Italia îl va

sprijini totdeauna. „Giornale d'Italia", „Tribuna", „Mattino" şi „Resto di Carlino" au publicat la sfârşitul lunii martie 1933 o serie de articole prin care solicitau justiţie pentru Ungaria. În aceeaşi etapă au susţinut o serie de conferinţe publice istoricul Silviano Gigonte, la Milano, ziaristul J. Fenyes, la Florenţa şi dr. Szell Sandor în diverse alte oraşe. Pe plan editorial se remarca apariţia volumului *Ungheria di Trianon,* de D. Bastoli şi *Il Duce per l'Ungheria,* de Balla Ignacz[334]. În intervalul aprilie–iulie 1933 au apărut în presa italiană articole revizioniste mai violente ca de obicei. În acest sens, se remarcă „Popolo d'Italia" din 27 iunie, „Popolo di Roma" din 29 iunie şi „Stampa" din Roma, în ediţia din 11 iulie. Profesorul R. Mosca, de la Universitatea din Padova, a susţinut o serie de conferinţe publice pe tema revizuirii, în Lombardia, iar în iulie prof. Pierfranco Baslini la Budapesta. În răstimpul menţionat a apărut la Milano un volum *Ungheria,* de Elio Migliorini, care dezvolta teza efectelor catastrofale ale Trianonului asupra perfectei unităţi economice şi geografice maghiare; o lucrare de Gino Cucchetti, *Avanti Magiari,* prin care maghiarii erau încurajaţi a continua lupta revizionistă având sprijinul Italiei, şi o sinteză de S. Gigante referitoare la istoria relaţiilor italo-maghiare[335].

O nouă vizită a premierului Gömbös la Roma, la sfârşitul lunii iulie 1933, este însoţită de o amplă campanie în presa italiană. Aceasta a continuat şi în lunile următoare prin articole difuzate de „Giornale d'Italia" (26 iulie), „Lavoro Fascista" (27 iulie), „Corriere della Sera" (28 iulie), „Regime Fascista" (28 iulie), „Popolo d'Italia" (3 august) etc. În vara anului 1933 a apărut o broşură, semnată Italus Viator, intitulată *Ungaria sângerândă* şi o culegere de discursuri ale lui Mussolini pe tema revizuirii tratatelor[336]. După câteva luni, în februarie 1934, apărea o nouă lucrare semnată de Gino Cucchetti, *Nel cuore dei Magiari* şi care avea un evident caracter propagandistic. Aşa cum consemna ataşatul român de presă de la Roma, Solacolu, autorul era angajat exclusiv în slujba cauzei maghiare, fiind şi semnatarul unor articole inserate în „Il popolo d'Italia". Diplomatul menţionat mai sus constata că acţiunea lui Cucchetti „... nu are nici o priză asupra opiniei publice italiene, domnia sa nedepăşind talentul şi nici abilitatea tuturor propagandiştilor de meserie din slujba Ungariei "[337].

Uneori tonul ziarelor italiene depăşea limitele bunului simţ. Astfel, „Il Regime Fascista“ publica, la 25 noiembrie 1934, articolul consacrat prieteniei italo-maghiare, în care afirma: „Transilvania a fost smulsă Ungariei în mod bestial, oprimată bestial şi martirizată de prădătorul român“[338]. Încălcările tratatelor internaţionale de către Italia şi Germania, în anii 1935–1936, au încurajat şi „... n-au făcut decât să întărească şi mai mult convingerea revizioniştilor maghiari că dispoziţiile tratatelor de pace nu sunt eterne şi la un moment potrivit ele pot di modificate sau anulate în favoarea statelor învinse“[339]. De aici şi un val de acţiuni revizioniste cristalizate în articole, conferinţe publice, expoziţii, ş.a.[340].

La 1 noiembrie 1936, într-un discurs public rostit la Milano, Mussolini a afirmat că fără să se facă dreptate Ungariei nu va fi pace în Europa dunăreană. Vorbitorul a apreciat că Ungaria era marea mutilată, cu cei 4 milioane de maghiari care locuiau în afara frontierelor[341]. Agenţia oficială de ştiri Stefani a transmis doar un scurt rezumat al discursului cu intenţia de a-i diminua importanţa şi de a risipi „... impresiunea de uimire şi de nelinişte creată în special în opinia publică a ţărilor direct vizate de declaraţiile revizioniste ale dlui Mussolini“[342]. În opinia ataşatului român de presă, Solacolu, declaraţia era uimitoare deoarece nu era impusă de necesitatea modificării relaţiilor italo-maghiare, care evoluau foarte bine, dar s-a înscris în linia revizionistă promovată de Duce în ultimii zece ani. Astfel, în iulie 1928, octombrie 1932, aprilie 1933 şi martie 1934, el a mai făcut asemenea declaraţii. Era surprinzătoare, în opinia diplomatului român, deoarece în climatul de la sfârşitul anului 1936 Mussolini a readus pe tapet revizionismul. Era însă posibil ca să fi avut loc o fixare a politicii revizioniste italiene în forme mai precise după vizita lui Ciano la Budapesta şi a lui Horthy la Roma[343].

Poziţia exprimată de Duce a avut un larg ecou internaţional. Presa din Ungaria , evident, a vorbit de “un mesaj al păcii şi dreptăţii“[344], iar Liga revizionistă a invitat toate filialele sale să trimită telegrame de felicitare lui Mussolini[345]. În Anglia, „Manchester Guardian“ şi „Times“ apreciau că declaraţia era o eroare politică în timp ce „Daily

Mail" o salute[346]. Ziarele din Polonia au reliefat efectele negative ale discursului pentru securitatea Cehoslovaciei şi României în special[347]. Presa elveţiană a evitat în general a face comentarii şi s-a limitat la a releva ecourile evenimentului[348], care în Bulgaria au fost de „înviorătoare emoţie"[349]. Cu puţine excepţii, periodicele austriece au primit favorabil discursul revizionist al lui Mussolini, evaluat a fi „o explozie de realism politic"[350]. Iar ziare ca „Washington Post", din 7 noiembrie şi „New York Times" din 8 noiembrie au insistat mai ales asupra efectelor negative ale discursului. Astfel, „Washington Post" aprecia: „Opinia publică din România a fost tulburată de referirile favorabile ale lui Mussolini la revizionism. În România presa de toate culorile a fost neplăcut impresionată de observaţiile dictatorului italian. România realizează că expansiunea odată dezlănţuită nu va putea fi oprită"[351].

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1936 contele Ciano a făcut o vizită la Budapesta, iar la Viena a avut loc conferinţa italo-ungaro-austriacă. Din aceste evenimente nu a rezultat nimic concret care să încurajeze revizionismul maghiar. Ba, dimpotrivă, „multă apă a fost amestecată cu vinul revizionist, vin care înfierbântase peste măsură speranţele teritoriale ale Ungariei"[352]. Ca o compensaţie „pentru îndulcirea pilulei acestui revizionism teoretic", cum aprecia Solacolu, Italia a pus zgomotos problema parităţii pentru Ungaria cu Mica Înţelegere în sfera efectivelor militare[353]. Pe acest fundal, probabil tot ca un ecou al tendinţei compensatorii a politicii italiene, presa fascistă, mai ales în ediţiile din 14 noiembrie 1936, s-a referit pe larg la Ungaria şi la doleanţele ei revizioniste. „Tribuna" şi „Stampa" au dat totul în această campanie[354], care a continuat şi în zilele următoare. Astfel, cu prilejul aniversării, la 20 noiembrie 1936 a 17 ani de la intrarea trupelor lui Horthy în Budapesta, presa italiană a fost plină de articole „... care prin conţinut, stil şi detalii se recunosc uşor că provin din oficina de propagandă ungurească"[355]. Nu întâmplător în acele zile a avut loc şi vizita oficială a amiralului Horthy la Roma. Evident, presa italiană a continuat să publice lungi articole elogioase care, în opinia lui Solacolu, „... sunt unul şi acelaşi căci nu se deosebesc între ele nici ca formă, nici ca conţinut. Se recunoaşte articolul de propagandă tip, pregătit

din vreme de biroul presei maghiare. În aceste articole se vorbește despre mutilările nedrepte suferite de Ungaria, mutilări care creează în bazinul dunărean o permanentă stare de tensiune. Se dau date exagerate..."[356].

Ca răspuns la vizita lui Horthy[357] în mai 1937 suveranii Italiei se aflau la Budapesta. A fost, desigur, un bun prilej pentru presa maghiară de a reînnoi doleanțele revizioniste și de a insista asupra trăiniciei raporturilor italo-ungare[358]. Acestea, pentru moment cel puțin, nu păreau a fi o garanție a doleanțelor revizioniste maghiare. Încă de la sfârșitul anului 1936 atașatul român de presă de la Roma constata că „... sunt opt ani încheiați de când Italia și Mussolini servesc promisiuni, asigurări, enunțuri și principii Ungariei mutilate. Dacă Ungaria se mulțumește când și când cu campanii de presă în favoarea unicului scop ce urmărește, acela al revizuirii teritoriale a Tratatului de la Trianon, atunci se poate considera și de data aceasta satisfăcută. Articole entuziaste și vibrante proteste nu i-au lipsit. Presa italiană a făcut risipă de argumente (tendențioase), de date statistice (false), de incriminați, elogii, protestări..."[359].

Multe dintre materialele de presă erau furnizate direct de la Budapesta. Mai ales cu prilejul vizitei amiralului Horthy s-a putut vedea clar această tendință: au apărut zeci de articole făcute după un tipar unic, axat pe chestiunea revizuirii. S-a mers până acolo încât ziarele italiene au publicat hărți fără a le verifica ori ungurii incluseseră între teritoriile revendicate și mult disputatul Fiume. „Popolo d'Italia", prin ediția din 24 noiembrie 1936, a căzut în ridicol când a afirmat că latina a intrat în patrimoniul cultural al Ungariei, dovada fiind că ungurii se salutau și atunci cu servus. În optica lui Solacolu „totul se rezumă la un joc reciproc, de înșelătoare aparențe. Sunt oare raporturile politice italo-maghiare atât de bune, atât de strânse încât să permită Ungariei speranțe justificate? Amiciția între Roma și Budapesta poate permite Italiei riscurile unui război pentru realizarea aspirațiilor teritoriale maghiare? Nu. Interesul și jocul Italiei este de a-și menține pozițiunea de prestigiu la Budapesta cu orice preț și oricât de scump ar casta-o economicește aceasta. Revizuirea teritoriului maghiar nu reprezintă

un interes național italian și prin urmare solidaritatea Italiei în funcție de revizionism rămâne tactica ideală, nicidecum concretă“[360].

Anii care au urmat au confirmat doar parțial aceste aprecieri. Oricum, ei sunt marcați de noi acțiuni revizioniste, dar și de trecerea la măsuri practice. La începutul anului 1937 la Roma apărea lucrarea lui Giuseppe Leonardi, *La Terra di San Stefano* care, în opinia ministrului României, nu se ridica peste valoarea unei apariții propagandistice[361]. „Giornale d'Italia" insera la 6 aprilie 1937 articolul *Începuturile revizuirii,* semnat de redactorul șef al publicației, Gaida, și inspirat evident de Ministerul de Externe al Italiei[362]. La Budapesta apărea, în aprilie 1937, un volum de studii și documente sub egida Academiei ungare, în limba italiană, care, între altele, negau existența românilor în Transilvania în secolele X-XI[363]. Tonul oficialităților maghiare era încă moderat în primăvara lui 1937. Într-un interviu acordat la 4 mai 1937 ziarului „Il Popolo d'Italia“, primul-ministru maghiar a afirmat că țara sa nu putea rămâne pe veci urgisită, și că nu va renunța la revizionismul pacific[364]. În aceeași vreme, prof. Leonte Pallini a ținut la universitatea populară din Milano o conferință despre nedreptățile Trianonului generate, în opinia sa, de invidie, gelozie și sete de răzbunare[365].

Într-o lucrare consacrată formării imperiului mussolinian, Corrado Zoli afirma că revizionismul italian era un mijloc de profilaxie în politica europeană. Autorul sublinia că Italia sprijină revizionismul maghiar deoarece și ea a fost nedreptățită prin tratatele de pace[366]. Presa italiană continua în acest răstimp campania filo-maghiară. Astfel, „Regime Fascista“ din 12 mai 1937 susținea că Trianonul „a fost cea mai mare mișelie“ diplomatică, iar „Popolo d'Italia“ din 15 mai pretindea că a renunța la revizionism echivala cu a cere corpului să nu mai respire[367]. „Giornale di Sicilia“ din 28 mai susținea că actualele frontiere ungare nu erau viabile, mai ales linia de graniță româno-maghiară, fiind artificială, drepturile Ungariei întinzându-se până la Carpați[368]. În termeni similari se exprima și „Il Popolo di Roma“ din 6 iunie 1937[369]. „Osservatore Romano“ din 29 iunie susținea că revizionismul era problema cardinală a politicii europene și se putea rezolva pe ale pașnică[370].

Presa maghiară anunța la sfârșitul lunii iunie 1937 apariția lucrărilor lui Balla Ignacz *L'Ungheria e gli ungheresi*, prefațată de Mussolini. Era o istorie a Ungariei și a legăturilor ei cu Italia, nu mai puțin de 200 fotografii însoțind textul[371]. Un amplu ecou a avut și articolul lui Luciano Berra, *Vinti e cincitori nell Europa Danubiana*, care a fost preluat de multe ziare maghiare[372]. „Popoli di Roma" din 25 august 1937 încerca a evidenția semnificația lozincii revizioniste „Nem, nem, soha"[373]. A fost salutată cu entuziasm și lucrarea lui Aldronandi Marescotti, *Guerra diplomatica*, privind Conferința de pace de la Paris din 1919–1920. „Pesti Hirlapi" a publicat lungi extrase din volum[374]. „Nemzeti Ujsag" prelua la 22 octombrie 1937 un articol din „Osservatore Romano", care afirma că tratatele de pace au impus învinșilor obligații insuportabile și mai ales o împărțire nedreaptă a teritoriilor[375].

Întreaga presă maghiară de la sfârșitul lunii octombrie 1937 releva că în discursul lui Mussolini legat de aniversarea preluării puterii s-a insistat asupra necesității de revizuire a clauzelor stridente și imposibile ale tratatelor de pace[376]. La începutul anului 1938 publicistul G. Cuccetti a editat o nouă lucrare, consacrată Ungariei Mari multilate, în care exprima argumentele care cereau revizuirea Trianonului[377]. Unul din aceste argumente, dezvoltat și de ziarul „Piccolo", era acela al pericolului pan-slav de la Carpați care impunea crearea unei Ungarii puternice și bine înarmată[378].

În această direcție un prim pas s-a făcut încă în toamna anului 1938, pe fundalul crizei sudete. Cu sprijinul masiv al Italiei, Ungaria a fost asociată la împărțirea Cehoslovaciei după ce, la conferința de la München, Ungaria a ridicat pretenții asupra unei părți din Slovacia locuită de unguri. Cu sprijinul lui Mussolini, marile puteri au decis ca revendicările maghiare să fie soluționate la o reuniune ulterioară. La sfârșitul lunii septembrie 1938 Horty făcea apel la sentimentele amicale relevate de Mussolini pentru soluționarea pretențiilor maghiare la adresa Cehoslovaciei și care au fost detaliate într-un memorandum deja avansat la Roma[379]. În aceeași zi de 28 septembrie Imredy Bela, președintele Consiliului de Miniștri se adresa lui Mussolini cu

mulțumiri pentru sprijinul diplomatic deja acordat și solicita dislocarea unor escadrile italiene pentru apărarea aeriană a Ungariei deoarece era de așteptat replica militară a României și Iugoslaviei. Se cerea și informarea corectă a celor două state de către diplomația italiană pentru a preveni tensiuni inutile[380].

Ungaria a și adoptat o serie de măsuri militare la frontiera cu Cehoslovacia. Roma a considerat aceste inițiative ca fiind perfect justificabile, deoarece Praga nu a soluționat problema minorității maghiare din țară. Mussolini a informat chiar pe canal diplomatic că după rezolvarea problemei Boemiei (!!) statul cehoslovac putea conta pe prietenia Italiei[381]. La 23 octombrie guvernul ungar solicita sprijinul Romei pentru organizarea unui arbitraj al Axei în disputa teritorială cu Cehoslovacia[382]. Așa s-a ajuns la ceea ce s-a numit primul arbitraj de la Viena semnat la 2 noiembrie 1938 de Cehoslovacia și Ungaria sub supravegherea Axei. Nu mai puțin de 12.000 km^2 din teritoriul cehoslovac au fost dați Ungariei[383]. Documentația care a stat la baza deciziei era total depășită: toate statisticile prezentau situația etnografică din zonă dinainte de primul război mondial și nu mai corespundeau decât prea puțin situației din 1938[384]. Evident că în aceste condiții entuziasmul și mai ales manifestările de simpatie filo-italiene au atins în Ungaria proporții de masă[385].

Succesul înregistrat a stimulat revizionismul maghiar care se orientează din 1939 cu precădere spre chestiunea Transilvaniei. La începutul anului 1939 a apărut la Milano lucrarea care sintetiza coordonatele politice și diplomatice în chestiunea ardeleană[386]. Apoi s-a declanșat o ofensivă susținută care viza tocmai modificarea frontierei româno-maghiare. Un diplomat român sublinia că propaganda ungurească era foarte abilă, pe toate căile urmărindu-se susținerea revendicărilor teritoriale. „Propaganda maghiară peste hotare, sub orice formă a fost făcută și chiar atunci când părea științific sau literar obiectivă, constata diplomatul român, nu a ținut decât să prezinte sub formă cât mai ingurgitabilă leit-motivul revizionismului". Față de eforturile depuse rezultatele păreau totuși slabe: doar o pătură subțire, de stipendiați sau naivi, credeau în adevărurile milenare ale Budapestei în timp ce masa mare a italienilor era total indiferentă[387].

Totuşi, în noiembrie 1938 ca şi în august 1940, mai ales în urma sprijinului Italiei, Ungaria a obţinut o rectificare a frontierei cu Cehoslovacia şi România de peste 50.000 km^2. Rezultatul nu este deloc neglijabil[388]. Oarecum paradoxal propaganda revizionistă maghiară a continuat în Italia şi după succesul din august 1940, având în centru tot problema transilvană. Continua difuzare, e drept mai discretă, de broşuri care justificau victoriile şi ridicau noi pretenţii. „Scopul acţiunii, aprecia ministrul României, R. Bossy, pare a fi de a pregăti opinia publică internaţională contra unei eventuale acţiuni revizioniste române şi de a câştiga pentru cazul în care evenimentele viitoare ar mai aduce pe tapet problema Transilvaniei“[389]. Succesele anterioare au încurajat desigur revizionismul maghiar, care, departe de a muri, continua a se manifesta în forme mai voalate şi mai puţin agresive iniţial, dar, dată fiind experienţa deja acumulată, era cu atât mai periculos[390].

Astfel, din iniţiativa legaţiei Ungariei la Roma se publica zilnic un „Bolentino danubiano-carpatico“ în care erau incluse ştiri tendenţioase sau rău-voitoare la adresa României sub forma unor corespondenţe de la Bucureşti. Erau preluate din presa maghiară toate acele articole care justificau câştigul teritorial obţinut la Viena ca şi aspiraţia de a cuceri întregul Ardeal. Buletinul, tipărit în condiţii de lux, era difuzat presei şi personalităţilor politice italiene. La Milano desfăşura o bogată activitate asociaţia Amici dell'Ungheria. Aceasta iniţia mai ales conferinţe publice, ca cea a senatorului I. Coppa, din 19 septembrie 1940, în problema Transilvaniei. În aceste condiţii ministrul României propunea adoptarea unui plan de combatere a efectelor revizionismului[391].

Ataşatul de presă al României la Roma identificase, la sfârşitul anului 1940, nu mai puţin de 10 nuclee ale propagandei maghiare în Italia activate mai ales de ziarişti şi profesori. Numai la Roma acţionau: un consilier şi un secretar de presă; un consilier şi un secretar cultural; un corespondent al Agenţiei Telegrafice Maghiare; 4 corespondenţi de ziare; Academia ungaro-italiană, cu 42 membri; Oficiul de turism, filiala Ligii revizioniste şi chiar un restaurant unguresc. Analizând datele disponibile, diplomatul român sesiza: zdrobitoarea superioritate

numerică a agenților de propagandă în toată Italia; calitatea elementelor folosite care, în mare parte, erau bine integrate în mediu; gama foarte variată de mijloace de acțiune, facilitate de acordul cultural italo-maghiar. Ca urmare, nu este chiar surprinzător că „... propaganda ungurească în Italia a dat roade foarte bune pentru politica și interesele de tot felul ale Ungariei. Este de presupus că organizarea pe care Budapesta a înțeles să o dea chestiunii și mijloacele ei de propagandă în această țară prezintă, dacă nu un model de copiat întocmai, cel puțin un material extrem de util pentru ceea ce ar urma să facem și noi în același scop în Italia“[392].

Un teren foarte fertil pentru campania revizionistă maghiară a fost SUA. La progresele evidente ale acțiunii au conlucrat factori ca ponderea mare a coloniei maghiare și interesul unor cercuri religioase–unitariene mai ales. O acțiune de frânare a jucat însă politica izolaționistă americană. Specialistul din epocă, A. Gociman, sublinia: „America îndepărtată nu putea oferi revizioniştilor maghiari prea multe nădejdi. Mai cu seamă după ce Statele Unite au adoptat atitudinea lor de completă izolare față de politica europeană s-a văzut că este zadarnic a se aştepta din partea lor un concurs real. Din cauza aceasta propaganda ungurească în Statele Unite nu a fost atât de intensivă ca în alte țări. Pentru a câştiga însă simpatia opiniei publice din Statele Unite, ceea ce putea fi totuşi de mare folos pentru revizionismul unguresc, s-au făcut multe sforțări şi s-au folosit toate mijloacele... Mijloacele cele mai bune pentru această propagandă au fost ungurii din America, în număr destul de mare, şi bisericile protestante“[393].

Deşi aparent obscur, un rol important în propaganda maghiară în SUA a fost jucat de Nandor Fodor sosit acolo în 1921 ca trimis al ziarului „Magyaroszag“ din Budapesta. În 1924 va ajunge redactor-şef adjunct la principala publicație a ungurilor-americani, anume „Amerikai Magyar Nepszava“, din New York. El va fi atât de activ în această funcție încât în 1928 va fi numit la recomandarea Ligii Revizioniste din Budapesta ca secretar al lordului Rothermere, specializat în probleme revizioniste[394]. În această nouă calitate, el va acorda o atenție deosebită acțiunii din SUA. Astfel, el a întreținut

corespondență cu adepți americani ai revizionismului ca H. Morgenthau[395], Ch. Seymour[396], Biserica Romano-Catolică Sf. Ştefan din New York[397] etc. Încă din 1927 Nndor Fodor a întreținut bune relații cu senatorul W.E. Borah, unul din influenții suporteri ai revizionismului maghiar. Astfel, într-o scrisoare din 29 septembrie 1927 Boraj confirma primirea articolului lui Rothermere (n.a., probabil *Locul Ungariei sub soare*) şi preciza că nu se poate încă pronunța, dorind a se informa mai complet. El declara totuşi că ideile îi erau simpatice, el însuşi exprimând idei similare în Senat în legătură cu tratatele de pace. Solicita, în final, materiale de informare[398]. După numai câteva zile senatorul confirma primirea unui răspuns şi preciza că a recitit articolul lordului Rothermere fiind puternic impresionat de ideile exprimate. Când Versailles şi celelalte tratate vor fi revizuite, va fi o zi mare pentru Europa, afirma Borah care preciza că va căuta modalitățile de a ajuta cauza maghiară[399]. În acest sens el primea o sugestie de la Nandor într-o scrisoare din 8 octombrie, deoarece mulțumea la 10 octombrie pentru ea şi sublinia că va acționa la momentul potrivit[400]. La 17 octombrie senatorul confirma primirea unui set de cărți pe care urma a le studia şi declara că va fi bucuros să ajute cauza Ungariei[401], iar la 28 octombrie scria că ar fi necesară o întrevedere prealabilă pentru a decide linia de acțiune[402]. În acest fel a fost atras senatorul Borah în propaganda revizionistă maghiară.

Un alt nume legat de acțiunea din SUA este Tibor Eckhard, unul din liderii Ligii antirevizioniste şi la începutul anilor '30 şeful delegației maghiare la Societatea Națiunilor. El va vizita Statele Unite în 1929 şi în 1940 pentru ca, în final, cu mare scandal în Ungaria, să se stabilească definitiv peste Ocean[403]. Propaganda revizionistă maghiară a început în fapt chiar din anul 1920 când, sub influența unui comitet trimis de Budapesta, ungurii americani au adresat Senatului un memoriu cu peste 100.000 semnături prin care se cerea neratificarea Trianonului în forma existentă. Tot atunci, mai exact în „Chicago Tribune" din 20 aprilie 1920, apărea primul articol cu caracter revizionist[404]. Apoi numărul articolelor de acest gen se înmulțeşte. Un redactor al ziarului „Românul" din Cleveland remarca într-un memoriu adresat autorităților de la Bucureşti:

„Maghiarii au început şi urmează în ziarele lor contra noastră o propagandă al cărui efect deja se va vedea şi se simte oricât ar fi unii din America înclinaţi să urmeze politica struţului şi dacă stăm şi pentru viitor numai ca simpli spectatori ai focului care ne arde casa noastră – nu vom putea învinui voia lui Dumnezeu pentru dezastrul care o să urmeze cu siguranţă matematică“[405].

Semnatarul memoriului menţionat preciza că propaganda se realiza prin difuzarea de ziare din Ungaria, ca „Budapesta Hirlap“ şi „Az Ujsag“, prin orientarea adecvată a periodicelor maghiare locale, ca „Szabadsag“ din Cleveland, „Amerikai Magyar Nepszava“ şi „Elöre“ din New York, ca şi prin activitatea „stâlpilor propagandei verbale”[406]. Din 1921 intră în acţiune biserica unitariană care va trimite în Transilvania mai multe misiuni de observare şi care, primite şi ghidate de unguri, vor elabora rapoarte convenabile cauzei. Din 1922 rezultatele înregistrate în timpul primei misiuni din România, consemnate de altfel şi într-un raport publicat, vor fi răspândite şi prin conferinţe publice susţinute mai ales de pastorul Louis Cornish din Boston. La sfârşitul anului 1921 s-au pus bazele unei societăţi menită a îngloba pe toţi maghiarii din America în lupta pentru reintegrarea Ungariei, iar în decembrie 1927 se va înfiinţa la New York Liga revizionistă[407].

Sosit la Washington în august 1923, contele Apponyi a început un turneu de conferinţe şi a încercat să plaseze articole cu caracter revizionist la principalele periodice americane. Multe dintre acestea, ca „Foreign Affairs”, i-au restituit manuscrisele[408]. Aflat la Washington în decembrie 1925, pentru a discuta problema datoriei de război, Titulescu are la 19 decembrie o întrevedere cu conducerea Comitetului American pentru Minorităţi Religioase. Cu acest prilej preşedintele Comitetului, reverendul Brown, a menţionat rezultatele negative ale anchetei din 1924, dar Titulescu a argumentat pe larg regimul generos al minorităţilor din România[409].

În martie 1928, la New York, a avut loc ceremonia dezvelirii statuii lui Kossuth (care se aflase în oraş la 1851). Fondurile necesare au fost adunate din subscripţii, numai lordul Rothermere donând 1.000

dolari. Prilejul a fost folosit pentru mari manifestații cu caracter revizionist, la ceremonie asistând o delegație de 500 de persoane din Ungaria și reprezentanți ai maghiarilor din 25 state[410]. Nu întâmplător în aceeași vreme a fost editată o broșură cu impresiile de călătorie ale unui grup de 40 ziariști americani în Europa, inclusiv în Ungaria. Cele două capitole consacrate acesteia erau pline de teze revizioniste[411]. Asociația națională maghiară, fondată la Budapesta în iulie 1928, avea și o secție pentru America. Menirea asociației era organizarea ungurilor din afara frontierelor pentru activitatea revizionistă[412]. Prin eforturi conjugate, din Ungaria și SUA, la sfârșitul anului 1928 se înregistra deja peste Ocean o uriașă propagandă maghiară în care Budapesta investea mari sume dată fiind cantitatea mare de publicații de tot felul care inunda universitățile, bibliotecile publice, redacțiile periodicelor și cercurile intelectuale. În opinia atașatului român de presă de la Washington „... chestiunea are o importanță covârșitoare întrucât propaganda ungurească în America câștigă teren și sunt indicațiuni că teza ungurească ar putea să câștige adepți printre unele dintre cele mai influente personalități din noua administrație a dlui Hoover“[413].

Secretarul legației române din Washington, A. Popovici, constata, în decembrie 1928, că a început o nouă etapă a propagandei maghiare, mai bine organizată și având un singur scop: trezirea simpatiei publicului american pentru revizuirea Trianonului. În centrul acțiunii părea a fi Federația Mondială a Ungurilor de peste Ocean, cu sediul la New York. Ca metode de lucru se înregistrau: distribuirea de cărți, hărți și periodice, redactate în engleză desigur; plasarea de articole, la diferite publicații; interviuri cu personalități americane etc. Convingerea diplomatului român era că Federația acționa ca filială a Ligii revizioniste din Budapesta, fiind finanțată de guvernul maghiar. O acțiune adiacentă desfășura și Camera de comerț, ungaro-americană din New York, ce avea un larg suport în rândul maghiarilor din SUA, care erau mai numeroși decât românii și mai bine plasați. Astfel, primul proprietar al marelui cotidian „New York Times“ a fost Pulitzer, originar din Ungaria, iar urmașul lui, Ochs, a imprimat ziarului o linie ostilă României. Comitetul American pentru Minoritățile Religioase

continua intens activitatea promaghiară. „Majoritatea membrilor acestui Comitet, constata A. Popovici, sunt de bună credință și nici nu bănuiesc că sunt victimele unor persoane interesate care, îmbrăcați în haina pioasă a protectorilor minorităților din Ardeal, servesc propaganda ungară"[414].

În fruntea adepților revizionismului se afla predicatorul Louis Cornish care a și organizat trei misiuni de inspecție în România (1923, 1924 și 1927). În opinia lui A. Popovici, Cornish nu acționa numai din considerente idealiste, fiind animat și de substanțiale interese materiale. În acest sens este sugestiv faptul că „... dl. Cornish și ciracii săi s-au arătat surzi la orice argumente pozitive care demonstrează falsitatea asertiunilor maghiare. Legătura acestui grup cu guvernul maghiar și bisericile din Ungaria s-a evidențiat și atunci când biserica reformată din Ungaria a contractat în America un împrumut de 5 milioane dolari"[415].

Un pas înainte în plan organizatoric s-a făcut prin fondarea, în mai 1929, a Federației naționale a ungurilor-americani care, în câteva luni, avea cinci filiale ce purtau denumirea semnificativă de birouri pentru revizuirea tratatelor de pace. Atașatul de presă al României considera că „...înființarea Federației și a birourilor dependente a însemnat începutul intensificării activității propagandistice a ungurilor din Statele Unite. În afară de mijloacele cunoscute... activitatea acestei organizații de propagandă se desfășoară prin viu grai în conferințe publice"[416]. Astfel, delegate ale Asociației Femeilor Ungare au început în octombrie 1929 un ciclu de conferințe publice prin care au încercat să atragă atenția opiniei publice americane asupra contradicției dintre prevederile Trianonului și principiile președintelui Wilson. Sprijinitori activi ai revizionismului erau ungurii americani care s-au identificat chiar cu acest curent. Între aceștia se află și proprietarul marelui ziar new-yorkez „The World". Fondurile mari cerute de diferite inițiative confirmau ipoteza că o mare parte din bani erau furnizați de Budapesta[417].

Amplu difuzat în Statele Unite a fost, în toamna anului 1930, volumul *Justice for Ungary*, editat la Budapesta de ziarul „Pesti Hirlap". Boncescu aprecia că textele ca și explicațiile pentru fotografii

erau redactate cu prea multă patimă şi erau prea exagerate pentru a nu afecta valoarea dorită de autori. „Totuşi, mai ales în Statele Unite, chiar şi în cercurile cu influenţă, reliefa diplomatul român, sunt mulţi care nu cunosc amănunte şi dedesubturile istoriei Ungariei şi a popoarelor învecinate şi este posibil ca această propagandă costisitoare şi plăcută ochilor să prindă şi să contribuie la pregătirea opiniei publice pentru revizuirea tratatelor de pace"[418]. Ungurii relevaseră deja darul de a prezenta ingenios străinătăţii statistici şi date istorice cosmetizate din care reieşea că maghiarii au fost un mileniu un factor de civilizaţie. Aceasta era şi ideea de bază din lucrarea menţionată[419].

Sfârşitul anului 1930 este marcat de următoarele acţiuni revizioniste: o conferinţă a pastorului Cornish, la 10 noiembrie, ţinută la Universitatea din Baltimore şi consacrată suferinţelor minorităţii maghiare din Ardeal; adunarea generală a Ligii revizioniste maghiare din America, ce constată că în ultimul an s-au deschis patru filiale şi au fost organizate douăsprezece întruniri publice; lansarea unei petiţii către Societatea Naţiunilor, pentru realizarea revizuirii ş.a.[420]. Lista suporterilor revizionismului includea şi 25 de americani între care se aflau senatorul W. Borah, preşedintele Fundaţiei Carnegie, N. Muray Butler şi pastorul L. Cornish[421]. În primul trimestru al lui 1931 se înregistra următoarele acţiuni cu caracter revizionist: vizita episcopului John F. Noll din Indiana în Ungaria, urmată de un serial în ziarul episcopiei sale „Our Sunday Visitor", pe marginea suferinţelor Ungariei după Trianon; conferinţa preşedintelui Clubului maghiar din Chicago la 15 martie, despre situaţia Ungariei postbelice; întrunirea de protest a ungurilor din statul Wisconsin, din 16 martie, la Milwaukee, pentru a blama Trianonul; cu acest prilej s-a fondat un comitet revizionist local; pregătirea pentru zbor, pe ruta New York-Budapesta, a avionului „Justice for Hungary"[422].

George Ochs, proprietarul marelui cotidian „New York Times" a vorbit la 22 martie 1931 la un post de radio despre marea nedreptate făcută Ungariei prin conferinţa de pace, iar studenta maghiară Nora Marton a ţinut o conferinţă publică, la 2 aprilie 1931, despre locul Ungariei în istoria universală. Accentul a fost pus pe nivelul superior

al culturii maghiare[423]. La 5 iulie ungurii din statul New York s-au întrunit în orașul Yankersen pentru a protesta împotriva Trianonului. Numeroase ziare au relatat pe larg mitingul[424]. Încă din decembrie 1930 contesa Bethlen, soția fostului prim-ministru maghiar, a început un turneu de conferințe în SUA. Deși trebuia să vorbească, conform programului, despre arta și literatura maghiară, ea a făcut o întinsă propagandă revizionistă. În acest context, consilierul de presă al României la New York constata: „Concerte, expoziții și conferințe se produc zilnic. În toate publicațiile se face o întinsă publicație pentru ca să se atragă vizitatori americani în Ungaria“[425].

La 27 iunie 1932 o delegație formată din 110 maghiari s-a prezentat la senatorul Borah, care era atunci și președintele Comitetului pentru relații externe al camerei superioare a Congresului. Cu acest prilej senatorul a primit albume și obiecte de artă maghiară dăruite de diferite orașe din Ungaria ca recunoștință pentru activitatea depusă în interesul revizuirii Trianonului. Această acțiune făcea parte din linia de a măguli mereu pe Borah, considerat a fi cel mai important exponent al revizionismului în Statele Unite. Poetul maghiar Kemeny George i-a dedicat chiar un poem, publicat în „The New American“ din 1 iulie 1932. A. Popovici constata că „dl. Borah nu poate rămâne rece în fața atâtor atențiuni și nu ezită a face declarații în favoarea revizuirii Tratatului de la Trianon ori când i se dă ocazia“[426].

Participarea la Jocurile Olimpice de la Los Angeles a fost un bun prilej de a atrage atenția asupra Ungariei. Aceasta a fost reprezentată de un grup de 58 sportivi însoțiți de un număr considerabil de antrenori. O bună propagandă se făcea prin numeroasele orchestre infiltrate mai ales la posturi de radio. Ca urmare, oricărui observator îi era clar că propaganda maghiară se desfășura pe scară foarte întinsă și cu bogate mijloace materiale care beneficiau și de primirea simpatetică a publicului american. Acesta a favorizat totdeauna popoarele care luptau pentru libertate, ori pe unguri îi cunoștea încă de la 1851, o dată cu sosirea lui Kossuth. Imaginea oferită de propaganda Ungariei era aceea a unei victime neputincioase a apetitului nemărginit al popoarelor vecine, inferioare la nivel cultural. „Puțini americani

raționează, măsurând faptele și împrejurările care au necesitat dezmembrarea Ungariei vechi. Chiar dacă nu le-ar ignora, americanul aproape întotdeauna se lasă condus de sentimentele lor care sunt mereu răsculate prin manifestațiuni continue și nesfârșite ale propagandei unguręști“[427].

Un nou impuls al propagandei maghiare se înregistrează în vara anului 1934, când „... pe de o parte s-a inițiat o campanie de informare a coloniei maghiare pentru a-i da posibilitatea să întrebuințeze noi argumente și date în contactul ei cu lumea americană, iar pe de altă parte reprezentanții Ligii revizioniste au întreprins un nou ciclu de conferințe în limba engleză“[428]. În intervalul martie-iunie 1935 s-au înregistrat câteva acțiuni revizioniste mai importante: serbarea libertății maghiare, la Chicago, în ziua de 15 martie, cu care prilej s-a trimis Senatului o moțiune prin care se cerea sprijinirea revizuirii; publicistul H.Heydt a susținut conferința *Trianonul, rușinea civilizației,* care a fost apoi tipărită și larg difuzată; au mai susținut conferințe M. Laszlo și Fred Atkins Moore, sub titlul *Ungaria cere dreptate*; în „Colliers Weskley“ a apărut un serial al corespondentului pentru Europa Centrală, M.R. Ybarra, iar ziarul „Szabadsag“ a lansat acțiunea pentru strângerea a un milion de semnături în favoarea renașterii vechii Ungarii[429]. În octombrie ziarul a anunțat că a ajuns deja la 100.000 iscălituri. La 1 septembrie 1935 la New York a avut loc o mare serbare maghiară; la 16 septembrie „New York Times“ publică un articol asupra situației Ungariei; la 15 iulie un post de radio din New York a difuzat conferința ziaristului Kun Andor despre Trianon; o delegație de cercetași unguri a profitat de turneul în SUA pentru a face propagandă revizionistă, iar Biserica din Riverside, N.Y., a primit un drapel maghiar ca simbol al țării care făcuse atâtea sacrificii pentru apărarea lumii creștine[430].

La sfârșitul anului 1935 ziarul „Szabadsag“ a anunțat că acumulase deja un sfert de milion de semnături pe petiția lansată. În aceeași etapă se mai înregistra: un articol în „Washington Post“ care solicita adaptarea frontierelor la condițiile internaționale schimbate; o mare serată maghiară la Universitatea Columbia, la 1 decembrie; adunarea generală a Federației ungurilor din America, din noiembrie,

ce a decis crearea Comisiei permanente pentru revizuire; conferințele ziaristului Horvath Elemer despre Ungaria Mare la postul de radio V.A.A.F. și deschiderea unei expoziții de artă maghiară din Ungaria Mare, la Washington[431].

Prin toate aceste manifestări era clar că propaganda maghiară se întețea din nou, luând chiar forme agresive. La Washington s-a înființat în octombrie un birou de propagandă finanțat de guvernul de la Budapesta și a început pregătirea unei mari reuniuni la Philadelphia. Se remarca utilizarea tot mai frecventă a radioului care, într-o țară atât de mare ca SUA, era un instrument eficace de difuzare a știrilor și deci de influențare a opiniei publice[432]. În ciuda acestor semne de intensificare a propagandei maghiare, consilierul de presă al României la San Francisco, Dem Dimăncescu, aprecia, în ianuarie 1936, că situația era alta. El afirma: „În vremuri normale America era un fel de forum căruia se adresau nemulțumiții lumii pentru a face cunoscută cauza lor. Acestui forum se adresaseră în trecut revizioniștii și dintre ei, cu persistență și ardoare, ungurii erau cei mai activi. Îmi îngădui să afirm că anul 1935 a însemnat eșecul definitiv al propagandei maghiare în Statele Unite". Pentru a sprijini afirmația Dimăncescu invoca declarația lui Teleki la terminarea turneului de conferințe în SUA: „orice efort de a câștiga opinia publică americană este fără rost"[433].

O corectă informare a cititorilor americani asupra sensului revizionismului a făcut-o R.H. Markham prin articolul apărut în „Baltimore Sun", din 22 decembrie 1936. Autorul releva că Ungaria avea de partea ei Italia, Austria, Germania și chiar Polonia, toate fiind animate de dorința modificării hărții politice europene. Ungaria afirma că a suferit cel mai mult prin tratatul din 1920 deși este clar că teritoriile pierdute erau locuite și de alte populații pentru care Trianonul a însemnat eliberare. Totuși, circa 3 milioane de unguri se aflau încă în statele succesorale. Maghiarii, care au dominat aceste teritorii timp de secole, resimțeau cu amărăciune pierderea poziției privilegiate și acuzau popoarele vecine, pe care le calificau drept inferioare, că recurg la umiliri. De aici și impactul extraordinar al revizionismului asupra tuturor domeniilor vieții cotidiene a maghiarilor[434].

Fost ataşat de presă al României la Londra, N.D. Ciotori a fost trimis în SUA la sfârşitul anului 1936 pentru a evalua efectele propagandei revizioniste şi a adopta un plan de contracarare a acesteia. În opinia competentă a lui Ciotori: „Problema revizionismului sau antirevizionismului nu prezintă decât un interes cu totul academic pentru Statele Unite. Ele nu vor participa şi vor refuza să ia vreo atitudine dacă chestiunea va fi pusă. Totuşi, dacă socotim important că avem aici o atmosferă favorabilă trebuie să adaug că, în afară de argumentul democratic, numai opinia engleză poate influenţa opinia publică americană. Efortul de informare printre ţările anglo-saxone trebuie deci făcut în Anglia, nu aici“[435].

Un succes parţial s-a înregistrat şi în propaganda revizionistă iniţiată în Franţa. „Aici, constata A. Gociman, există numeroase publicaţiuni favorabile cauzei maghiare, s-au găsit chiar şi politicieni care să susţină cauza ungurească, dar opinia publică franceză a continuat şi continuă să păstreze o răceală dispreţuitoare propagandei iredentiste care se face şi în această ţară, ca şi în altele, cu tot atât de multă fanfaronadă“[436]. Înregistrând rolul important jucat de Franţa la Conferinţa de pace ca şi în relaţiile internaţionale postbelice revizioniştii unguri au iniţiat multiple acţiuni de câştigare a bunăvoinţei Parisului. Încă din anii 1919–1920 Ungaria a acordat diverse avantaje întreprinderilor care aveau capital provenind din economia marilor puteri ale vremii, inclusiv cea franceză. În Adunarea naţională a Ungariei s-a discutat şi modificarea modalităţilor de plată a datoriei angajată în Franţa. De asemenea, s-au adoptat măsuri de încurajare a investiţiilor de capital englez, francez şi italian în întreprinderi menite a valorifica resursele naturale ale ţării. O altă modalitate de strângere a legăturilor cu Franţa a fost acordarea de burse studenţilor unguri, fondarea Camerei de comerţ franco-maghiară şi mărirea capitalului Băncii „Hipotecara“ care avea strânse legături cu piaţa franceză[437].

Anul 1922 înregistrează primele lucrări cu caracter revizionist. Scriitorul Jean de Bonnefan edita broşura *Călătorie în Ungaria necunoscută* prin care se făcea apologia rolului maghiarilor la progresul omenirii şi se solicita ajutorul Occidentului pentru această ţară.

Deputatul Charles Tisseyre semna lucrarea *La Hongrie mutilée* prin care era dur atacat „odiosul Tratat de la Trianon". Autorul prezintă pe larg şi drepturile istorice, geografice şi culturale invocate de unguri pentru a justifica stăpânirea Ardealului[438].Tot în 1922 a început activitatea propagandistică, prin conferinţe, profesorul Louis Villal de la Universitatea din Besancon[439]. Deputatul Tisseyre îi urmează exemplul şi, într-o conferinţă din 1923, cere ca România să cedeze Careii, Oradea, Arad şi Timişoara şi să acorde drepturi mai largi minorităţii maghiare din România[440]. Primele articole revizioniste sunt semnalate în publicaţiile de limbă franceză de la Budapesta „Les Pays du Danube" şi „L'Echo du Danube", care erau apoi difuzate gratuit în Franţa. Publicaţiile respective preluau şi articolele revizioniste din presa franceză, ca *Limba franceză în Ungaria,* apărut în „La Victoire" din 21 august 1923 sau *Franţa şi Ungaria* apărut încă la 11 iunie în „La République"[441].

Jean de Bonnefan se lansează în 1924 într-o serie de conferinţe publice menite a trezi simpatia francezilor pentru revizionism. O asemenea manifestare a avut loc la 17 februarie 1924 la Bordeaux. În mai Societatea literară maghiară din Paris a organizat o serată în cadrul căreia s-a vorbit despre cultura poporului maghiar. Trecând peste diferite obstacole, propaganda revizionistă făcea totuşi progrese. Spre sfârşitul anului 1927, ca efect al lansării lordului Rothermere în campania revizionistă, în presa franceză se multiplică articolele favorabile Ungariei. Multe din acestea erau semnate de ziariştii Paul Louis şi André Off. Cel din urmă editase şi lucrarea revizionistă *L'infernal desarroi* (Paris,1927), care nu era decât un punct de pe lista volumelor de tot felul apărute în limba franceză. Respectiva listă cuprindea, pentru anii 1919–1932, nu mai puţin de 67 de titluri[442].

Nu era omis nici un mijloc ce putea atrage pe francezi în tabăra revizionismului. Astfel, un ziarist român consemna că la 17 iunie 1931 legaţia ungară a oferit un banchet cu mâncăruri aduse special de la Budapesta. „Nu e pentru întâia oară că ungurii încearcă prin mâncăruri şi vinuri ungureşti aduse la Paris să câştige simpatia, fie şi prin gurmandiză, pentru ţara lor". Între participanţi s-au aflat câţiva suporteri

notorii ai revizionismului: Emile Henriot, romancier, A. Hesse, Jerôme Tharaud, lector de limbă franceză la Universitatea din Budapesta ş.a. Tharaud a scris două romane despre Ungaria şi a prefaţat lucrarea lui G. Lukacs, *La Hongrie et les civilisations* (vol. 1–3, Paris, 1929–1930), care era o istorie, foarte tendenţioasă, a istoriei Ungariei[443].

Un element important al propagandei revizioniste a fost biserica, catolică sau cea protestantă. La acest nivel erau foarte activi şi influenţi cardinalul Seredy şi contele Appony, iar în cercurile protestante episcopul Baltazar. „Natural, propaganda aceasta a dat rezultate, constata ziaristul N. Tolu. Sunt catolici fracezi care s-au făcut purtătorii de cuvânt ai Ungariei mutilate“[444]. Astfel, călugărul iezuit Delaltré a publicat în revistele „Etudes“ şi „Correspondant“ articole favorabile Ungariei şi ostile Micii Înţelegeri şi a editat volumele *Le Catholicisme en Europe Centrale* în care România era vehement atacată pe motiv că persecută biserica catolică. Deputatul preot Bergey a scris mai multe articole despre Trianon şi a vizitat de câteva ori Budapesta, iar Emil Home a semnat câteva articole şi broşuri ce criticau Trianonul. Periodice catolice ca „La Croix“,„Le Pélérin“, „La Vie Catholique“ sau „L'Avenir“ publicau adesea articole revizioniste. N. Tolu analizat toate aceste manifestări şi a ajuns la concluzia: „Dacă ne gândim la forţa morală imensă ca şi la cea materială a bisericii catolice, trebuie să recunoaştem că ar fi un rău cu consecinţe grave pentru noi dacă această forţă în problemele politice ale Europei Centrale ar fi captată, manipulată şi utilizată exclusiv de Ungaria pentru politica ei revizionistă“[445].

Interesant de amintit că în Franţa s-a născut în anii '30 un revizionism indigen, de dreapta predominant. Era mai mult o atitudine rigidă, o doctrină a unor grupări politice care credea că tratatele de pace urmau a fi revizuite mai devreme sau mai târziu, deoarece fuseseră negociate într-o atmosferă de ură şi pasiune. De aici, în opinia adepţilor, şi faptul că respectivele tratate au lovit prea mult pe învinşi. Se cerea deci revizuirea lor pentru a evita declanşarea unui nou război. Având ca lider pe Gustave Hervé, acest revizionism francez de dreapta avea unele puncte comune cu cel maghiar şi putea fi periculos pentru România, deoarece difuza ideea că Franţa era deja izolată[446].

În martie 1934 a susținut câteva conferințe în diferite orașe franceze chiar Tibor Eckhard[447]. Efectele unor asemenea acțiuni nu atingeau așteptările de vreme ce personalitățile politice respingeau revizionismul. Astfel, în ianuarie 1935 fostul președinte din vremea elaborării Trianonului, A. Millerand, declara unui corespondent al ziarului „Az Est" că revizionismul era un pericol pentru pacea europeană. Presa din Ungaria a blamat violent declarația, în care a identificat un produs al conservatorismului[448]. Speranțele nu au dispărut însă și au fost cultivate cu eforturi sporite. În mai 1935 revista „Frontieres" a început un serial, semnat „Un secui" în care erau dezvăluite acțiuni de prigonire a minorității maghiare din Transilvania. Datele și faptele prezentate erau atât de grosolan falsificate încât legația română a inițiat imediat publicarea unui articol de răspuns în care era prezentată în adevărata lumină situația minorității maghiare din România[449].

Un grup de deputați francezi a efectuat, în septembrie 1935, o vizită la Budapesta. Cu acest prilej ei au făcut declarații cu caracter revizionist care au atras și criticile unor publicații pariziene ca „Journal des Debats" și „L'Ordre"[450]. Opinia publică românească nu a acordat o importanță excesivă evenimentului, deoarece „după o lungă și certă experiență a dobândit convingerea fermă că Franța știe prea bine că inima și interesele sale vitale sunt altele, după cum și noi știm prea bine că destinele noastre sunt strâns legate de cele ale Franței, marea prietenă fidelă"[451].

Unii autori susțineau însă contrariul. Astfel, A. Rédier în volumul *La tragédie du Danube* (Paris, 1934) afirma că politica franceză de consolidare a *status-quo*-ului Europei Centrale era eronată și periculoasă pentru pace. Ca urmare, el solicita o nouă orientare politică menită a duce la renașterea imperiului austro-ungar care putea fi o piedică eficace în calea expansiunii naziste. În acest fel se dădea satisfacție și Ungariei mutilate care a salvat în trecut Creștinătatea de turci, iar în anii de după 1918 a acordat minorităților un regim foarte generos[452]. Deși scrisă după un lung turneu în Austria și Ungaria, cartea părea a reflecta buna credință a autorului căruia i se putea reproșa în primul rând informarea eronată și unilaterală[453]. În mai 1936 venea la

Budapesta şi scriitorul H. Bordeaux cu scopul declarat de a ține conferințe. De la sosire a declarat presei că Ungaria se bucura de mare stimă în Franța, care spera în viitorul fericit al națiunii maghiare renăscute. Gustave Hervé publica în „Victoire" din 19 mai un articol prin care cerea revizuirea tratatelor de pace şi modificarea Pactului organizației de la Geneva, iar în „Revue Hebdomadaire" fostul ministru al Franței la Budapesta, Louis de Vienne, se pronunța în acelaşi sens[454].

Ministrul României în Franța, Grigorcea, constata în vara lui 1936 că propaganda revizionistă maghiară continua cu intensitate, mediul favorabil fiind acela al cercurilor de dreapta, cele conservatoare ca şi cele catolice, ostile politicii de alianță cu Sovietele. Încă din martie 1936 s-a creat un comitet franco-maghiar ce avea în frunte pe contele Henry le Conte. Acesta se afirmase deja pe tărâmul revizionismului prin 15 conferințe publice pe tema respectivă. Comitetul reunea personalități ca senatorul H. Lémery, scriitorul H. Bordeaux sau academicienii Claude Farrere şi Victor Marguerite[455]. Animatorul comitetului era foarte activul H.le Conte care-şi expunea crezul în articolul *Duhul rău al Europei,* apărut în „Nemzeti Ujság" din 12 iulie 1936[456].

Încă din 1933 la Paris a început să apară revista „Le Danube", condusă de Arpad Kemeny, care făcea deschis propagandă maghiară. Numărul 2/1936 este ilustrativ pentru profilul acestei publicații[457]. Activitatea depusă de Comitetul franco-maghiar a făcut ca legația României să ceară informații la Ministerul de Externe al Franței. Astfel, s-a aflat că membrii erau în bună parte adepți ai curentelor de dreapta şi activitatea lor în sfera revizionismului nu era decât o reflectare a atitudinii lor interne[458]. Senatorul Lémery a făcut o vizită la Budapesta în martie 1937, declarând presei că are toată înțelegerea pentru revendicările maghiare pe care spera a le vedea împlinite. Declarația era interpretată de ataşatul de presă român la Budapesta ca un semn că activitatea revizionistă era neobosită şi că ea se desfăşura şi în Franța[459]. Un alt politician francez, deputat E. Pezet, sosea la Budapesta în iulie 1938, fiind un neobosit propagandist al cauzei maghiare. El a declarat presei că are convingerea că Ungaria urmăreşte prin revizuire doar consolidarea independenței[460].

Dacă în Franța terenul a fost nefavorabil, iar reacția a fost predominant de respingere, situația a fost cu totul alta în Polonia. La aceasta a contribuit atât trecutul relațiilor polono-maghiare cât și tendințe similare, de revizuire relevate de Varșovia. În disputa cu Cehoslovacia, Polonia a găsit un fidel aliat în Ungaria care avea desigur pretenții teritoriale și în această direcție. Este sugestiv faptul că Polonia nu a ratificat Trianonul și a respins toate sugestiile României, țară aliată, de a face aceasta[461]. În iulie 1920 mareșalul Pilsudski a primit o scrisoare din partea amiralului Horthy care propunea apropierea polono-maghiară ca și medierea Varșoviei pentru aplanarea dificultăților româno-maghiare. Șeful statului polonez s-a declarat de acord cu ambele sugestii[462].

Întreaga perioadă interbelică este marcată de apropierea polono-maghiară și de progresele revizionismului în Polonia. La 1 ianuarie 1922 Asociația generală a studenților universitari maghiari a adresat studențimii poloneze un apel. În opinia ministrului România la Varșovia „... din acest document se desprinde mentalitatea studențimii maghiare crescută și ea în credința că convențiile sunt simple petice de pârtie, că diplomații unguri în același fel au semnat tratatul de la Trianon, dar că tinerimea maghiară nu a iscălit nimic“[463]. Inițiativa sugera tendința de lărgire a propagandei maghiare care avea deja o bază solidă în Polonia: cursul de limbă maghiară de la Universitatea din Varșovia, titularul fiind un înfocat agent revizionist care ținea conferințe și inunda redacțiile ziarelor cu broșuri; centrul cel mai important era Cracovia prin corespondenții ziarelor din Ungaria care difuzau numeroase telegrame de presă despre situația de după semnarea Trianonului[464].

Răspunsul studențimii poloneze acceptă doar parțial afirmațiile din apelul maghiar. Se sublinia mai ales că tratatele nu sunt petice de hârtie chiar dacă ele au o valoare morală sau o trăinicie diferite[465]. Cu toate acestea, propaganda pentru apropierea de Polonia s-a intensificat. „Mania de a găsi puncte de contact cu toți cei de care au nevoie, aprecia atașatul român la Budapesta, face pe unguri să comită adesea cele mai flagrante erezii din punct de vedere istoric, etnic, economic sau politic, găsind interese acolo unde nimeni n-ar putea vedea decât un interes

direct şi exclusiv numai pentru Ungaria. În acelaşi fel se procedează şi cu propaganda din Polonia..."[466]. Revista „Swiat" a scos în august 1922 un număr special consacrat Ungariei, cu articole semnate de personalităţi ca St. Bethlen sau prof. Diveky. Se făceau numeroase referiri la ocuparea vremelnică a Transilvaniei de către români, se afirma că toate oraşele importante din provincie erau maghiare ş.a. Ca urmare, ministrul României la Varşovia considera obligatoriu un răspuns detaliat care să prezinte adevărata situaţie economică şi culturală din Transilvania românească[467].

În toamna anului 1923 ataşatul comercial român la Budapesta constata că propaganda maghiară în Polonia se ducea cu multă înverşunare şi cu mari cheltuieli. Leit-motivul era invocarea tradiţiilor, a religiei comune şi a similitudinilor evoluţiei trecute a celor două popoare care căzuseră victime ale rapacităţii unor popoare inferioare. Erau recrutaţi suporteri din rândul scriitorilor şi ziariştilor care publicau materiale după tipicul cerut de Budapesta. „Consecvenţi unor concepţii strâmte, urmărind realizări imposibile, aprecia acelaşi diplomat, ungurii cred că pot obţine prin aceste mijloace încrederea marilor puteri şi pot impune felul lor de a vedea ţările vecine. Deprinderea de care nu se pot dezbăra, de a trata cu ţările moştenitoare ca sub vechiul regim al monarhiei austro-ungare, îi face să nu aibă noţiunea clară a realităţilor actuale. În chestiunile ce îi privesc ei înţeleg a impune punctul lor de vedere fără a ţine seama dacă aceasta poate fi acceptat de ţările vecine"[468].

Campania revizionistă din Polonia a fost condusă în primii ani postbelici de prof. Diveky, titularul postului de ataşat de presă al legaţiei Ungariei. Diveky era foarte activ: avea întinse legături cu presa polonă; a organizat în iunie 1923 aniversarea lui Petöffi la Universitatea din Varşovia; a publicat în „Tygodnik Illustrarwany" din 16 august 1923 un lung articol asupra necesităţii apropierii polono-maghiare; a reuşit a înrola în această acţiune mai mulţi ziarişti, între care şi W. Studnicki care a şi scris mai multe articole foarte critice la adresa României. „Oricât de absurdă ar părea această propagandă, oricât am avea dreptatea de partea noastră, aprecia V. Stănescu, nu trebuie să se uite că propaganda susţinută cu îndărătnicie de unguri ne poate fi

obligația de a se consulta cu noi în chestiuni ce ating îndeaproape interesele noastre ne îngrijorează serios“[479].

Demersul cerut a fost făcut, iar Beck a declarat că evenimentele evoluau rapid spre dezintegrarea Cehoslovaciei. Guvernul polon dorea o Slovacie independentă, iar Ungaria se limita la o zonă locuită mai ales de maghiari. Dar Rusia subcarpatică trebuia să revină integral Ungariei, a subliniat șeful diplomației poloneze[480]. Comnen îl informa pe ambasadorul român că soarta Slovaciei și a Rusiei subcarpatice interesau în cel mai înalt grad România. „Nu putem admite ca să asistăm la modificări teritoriale radicale la hotarele noastre fără a se ține seama de interesele noastre vitale. Această chestiune nu poate fi hotărâtă în mod definitiv, „par des coups des mains“, ci trebuie rezolvată prin buna înțelegere între Cehoslovacia și Ungaria și cu consimțământul nostru... Este regretabil că guvernul polonez, în loc să sprijine interesele României aliate încurajează anexarea unor populații alogene slave Ungariei”[481].

Și acest mesaj a fost transmis ministrului de externe al Poloniei. Beck a răspuns, în esență, că Polonia a evitat a lua vreun angajament față de Ungaria: „Dacă ar da sfaturi de prudență la Budapesta i s-ar cere în schimb o promisiune, un angajament. Or, dată fiind poziția luată de România – ce promisiune ar fi putut face d-sa Ungariei“. În lunga discuție care a urmat, Beck a afirmat că nu preferă câtuși de puțin pe unguri, care au dat dovadă unei lipse totale de energie în timpul crizei sudete, că nu crede Budapesta capabilă de o lovitură de forță decât în cazul în care la conducere ar ajunge un guvern mai de dreapta. În final Beck propunea o întrevedere cu omologul său român[482]. Discuția are loc la 18 octombrie 1938 la Galați, pe iahtul regal „Luceafărul“, în prezența regelui Carol. Cu acest prilej Beck a lansat o propunere uluitoare. „Guvernul polonez – crede că o Rusie subcarpatică autonomă în cadrul Cehoslovaciei nu ar fi viabilă și se pare că regiunea sudică a zonei menționate va fi atribuită Ungariei. Deci partea de nord nu ar subzista. Polonia nu poate dispune de teritoriul altei țări, dar Beck crede că s-ar putea ușor găsi modalitatea ca România să-și asigure o rectificare de frontieră care să permită recuperarea românilor ce locuiesc în Rusia subcarpatică, dincolo de Tisa și să

amelioreze căile de comunicație dintre orașele din nord și Polonia... Dacă România ar dori a ocupa acest teritoriu Polonia nu ar avea obiecțiuni deși crede mai nimerit ca el să fie atribuit Ungariei". Comnen, în numele guvernului român, respinge categoric oferta de a se asocia Ungariei la împărțirea teritoriului unui stat vecin și aliat. Totodată a relevat politica revizionistă a Ungariei și eșuarea eforturilor Bucureștilor de a ameliora raporturile cu Budapesta. Regele a întărit afirmațiile lui Comnen și s-a declarat dispus continuării dialogului cu Ungaria[483].

Întrevederea a fost un eșec evident al încercării lui Beck de a anihila opoziția României la împărțirea Cehoslovaciei, prin asociere la rapt. După cum se știe, Ungaria a ocupat în final, în martie 1939, Rusia subcarpatică, având încurajarea tacită a Poloniei. Iar aceasta, la rându-i cădea în septembrie 1939 victimă agresiunii conjugate germano-sovietice.

Propaganda revizionistă maghiară nu a omis Germania care, prin politica de ostilitate, față de pacea de la Versailles, putea oferi un teren propice. Totuși, datorită faptului că germanii erau mai preocupați de problemele proprii, s-a ajuns la situația paradoxală ca rezultatele înregistrate să nu fie atât de spectaculoase pe cât se estima. Ministrul României la Berlin constata în noiembrie 1929 că „ungurii întreprind și aici ca și celelalte țări o aprigă campanie revizionistă"[484]. În aprilie 1931 la Dresda s-a înființat o filială a Ligii revizioniste din Budapesta cu scopul de a avea o ramură națională germană. Existau deja în Germania diferite organizații revizioniste, grupate în comitetul Arbeitsansschuss Deutscher Verbaende, dar acestea urmăreau scopuri exclusiv germane[485]. Atitudinea regimului nazist față de revizionism a fost relevată de Alfred Rosenberg în articolul *Națiuni asuprite și revizuirea* apărut în oficiosul „Völkischer Beobachter" din 15 noiembrie 1936. Autorul sublinia că Germania nazistă nu are ca obiectiv sprijinirea revizuirii tuturor tratatelor de pace și nu s-a lăsat atrasă la remorca altor națiuni ce urmăreau fantastice țeluri revizioniste. Se mai preciza că Germania nu avea o poziție identică nici față de Italia. În opinia atașatului român de presă la Berlin, articolul se voia o separare de pretențiile revizioniste ale Ungariei[486]. Articolul a avut un

larg ecou european. Presa austriacă, de exemplu, a văzut în el un produs al răcirii relațiilor germano-ungare[487]. Contele Bethlen a răspuns ulterior că pretențiile revizioniste maghiare au fost întotdeauna moderate şi că Ungaria nu a cerut niciodată Reichului să-i sprijine programul de revizuire a frontierelor[488].

Raporturile bilaterale au evoluat însă în termeni amicali. Vizita primului-ministru Daranyi la Berlin, în noiembrie 1937, a generat ample speculații în presă. S-a precizat însă oficial că a fost o simplă călătorie de curtoazie şi că nu a fost semnat nici un acord bilateral nou[489]. Ocazional, în presa germană atât de controlată în regimul nazist, apăreau şi articole care sprijineau revizionismul maghiar. Asemenea materiale s-au înmulțit din vara lui 1938, pe fundalul declanşării crizei sudete. Astfel, în „Berliner Tageblatt" din 11 iulie 1938 un ziarist afirma că ungurii au drepturi istorice asupra teritoriilor pe care le revendică: „Ungaria nu va renunța niciodată la populația pe care cravaşa Trianonului a smuls-o din Imperiul Sfântului Ştefan. Ungurii au un drept indiscutabil să pretindă în fața istoriei revizuirea Tratatului de la Trianon"[490]. În aceeaşi vreme, revista „Deutsche Presse" a publicat mai multe articole semnate de ziarişti care în 1937 vizitaseră în grup Ungaria. Evident, tema centrală a fost revizionismul[491].

În timpul ocupării unei părți din Slovacia, în noiembrie 1938, cât şi a Rusiei subcarpatice, în martie 1939, presa germană a păstrat o rezervă semnificativă. „Ziarele nu au găsit nici cuvinte de apreciere, dar nici atitudine potrivnică acțiunii ungureşti nu au luat", constata ataşatul de presă al României la Berlin. Iar în „Frankfurter Zeitung" din 4 aprilie 1939 se afirmă că Ungaria a pierdut prin Trianon conaționali şi minorități, pe care le dorea înapoi în egală măsură. Scopul era refacerea regatului Sfântului Ştefan, din care, cu sprijinul Axei, fusese deja recuperată o parte din Slovacia şi Rusia subcarpatică[492]. „Nationalzeitung" din Essen, în ediția din 7 aprilie 1939 afirma deschis că următorul obiectiv era Transilvania[493]. „Volkstum im Sud–Osten", în numărul din aprilie 1939, publica articolul: *Planul unui coridor ungar către secuii din Transilvania.* Pe o hartă era trasată linia coridorului conceput ca o soluție parțială a chestiunii ardelene.

„Materialul, se afirma într-un document oficial românesc, apare după ce Ungaria s-a raliat deschis Axei. Până acum revistele germane de acest fel nu au agitat probleme revendicărilor ungare asupra Transilvaniei“[494].

Revizionismul maghiar a lansat acțiuni similare și în alte state, din diverse părți ale lumii. Schițarea unor inițiative de acest gen va confirma gama de metode și va preciza extinderea geografică a mișcării. Accentul, așa cum era firesc pentru condițiile perioadei interbelice, a fost pus în Europa. Un teren fertil a fost găsit în Bulgaria, ea însăși animată de intenții revizioniste. Presa bulgară a publicat adesea articole ce sprijinea cererile maghiare. Astfel, ziarul „Mir“ din 12 august 1927 susținea că Tratatul de la Trianon a oferit României întinse teritorii cu populație străină, între care și 2 milioane de unguri. Aceștia mai ales erau supuși unei politici de românizare forțată, ceea ce făcea ca guvernul român să nu-și respecte obligațiile asumate prin tratatul pentru protecția minorităților[495]. De altfel, regimul minorităților naționale din România a fost calul de bătaie al presei bulgare care justifica astfel campania dusă în favoarea revizuirii tratatelor de pace, a celui de la Neuilly în special[496]. Atașatul de presă al României constata în noiembrie 1930: „Pe când autoritățile bulgare persecută în mod revoltător elementul românesc de pe Valea Dunării, presa bulgară nu pierde ocazia de a se indigna la orice prilej în contra noastră acuzându-ne de persecuții în contra elementelor minoritare”[497].

La fel ca și la Budapesta, aniversarea semnării Tratatului de la Neuilly era marcată la Sofia prin zi de doliu național. Aceasta însemna serviciu religios, adunări cu moțiuni de protest și articole adecvate în presă [498]. „Opinia publică bulgară se agită, afirma un diplomat român, cerând cu insistență revizuirea și restituirea de către statele vecine a tuturor provinciilor ce ar fi trebuit să aparțină poporului bulgar“. În fruntea mișcării era organizația „Otez Paise“ condusă de mitropolitul Sofiei[499]. Aceasta organiza periodic, cu aprobarea guvernului, acțiuni de protest contra tratatelor de pace[500]. Climatul favorabil revizuirii frontierelor era întreținut de presă. Așa de pildă, prof. G. Ghenar a publicat în februarie 1936 un articol prin care susținea că modificarea frontierelor era un mijloc de consolidare a păcii. El argumenta că totul

trece, totul se schimbă în lume aşa încât un *status-quo* absolut nu putea exista[501]. După declanşarea crizei renane, în martie 1936, opinia publică bulgară a căpătat „o nestăpânită dispoziție", deoarece s-a întărit convingerea că orice încălcare a tratatelor era utilă Bulgariei. Presa bulgară a salutat la unison acțiunea germană din zona renană[502]. Pe acest fundal au renăscut agitațiile în legătură cu regimul minorităților. „Aceste acțiuni ne atestă, considera un diplomat român, care este mentalitatea factorilor superiori ai Bulgariei şi care este educațiunea revizionistă ce se face mai mult sau mai puțin discretă a poporului bulgar"[503].

O reacție de satisfacție s-a înregistrat şi în timpul Anschlussului. Ziarele bulgare au lansat o nouă campanie împotriva tratatelor de pace care au generat acțiunile de revizuire. Totodată, unele periodice au relevat îngrijorarea României în legătură cu crearea frontierei comune germano-maghiare, în urma ocupării Austriei[504]. A urmat apoi criza cehoslovacă, cu aceeaşi reacție bulgară. Ziarul "Zora" din 18 noiembrie 1938 afirma că nedreptățile rămase din dictatele semnate la Paris în 1919–1920 nu se terminau după cedarea regiunii sudete. „Pacea dictată lângă baionete a lăsat nedreptatea şi mai la sud de Cehoslovacia. Dreptatea care triumfă în Europa Centrală nu se va opri la granițele Ungariei şi Cehoslovaciei"[505]. Iar „Slovo" din 28 noiembrie dezvolta ideea că Münchenul a deschis calea reînnoirii Europei prin revizuirea frontierelor nedrepte[506]. În acest climat fără îndoială că revizionismul maghiar a putut să se manifeste nestingherit şi a găsit sprijinul dorit. În vara anului 1940 între Sofia şi Budapesta au avut loc consultări pentru sprijinirea reciprocă a revendicărilor revizioniste ce vizau România.

Estonia nu a fost ocolită de propagandiştii maghiari. În februarie 1936 la Talin s-a deschis o expoziție de artă maghiară, care anterior străbătuse jumătate din continent şi care avea numeroase piese cu caracter revizionist[507]. În august 1936 în Editura Varok a apărut o broşură de propagandă maghiară. Autorul, B. Lunde, i-a declarat sincer unui diplomat român că a primit materialul de la Budapesta şi l-a tradus doar în limba estonă. Dată fiind sursa, broşura cuprindea multe exagerări şi falsuri şi în ce privea istoria românilor[508]. În primăvara anului 1937 legația română din Talin a înregistrat o intensificare a propagandei

maghiare în Țările Baltice, în Estonia în special. Între altele se anunța vizita unui grup de ziariști și a unuia de pastori în Ungaria. Succesele erau totuși limitate deoarece popoarele baltice, mult timp oprimate de nobilimea rusă, avea o sensibilitate deosebită față de alte națiuni subjugate, cum a fost cea română din Transilvania înainte de unire[509].

În Austria vecină, cu care era în bune relații politice în cadrul apropierii comune de Italia, Ungaria a găsit un bun teren de acțiune. Nu întâmplător foarte multe dintre știrile false, oricum defavorabile României, au fost lansate prin Viena care atunci era un centru european de informații. Un expert în materie de propagandă nota în 1924: „Exagerările pornesc în genere de la un corespondent ungur din Transilvania sau de la acele persoane bine informate despre care se vorbește. Ele trec la Budapesta, unde sunt aranjate și la nevoie amplificate, apoi sunt transmise la Viena, centrul de informație despre Orient. Aici ele sunt luate de corespondenții ziarelor apusene, sau de acele agenții de mâna a doua care trăiesc numai din lansarea știrilor false în dauna unuia sau altuia din guvernele care nu se lasă șantajate. Trimise în Italia, Elveția și Germania, ele merg pe urmă la Paris, la Londra, trec Oceanul"[510].

Dincolo de acest rol de placă turnantă în circuitul știrilor, Austria a fost un teren propice și pentru cuvântul scris. Așa de pildă, revista de limbă engleză „Reconstruction" din Viena publica în septembrie 1923 un articol care în mod clar era importat din Ungaria[511]. În vara lui 1936 Asociația corespondenților presei străine din Austria a organizat un ciclu de conferințe despre politica externă a Ungariei. Unul din vorbitori a fost atașatul de presă maghiar din Viena, care a expus binefacerile revizionismului pacific. El a declarat că națiunea sa era cea mai mare din bazinul dunărean și trebuia să aibă un cuvânt de spus în chestiunile aflate la ordinea zilei. A făcut chiar referire la o mișcare transilvăneană ce exprima nemulțumirea față de stăpânirea românească. Prezent la reuniune, atașatul de presă român Lucian Blaga a luat cuvântul și a demonstrat clar că România era cel mai mare stat din bazinul dunărean. A precizat că transilvanismul era doar în mintea unor minoritari unguri care au interesul de a cultiva această utopie[512].

„Salzbürger Kronik" din 8 octombrie 1936 se pronunța pentru revizuirea frontierelor pentru a fi în acord cu dinamica istoriei și interesele general europene[513]. Peste câteva luni Blaga remarca că a început a se scrie tot mai mult despre revizionismul maghiar, dar într-un sens menit a modera tendințele extremiste. Astfel, „Wiener Neueste Nachrichten" din 10 decembrie 1936 aprecia că revizionismul maghiar era evident exagerat, cauza fiind învechita concepţie ungurească despre naţiune. Eventuala încadrare a secuilor în statul maghiar nu se putea face fără intrarea unui mare număr de români sub control unguresc. Soluția problemei putea fi o revizuire parțială a frontierei. În același sens se pronunța și „Reichpost" din 15 decembrie în articolul intitulat sugestiv *Revizuirea revizionismului*[514].

„Simpatiile pentru unguri existente în Olanda, constata atașatul român de presă la Haga, datează în forma lor de astăzi de pe vremea războiului. Majoritatea acestora se întemeiează pe coloniile de copii maghiari, pe care Țările de Jos i-au adăpostit, hrănit, îngrijit, crescut și învățat în instituțiile lor în tot cursul acelor ani, în unele cazuri și după încheierea păcii"[515]. Pentru acest sprijin ungurii s-au arătat foarte recunoscători, au trimis tot felul de delegații și mai ales au organizat dese expoziții. Multe din acestea erau de mici proporții, dar au fost concepute să mențină trează amintirea legăturilor create prin coloniile de copii. S-a creat o Asociație ungaro-olandeză, condusă de baronul Vredenbuch care patrona asemenea manifestări expoziționale, călătoriile în grup etc. Viceconsulul ungur din Rotherdam, A. Szell, era originar din Transilvania, dar „acțiunea sa era liniștit revizionistă". Călătoriile contribuiau la crearea unui sentiment de milă față de Ungaria care a suferit o nedreptate istorică ce a generat mizerie economică[516].

Un rol însemnat aveau și emigranții unguri stabiliți în Olanda, în număr de 15.000 între 1921–1926. Între ei se remarca prof. G. Rovesz, angajat la Universitatea din Amsterdam. Cercurile universitare din Leiden și Uttrecht erau influențate prin acțiunea unor studenți sau ziariști unguri. „Presa neerlandeză a înțeles în bună parte ce este propaganda ungară și încearcă oarecum să se păzească de ea și de

oricare altă influență care ar fi prea vădită", sublinia un diplomat român[517]. Cel mai activ era E. von Kelemen, care funcționa ca secretar al Ligii revizioniste, iar o dră Kalatai Sandorne susținea adesea conferințe de artă[518]. În noiembrie 1932 apărea broşura *Het drama von Trianon* (Drama de la Trianon), sub semnătura ziaristului G. Abling. Ministrul României la Haga a constatat că lucrarea cuprindea numeroase erori şi credea necesar un răspuns[519]. Baroana Meflina von Asbeck a făcut în februarie 1934 o vizită la Budapesta. Cu acest prilej a vorbit la Societatea pentru politică externă despre problema bazinului dunărean, anume nedreptatea frontierelor Ungariei[520]. După o călătorie similară, în grup, în „Algenreen Handelsblad" au apărut câteva articole, cu impresii dar şi argumente ale revizionismului[521].

Până în 1918 ungurii nu s-au bucurat de nici o simpatie în Spania. „După război, constata ataşatul de presă al României, maghiarii au inundat Spania cu traduceri din cea mai bună literatură ungurească care au avut darul să schimbe pe nesimțite antipatia spaniolilor într-o largă simpatie pentru Ungaria mutilată şi pentru trâmbițatele ei revendicări teritoriale"[522]. Atitudinea respectivă s-a cristalizat în luări de poziție, conferințe etc. Totuşi, în ianuarie 1931 lista revizioniştilor din țările aliate şi neutre, întocmită de experții români, includea doar două nume: contele Vallelana şi J. Arguelles, fost ministru de finanțe[523]. În iulie 1933 sub semnătura profesorului O. Bradfeld de la Universitatea din Barcelona, apărea volumul *La Justicia de Hungria.* „Cartea sus menționată, aprecia ataşatul român de presă, este plină cu neexactități şi caută să convingă publicul spaniol despre oportunitatea revizuirii tratatelor. Autorul şi colaboratorii lui sunt unguri stabiliți în Spania"[524].

În Țările Scandinave propaganda revizionistă a făcut progrese lente. Menționata listă a revizioniştilor includea, în ianuarie 1931, doi suporteri în Danemarca, trei în Suedia, unul în Norvegia şi patru în Finlanda[525]. La sfârşitul anului 1931 apăruse cartea lui Karl Lindhagen, primarul oraşului Stockholm, intitulată *Balkanbilder (Imagini din Balcani).* Erau impresii de călătorie în Balcani, dar şi în Ungaria, unde a fost foarte bine primit. Consecințele sunt cele scontate: în carte se face referire la criminalul Tratat de la Trianon, care trebuie anulat

pentru a ridica pedeapsa dată Ungariei[526]. În aceeaşi etapă o dnă C. Thekls a ţinut la Göteborg trei conferinţe despre Ungaria mutilată, iar presa a comentat cu simpatie manifestările. La începutul lunii martie 1932 Societatea prietenilor Ungariei, din Malmo,a pregătit o serbare la care ziaristul P. Bockman a vorbit de luptele eroice ale ungurilor împotriva Trianonului. A urmat rularea filmului „Hungaria", iar apoi s-a creat Societatea suedo-maghiară din Suedia de sud. În ziarul „Nya Dagligt Allenhanda" din 8 martie apăruse articolul lui Sven Stolpe despre Trianon, calificat a fi o mare nedreptate. România era atacată pentru trista situaţie a minorităţilor. La invitaţia Institutului maghiar din Stokholm prof. J. Farkas a susţinut la 15 aprilie o conferinţă despre viaţa spirituală a Ungariei postbelice, marcată greu de nedreptatea Trianonului[527].

La Congresul popoarelor fino-ugrice, ce a avut loc la Helsinki în octombrie 1932, Ungaria a participat cu o delegaţie impunătoare. Presa finlandeză a publicat în acele zile articole despre situaţia grea a Ungariei ca urmare a prevederilor nedrepte ale Trianonului[528]. Un alt ziar finlandez, „Uusi Suomo" din 8 iunie 1933, aproba politica de revizuire a Trianonului, deoarece considera că Ungaria era un stat tampon între Occident şi Orient şi era în interesul întregii Europe să fie puternică[529]. După o lungă călătorie în Ungaria, Ture Hulthen, unul din şefii tineretului suedez, a început să publice articole prin care exprima regretul pentru dezmembrarea Ungariei Mari şi cerea imperativ revizuirea Trianonului[530].

În Finlanda a avut loc o aprigă luptă pentru introducerea limbii finlandeze în universităţi, în locul suedezei. Acest aspect era important şi pentru români din punctul de vedere al maghiaro-filiei care era destul de întinsă şi evolua în paralel cu revizionismul. Între intelectualii unguri şi cei finlandezi existau legături strânse, datorită originii comune a rasei şi limbii. Prin expoziţii, concerte, spectacole de tot felul propaganda ungurească făcea progrese reale. Unicul punct vulnerabil era structura aristocratică şi trecutul feudal al Ungariei aflate în totală contradicţie cu regimul democratic finlandez. În opinia ministrului român la Helsinki propaganda românească putea reuşi mai ales dacă

releva caracterul perimat al structurilor din Ungaria horthystă[531]. Un succes de seamă al revizionismului maghiar a fost atragerea scriitorului suedez Björnsterne Björnson, foarte popular în epocă şi care, înainte de 1918, criticase vehement politica minoritară a Ungariei[532]. Să mai cităm articolul din „Unge Hoire", ziar norvegian care la 12 mai 1938 susţinea că Ungaria este îndreptăţită să ceară revizuirea Trianonului şi eliberarea dintr-un coşmar[533].

Elveţia a prezentat un interes special pentru revizionişti deoarece aici era sediul organizaţiei internaţionale. Evident, în afara acestei ţinte speciale, propaganda maghiară s-a desfăşurat şi în rândul opiniei publice elveţiene. La congresul Uniunii mondiale a societăţilor pentru susţinerea Societăţii Naţiunilor, din 1921, ungurii au obţinut crearea unui Comitet permanent pentru supravegherea executării tratatului minorităţilor. La Geneva s-a instalat şi un birou oficial pentru informaţii politice condus de prof. M. de Rez. „Rezultatul acţiunii acestui om şi a acestui birou, sublinia un autor din epocă, birou susţinut şi aprovizionat din belşug cu materialul informativ necesar, a fost că, deşi Ungaria nu este nici azi (1922) membră a Ligii Naţiunilor, toate pârile şi jeluirile ungureşti în contra noastră au fost luate în considerare de această organizaţie"[534].

Astfel, au fost lansate reclamaţii în chestiunea şcolilor şi bisericilor, a Universităţii din Cluj, a funcţionarilor emigranţi şi mai ales a reformei agrare. Opinia publică occidentală, citind protestele guvernului ungar şi necunoscând situaţia reală din Transilvania putea fi tentată a crede că motivul real al reclamaţiilor era într-adevăr protecţia minorităţilor din România. Motivele reale nu aveau în fapt nici o legătură cu soarta minorităţilor etnice şi nu erau deloc idealiste. Erau pur şi simplu în joc interese personale ale liderilor Ungariei. Între aceştia se remarcau mai ales familiile Banffy, Teleky şi Bethlen care aveau şi cele mai mari proprietăţi în Ardeal. Astfel, familia Banffy avea aici circa 90.000, Teleky 60.000 şi Benthlen 50.000 iugăre. În mai 1921 guvernul maghiar a reclamat la Geneva neaplicarea Tratatului minorităţilor de către România. Erau înşirate o serie de măsuri ale administraţiei româneşti, interpretate ca o violare a menţionatului tratat.

În opinia lui Vasile Stoica „... toate astea sunt sau răstălmăciri tendențioase ale dispozițiilor luate conform legilor sau exagerări pătimaşe ale unor greşeli administrative inevitabile în aceste zile. Noi înțelegem starea sufletească a unei părți dintre intelectualii unguri din Transilvania şi Banat şi lucrăm cu tot tactul şi prudența necesare, dar nu putem renunța de a pretinde de la minorități ca şi de la majoritate necondiționată supunere față de legile statului şi necondiționata respectare a drepturilor lui"[535].

După cum se ştie, reclamația maghiară privind aplicarea reformei agrare în Transilvania a generat problema optanților care a fost soluționată abia în 1928 [536]. Dincolo de inițiativele, mai mult sau mai puțin oficiale, cercurile Societății Națiunilor au fost mereu bombardate cu literatură revizionistă. Acțiuni în domeniu s-au înregistrat în întreaga Elveție. Astfel, la 10 februarie 1931 profesorul Lederman a susținut la Societatea „Athaeneum" din Geneva o conferință asupra situației Ungariei după Trianon. Concluzia a fost că justiția cerea mărirea teritoriului maghiar. A urmat un film de propagandă. La inițiativa Asociației ungaro-elvețiene din Zürich, Lippay Imre a ținut la 22 februarie 1931 o conferință, cu proiecții, despre Ungaria. A făcut referiri la situația imposibilă a acesteia, la pericolul slav şi necesitatea revizuirii. În „Neue Zürcher Nachrichten" din 27 şi 28 februarie 1931 apăreau două lungi articole care evidențiau consecințele dezastruoase ale războiului şi nedreptatea făcută prin Trianon Ungariei. În fine, la şedința din 11 aprilie a Uniunii interparlamentare de la Geneva, delegatul ungur a cerut analiza art. 19 din Pactul Ligii şi adoptarea recomandării de revizuire a tratatelor. După lungi discuții s-a adoptat o rezoluție care propunea studierea modalităților de modificare paşnică a tratatelor[537].

Lucian Blaga, aflat în vara lui 1932 în funcția de ataşat de presă la Berna, remarca intensificarea propagandei maghiare prin filme. «Nu este vorba de filme lungi, de propagandă, care „nu prind". Ungurii au înțeles aceasta şi fac filme scurte, rulate în cadrul jurnalelor de actualități. Recent am văzut un film de la o serbare sportivă la una din şcolile de fete din Ungaria, cu accent pe figuri şi lozinca „nem, nem,

soha". Aproape nu există program de actualităţi în care să nu fie şi un punct unguresc... Se pare că ungurii au înţeles enorma importanţă ce o are filmul ca mijloc de propagandă directă şi indirectă pentru ţara lor şi pentru ei înşişi ca popor»[538].

„Journal de Genéve" din 26 septembrie 1934 se ocupa şi de problema minorităţilor din Transilvania. Se afirma că situaţia ungurilor ardeleni era tragică, aşa încât era natural ca Ungaria mutilată de Trianon să manifeste un iredentism intransigent[539]. „Gazette de Lausanne" din 1 octombrie 1935 remarca că Ungaria, altădată puternică, cu greu se putea împăca cu noua soartă[540]. Ministrul României la Berna constata că presa elveţiană provincială, de mic tiraj, a abordat mereu chestiunea minorităţilor naţionale din România, difuzând de regulă ştiri ostile sau tendenţioase. Cauza deriva din sursa de culegere a informaţiilor: Agenţia catolică internaţională (Kipa) şi „Europa Press" germană, care vindeau buletinele de ştiri mai ieftine. Ambele agenţii obţineau o mare parte din ştiri direct de la Budapesta, de unde şi caracterul deformat al comentariilor[541].

După un turneu în Ungaria, unde a ţinut şi trei conferinţe, Jose Germain a publicat în „La Tribune des Nations" un articol în care susţinea că mizeria din statul maghiar era doar o consecinţă a Trianonului[542]. Dincolo de asemenea articole, tonul presei elveţiene faţă de România a fost obiectiv în 1935. „Abstracţiune făcând de la mici informaţiuni privitoare la situaţia minorităţilor noastre, publicate mai ales în presa catolică, de câteva alte informaţii cu caracter antifascist publicate de presa socialistă şi în fine de câteva alte informaţii antiliberale publicate de ziare fasciste, marile ziare elveţiene a căror influenţă se resimte şi dincolo de frontierele cantoanelor în care apar şi care sunt citite şi în străinătate, au publicat informaţii şi articole cu caracter informativ... România a fost şi este considerată ca statul cel mai consolidat în Orientul Europei...", remarca ministrul român I. Schiopul[543].

Aşadar, prin excepţie, în presa elveţiană pătrundeau şi articole de propagandă maghiară. „L'Expres de Neuchatel" din 19 ianuarie 1936 cuprindea un asemenea material consacrat aparent sancţiunilor. Se afirma că Ungaria are perfectă dreptate să nu adere la sancţiuni

deoarece Trianonul i-a provocat mari pierderi teritoriale şi economice. Se făceau referiri la situaţia dificilă a ungurilor din Transilvania, mai ales la nivel educaţional. Legaţia română a trimis imediat un articol de răspuns[544]. Pe fundalul crizei din preajma declanşării războiului România a încercat să informeze opinia publică elveţiană asupra situaţiei minorităţilor din Ungaria. S-a constatat astfel că presa elveţiană menţinea o neutralitate atentă în ce privea relaţiile româno-ungare şi nu permitea deci nici atacuri maghiare contra României[545]. Abia pe la jumătatea lunii august 1940 legaţia română constata că Ungaria a început să se bucure în Elveţia de unele simpatii generate de afinităţi confesionale ca şi de înclinarea elveţianului de a-i ajuta pe cei consideraţi slabi. Pe de altă parte, se pare că ungurii aveau, sau simulau că au, o mai mare înţelegere pentru mentalitatea elveţiană, pentru democraţia burgheză a Elveţiei. Cu alte cuvinte, „... ungurii ştiu să se poarte mai bine în ţara aceasta. Ei nu critică în auzul tuturor nici oamenii şi nici instituţiile din Elveţia, dar nici oamenii şi instituţiile din ţara lor". Unele comentarii negative la adresa României erau doar o reflexie a relaţiilor germano-române, deoarece în 1940 poziţia Reichului era importantă în ţara cantoanelor. Pentru informarea corectă a elveţienilor se cerea renunţarea la articole polemice şi limitarea la acţiunea de informare şi corectare[546].

Acţiunea extra-europeană a revizionismului maghiar a depăşit SUA, atingând America de Sud şi chiar Extremul Orient. Nu s-a înregistrat şi în Africa, pentru a căpăta astfel o dimensiune cu adevărat mondială, pentru simplul motiv că acest continent nu avea practic state libere la acea dată. Propaganda maghiară a fost favorizată în America de Sud de prezenţa emigranţilor unguri. Aceştia au trimis în ianuarie 1931 o delegaţie la Buenos Aires pentru a înmâna secretarului general al Societăţii Naţiunilor, aflat acolo în vizită, o moţiune de protest contra Trianonului. Câteva ziare braziliene au publicat apoi protestul susţinând poziţia celor circa 100.000 colonişti unguri. Astfel, ziarul „Capital" din Sao Paolo, a prezentat pe larg nedreptăţile generate de Trianon, iar în „Fanfulla" din acelaşi oraş, ziaristul de origine italiană Tramonte a descris situaţia insuportabilă creată de tratat[547].

Ziarul brazilian „Correio do Powo" din 10 aprilie 1933, insera sub semnătura lui Mario Carli un articol ce pleda pentru necesitatea revizuirii frontierelor ungare[548]. „Deutsche Rio Zeitung", oficiosul coloniei germane din Rio de Janeiro, publica la 20 februarie 1934 un articol al contelui Bethlen Ştefan. Acesta susţinea că revizionismul, contrar celor afirmate de Mica Înţelegere, nu putea duce la război ci la liniştirea atmosferei din bazinul dunărean. Autorul afirma că ideea revizionistă prindea teren în lume, inclusiv la Societatea Naţiunilor. În final, Bethlen susţinea răspicat că revizuirea era singura cale spre înţelegerea popoarelor dunărene[549]. Sub influenţa propagandiştilor revizionişti, Comitetul universitar brazilian de ajutor internaţional a difuzat în iunie 1934 un manifest de protest contra Trianonului. Documentul prezenta Ungaria ca o victimă a învingătorilor, iar harta anexată era tendenţioasă. Ziarul „Folha da Manha" din Sao Paolo a publicat integral manifestul[550]. Comitetul permanent de relaţii externe al studenţimii braziliene a lansat în aceeaşi vreme un protest contra Trianonului calificat a fi un atentat la autodeterminarea ungurilor şi un instrument de oprimare a acestora. Protestul apare şi în „Journal de Comercio" din Rio de Janeiro. Alte ziare din acelaşi oraş, anume „Rio Ilustrierte" şi „Nacao" au publicat articole prin care cereau revizuirea şi prezentau hărţi fanteziste ale Ungariei Mari[551].

„La Prensa" din Buenos Aires, în numărul din iulie 1935, cuprindea câteva articole despre Europa Centrală. Nu lipseau referirile la situaţia umilitoare a Ungariei Ziarul argentinian „El Mundo" avea în septembrie 1935 câteva articole prin care S. Alejandro cerea insistent revizuirea Trianonului[552]. În octombrie a aceluiaşi an, la radio Buenos Aires s-au înregistrat trei conferinţe despre revizuirea Trianonului, iar la 20 octombrie Biserica reformată din San Paolo a organizat o întrunire de protest contra aceluiaşi tratat[553]. Campania lansată în mai 1935 de ziarul „Szabadsag" din Cleveland pentru strângerea a un milion semnături de protest, a atins în martie 1936 şi Brazilia. Ştafeta a fost preluată de cel mai important ziar maghiar local „Delamerikai Maggyar Hirlap" din Sao Paolo care, în primăvara lui 1936, anunţa strângerea a 100.000 semnături. Un sprijin important era acordat şi de colonia italiană, atât

prin ziarul „Fanfulla", ce publica articole, cât şi prin Banca italo-sud-americană ce acorda credite. În martie 1936 profesorul Klabucznicky, de origine maghiară, a ţinut la Sao Paolo mai multe conferinţe în care a evocat gloria vechiului regat ungar şi necesitatea refacerii lui[554].

În ziua de 26 martie 1936 a fost organizată o mare adunare a ungurilor din Argentina pentru lansarea unei petiţii adresate Societăţii Naţiunilor care era chemată să aprobe revizuirea Trianonului. În acest context diplomaţia română înregistra o creştere îngrijorătoare a propagandei revizioniste maghiare în Argentina şi Uruguay, cu masiv sprijin financiar de la Budapesta. Se impunea, desigur, organizarea unei acţiuni de contracarare[555]. Ziarul „La Nacion" din Santiago de Chile lansa la 22 iunie 1936 un apel adresat popoarelor libere din America care erau chemate a sprijini revizionismul[556]. Replica legaţiei române a fost imediată sub forma unei scrisori sprijinite şi de miniştrii Iugoslaviei şi Cehoslovaciei în Chile[557]. În iulie 1936 legaţia română constata că articolele revizioniste din presa chiliană erau tot mai rare[558]. Iar în octombrie 1936 ministrul României la Santiago de Chile sublinia: „propaganda maghiară nu a mai putut avea vreun succes aici. Toate insistenţele ce ştiu că un agent special însărcinat cu aceasta a pus pe lângă diverse ziare şi în special pe lângă „La Nacion" ca să mai publice ceva din pamfletele lor nu au avut succes"[559]. În schimb, se lucra intens la Buenos Aires, centrala propagandei revizioniste pentru America de Sud. Între ultimele iniţiative era şi tipărirea unei cărţi poştale, cu harta Ungariei Mari, legenda fiind în maghiară şi spaniolă; o altă carte poştală, trimisă demonstrativ şi legaţiei române, cuprindea imaginea Ungariei crucificate. Ambele au fost tipărite de redacţia ziarului „Delamerikai Magyarság"[560].

Diplomaţia română a înregistrat şi unele manifestări ale revizionismului maghiar în Japonia. Marele cotidian „Nichi-Nichi" publica la 28 februarie şi 1 martie 1931 articole asupra situaţiei insuportabile a Ungariei ciuntite prin Trianon. Autorul lor, ziaristul Takutormi Soha, cerea Japoniei să acorde ajutor moral şi material victimei[561]. La aceeaşi dată, lista revizioniştilor includea şi numele a zece japonezi între care contele Sakai, membru al Dietei; Nagato

Hidejiro, fost primar al capitalei nipone; Seinioko Tamajaski, preşedintele Societăţii Daido ş.a.[562]. Ministrul României la Tokio, Stoicescu, remarca la sfârşitul anului 1934 o intensificare a propagandei maghiare. Foarte activă era Societatea japono-maghiară care, prin filme şi expoziţii mai ales, încerca să creeze în opinia publică niponă un curent de simpatie pentru soarta vitregă a Ungariei. Se mai semnala un articol în „The Japan Times" din 31 octombrie 1934, prin care se insista pentru revizuirea Trianonului ca şi faptul că la conferinţa internaţională a Crucii Roşii, ţinută la Tokio, delegaţia maghiară a difuzat broşuri revizioniste. Constatând aceasta diplomatul român cerea acţiuni de stăvilire a propagandei maghiare ce putea câştiga aderenţi deoarece mulţi japonezi erau nemulţumiţi de deciziile Societăţii Naţiunilor în problema manciuriană[563].

La 15 aprilie 1935 ziaristul Watanabe Metzger a ţinut la Tokio o conferinţă privind istoria Ungariei şi situaţia actuală a ţării. A fost un bun prilej pentru a releva contrastul dintre strălucitorul trecut şi prezentul întunecat. Multe ziare au relatat conţinutul conferinţei[564]. În replică, manifestări filo-japoneze s-au înregistrat în Ungaria. Astfel, la 17 ianuarie 1936 în oraşul Ezekesfejervar a avut loc o adunare publică la care un vorbitor, dr. Mezei Istvan, a vorbit de rubedenia popoarelor maghiar şi nipon şi a menţionat ca mare suporter al revizionismului pe generalul Oy. Anual, la 15 martie şi 20 august, la Tokyo aveau loc serbări menite a contribui la strângerea relaţiilor bilaterale. Societatea de prietenie maghiaro-japoneză din Budapesta organiza periodic manifestări cultural-politice[565].

* * *

Născut imediat după terminarea primului război mondial, revizionismul maghiar a evoluat rapid pe plan intern şi s-a extins mereu în afara frontierelor. De la o simplă mişcare de protest împotriva prevederilor tratatului de pace din 1920, revizionismul a devenit în preajma celui de-al doilea război mondial un veritabil curent în relaţiile

internaționale. În paralel cu extinderea sferei de acțiune s-a înregistrat o clarificare a ideologiei și o perfecționare a metodelor de acțiune. Fără îndoială că doctrina a fost punctul cel mai slab de vreme ce dincolo de formularea cererii de revizuire nu s-a ajuns la un punct de vedere unitar în ce privește proporțiile acesteia. Diverși suporteri chiar au susținut în diferite momente revendicări formulate în alți termeni. Dar, pe măsura apropierii de cel de-al doilea război mondial s-a înregistrat o tendință unanimă de mărire a pretențiilor. Iar primul succes, înregistrat la sfârșitul anului 1938 prin ocuparea unei părți din Slovacia, pare a fi avut efectul unei băuturi alcoolice asupra imaginației adepților refacerii regatului Sfântului Ștefan în limitele sale maxime.

Diplomația română a urmărit pe cât posibil toate formele de manifestare ale acestui proces pe care l-a calificat a fi nociv și periculos. Rapoartele de tot felul au înregistrat inițiativele revizioniste maghiare. Fără îndoială că imaginea conturată mai sus pe baza acestora este foarte sumară. Este ilustrativ faptul că sintezele realizate trimestrial mai ales pentru anii 1931–1934 de către secretarul legației din Budapesta, M.A. Blenche, însumau volume de circa 400 file fiecare. Aceasta însemna, așadar, nu mai puțin de 4.000 de file pentru anii indicați. Cu alte cuvinte, simpla mențiune a acțiunilor revizioniste maghiare din patru ani ajungea la mii de file. Și nu trebuie uitat că în anii respectivi criza economică a afectat bugetul mișcării revizioniste și deci și amploarea acesteia. Deși foarte sintetică, imaginea reconstituită a diplomației românești releva atenția acordată de aceasta procesului, amploarea și diversitatea metodelor utilizate, dar și slăbiciunea multora din argumente. Concluzia diplomației române interbelice a fost că revizionismul era o mișcare periculoasă pentru securitatea și integritatea națională și se cerea a fi combătut. Dincolo de imaginea diplomației, fundamentată și pe observațiile înregistrate în circa 20 de țări ale lumii, este clar că și opinia publică românească a fost corect informată, mai ales prin diferite lucrări și presă, asupra conținutului revizionismului maghiar. Preveniți fiind, românii au putut reacționa și au făcut-o în diverse feluri.

Note capitolul I

[1] G. Sofronie, *Principiile naționalităților în tratatele de pace din anii 1919–1920*, București, 1936, p. 82.
[2] *Ibidem*, p. 83.
[3] Arhivele Naționale, Arhiva Istorică Centrală (mai departe Arhivele Naționale), fond Ministerul Industriei și Comerțului, (mai departe M.I.C.), Direcția generală a comerțului, Serviciului informații, dosar 16/1921, f. 147, Atașatul comercial, Budapesta, 19 martie 1922, nr. 217, V. Stătescu.
[4] *Idem*, fond Ministerul Propagandei Naționale (mai departe M.P.N.), studii și documentare, dosar 3, f. 63, Direcția Generală a Presei și Propagandei, Referat, 18 august 1827, Dianu.
[5] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist. O teză șubredă: revizionismul maghiar*, Cluj, 1933, p. 9.
[6] G. Sofronie, *Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, și acțiunea revizionistă*, Oradea, 1933, p. 11.
[7] E. Hasas, *La révision du Traité de Trianon et les difficultés succitées par la Hongrie en ce qui concerne son application*, Paris, 1928, p. 8.
[8] A. Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, 1934, p. 15–16.
[9] *Ibidem*, p. 14.
[10] *Ibidem*, p. 8.
[11] *Ibidem*, p. 11.
[12] *Ibidem*, p. 12.
[13] *Ibidem*, p. 7.
[14] G. Sofronie, *Principiul naționalităților*..., p.176–177.
[15] *Ibidem*, p. 199–200.
[16] M.A. Antonescu, *Ce este și ce poate fi reviziunea tratatelor internaționale*, București, 1937, p.7.
[17] *Ibidem*, p. 10–11.
[18] *Ibidem*, p. 44–47.
[19] C.D. Cutcudache, *Revizuirea tratatelor sub regimul Societății Națiunilor*, București, 1929, p. 5.
[20] Sever Stoica, *Alba Iulia în umbra Trianonului*, Cluj, 1929, p. 3–4.
[21] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist*..., p.7.
[22] R.W. Seton–Watson, *Treaty Revision and the Hungarian Frontieres*, London, 1934, p.8.
[23] *Ibidem*, p. 69.
[24] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 268, f. 14–15, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 noiembrie 1930 la 15 ianuarie 1931, Mihail A. Blenche.
[25] *Ibidem*, f. 16–17.
[26] *Ibidem*, f. 18–57.

[27] *Ibidem*, f. 2–13.
[28] *Ibidem*, f. 58–63.
[29] *Ibidem*, f. 64–115.
[30] *Ibidem*, f. 116–121.
[31] *Ibidem*, f. 122–166, Propaganda revizionistă maghiară, de la 15 aprilie până la 15 iulie 1931, M.A. Blenche, Budapesta, 21 iulie 1931.
[32] *Ibidem*, f. 167–171.
[33] *Ibidem*, f. 172–173, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 iulie până la 15 octombrie 1931, M.A. Blenche, Budapesta, 9 noiembrie 1931.
[34] *Ibidem*, f. 174–195.
[35] *Ibidem*, f. 196–199 (o bună privire a situației din 1931 ne oferă şi Z. Păclişanu, *Mişcările revizioniste în statele europene în 1931, Memoriu*, Bucureşti, 1932, 38 p.).
[36] *Ibidem*, f. 200–238, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 aprilie până la 15 iulie 1932, M.A. Blenche, Budapesta, 5 august 1932.
[37] *Ibidem*, f. 239–240.
[38] *Ibidem*, f. 241, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 iulie până la 15 octombrie 1932, M.A. Blenche, Budapesta, 7 noiembrie 1932.
[39] *Ibidem*, f. 243.
[40] *Ibidem*, f. 245–176; *Ibidem*, f. 277–278, lista suporterilor revizionişti.
[41] *Ibidem*, f. 279–280, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 octombrie 1932 până la 15 ianuarie 1933, M.A. Blenche.
[42] *Ibidem*, f. 281–282.
[43] *Ibidem*, f. 283–354.
[44] *Ibidem*, f. 356–360, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 15 aprilie 1933, M.A. Blenche, Budapesta, 20 mai 1933.
[45] *Ibidem*, f. 361–420.
[46] *Ibidem*, f. 421. Propaganda revizionistă maghiară de la 15 aprilie la 15 iulie 1933, M.A. Blenche, Budapesta,15 iulie 1933.
[47] *Ibidem*, f. 422–424.
[48] *Ibidem*, f. 425.
[49] *Ibidem*, f. 426.
[50] *Ibidem*, f. 427–479.
[51] *Ibidem*, f. 480–481, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 iulie până la 15 octombrie 1933, M.A. Blenche, Budapesta, 7 noiembrie 1933.
[52] *Ibidem*, f. 483.
[53] *Ibidem*, f. 484–545.
[54] *Ibidem*, dosar 402, f. 2–4, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 octombrie 1933 la 1934, M.A.Blanche, Budapesta, 16 ianuarie 1934.
[55] *Ibidem*, f. 5–215, consemnarea acțiunilor revizioniste din diverse state.
[56] *Ibidem*, dosar 428, f. 1–56, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 1 aprilie 1934, M. Blenche, Budapesta, 16 aprilie 1934.

[57] *Ibidem*, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 53, f. 1–2, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 aprilie la 1 iulie 1934, M.A. Blenche.
[58] Vezi textul discursului în *Les Français et la Roumanie*, Bucharest, 1937, p. 131–135.
[59] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 53, f.4.
[60] *Ibidem*, f. 5.
[61] *Ibidem*, f. 6–7.
[62] *Ibidem*, f. 7.
[63] *Ibidem*, pentru detalii privind activitatea revizionistă în trimestrul II–1934 vezi *Ibidem*, f. 8–92.
[64] *Ibidem*, presa externă, dosar 607, f. 1–2, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 aprilie la 1 iulie 1935, M.A. Blenche, Bucureşti, 10 iulie 1935.
[65] *Ibidem*, f. 3–88.
[66] *Ibidem*, f. 89–90, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 iulie la 1 octombrie 1935, M.A. Blenche, Bucureşti, 10 octombrie 1935.
[67] *Ibidem*, f. 91–189, detalii privind acţiuni în Ungaria şi în şase ţări din Europa şi America.
[68] *Ibidem*, f. 191, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 octombrie la 31 decembrie 1935, M.A. Blenche.
[69] *Ibidem*, f. 192–303, informaţiile sunt completate de rapoartele ataşatului de presă la Budapesta: *Ibidem*, f. 318–415.
[70] *Ibidem*, propagandă, dosar 1917, f. 1–2, Propaganda revizionistă maghiară în primul trimestru din 1936, M.A. Blenche, Bucureşti, 15 aprilie1936.
[71] *Ibidem*, f. 2–3.
[72] *Ibidem*, f. 4–7.
[73] *Ibidem*, f. 8–138.
[74] *Ibidem*, presa externă, dosar 876; vezi detalii pentru propaganda revizionistă maghiară din anii 1937–1939.
[75] S. Dragomir, *Les deux attitudes du comte Bethlen*, în „Revue de Transilvanie”, I, 1934, no. 1, p. 5–31.
[76] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor*..., p. 206–207.
[77] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist*..., p. 47–48, analizează conţinutul volumelor.
[78] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor*..., p. 207.
[79] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist*..., p. 46.
[80] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 55, f. 8, Direcţia poliţiei de siguranţă, 6martie 1928, nr. 16467, Voinescu către Direcţia generală a presei.
[81] *Ibidem*, f. 9.
[82] În autobiografia sa, nepublicată, a relevat pe larg activitatea revizionistă şi a justificat decizia de părăsire a Ungariei. Vezi Hoover Institution Archives, Stanford, Ca, Tibor Eckhardt file, box 5, *Historical Events in Hungary*, cap. 2–4.
[83] P. Nemoianu, *Chestiunea optanţilor unguri şi reforma agrară*, Cluj, 1928, p. 7.

[84] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 58, f. 101–105, Argumente principale ale revizioniștilor fără dată, fără semnătură.
[85] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist...*, p. 18–19.
[86] C. Sofronie, *Principiul naționalităților...*, p. 209.
[87] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 58, f 1–8, un inventar nedatat și nesemnat, al ideilor susținute de suporteri ai revizionismului.
[88] A. Gociman, *op. cit.*, p. 235–237.
[89] Franco–Vellani, Dionisi, *Il problema teritoriale Transilvano,* Bologna,1932, 232 p.; vezi și recenzia lucrării în „Revue de Transylvanie", I, 1934, no. 2, p. 239–250; argumentele lui Vellani vor fi reluate, într-un nou context, în volumul său *Il secondo arbitrato di Viena,*Milano, 1942, 261 p.
[90] A. Gociman, *op. cit.*, p. 241–244.
[91] G. Sofronie, *Principiul naționalităților,* p. 201–208.
[92] A. Gociman, *op. cit.,p.212.*
[93] *Ibidem,* p. 213–221.
[94] *Ibidem,* p 126–207.
[95] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 202, f. 83–84, Legația României, Budapesta, 13 iulie 1931, nr. 66, Baltă.
[96] Pentru revista presei maghiare, întocmită de legația română din Budapesta vezi: Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 167 (pentru anii 1928–1934); dosar 781 (1936), dosar (1937); dosar 854 (1937); dosar 903 (1937); dosar 914 (1937); dosar 876 (1938); dosar 1012 (1938); dosar 1973 (1939); dosar 1082 (1939–1949) etc.
[97] *Idem,* fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Direcția informațiilor publice, dosar 4/1922, f. 114–117, Legația României, Budapesta, 30 iunie 1922, nr. 88, Stătescu.
[98] *Ibidem,* f. 314–318, Legația României, Budapesta, 8 august 1922, nr. 128, Stătescu.
[99] *Ibidem,* f. 319–322, Legația României, Budapesta, 9 august 1922, nr. 129, Stătescu.
[100] *Idem.* Fond M.P.N., presa externă, dosar 167, f. 39–43, Legația României, 31 iulie 1928, nr. 3576, indescifrabil.
[101] *Ibidem,* f. 133–134, Legația României, Budapesta, 15 martie 1929, nr. 480, indescifrabil.
[102] *Ibidem,* dosar 535, f. 10–37.
[103] *Ibidem,* f. 80–96.
[104] „Revista Presei", București, nr. 26, 29 august 1935, p. 4.
[105] *Ibidem,* nr. 30, 26 septembrie 1935, p. 84–85.
[106] C.I. Codarcea, *Nations inférieures et nations superieures.Le conflict Ethoipien et les droits hongrois,* în „Revue de Transilvanie", II, 1935, no. 2, p. 225–227.
[107] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 823, f. 1–47, copia, în traducere, a articolelor.
[108] *Ibidem,* dosar 781, c. 119, Legația României, Budapesta, 4 iunie 1936, nr. 188, Baltă.

[109] *Ibidem*, dosar 735, f. 89, Legația României, Budapesta, 26 septembrie 1936, nr. 212, Baltă.
[110] *Ibidem*, dosar 622, f. 103–175, copi, în traducere, ale articolelor citate.
[111] *Ibidem*, dosar 843, f. 21, Legația României, Budapesta, 26 ianuarie 1937, nr. 26, Baltă.
[112] *Ibidem*, dosar 763, f.16, Legația Budapesta, 2 aprilie 1937, nr. 131, Baltă.
[113] *Ibidem*, dosar 55, f. 101–102, Direcția generală a poliției, 10 ianuarie 1939, nr. 1872, indescifrabil.
[114] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist...*, p.11.
[115] *Ibidem*, p. 48–50.
[116] A. Gociman, *op. cit.*, p. 170–172.
[117] Arhivele Naționale, fond M.P.N, presa externă, dosar 781, f. 7, Legația României, Budapesta, 14 martie 1936, nr. 69, Baltă.
[118] *Ibidem*, f. 8–14, copie articol.
[119] *Ibidem*, f. 17, Legația României, Budapesta, 20 martie 1936, nr.79, Baltă.
[120] *Ibidem*, f. 148, Legația României, Budapesta, 4 noiembrie 1936, nr. 380, Stănescu.
[121] *Ibidem*, f. 169, Legația României, Budapesta, 7 noiembrie 1936, nr. 388, Stănescu.
[122] *Ibidem*, dosar 251, f.309, Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major, 6 martie 1937, nr. 25054, P. Dumitrescu către Ministerul Afacerilor Străine.
[123] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 167, f. 302, Subsecretarul de stat al minorităților, 11 decembrie 1933, Referat Y. Pâclișanu.
[124] A. Gociman, *op.cit.*, p. 178–180.
[125] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 781, f.31, Legația României, Budapesta, 1 aprilie 1936, nr. 92, Baltă.
[126] A. Gociman, *op.cit.*, p. 164–165.
[127] *Ibidem*, p. 165.
[128] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 1512, f. 1, Direcția presei și informațiilor, 15 mai 1936, referat, C.I. Codarcea.
[129] *Ibidem*, f. 2, Legația României, Londra, 7 aprilie 1937, nr. 4254, Dimăncescu.
[130] *Ibidem*, dosar 1524, f. 11, Ministerul Afacerilor Străine, Direcția politică, 22 iunie 1939, Davidescu către Direcția presei și informațiilor.
[131] *Ibidem*, dosar 171, f. 1, Direcția generală a poliției, 17 ianuarie 1928, nr. 3911, Voinescu către Direcția presei.
[132] *Ibidem*, f. 2–10,câteva numere din ziarele respective; *Ibidem*, f. 11, decizia de interdicție.
[133] *Ibidem*, dosar 190, f.1, Prefectura județului Odorheiu, 3 mai 1928, nr. 89, indescifrabil, către Direcția presei.
[134] *Ibidem*, f. 2, Direcția presei și informațiilor, 3mai 1928, nr.89, Filotti; *Ibidem*, f. 5–12, două numere din ziarul respectiv, din 24 și 31 martie 1928.
[135] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 314, f. 46–47, Legația României, Viena, 21 ianuarie 1936, nr. 6, Blaga.

[136] *Ibidem*, dosar 307, f. 1–216, tabele cu corespondenții presei străine la București, 1930–1940.
[137] *Ibidem*, dosar 310,f. 1–200, acte legate de vizitele unor ziariști străini în România între 1930–1933, *Ibidem*, dosar 18, f. 1–209, situația din 1935.
[138] *Ibidem*, dosar 167, f. 195–196, Direcția presei și informațiilor, 24 iunie 1932, nr. 4410 către legația din Budapesta.
[139] *Ibidem*, f. 14. Legația României, Paris, 22 februarie 1928, nr. 1188, Ioanițiu; *Ibidem*, f. 15–19,copia articolului.
[140]*Ibidem*, dosar 1524, f. 1, Ministerul Afacerilor Străine, 22 aprilie 1939, Referat, Davidescu.
[141] A. Gociman, *op. cit.*, p. 222–223; autorul menționează titlurile a 40 lucrări revizioniste în engleză, 67 în franceză, 16 în germană, 22 în italiană și 74 în maghiară.
[142] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 107, f. 1–2, Direcția poliției și siguranței generale, 18 octombrie 1927, nr. 61791, indescifrabil.
[143] Vezi recenzia din „Revue de Transylvanie", I, 1934, np. 2, p. 229–239
[144] *Ibidem*, I, 1934, no. 1, p. 250–254.
[145] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 781, f. 132–133, Legația României, Budapesta, 4 iulie 1936, nr. 227, Baltă.
[146] *Ibidem*, dosar 877, f. 176, Legația României, Londra, 4 august 1937, nr. 454, Dimăncescu.
[147] *Ibidem*, dosar 107, f. 3–11, Direcția presei și informațiilor, Lista câtorva din cărțile și broșurile de propagandă maghiară în contra României, 5 decembrie 1927, nesemnată.
[148] *Ibidem*, presa internă, dosar 154, f. 4–8, Literatura revizionistă; *Ibidem*, dosar 919, f. 32–42, Literatura revizionistă; *Ibidem*, propagandă dosar 625, f. 11–16, Literatura revizionistă București, 25 decembrie 1930, Z. Pâclișanu.
[149] *Ibidem*, dosar 167, f. 198, Direcția presei și informațiilor 24 septembrie 1932, nr. 6489, Filotti către legația Budapesta.
[150]I. Chinezu, *Une literature de haine*, în „Revue de Transylvanie", II, 1935, no.2, p. 204–305.
[151] *Ibidem*, p. 206–213.
[152] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 167, f. 20, Direcția presei și informațiilor, 5 martie 1928, nr. 16511, Olănescu.
[153] A. Gociman, *op. cit.*, p. 158–159.
[154] C. Petreanu, *L'histoire de l'art hongrois au service du revisionisme*, în „Revue de Transylvanie", I, 1934, no.1, p. 73–89.
[155] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 314, f. 112–114, Marele Stat Major, Secția a II-a, 9 octombrie 1937, nr.21924, Iliescu către Direcția presei.
[156] A.Gociman, *op. cit.*, p. 156–157.
[157] *Ibidem*, p. 157.
[158] *Ibidem*, p. 160–162.

[159] *Ibidem*, p. 165–166.
[160] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 250, Legația României, Paris, 3 iulie 1936, nr. 1256, indescifrabil.
[161] *Ibidem*, f. 272, Legația României, Paris, 13 noiembrie 1936, nr. 3933, indescifrabil.
[162] *Ibidem*, dosar 844, f. 3, Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major, 30 martie 1937, nr. 21584, Al. Ilieş către Direcția presei.
[163] *Ibidem*, dosar 251, f. 336, Legația României, Budapesta, 25 septembrie 1939, nr. 395, Baltă, *Ibidem*, f. 338, câteva asemenea timbre; *Ibidem*, f. 339–343, cărți poştale.
[164] A. Gociman, *op. cit.*, p. 325.
[165] *Ibidem*, p. 326–330.
[166] C.I. Codarcea, *Litige roumano–hongrois*, Bucureşti, 1937, p. 54–58.
[167] A. Gociman, *op.cit., p. 288.*
[168] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa internă, dosar 70, f. 43, Prefectura județului Arad, 20 decembrie 1927, nr. 40791, indescifrabil, către Direcția presei.
[169] A. Gociman, *op.cit.*, p. 293–298.
[170] Hoover Institution Archives, Stanford Ca., N. Titulescu file, box 1, book 2, f. 19–20, Legația României, Londra, 12 mai 1923, fără număr, Titulescu.
[171] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 237–238, Legația României, Londra, 20 martie 1936, nr. 218, Grigorcea.
[172] *Idem*, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Serviciul de informații, dosar 16/1921, f. 64–75, Agentul comercial pentru Ungaria, Budapesta, 2 iunie 1921, nr. 53, Stătescu.
[173] *Idem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 763, f. 35–47, Legația României, Budapesta, 12 martie 1936, nr. 245, Baltă.
[174] *Ibidem*, dosar 854, f. 122–126, Legația României, Budapesta, 24 august 1937, nr. 262, Baltă.
[175] *Ibidem*, f. 159–166, Legația României, Budapesta, 5 septembrie, 1937, nr. 274, Baltă.
[176] *A. Gociman*, op. cit., p. 167–168.
[177] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii şI documentare, dosar 22, f. 9–10, Legația Română, Budapesta, 25 iulie 1929,nr. 2560, Grigorcea.
[178] *Ibidem*, presa externă, dosar 251,f. 255–258, Legația României, Budapesta, 11 mai 1936, nr. 152, Baltă.
[179] Arhivele Naționale, fond M.N.P., presa externă, dosar 811, f. 39–40, Legația României, Budapesta, 1 iulie 1936, nr. 187, Baltă.
[180] *Ibidem*, presa internă, dosar 349, f. 32, Direcția generală a poliției, 11 martie 1937, nr. 14841, Negulescu.
[181] *Ibidem*.
[182] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 61, f. 6–11, Legația României, Budapesta, 1 noiembrie 1935, nr. 311, Baltă.
[183] *Ibidem*, f. 12, Direcția presei şi informațiilor, 3 noiembrie 1835, nr. 864, Dragu.

[184] *Ibidem*, f. 17.
[185] *Ibidem*, dosar 251, f. 227, Direcția generală a poliției, 9 decembrie 1935, nr. 3654, Notă, nesemnată.
[186] *Ibidem*, dosar 781, f. 5–6, Legația României, Budapesta, 11 martie 1936, nr. 58, Baltă.
[187] *Ibidem*, f. 4.
[188] *Ibidem*, dosar 251, f. 253–254, Legația României, Budapesta, 4 mai 1936, nr 144, Baltă.
[189] *Ibidem*, dosar 781, f. 52, Legația României, Budapesta, 4 aprilie 1936, nr. 36, Baltă.
[190] *Ibidem*, dosar 876, f.11. Legația României, Budapesta, 27 octombrie 1937, telegramă fără nr., Baltă.
[191] A. Gociman, *op. cit.*, p. 141–145.
[192] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 50, Direcția generală a poliției, 1 martie 1933, nr. 184,182, Negulescu către Direcția presei.
[193] *Ibidem*, f. 51–53.
[194] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 149, f. 181–182, analiza manualului, referat, nedatat, nesemnat.
[195] *Ibidem*, dosar 184, f. 1–42, Ministerul Propagandei Naționale, Direcția de studii şi documentare, Manuale şcolare ungare în uz după sentința arbitrară de la Viena, fără dată, fără semnătură.
[196] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Direcția informații politice, dosar 4/1922, f. 109–113, Legația României, Budapesta, 30 iunie 1922, nr. 86, Stătescu.
[197] *Ibidem*, dosar 4/1923, f. 35–36, Legația României, Budapesta, 2 iunie 1923, nr. 98, Stătescu.
[198] *Idem*, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 3, f. 49, Legația României, Budapesta, 5 august 1927,nr. 3924, Paraschivescu.
[199] *Ibidem*, presa externă, dosar 136, f. 2, Direcția presei şi informațiilor, 8 ianuarie 1928, nr. 528, Ghika.
[200] *Ibidem*, dosar 175, f. 1–3, Direcția poliției şi siguranței generale, 17 ianuarie 1928, nr. 3909, Voiculescu către Direcția presei.
[201] *Ibidem*, dosar 268, f. 8, Legația României, Budapesta, 11 decembrie 1931, nr. 103, Baltă.
[202] *Ibidem*, dosar 852, f. 51–59, Legația României, Budapesta 14 mai 1937, nr. 168, Baltă; titlul broşurii *La paix en dang, Deux millions des Hongrois de Transylvanie menaces d'extremination*, Budapesta, 1936, 16 p.
[203] Arhivele Statului, fond M.P.N., presa externă, dosar 927, f. 42 –43, Legația României, Budapesta, 17 septembrie 1937, nr. 2906, Bossy.
[204] *Ibidem*, dosar 876, f. 253, Legația României, Budapesta, 1 mai 1938, nr. 108, Baltă.

[205] *Ibidem*, dosar 105, f. 1–5, Direcția presei, 8 noiembrie 1927, Referat, Z. Pâclișanu.
[206] *Ibidem*, dosar 167, f. 21, Direcția generală a poliției, 26 aprilie1928, notă, nesemnată.
[207] *Ibidem*, f. 268–272, Legația României, Budapesta, 11 septembrie 1933, nr. 164, Baltă.
[208] *Ibidem*, f. 299–301, Legația României, Budapesta, 4 octombrie 1933, nr. 186, Baltă.
[209] A. Gociman, *op. cit.*, p. 183–184.
[210] *Ibidem*, p. 184.
[211] *Ibidem*, p. 185–189.
[212] *Ibidem*, p. 189–190.
[213] *Ibidem*, p. 190–193.
[214] *Ibidem*, p. 17–20.
[215] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 279–284, Legația României, Budapesta, 25 ianuarie 1937, nr. 25, Baltă.
[216] A. Gociman, *op.cit.*, p. 23–24.
[217] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Serviciului de informații, dosar 16/1921, f.23, Agentul comercial al României, Budapesta, 5 aprilie 1921, nr. 30, Stătescu.
[218] *Ibidem*, dosar 3/1922, f. 231. Atașatul comercial, Budapesta, 15 aprilie 1922, nr. 16, V. Stătescu.
[219] *Ibidem*, f. 232–235.
[220] *Ibidem*, dosar 4/1922, f. 118–121, Legația României, Budapesta, 30 iulie 1922, nr. 87, Stătescu.
[221] A. Gociman, *op. cit.*, p. 25–28.
[222] *Ibidem*, p. 29.
[223] *Ibidem*, p. 30–34.
[224] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 163, f. 7–8, Legația României, Londra, 20 februarie 1928, nr. 490, Laptew.
[225] *Ibidem*, dosar 843, f. 183–190, Legația României, Londra, 2 octombrie 1937, nr. 2268, Stârcea.
[226] *Ibidem*, dosar 877, f. 280–289, Legația României, Londra, 5 decembrie 1939, fără nr., Gh. Munteanu; pentru detalii privind evoluția procesului vezi Hoover Institution Archives, Stephanie Hohenlohe-Waldenburg file, box 4/1939 dosarul complet și comentariile presei din epocă.
[227] Hoover Institution Archives, Stephanie Hohenlohe–Waldenburg file, box 3/1972, Outline for the memoirs of Princess Hohenlohe, 1972, nepaginat, cuprinde biografia.
[228] *Ibidem*, box 1/1936, London, 15 th July 1936, Rothermere (trimite cecul cu salariul pentru 1936 și 1937).
[229] *Ibidem*, London, 19 th January 1938, Rothermere to Princess Hohenlohe, Paris.

[230] *Ibidem,* box 1/1936, Monte Carlo, February 2, 1938, Stephanie de Hohenlohe to lord Rothermere; pentru detalii privind funcția de emisară cu liderii naziști vezi cap. 10 din lucrarea autobiografia, în care sunt menționate toate întrevederile prințesei cu Hitler și Göring în 1938–1939, *Ibidem,* box 3, *Outline for the memoirs...,* cap. 10, Appeasment from Karin, Ball, 18 p.
[231] *Ibidem,* box 1/1927, London, June 20, 1927, „The Daily Mail".
[232] *Ibidem,* box 1/1928, London, 30 th April 1928, Rothermere to Princess de Hohenlohe.
[233] *Ibidem,* box 1/1932, London, 24 th August 1932, Rothermere to Princess Stephanie de Hohenlohe.
[234] *Ibidem,* Budapesta, 4 th November 1932, Gömbös.
[235] *Ibidem,* box 1/1934, London, 21 st November 1934, Rothermere to the Prime-minister, Budapest (pentru proces vezi A. Gociman, *op. cit.,* p. 39–45).
[236] *Ibidem,* box 1/1935, London, November 8, 1935, Rothermere to the Prime-minister, Budapest.
[237] *Ibidem,* Budapest, 12 th April 1935, Gömbös to lord Rothermere.
[238] *Ibidem,* box 1/1938, London, November 3 rd 1938, Rothermere to Hitler.
[239] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 6, book 101, f. 9–10, Geneve, 31 august 1927, N. Titulescu către Externe, București.
[240] *Ibidem,* f. 11–14, Geneva, 2 septembrie 1927, N. Titulescu.
[241] *Ibidem,* box 9, book 149, f.25 Londra, 15 februarie 1929, Titulescu către Mironescu.
[242] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă dosar 163, f.19, Direcțiunea Siguranței Generale, Notă, 10 martie 1928, nesemnată.
[243] *Ibidem,* f. 18, Direcțiunea Siguranței Generale, 17 aprilie 1928, Notă, fără semnătură.
[244] *Ibidem,* f. 22, Direcțiunea Siguranței Generale, 14 mai 1928, Notă, nesemnată.
[245] *Ibidem,* f. 23, Direcțiunea Siguranței Generale, 14 iunie 1928, Notă, nesemnată.
[246] *Ibidem,* f. 20, Legația României, Londra, 24 aprilie 1928, nr. 1070, Laptew.
[247] *Ibidem,* f. 24, Ministerul de Război, Marele Stat Major, 15 iunie 1928, nr. 21179, indescifrabil, către Direcția presei; *Ibidem,* f. 25–38, copiile documentelor.
[248] *Ibidem,* f. 40. Direcțiunea Siguranței Generale, 11 iulie 1928, Notă, nesemnată.
[249] *Ibidem,* f. 42, Direcția Siguranței Generale, 8 martie 1929, Notă, nesemnată.
[250] *Ibidem,* f. 41, Direcția Siguranței Generale, 4 aprilie 1929, Notă, nesemnată.
[251] *Ibidem,* f. 43, Direcția Generală a Poliției, 1 octombrie 1929, Notă, nesemnată.
[252] *Ibidem,* f. 45–47, Legația României, Budapesta, 28 mai 1930, nr. 1701, Grigorcea.
[253] *Ibidem,* f. 48.
[254] *Ibidem,* presa externă, dosar 163, f. 49–50, Legația României, Budapesta, 6 iunie 1930, nr. 1791, Grigorcea.
[255] Arhivele Naționale, studii și documentare, dosar 37, f. 61, Legația României, Londra, 21 noiembrie 1935, nr. 3776, Ciotori.

[256] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 241, Legația României, Budapesta, 23 aprilie 1936, nr. 25, Baltă.
[257] *Ibidem*, dosar 1763, f. 12–13, revista presei maghiare.
[258] *Ibidem*, dosar 1012, Legația României, Budapesta, 9 noiembrie 1938, nr.309, Baltă.
[259] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 37, f. 108–109, M.P.N., 23 septembrie 1939, Referat, nesemnat.
[260] Hoover Institution Archives, Stephanie de Hohenlohe–Waldenburg file, box 1/ 1934, London, Octomber 3, 1934, Ethel Snowden.
[261] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 3, f. 178–179, Legația României, Londra, 4 septembrie 1929, nr. 1954, Laptew.
[262] *Ibidem*, presa externă, dosar 268, f. 65, Subsecretariatul de stat al presei şi informațiilor, 6 iulie 1933, nr. 4638, Filotti către Preşedinția Consiliului de Miniştri.
[263] *Ibidem*, f. 70–72, Subsecretariatul de stat al presei şi informațiilor, 28 septembrie 1933, Referat, nesemnat.
[264] S. Dragomir, *Opinions anglaises sur le probleme de la Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie", IV, 1938, no. 1–2, p. 90–91.
[265] M.C. Macartney, *National States and National Minorities*, London, 1934.
[266] *Idem*, *Hungary and her Successors, The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937*, London, 1937.
[267] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 496, f. 1–2, relatarea vizitei în Transilvania.
[268] *Ibidem*, f. 3–10, copii ale recenziilor.
[269] S. Dragomir, *op. cit., loc.cit.*, p. 92–108.
[270] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 11, book 172,f. 46–47, Londra,18 iunie 1930, Titulescu către Mironescu.
[271] S. Fenyes, *Ungaria revizionistă*, Bucureşti, 1934, p. 38.
[272] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 268, f. 88–89, Londra, 1 decembrie 1933, Trajan; vezi şi A. Gociman, *op. cit.*,p. 57–59; V. Cornea, *Mişcarea revizionistă din Anglia şi chestia Transilvaniei*, Bucureşti,1934, p. 33–36.
[273] Arhivele Statului, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 3, f. 45, Legația României, Budapesta, 2 august 1927, nr. 3876, Paraschivescu.
[274] *Ibidem*, f. 46.
[275] *Ibidem*, f. 59, Direcția presei şi informațiilor, Promemoria, Lista membrilor, 15 iulie 1931, nesemnată.
[276] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 45, Legația României, Londra,15 decembrie 1932, nr. 1284, Ciotori.
[277] *Ibidem*, dosar 268,f.17, Legația României, Londra, 7 ianuarie 1933, nr. 1307, Ciotori.

[278] *Ibidem*, dosar 251, f. 55, Legația României, Londra, 5 februarie 1933, nr. 442, Laptew.
[279] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 21–27, copia unui articol din „The Budapest Times" asupra vizitei.
[280] *Ibidem*, presa externă, dosar 268, f. 56–60, copiile articolelor respective.
[281] *Ibidem*, f. 63, Londra, 3 octombrie 1933, Trajan.
[282] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 34–35, Legația României, Londra, 5 decembrie 1933, nr. 1719, Ciotori.
[283] *Ibidem*, presa externă, dosar 268,f. 96, Legația României, Londra,12 decembrie 1933, nr. 1726, Ciotori.
[284] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 43, Legația României, Londra, 10 februarie 1934, nr. 368, Grigorcea.
[285] *Ibidem*, f. 44, Legația României, Londra, 12 februarie 1934, nr. 370, Grigorcea.
[286] *Ibidem*, f. 56, telegramă Rador, Londra, 28 mai 1934, Trajan.
[287] *Ibidem*, f. 58, Legația României, Londra, 18 iunie 1934, nr. 4024, Grigorcea.
[288] *Ibidem*, dosar 54, f. 1–3, copie articol.
[289] *Ibidem*, dosar 37, f. 59, copie articol.
[290] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 219–222, Legația României, Londra, 28 ianuarie 1935, nr.402, Grigorcea.
[291] *Ibidem*, f. 225–226, Legația României, Londra, 18 noiembrie 1935, nr. 3172, Ciotori.
[292] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 61, Legația României, Londra, 21 noiembrie 1935, nr. 3176, Ciotori.
[293] *Ibidem*, f. 64–69, copii articole.
[294] *Ibidem*, f. 70–71, Legația României, Budapesta, 21 mai 1936, nr. 1596, Grigorcea.
[295] *Ibidem*, f. 74, copie articol.
[296] *Ibidem*, presa externă, dosar 811, f. 41–47, Legația României, Budapesta, 3 iunie 1936, nr. 185, Baltă.
[297] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 72–73, Legația României, Londra, 1 iulie 1936, nr. 3587, Ciotori.
[298] Arhivele Naționale, studii şi documentare, dosar 37, f. 79, copie articol.
[299] *Ibidem*, f. 77, Legația României, Londra, 7 august 1936, nr. 3602, Ciotori.
[300] *Ibidem*, presa externă, dosar 735, f.9, Londra, 4 septembrie 1936, Trajan.
[301] *Ibidem*, studii şi documentare dosar 37, f. 81–82, copii articole din „Pesti Hirlap".
[302] *Ibidem*, presa externă, dosar 843, f. 42, Legația României, Viena, 8 februarie 1937, nr. 17, Blaga.
[303] *Ibidem*, dosar 763, f. 155–157, Legația României, Budapesta, 16 martie 1937, nr. 730, Bossy.
[304] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37, f. 81–82, Legația României, Budapesta, 30 ianuarie 1937, nr. 37, Baltă.
[305] *Ibidem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 763, f. 171–172, Legația României, Budapesta, 2 aprilie 1937, nr. 131, Baltă.

[306] *Ibidem*, dosar 854, f. 39, Radio Budapesta, 14 aprilie 1937, ora 21.30, stenogramă.
[307] *Ibidem*, f. 154, Legația României, Budapesta, 28 august 1937, nr. 267, Baltă.
[308] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 37, f. 97–98, Legația României, Londra, 28 octombrie 1937, nr. 4670, Dimăncescu.
[309] *Ibidem*, f. 101, copie articol.
[310] *Ibidem*, presa externă, dosar 1012, f. 7, Legația României, Budapesta, 10 iulie 1938, nr. 177, Baltă.
[311] *Ibidem*, f. 30, Legația României, Budapesta, 16 iunie 1938, nr. 184, Baltă.
[312] *Ibidem*, f. 83, Legația României, Budapesta, 8 septembrie 1938, nr. 237, Baltă.
[313] A. Gociman, *op.cit.*, p. 71–73.
[314] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (mai departe A.M.A.E.), fond 71, România, vol. 471, f. 78, Legația României, Roma, 25 noiembrie, 1922, nr. 4376, Lahovary.
[315] A. Gociman, *op.cit.*, p. 228–229, indică 22 titluri de asemenea lucrări pentru primul deceniu interbelic.
[316] A. Tamaro, *La lotta delle razze nell'Europa danubiana*, Bologna, 1923, p. 126–156.
[317] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 58, f. 24–62, sinteză citată.
[318] *Idem*, fond M.I.C., Direcția generală pentru legiferare economică, dosar 14/1925, f. 240, Direcția presei, 11 noiembrie 1925, nr. 59 284, Dianu către M.I.C.
[319] A. Gociman, *op. cit.*, p. 76.
[320] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 163, f. 9–17, Legația României, Roma, 31 martie 1928, nr.79, Solacolu.
[321] A. Gociman, *op.cit.*, p. 77; pentru sensul real al prevederilor privind revizuirea în cadrul Societății Națiunilor vezi: G. Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, 1929, p. 209–233; I. Lăzărescu, *Revizuirea tratatelor și Societatea Națiunilor*, București, 1933, 60 p.; D. Passalega, *Revizuirea tratatelor*, Craiova, 1934, 126 p.; M.Garnett, *L'article 19 et le Pacte de la Societe des Nations*, Paris, 1933, 169 p.
[322] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 234, f. 2–3, Serviciul de presă, Milano, 1 aprilie 1929, nr. 9, Cotruș.
[323] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 417, f. 373, Serviciul de presă, Milano, 1 iunie 1929, nr. 63, Cotruș.
[324] *Ibidem*, vol. 418, f. 31–36, copii articole.
[325] Aldo Dami, *La Hongrie de demain*, Paris, 1933, 264 p.
[326] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 268, f. 30–34, Propaganda revizionistă maghiară, 15 octombrie 1930–15 ianuarie 1931, M.A. Blanche.
[327] *Ibidem*, f. 5–7, Lista revizioniștilor din țările aliate și neutre.
[328] *Ibidem*, f. 74–78, Propaganda revizionistă maghiară, 15 ianuarie–15 aprilie 1931, M.A. Blenche.

[329] *Ibidem*, f. 144–149, Propaganda revizionistă maghiară, 15 aprilie–15 iulie 1931, M.A. Blenche.
[330] *Ibidem*, f. 190–191, Propaganda revizionistă maghiară 15 iulie–15 octombrie 1931, M.A. Blenche.
[331] *Ibidem*, f. 214, propaganda revizionistă maghiară, 15aprilie–15 iulie 1932,M.A. Blenche.
[332] *Ibidem*, f. 260–262, Propaganda revizionistă maghiară, 15 iulie–15 octombrie 1932, M.A. Blenche.
[333] *Ibidem*, f. 315–323, Propaganda revizionistă maghiară, 15 octombrie 1932, 15 ianuarie 1933, M.A. Blenche.
[334] *Ibidem*, f. 367–409, Propaganda revizionistă maghiară, 15 ianuarie–15 aprilie 1933, M.A. Blenche.
[335] *Ibidem*, f. 440–460, Propaganda revizionistă maghiară, 15 aprilie–15 iulie 1933, M.A. Blenche.
[336] *Ibidem*, f. 532–538, Propaganda revizionistă maghiară, 15 iulie–15 octombrie 1933, M.A. Blenche.
[337] *Ibidem*, presa externă, dosar 405, vol. 2, f. 5, Legația României, Roma, 8 martie 1934, nr.37, Solacolu.
[338] *Ibidem*, f. 10–11, Legația României, Roma, 27 noiembrie 1934, nr. 869, Solacolu.
[339] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 70, f. 2, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 ianuarie la 31 martie 1936, M.A. Blenche.
[340] *Ibidem*, f. 98–103.
[341] *Scritti politici di Benito Mussolini*, Feltrinelii, Milano, 1979, p. 299.
[342] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 760, f. 11, Legația României, Roma, 6 noiembrie 1936, nr. 104, Solacolu.
[343] *Ibidem*, f. 12–13.
[344] *Ibidem*, f. 2, copie articol din „Budapesti Hirlap”, 3 noiembrie 1936.
[345] *Ibidem*, f. 20–21, Legația României, Budapesta, 7 noiembrie 1936, nr. 394, Baltă.
[346] *Ibidem*, f. 3–7, Londra, 3 noiembrie 1936, Trajan.
[347] *Ibidem*, f. 14, Legația României, Varşovia, 7 noiembrie 1936, nr. 1068, Cotruş.
[348] *Ibidem*, f. 22–23, Legația României, Berna, 5 noiembrie 1936, nr. 257, Şchiopul.
[349] *Ibidem*, f. 24–34, Legația României, Sofia, 12 noiembrie 1936, nr.90, Hrisicu.
[350] *Ibidem*, dosar 709, f. 109–111, Legația României, Viena, 7 noiembrie 1936, nr. 168, Blaga.
[351] *Ibidem*, dosar 741, f. 67–68, Legația României, Washington, 7 noiembrie 1936, nr. 38, E.H. Dimitriu.
[352] *Ibidem*, dosar 832, f. 4, Legația României, Roma, 20 noiembrie 1936, nr. 112, Solacolu.
[353] *Ibidem*, f. 5–8.
[354] *Ibidem*, f. 1, Legația României, Roma, 14 noiembrie 1936, f. nr. Solacolu.

[355] *Ibidem*, dosar, 444, f.136–139, Legația României, Roma, 22 noiembrie 1936, nr.106, Solacolu.
[356] *Ibidem*, dosar 832, f. 11–12, Legația României, Roma, 24 noiembrie 1936, nr. 114, Solacolu.
[357] *Ibidem*, dosar 405, vol. 2, f. 30–34, Legația României, Roma, 1 decembrie 1936, nr. 117, Solacolu.
[358] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 832, f.182–189, Legația României, Roma, 18 mai 1937, nr. 935, Kirițescu; *Ibidem*, dosar 852, f. 61–76, Legația României, Budapesta, 22mai 1937, nr. 179, Baltă.
[359] *Ibidem*, dosar 405, vol.1, f. 30–31, Legația României, Roma, 1 decembrie 1936, nr. 117, Solacolu.
[360] *Ibidem*, f. 33.
[361] *Ibidem*, dosar 854, f. 18, Legația României, Roma, 11 februarie 1937, nr. 176, Lugoşianu.
[362] *Ibidem*, dosar 834, f. 53, Legația României, Roma, 6 aprilie 1937, nr. 460, Lugoşianu.
[363] *Ibidem*, dosar 763, f. 304, Legația României, Budapesta, 30 aprilie 1937,nr. 154, Baltă.
[364] *Ibidem*, dosar 832, f. 161–162, Legația României, Roma, 6 mai 1937, f.nr. Dragoş.
[365] *Ibidem*, dosar 852, f. 31, Legația României, Budapesta, 14 mai 1937, nr. 368, Baltă.
[366] *Ibidem*, dosar 832, f. 175, Legația României, Roma, 13 mai 1937, nr. 33, Dragoş.
[367] *Ibidem*, dosar 852, f.70, Legația României, Budapesta, 22 mai 1937, nr. 179, Baltă.
[368] *Ibidem*, f. 109, Legația României, Budapesta, 5 iunie 1937, nr.188, Baltă.
[369] *Ibidem*, dosar 853, f.35, Legația României, Roma, 10 iunie 1937, Dragoş.
[370] *Ibidem*, dosar 852, f. 178, Legația României, Budapesta, 4 iulie 1937, nr. 221, Baltă.
[371] *Ibidem*, f. 165–166, Legația României, Budapesta, 26 iunie 1937, nr. 208, Baltă.
[372] *Ibidem*, dosar 854, f.111, Legația României, Budapesta, 1 august 1937, nr. 253, Baltă.
[373] *Ibidem*, dosar 854, f. 150, Legația României, Budapesta, 29 august 1937, nr. 267, Baltă.
[374] *Ibidem*, f. 158, Legația României, Budapesta, 4 septembrie 1937 1937, nr. 276, Baltă.
[375] *Ibidem*, dosar, 876, f. 10, Legația României, 23 octombrie 1937, nr. 320, Baltă.
[376] *Ibidem*, dosar 854, f. 281, Legația României, Budapesta, 31 octombrie 1937, nr. 334, Baltă.
[377] *Ibidem*, dosar 876, f. 166, Legația României, Budapesta, 26 februarie 1938, nr. 44, Baltă.

[378] *Ibidem,* f. 176–177, Legația României, Budapesta, 6 martie 1938, nr. 48, Baltă.
[379] National Archives of the USA, Washington D.C., Microcopy T — 816, roll 3, c. 212–213, Budapest, 28 Settembre 1938, Horthy.
[380] *Ibidem,* c. 214–216, Budapest, le 28 septembre 1938, Bela Imredy.
[381] *Ibidem,* c. 247–248, L'Informazione Diplomatica, Roma, 20 ottobre 1938, no. 24.
[382] *Ibidem,* roll 1, file 6, c. 79–80, Colloquio con ministro di Ungheria, Roma, Roma, 23 ottobre 1938, Ciano.
[383] *Ibidem,* roll 3, c. 249–253, textul deciziei; *Ibidem,* c. 254–257, harta cu marcarea teritoriului cedat.
[384] *Ibidem,* c. 261–302, Ministero degli Affari Esteri, Arbitrato di Vienna.Indicazioni che si riferiscona alla carta delle nazionalita, fără semnătură.
[385] *Ibidem,* c. 274–288, Legazione Italian, Budapest, 5 novembre 1938, no. 5844, Vinci.
[386] *La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici,* Milano, 1939, 139 p.
[387] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 99, f. 156–166, Legația României, Roma, 26 august 1940, nr. 52, V. Horia.
[388] Vezi N. Dascălu, *Italia și dictatul de la Viena din 3 august 1940,* în „Revista istorică",1990, nr. 8, p. 863–882.
[389] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 121, f. 1–2, Legația României, Roma, 19 septembrie 1940, nr. 5835, Bossy.
[390] *Ibidem,* f. 3.
[391] *Ibidem,* informații, dosar 793, f. 34–36, Legația României, Roma, 26 septembrie 1940, nr. 6025, Bossy.
[392] *Ibidem,* f. 43–44, Legația României, Roma, 18 decembrie 1940, nr. 418, V. Ionescu.
[393] A. Gociman, *op.cit.,* p. 103.
[394] Hoover Institution Archives, Nandor Fodor file (1895–1945), box 1, fără numerotare (acte privind activitatea titularului).
[395] *Ibidem,* New York, January 6, 1928, H.Morgenthau to dr.Nandor Fodor.
[396] *Ibidem,* New Haven, March 23, 1928, Ch.Seymour.
[397] *Ibidem,* Roman Catholic Church of St. Stephen, New York, February 20, 1928, dr.John Varga.
[398] *Ibidem,* Washington, September 29, 1927, W.E. Borah.
[399] *Ibidem,* Washington, October 7, 1927, Borah.
[400] *Ibidem,* Washington, October 10, 1927, Borah.
[401] *Ibidem,* Washington, October 17, 1927, Borah.
[402] *Ibidem,* Washington, October 29, 1927, Borah.
[403] *Idem,* Tibor Eckhardt file, box 1 (diverse date biografice) și box 3 (discursuri și lucrări cu caracter revizionist).
[404] A. Gociman, *op.cit.,* p. 104.
[405] A.M.A.E., fond 71, SUA, vol. 36, f. Dr.D.Moldovan, Cluj, 4 septembrie 1920, către M.A.S.

[406] *Ibidem*, f. 2–3.
[407] A. Gociman, *op.cit.*, p. 104–109.
[408] Arhivele Naționale, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 15/1723, f. 164, Legația României, Washington, 28 august 1923, nr. 4156, Bibescu.
[409] Hoover Institution Archives, N.Titulescu file, box 4, book 60, f. 42–45, Washington, 20 decembrie 1925, Titulescu.
[410] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 105, f. 7–19, diverse rapoarte ale legației române din Washington despre pregătirea și desfășurarea ceremoniei.
[411] *Ibidem*, informații, dosar 109, f. 8–9, Legația României, Washington, 28 martie 1928, nr.926, Boncescu.
[412] *Ibidem*, presa externă, dosar 101, f.105, Direcția generală a presei și propagandei, 24 iulie 1928, nr. 390, Olănescu.
[413] *Ibidem*, personal, dosar 1, Washington, 30 noiembrie 1928, G. Boncescu.
[414] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 1–2, Legația României, 10 decembrie 1928, Referat, Popovici.
[415] *Ibidem*, f. 3–4.
[416] *Ibidem*, dosar 316, f. 79–80, Legația României, Washington, 3 decembrie 1929, nr. 5654, Boncescu.
[417] *Ibidem*, f. 81–82.
[418] *Ibidem*, dosar 251, f. 16–17, Legația României, Washington, 6 noiembrie 1930, nr. 4727, Boncescu.
[419] *Ibidem*, f. 18.
[420] *Ibidem*, informații, dosar 268, f. 35–39, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 noiembrie 1930 până la 15 ianuarie 1931, M.A. Blenche.
[421] *Ibidem*, f. 10–11, Lista revizioniştilor din țările aliate și neutre.
[422] *Ibidem*, f. 109–112, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 15 aprilie 1931, M.A. Blenche.
[423] *Ibidem*, f. 156–158, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 aprilie la 15 iunie 1931, M.A. Blenche.
[424] *Ibidem*, f. 192, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 iulie la 15 octombrie 1931, M.A. Blenche.
[425] Arhivele Naționale, informații, dosar 121, f. 123, Serviciul presei, New York, 30 decembrie 1931, nr. 386, Rosenthal.
[426] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 35–26, Legația României, Washington, 27 iulie 1932, Referat, A. Popovici.
[427] *Ibidem*, f. 37–39.
[428] *Ibidem*, dosar 568, f.13–14, Legația României, Washington, 21 mai 1934, nr. 1777, Boncescu.
[429] *Ibidem*, presa externă, dosar 607, f. 64–66, Propaganda revizionistă maghiară, 1 aprilie–1 iulie 1935, M.A. Blenche.

[430] *Ibidem*, f. 167–170, Propaganda revizionistă maghiară, 1 iulie–1 octombrie 1935, M.A. Blenche.
[431] *Ibidem*, f. 274, Propaganda revizionistă magharā, 1 octombrie–1 decembrie 1935, M.A. Blenche.
[432] *Ibidem*, informații, dosar 236, f. 4–5, Legația României, Washington, 1 noiembrie 1935, nr. 724, Boncescu.
[433] *Ibidem*, presa externă, dosar 812, f. 3, San Francisco, 31 ianuarie 1936, nr. 1, Dem Dimăncescu.
[434] *Ibidem*, dosar 741, f. 77–78, Legația României, Washington, 22 decembrie 1936, nr. 41, E.H. Dimitriu.
[435] *Ibidem*, presa internă, dosar 359, f. 2–3, Legația României, Washington, 15 ianuarie 1937, nr. 198, Davila.
[436] A. Gociman, *op.cit.*, p. 112–113.
[437] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Serviciul de informații, dosar 16/1921, f. 20–22, Agentul comercial pentru Ungaria, Budapesta, 5 aprilie 1921, nr. 30, V. Stătescu.
[438] A. Gociman, *op.cit.*, p. 115–116.
[439] C.I. Codarcea, *Front antrevizionist...*, p. 9.
[440] *Ibidem*, p. 9–10.
[441] Arhvele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a Comerțului, Direcția de informații publice, dosar 14/1923, f. 100–104, Legația României, Budapesta, 23 august 1923, nr.150, V. Stătescu.
[442] A. Gociman, *op. cit.*, p.226–228, lista.
[443] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 356, 16–18, Paris, 4 iulie 1931, Tolu.
[444] *Ibidem*, f. 14, Paris, 4 iulie 1931, Tolu.
[445] *Ibidem*, f. 14–15.
[446] *Ibidem*, f. 25–30, Paris, 11 iulie 1931, Tolu.
[447] *Ibidem*, propagandă, dosar 1201, f.1, Legația României, Budapesta, 21 martie 1934, nr. 44, Baltă.
[448] Arhivele Naționale, fond MPN, presa externă, dosar 607, f. 304–314, Legația României, Budapesta, 23 ianuarie 1935, nr. 19, Baltă.
[449] *Ibidem*, dosar 619, f.1–2, Legația României, Budapesta, 28 mai 1935, nr.1812, Grigorcea.
[450] „Revista Presei", 3 octombrie 1935, p. 120, copie articole.
[451] *L'incident de Budapesta*, în „Revue de Transylvanie", II, 1935, no. 2, p.214–215.
[452] *Ibidem*, II, 1935, no. 1, p. 84–88.
[453] *Ibidem*, II, 1935, no.2, p. 219–221.
[454] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 811, f.18–22, Legația României, Budapesta, 20 mai 1936, nr. 168, Baltă.
[455] *Ibidem*, dosar 811, f. 51–53, Legația României, Paris, 25 iunie 1936, nr. 2246, Grigorcea.

[456] *Ibidem*, f. 57–60, Legația României, Budapesta, 29 iulie 1936, nr. 271, Baltă; vezi detalii la C.I. Codarcea, *Le litige*... p. 5–17.
[457] Arhivele Naționale, fond. M.P.N., presa externă, dosar 817, f. 41–45, Legația României, Paris, 16 iulie 1936, nr. 1583, indescifrabil.
[458] *Ibidem*, dosar 811, f. 61–62, Legația României, Paris, 21 august 1936, nr. 3800, Cesianu.
[459] *Ibidem*, dosar 763, f. 159–160, Legația României, Budapesta, 26 martie 1937, nr. 114, Baltă.
[460] *Ibidem*, dosar 1012, f. 47, Legația României, Budapesta, 28 iulie 1938, nr. 192, Baltă.
[461] Hoover Institution Archives, A. Poninski, file, box 2, M.A.E. Bucarest, le 6 septembre 1936, Le non–ratification par la Pologne du Traite de Trianon, 2 f., nesemnate.
[462] *Ibidem*, Lettre personelle du Chef d'Etat Jozef Pilsudski au regent de Hongrie, Varsovie, le 10 Juillet 1920, 3 f.
[463] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 43, Legația României, Varşovia, 26 aprilie 1922, nr. 1661, Florescu.
[464] *Ibidem*, f. 464.
[465] *Ibidem*, f. 46, Legația României, Varşovia, 7 mai 1922, nr. 1939, Florescu.
[466] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Direcția informațiilor, dosar 14/1922, f.294–296, Legația României, Budapesta, 22 iulie 1922, nr. 112, V. Stătescu.
[467] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 61, Legația României, Varşovia, 21 august 1922, nr. 3371, Florescu.
[468] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului Direcția informației, dosar 4/1923, f. 91–98, Legația României, Budapesta, 10 august 1932, nr.140, Stătescu.
[469] *Ibidem*, f. 101–103, Legația României, Budapesta, 23 august 1923, nr. 150, V. Stătescu.
[470] *Ibidem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 24–26, Legația României, Varşovia, 9 februarie 1931, nr.81, Cotruş.
[471] *Ibidem*, f. 28, Legația României, Varşovia, 15 martie 1931, nr. 195, Cotruş.
[472] *Ibidem*, dosar 268, f. 103, Legația României, Budapesta, 6 martie 1934, nr. 677, Baltă.
[473] „Revista Presei", nr. 30, din 26 septembrie 1935, p.104.
[474] *Ibidem*, nr. 36, din 7 noiembrie 1935, p. 195.
[475] *Ibidem*, nr. 42, din 19 decembrie, 1935, p.296.
[476] Vezi recenzia lui P.P.Panaitescu în „Revue de Transylvanie", II,1935, no. 1, p. 95–97.
[477] A.M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 55, f. 364–397, rapoarte diplomatice de la Budapesta şi Varşovia privind relațiile polono-maghiare în 1936.

[478] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 876, f. 298, Legația României, Budapesta, 21 mai 1938, nr. 135, Baltă.
[479] A.M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 59, f. 357, MAS, 4 octombrie 1938, Comnen către Ambasada Varşovia.
[480] *Ibidem*, f. 363–363, Ambasada Varşovia, 6 octombrie 1938, nr. 4336, Franasovici.
[481] *Ibidem*, f. 364, MAS, 6 octombrie 1938, nr. 59915, Comnen.
[482] *Ibidem*, fond 71, Polonia, telegrame, vol.1, f. 150–151, Notă asupra audienței dlui ambasador Franasovici la dl Beck în ziua de 13 octombrie 1938.
[483] *Ibidem*, fond 71, Polonia, vol. 59, f. 367–379, Conferința din 18 octombrie 1938, ce a avut loc la Galați pe iachtul „Luceafărul".
[484] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 13, Berlin, 30 noiembrie 1929, N.Petrescu–Comnen.
[485] Arhivele Naționale, fond M.PN., presa externă, dosar 268, f. 5–6, Legația României, Berlin, 15 aprilie 1931, nr. 111, Schiopul.
[486] *Ibidem*, dosar 824, f. 64–66, Legația României, Berlin, 17 noiembrie 1936, nr. 300, Ilcuş.
[487] *Ibidem*, dosar 709, f. 117–123, Legația României, Viena, 23 noiembrie 1936, nr. 171, Blaga.
[488] *Ibidem*, dosar 843, Legația României, Viena, 12 ianuarie 1937, nr. 5, Blaga.
[489] Arhivele Naționale, fond M.PN., presa externă, dosar 916, f. 18–27, Legația României, Berlin, 29 noiembrie 1937, nr. 545, Ilcuş.
[490] *Ibidem*, dosar 1012, f. 21–22, Legația României, Budapesta, 14 iulie 1938, nr. 181, Baltă.
[491] *Ibidem*, f. 23–24.
[492] *Ibidem*, dosar 1043, f. 49–51, Legația României, Berlin, 4 aprilie 1939, nr. 319, Ilcuş.
[493] *Ibidem*, f. 60–61, Legația României, Berlin, 11 aprilie 1939, nr. 336, Ilcuş.
[494] *Ibidem*, dosar 1072, f. 1, Subsecretariatul de stat al presei şi informațiilor, Referat, 2 mai 1939, indescifrabil.
[495] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 3, f, 57–58, copie articol.
[496] *Ibidem*, presa externă, dosar 273, f. 40–426, rapoarte ale legației române din Sofia privind manifestări revizioniste.
[497] *Ibidem*, dosar 273, f. 36, Legația României, Sofia, 3 noiembrie 1930, nr.158, Hrisicu.
[498] *Ibidem*, dosar 268, f. 12–13, Legația României, Sofia, 17 noiembrie 1932, nr. 121, Hrisicu.
[499] *Ibidem*, f. 20–21, Legația României, Sofia, 23 aprilie 1933, nr. 35, Hrisicu.
[500] *Ibidem*, f. 84–85, Legația României, Sofia, 23 noiembrie 1933, nr.140, Hrisicu.
[501] *Ibidem*, dosar 659, f. 51–53, Legația României, 18 februarie 1936, nr. 516, Stoica.
[502] *Ibidem*, f. 64–66, Legația României, Sofia, 18 martie 1936, nr.23, Hrisicu.
[503] *Ibidem*, f. 99–104, Legația României, Sofia, 29 mai 1936, nr. 1512, Stoica.

[504] *Ibidem,* dosar, 857, f. 164–166, Legația României, Sofia, 17 martie 1938, nr. 134, J. Gherghel.
[505] *Ibidem,* f. 228–229, Legația României, Sofia, 21 noiembrie 1938, nr. 219, Popescu.
[506] *Ibidem,* f. 241–243, Legația României, Sofia, 30 noiembrie 1938, nr. 225, Popescu.
[507] *Ibidem,* dosar 251, f. 233, Legația României, Tallin, 21 februarie 1936, nr. 114, nesemnat.
[508] *Ibidem,* f. 265–267, Legația României, Tallin, 14 august 1936, nr. 476, Davidescu.
[509] *Ibidem,* f. 329–330, Legația României, Tallin, 16 aprilie 1937, nr. 194, Davidescu.
[510] S. Serbescu, *Propaganda în străinătate,* în „Arhiva pentru Știință și reformă Socială", 1924, nr. 3–4, p. 451.
[511] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului, Direcția informații, dosar 3/1923, f. 134, Legația României, Viena, 5 octombrie 1923, nr. 208, Dimitriu.
[512] *Idem,* fond M.P.N., presa externă, dosar 709, f. 36, Legația României, Viena, 15 mai 1936, nr. 70, Blaga.
[513] *Ibidem,* f. 97, Legația României, Viena, 15 octombrie 1936, nr. 147, Blaga.
[514] *Ibidem,* f. 126–127, Legația României, Viena, 17 decembrie 1936, nr. 181, Blaga.
[515] *Ibidem,* dosar 318, f. 41, Legația României, Haga, 10 noiembrie 1930, nr. 2205, Nenițescu.
[516] *Ibidem,* f. 42–46.
[517] *Ibidem,* f. 47.
[518] *Ibidem,* f. 48–50.
[519] *Ibidem,* dosar 251, f. 46–47, Legația României, Haga, 15 noiembrie 1932, nr. 1198, Gr. Bilciurescu.
[520] *Ibidem,* dosar 575, f.1, Legația României, Budapesta, 10 februarie 1934, nr. 369, Grigorcea.
[521] *Ibidem,* f. 8–15, Legația României, Haga, 2 iulie 1934, nr. 766, Vișoianu.
[522] *Ibidem,* informații, dosar 793, f.52, Legația României, Madrid, 15 noiembrie 1941, nr. 59, A. Cotruș.
[523] *Ibidem,* dosar 268, f. 12, Lista revizioniștilor din țările aliate și neutre, 15 ianuarie 1931, nesemnată.
[524] *Ibidem,* f. 39, Legația României, Madrid, 2 iulie 1933, nr. 2116, Helfant.
[525] *Ibidem,* f. 12–13, Lista revizioniștilor dințările aliate și neutre, 15 ianuarie 1931.
[526] *Ibidem,* f. 40, propaganda revizionistă maghiară, de la 30 noiembrie 1930 la 30 ianuarie 1931, M. Blenche.
[527] *Ibidem,* f. 103, Propaganda revizionistă maghiară, 15 ianuarie–15 aprilie 1931, M. Blenche.
[528] *Ibidem,* f. 353, propaganda revizionistă maghiară, 15 octombrie 1932–15 ianuarie 1933, Blenche.

[529] *Ibidem*, f. 431, Propaganda revizionistă maghiară, 15 aprilie–15 iulie 1933, Blenche.
[530] *Ibidem*, presa externă, dosar 644, f.1, Legația României, Budapesta, 23 noiembrie 1935, nr. 3702, Grigorcea.
[531] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 251, f. 311–323, Legația României, Helsinki, 12 aprilie 1937, nr. 236, C. Brediceanu.
[532] C.I. Codarcea, *Le litige roumano-hongrois...*, p. 134–138.
[533] *Ibidem*, dosar 876, f. 284, Legația României, Budapesta, 14 mai 1938, nr. 226, Baltă.
[534] Vasile Stoica, *Propaganda ungurească în contra României la Liga Națiunilor*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", III, 1922, nr.4, p. 478.
[535] *Ibidem*, p. 479–506.
[536] Din vasta bibliografie a problemei vezi C.D. Cutcudache, *Un mare conflict internațional. Optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*, București, 1931; pentru viziunea maghiară F. Déak, *The Hungarian — Romanian Land Dispute*, Columbia University Press, New York, 1928, 272 p.
[537] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 268, f. 100–101, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 15 aprilie 1931, M.A. Blenche.
[538] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 42, Legația României, Berna, 21iunie 1932, nr. 167, Blaga.
[539] *Ibidem*, dosar 595, f.2, copie articol.
[540] *Ibidem*, dosar 658, f.189–190, Legația României, Berna, 7 octombrie 1935, nr. 229, Schiopul.
[541] *Ibidem*, f. 262–263, Legația României, Berna, 23 decembrie 1935, nr. 268, Schiopul.
[542] *Ibidem*, dosar 595, f. 6, compară articol.
[543] *Ibidem*, dosar 707, f. 4–6, Legația României, Berna, 6 ianuarie 1936, nr. 16, Schiopul.
[544] *Ibidem*, f. 38, Legația României, Berna, 14 februarie 1936, nr. 54, Schiopul.
[545] *Ibidem*, dosar 1068, f.89, Agenția Rador, Berna, 28 iulie 1939, nr. 33, Anastasiu.
[546] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 99, f. 167, Legația României, Berna, 15 august 1940, f. nr. Schiopul.
[547] *Ibidem*, informații, dosar 268, f. 111–112, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 15 aprilie 1931, M. Blenche.
[548] *Ibidem*, f. 420, copie articol.
[549] *Ibidem*, presa externă, dosar 466, f. 57, Legația României, Rio de Janeiro, 5 martie 1934, nr. 380, A. Barcianu.
[550] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 58, f. 90, Legația României, Rio de Janeiro, 30 iunie 1934, nr. 1006, A. Zamfirescu.
[551] *Ibidem*, f. 75–76, Propaganda revizionistă maghiară de la 1 aprilie la 1 iulie 1934, M. Blenche.

[552] *Ibidem*, presa externă, dosar 607, f. 170–171, Propaganda revizionistă maghiară 1 iulie–1 octombrie 1935, M. Blenche.
[552] *Ibidem*, f. 277, propaganda revizionistă maghiară, 1 octombrie–1 decembrie 1935, M.A. Blenche.
[553] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 58, f. 96, Legaţia României, Rio de Janeiro, 13 martie 1936, nr. 354, N. Mishu.
[554] *Ibidem*, informaţii dosar 236, f. 12, Legaţia României, Buenos Aires, 28 martie 1936, nr. 560, indescifrabil.
[555] Arhivele Naţionale, fond M.P.N. informaţii, dosar 236, f. 14–18, copie apel.
[556] *Ibidem*, f. 28–29, Legaţia României, Santiago de Chile, 14 iulie 1936, nr. 446, indescifrabil.
Ibidem, f. 29–30.
[558] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 58, f. 98, Legaţia României, Santiago de Chile, 24 octombrie 1936, nr. 662, Dianu.
[559] *Ibidem*, f. 99.
[560] *Ibidem*, informaţii, dosar 268, f. 115, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 ianuarie la 15 aprilie 1931, M. Blenche.
[561] *Ibidem*, f. 12, Lista revizioniştilor din ţările aliate şi neutre, 15 ianuarie 1931.
[562] *Ibidem*, presa externă, dosar 58, f. 50–53, Legaţia României, Tokio, 3 noiembrie 1934, nr.1094, Stoicescu.
[563] *Ibidem*, dosar 607, f. 70, Propaganda revizionistă maghiară, 1 aprilie–1 iulie 1935, M.A. Blenche.
[564] *Ibidem*, propagandă, dosar 1917, f. 114, M.A.S, Bucureşti, 15 aprilie 1936, Revizionismul maghiar, M. Blenche.
[565] *Ibidem*, f. 128.

Capitolul II

Opinia publică din România şi revizionismul Maghiar

O multitudine de lucrări, cu caracter pur ştiinţific sau de popularizare, au avertizat pe români asupra ideologiei şi metodelor de lucru ale revizioniştilor maghiari. Fără îndoială că analiza noastră se va opri la cele mai importante apariţii editoriale în încercarea de a releva mai ales argumentaţia prin care erau combătute tezele invocate la Budapesta. Poate cea mai bună lucrare, în ciuda tonului polemic, şi oricum cea mai completă, este cea semnată de A. Gociman şi editată sub egida Ligii Antirevizioniste Române în tiraj de masă. Interesant de remarcat că volumul nu a fost tradus şi difuzat în străinătate de serviciul de propagandă român care, aşa cum vom vedea, a avut mereu probleme în pregătirea unei lucrări de acest gen. Autorul citat subliniază că primul război mondial a decis soarta celor trei milioane de români din Transilvania care au luptat mereu pentru libertate. „Cinci revoluţii sângeroase au înscris în istorie cu litere de foc şi sânge strigătul de protest al românilor ardeleni împotriva stăpânirii ungureşti. Când armele le-au fost scoase din mâini şi îndrăzneala lor de a pretinde dreptate a fost pedepsită de tirania maghiară cu ştreang şi roată, românii au continuat lupta prin tăcere şi nemulţumirea lor a continuat surd. **Nici pacea nu era pace**"[1].

În anii primului război mondial au apărut condiţii favorabile succesului luptei naţionale. Iar punctul 10 din Cele 14 puncte ale preşedintelui Wilson a afirmat dreptul la autodeterminare al popoarelor din Ungaria deci şi dreptul la liberă existenţă naţională a românilor din Transilvania. În acest fel marile puteri au confirmat drepturile legitime ale popoarelor, dreptul la autodeterminare mai ales[2]. A urmat

Conferința de pace, elaborarea și semnarea tratatelor cu învinșii, inclusiv cu Ungaria, la Trianon. Acesta nu era deloc un act de răzbunare al învingătorilor sau un capriciu al istoriei ci dimpotrivă. În opinia lui A. Gociman „Tratatul de la Trianon nu este decât o lovitură de sabie a sorții care a pus capăt conflictului istoric dintre români și unguri, silind Ungaria să se supună evoluției istorice în calea căreia continuă să se mențină ca un obstacol secular. Tratatul de la Trianon are caracterul unei dreptăți istorice"[3].

S-a declanșat însă o intensă campanie revizionistă care nu a speriat România deoarece drepturile acesteia asupra Transilvaniei nu se bazau pe bunăvoința cuiva, nici măcar pe litera tratatului de pace, ci pe drepturi istorice imprescriptibile. Tratatul de la Trianon a consfințit doar drepturile naționale românești. Revizioniștii pot ataca litera tratatului, dar nu și realitățile care se constituie în unitatea națională indestructibilă a României. „Conștient de dreptul istoric asupra pământului pe care-l locuiește, poporul român face cunoscut că nu are de cedat nici un petic din teritoriul național". Revizioniștii nu au avut prea multe scrupule de conștiință și au exploatat până la ultima limită și fără jenă tot ce putea fi de folos atingerii scopului lor. Un element care a fost din plin favorizant a fost necunoașterea în Occident a situației din estul european și slaba propagandă externă a țărilor succesorale. A fost dezvoltată și o gamă largă de argumente, dar puține dintre acestea aveau soliditate[4].

Revizioniștii au invocat foarte des motivul unității economice a Ungariei Mari. Ori în epocă se aprecia că o țară constituia o unitate economică dacă dispunea de o agricultură dezvoltată, care să poată satisface necesitățile întregii populații, de materii prime necesare industriei care să fie suficient de puternică pentru a acoperi necesarul de bunuri al pieței interne. Aceste elemente se puteau îmbina armonios într-un stat unitar din punct de vedere etnic și politic. Prin prisma acestor elemente este clar că Ungaria antebelică nu a fost o unitate economică, naționalitățile diverse manifestând tendințe centrifuge. Înainte de 1918 în Ardeal a avut loc o confruntare economică crâncenă între români și unguri pentru stăpânirea pământului și a resurselor acestuia. Este o certitudine faptul că oprimarea națională a românilor

era însoțită de asuprirea economică care agrava conflictele. Iar situația economică a Ungariei de la Trianon era dificilă din alte considerente[5].

Astfel, în agricultura Ungariei existau și după 1920 puternice elemente feudale, câteva familii nobiliare stăpânind mare parte din suprafața arabilă a țării. Această repartiție a proprietății funciare era o piedică în calea dezvoltării țărănimii care nu a câștigat nimic de pe urma încercării slabe de reformă agrară. Industria fusese încurajată, înainte de 1918, în regiunile unguresti și stimulată artificial, mai ales din considerente politice. Ca urmare după război Ungaria a rămas cu o industrie importantă, dar lipsită de materii prime și piețe de desfacere. Situația dificilă de după 1918 evidențiază caracterul artificial al structurilor economice antebelice[6].

Este cert faptul că înainte de 1918 Ungaria forma o unitate geografică, având hotare naturale prin Carpați, Dunăre și Sava precum și un sistem unitar de râuri. „Numai că ungurii, apreciază A. Gociman, fac marea greșeală de a judeca situația țării lor cu mentalitatea strămoșilor cuceritori asiatici de acum o mie de ani. Căci în secolul al XX-lea hotarele naturale nu mai joacă rolul de acum o mie de ani și unitatea geografică a unei țări, deși este de dorit, a fost supusă altor considerațiuni mai importante: considerațiuni etnice și economice“ [7].

Faptul că în urmă cu o mie de ani ungurii au cucerit un teritoriu mai mare decât cel pe are îl locuiau efectiv nu justifica cererile revizioniștilor de a menține și pe mai departe stăpânirea asupra altor popoare. Diverși savanți au infirmat opinia maghiară. Astfel, la Congresul Asociației britanice, din iunie 1932, lordul Maston a precizat că cei care au trasat frontierele Ungariei nu au fost ignoranți în materie de geografie, prosperitatea nouă a unor zone înainte sărace, ca Slovacia sau Rutenia, fiind argumente în acest sens[8]. Se folosea adeseori și teoria drepturilor istorice ale Ungariei asupra teritoriilor pierdute în 1918, teorie bazată pe afirmația că la sosirea maghiarilor în Panomia zonele din jur nu erau locuite. Referiri numeroase se făceau la români care ar fi imigrat în Transilvania de la sud de Dunăre. Iar contele Ștefan Bethlen a declarat la Londra, în timpul turneului de conferințe mai sus amintit, că românii ardeleni au venit în Transilvania în secolul XVI

pornind din principate. Evident că orice problemă istorică poate fi ridicată, dar ea trebuie corect tratată. În fapt chiar unii istorici unguri au recunoscut originea latină şi continuitatea românilor în Transilvania. Huszti András, la 1791, Hunfalvy Paul, la 1886 sau Horvath Mihaly s-au situat pe această poziţie. Originea românilor era o chestiune de mult lămurită de oamenii de ştiinţă aşa că punerea ei în discuţie, falsificarea ei nu aveau importanţă din punct de vedere istoric. Dar mulţi care nu cunoşteau istoria, chiar de bună credinţă fiind, pot accepta afirmaţiile revizioniste. Cât despre unitatea istorică a Ungariei, aceasta nu a fost niciodată un stat unitar. Chiar Transilvania şi-a menţinut, câteva secole după cucerire, autonomia. La 1526 Ungaria îşi pierde independenţa, o parte fiind ocupată de turci, alta de habsburgi, iar Transilvania devine principat autonom. Abia la 1848 s-a realizat unirea Ardealului cu Ungaria, dar şi atunci ea nu a fost completă de vreme ce în 1918 încă mai exista o legislaţie transilvăneană aparte[9].

Revizioniştii susţin că Ungaria a fost pedepsită prin tratatul de pace pentru rolul jucat în declanşarea războiului. În realitate, susţin adepţii revizuirii, Ungaria a fost o victimă a Austriei, care a lansat-o în război şi, deci, condamnarea de la Trianon nu este justificată. În acest sens nu se aduc însă argumente serioase, confirmate în documente, ci s-a construit doar o pledoarie *pro domo*. În baza arhivelor diplomatice s-a dovedit că Puterile Centrale erau responsabile pentru declanşarea primului război mondial. Faptul era, în general, bine cunoscut aşa încât acest argument al responsabilităţii minore nu era prea utilizat. Aceeaşi pondere a revenit ideii „transilvanismului", exact opusă tezei unităţii istorice. Se invocau poziţia şi istoria aparte pentru a se cere păstrarea şi perpetuarea specificului transilvănean. „Era vorba, apreciază A. Gociman, de un regionalism îmbrăcat în haine de sărbătoare cu scopuri evidente. El intenţiona să sape o prăpastie între românii din Ardeal şi cei din vechiul regat împingând pe românii ardeleni în braţele ungurilor, fie printr-o nouă unire cu Ungaria mică fie prin autonomia Ardealului, creând un stat tampon între Ungaria şi România". Transilvanismul era însă un produs artificial deoarece a apărut exact după 1918. Înainte de această dată Budapesta a încercat

mereu a restrânge independenţa locală a Ardealului şi a impune om politică excesiv de centralistă. Ideea transilvanismului, născută la Budapesta, nu face decât să evidenţieze încercarea de folosire a oricărui argument ce putea servi cauzei revizioniste[10].

Mult utilizată a fost şi „teza misiunii culturale a Ungariei milenare" sau, cu alte cuvinte, a superiorităţii faţă de civilizaţia spirituală a popoarelor vecine. Revizioniştii afirmau că toate statele din estul Europei trăiau într-o ambianţă culturală mizerabilă şi că era necesară acţiunea de culturalizare a lor prin reintegrarea în Ungaria milenară. Dispariţia acesteia în 1918 a împiedicat pe unguri să-şi îndeplinească rostul civilizator şi deci cultura europeană era ameninţată. Marele promotor al acestei teze a fost contele Apponyi Albert. El a publicat şi o statistică asupra analfabetismului în Transilvania, înainte de 1918, ce releva că procentul neştiutorilor de carte era de 2,1% la germani, 20,1% la unguri şi de 74,6% la români. Concluzia: românii erau anticulturali, refuzau a se instrui şi se opuneau deci progresului. Afirmând toate acestea Apponyi uita că era autorul faimoasei legi a învăţământului, din 1906, prin care învăţământul minorităţilor era practic sugrumat: la acea dată existau 2.975 şcoli româneşti cu 3.086 învăţători în Transilvania pentru ca în 1912 să rămână doar 2.655 şcoli cu 2.767 învăţători, iar în 1918 se ajunsese la 2.296 şcoli. Aşadar, după 11 ani de aplicare a legii Apponyi au fost închise 679 şcoli româneşti. Acesta este doar un aspect al misiunii culturalizatoare a Ungariei Mari consideră A. Gociman[11].

Românii, ca şi alte minorităţi, au fost împiedicaţi a-şi crea organizaţii culturale proprii prin decizii de respingere a autorizaţiilor de înfiinţare. În schimb societatea culturală EMKE a acţionat cu un masiv sprijin din partea statului pentru maghiarizarea forţată a minorităţilor. Numeroasele iniţiative în această direcţie ridică un mare semn de întrebare asupra superiorităţii unei culturi ce trebuia impusă cu forţa. Pe de altă parte, o cultură care căuta a se impune prin distrugerea spiritualităţii altor popoare în nici un caz nu poate fi calificată drept superioară. Istoria arată că popoarele cu o civilizaţie superioară au asimilat întotdeauna pe altele cu o cultură inferioară.

Românii nu au putut fi asimilați de unguri nici după o mie de ani, ceea ce pune un nou şi serios semn de întrebare pentru superioritatea culturală maghiară [12].

O temă mult agitată a fost statutul minorităților din țările succesorale, a celei maghiare din România în primul rând. Presa mondială a fost plină cu articole care făceau referiri la oprimarea maghiarilor din Transilvania. Cărți de tot felul ofereau detalii multiple în aceeaşi direcție. Situația era însă cu totul alta. În România minoritatea maghiară a găsit un teren favorabil liberei afirmări cultural-spirituale, economice şi politice. În sfera vieții culturale un indicator important este acela al numărului cărților tipărite în limba maternă. O revistă maghiară arăta că în intervalul 1919–1928 au fost tipărite în Ardeal 3.186 titluri de carte maghiară în timp ce în 1913 cifra nu era decât de 77. Presa maghiară a cunoscut o înflorire similară. De la 11 periodice în 1918 s-a ajuns la 104 în 1934, între care 42 de cotidiene. „Progresul acesta enorm al presei maghiare din Ardeal reclamă două condițiuni, aprecia A. Gociman: o libertate de presă perfectă pentru minoritatea maghiară din România şi o bună stare economică a ei". Situația era în totală contradicție cu regimul presei româneşti din Transilvania antebelică[13].

Situația sistemului educațional maghiar din România Mare a dat naştere la numeroase atacuri, la Societatea Națiunilor mai ales. Mare parte din reclamații s-au dovedit a fi nefondate sau chiar falsificate. În realitate necesarul educațional al maghiarilor era asigurat la toate nivelele. În anul şcolar 1932/1933, de exemplu, în Transilvania funcționau 17 licee cu 4.213 elevi şi 293 profesori şi 18 gimnazii cu 2.076 elevi şi 149 profesori. La Universitatea din Cluj învățau în 1924 un număr de 243 studenți maghiari, în 1929–604, în 1931–842, în 1932–935. Ca urmare în 1932 maghiarii reprezentau 23% din totalul studenților clujeni[14]. S-a înregistrat o creştere vizibilă şi a numărului cărților din bibliotecile maghiare sau a fondului maghiar din diverse biblioteci publice. Biblioteca Muzeului Ardelean, revendicată a fi o instituție particulară maghiară, avea peste 176.000 volume în 1919, iar în 1932 ajunge la aproape 190.000. La aceste mari instituții se

adaugă numeroase mici biblioteci maghiare locale. Statul român a încurajat şi funcţionarea trupelor teatrale ungureşti care au căpătat autorizaţia de înfiinţarea fără piedici. Ca urmare, în 1932 funcţionau opt trupe ceea ce, chiar în optica unui ziar ca „Keleti Ujság" din Cluj, era prea mult faţă de necesarul comunităţii maghiare[15].

Progresele culturale ale minorităţii maghiare din România Mare au fost posibile şi datorită situaţiei economice înfloritoare care era în totală contradicţie cu acuzaţiile revizoniste privind politica de pauperizare dusă de statul român. Astfel, în 1911 în Transilvania funcţionau 142 bănci maghiare cu un capital de 34 milioane coroane, pentru ca în 1922 să ajungă la 197 cu 274 milioane lei, iar în 1927 la 207 cu 430 milioane. Este sugestiv a arăta că în 1930 în Ardeal existau doar 156 bănci româneşti cu un capital de 800 milioane. Mult exploatată a fost reforma agrară din România, mai precis aplicarea ei la minorităţi. S-a afirmat mereu că scopurile reformei în Transilvania au vizat distrugerea proprietăţii maghiare. În fapt, scopul reformei agrare a fost împroprietărirea ţăranilor, indiferent de originea lor etnică. Înainte de război se crease o situaţie artificială în Transilvania: cele 3,2 milioane de români (60% din populaţia provinciei) stăpâneau doar 30% din terenul arabil pe când ungurii şi alte minorităţi, ce reprezentau în total 40% din populaţie, erau proprietari a 70% din pământuri. Nu trebuie uitat că stăpânirea pământului era o chestiune vitală pentru români deoarece agricultura era singurul domeniu rezervat acestora de către regimul maghiar. Şi în această sferă a intervenit o măsură dură prin ordinul 4.000/1917 al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri de la Budapesta: orice transfer de proprietăţi imobile din Transilvania se putea face numai cu aprobarea Ministerului agriculturii. Scopul dispoziţiei era foarte clar: de a împiedica pe români să achiziţioneze pământuri[16]. În aceste condiţii nu este de mirare că majoritatea proprietarilor expropriaţi, în limitele stabilite de lege, au fost în Ardeal, minoritari unguri în primul rând. Aceasta nu a însemnat că marii proprietari români au fost exceptaţi: date statistice arată că 518 persoane aflate în această situaţie în Transilvania au pierdut proprietăţile. Pe listele de împroprietărire au fost înscrişi 337.082 români şi 117.591

minoritari. Au primit efectiv pământ, din disponibilul creat 212.803 români, 45.628 unguri, 15.934 germani și 6.314 țărani de alte naționalități[17].

Beneficiind de un cadru juridic democratic, minoritarii din România au putut avea o viață politică proprie. Ungurii și-au fondat partide politice și au participat la alegeri având reprezentanți în Parlamentul de la București. Astfel, în urma alegerilor din decembrie 1928 Partidul Național Maghiar a obținut 16 mandate în Adunarea Deputaților. De altfel, la toate alegerile din epocă ungurii au obținut mandate în ambele camere ale Parlamentului. Iar șefii cultelor minoritare erau, în plus, senatori de drept. Încă din toamna anului 1921 ungurii au făcut o zgomotoasă campanie în presa occidentală pe marginea așa-zisei alungări a funcționarilor maghiari din Ardeal. Situația a fost cu totul alta. Cu încurajarea cercurilor iredentiste mulți funcționari maghiari au refuzat a depune jurământul de credință față de statul român, sperând a sabota instalarea noii administrații. Acțiunea nu a reușit, în scurt timp fiind creat un nou aparat funcționăresc în locul maghiarilor plecați în Ungaria unde, în bună parte, nu au găsit slujbe. Atunci s-a constatat că... „s-a comis o greșeală politică atât de mare încât ungurii nu vor înceta de a o regreta mereu. Funcționarii rămânând în provinciile ocupate ar fi putut deveni un balast foarte greu pentru statele succesorale. În același timp minoritatea ungurească nu era slăbită, iar zecile de mii de familii maghiare nu erau pauperizate cu forța alcătuind pe viitor o *greutate* imensă pentru bugetul micei Ungarii“[18].

Guvernul român nu a abuzat de opțiunea funcționarilor maghiari și a ajutat plecarea celor care nu depuneau jurământul și care, în bună parte veniseră direct din Ungaria nu cu mult timp în urmă, neavând nimic comun cu Ardealul. Revizioniștii au prezentat străinătății întreaga chestiune ca fiind un rezultat al politicii de alungare a funcționarilor unguri de către statul român. Că nu a fost așa o dovedește și menținerea unui număr însemnat de funcționari unguri în noul aparat de stat. Astfel, la căile ferate din Ardeal 45% din salariați erau unguri. Uneori procentul era chiar mai mare: la secția de contabilitate a CFR din Cluj din 131 funcționari 90 erau minoritari. În același oraș din 131 funcționari PTT

97 erau maghiari, la primăria Clujului erau 75 minoritari, iar la prefectura județului 23, etc. Având în vedere ponderea numerică de ansamblu este clar că funcționarii maghiari aveau o situație foarte favorabilă[19].

O contribuție însemnată la informarea opiniei publice românești, atât a maselor largi, cât și a cercurilor academice, a avut-o George Sofronie. Acesta a abordat în numeroase studii și lucrări mai ample în special aspectele juridice ale chestiunii și a demonstrat netemeinicia bazei de drept a revizionismului[20]. Respectiva bază s-a născut din prevederile art. 19. din Pactul Societății Națiunilor care prevedea ca tratatele internaționale, devenite neaplicabile, să fie reexaminate. Era o nouă modalitate, indirectă, de garantare a păcii internaționale, o supapă de siguranță a acestei păci. Tratatul de la Trianon nu se putea încadra în această categorie, toate clauzele sale, și mai ales cele teritoriale atât de contestate, intrând deja în vigoare. Iar din aplicarea tratatului nu s-a creat o situație primejdioasă pentru pacea lumii. Amenințarea era unilaterală, pornind de la Ungaria care căuta a da impresia unei situații anormale ce nu exista în realitate. Și nu exista, afirmă George Sofronie, pentru că Trianonul a făcut din Ungaria un stat național, cu opt milioane de locuitori, dispunând de resurse interne suficiente și având vecini cu cele mai bune intenții pacifice. Întregul Pact al Societății Națiunilor nu conferea organizației competența sau puterea de a proceda din proprie inițiativă la revizuirea unui tratat oarecare[21].

Legitimarea juridică a Trianonului a fost contestată de revizioniști pe motiv că nu este just deoarece nu se inspiră din ideea de dreptate ci din ideea de pedeapsă; încalcă și principiile wilsoniene privind dreptul la autodeterminare; contravine conceptului de solidaritate economică a Europei Centrale, distrugând unitatea economică a Ungariei Mari. Analiza obiectivă a condițiilor de elaborare și a conținutului tratatului infirmă ideea de pedeapsă ca bază morală a Trianonului. În același timp, așa cum s-a mai subliniat, opinia istoricilor și diplomaților era aproape unanimă în a identifica Puterile Centrale ca declanșatoare a războiului mondial. Explicarea dezmembrării Austro-Ungariei nu trebuie deci căutată în ideea de pedeapsă, ci în principiul naționalităților, al

dreptului la autodeterminare a popoarelor oprimate. Responsabilitățile morale pentru declanșarea războiului se regăsesc totuși în acea parte din tratat ce privea daunele de război ce trebuiau reparate, și care era inspirată din principiul responsabilității civile. Acuzația că Trianonul a încălcat principiul autodeterminării este și mai fantezistă. Plebiscitul revendicat de revizioniști se putea organiza numai în teritoriile în care exprimarea voinței populației pe alte căi apărea ca îndoielnică. Situația nu s-a creat deloc în cazul remanierilor teritoriale consfințite de Trianon[22].

În analiza întreprinsă de G. Sofronie și argumentul distrugerii unității economice a Ungariei era superficial și unilateral deoarece originea crizei prin care trecea Europa Centrală nu trebuia căutată în transformările teritoriale ci în dezechilibrul economic generat de război. Mai ales criza de la începutul anilor '30 a avut un caracter universal, care a afectat multe alte state și nu numai Ungaria care, presupunând că ar fi avut vechile frontiere, tot nu ar fi scăpat de efectele ei. Nu trebuie uitată nici posibilitatea ca dezastrul economic al Ungariei să fie agravat de imensele cheltuieli făcute pentru propaganda revizionistă, căci cunoscut este astăzi că pe lângă sarcina ce apasă în bugetele anuale sub diferite forme și o parte din mai vechiul împrumut de refacere prin Societatea Națiunilor, a fost destinat de către Ungaria scopurilor de propagandă"[23].

Un alt argument important al revizioniștilor, dărâmat de analiza făcută de G. Sofronie, este legat de faimoasa scrisoare Millerand, din 6 mai 1920, prin care președintele Conferinței de pace explica delegației maghiare principiile și economia juridică a Trianonului. Interpretând eronat textul, juriștii maghiari susțin că scrisoarea făgăduia Ungariei o radicală revizuire viitoare a frontierei, după semnarea tratatului de pace. În Memoriul juriștilor unguri, lansat în 1934, se invoca din plin acest argument: pentru a decide Ungaria să semneze tratatul, prin scrisoarea din 6 mai 1920, Millerand promitea rectificarea ulterioară a traseului frontierelor. În fapt în scrisoarea respectivă se sublinia că Trianonul este o operă edificată cu seriozitate și multe eforturi, autorii săi încercând a înțelege realitățile din Europa Centrală și revendicările naționalităților, cântărind cu imparțialitate tot ce putea

fi un drept pentru Ungaria. Frontierele au fost trasate după examinarea documentelor de tot felul deşi, se preciza în document..." condiţiile etnografice din Europa Centrală sunt astfel încât este cu adevărat imposibil ca fruntariile politice să coincidă în întinderea lor cu fruntariile etnice". Se prevedea şi posibilitatea ca linia frontierei să fie modificată local, din considerente economice, în urma constatărilor făcute la faţa locului. Pentru aceasta se preconiza o procedură ce putea oferi „... o metodă convenabilă spre a corecta în trasarea frontierelor orice injustiţie contra căreia se vor fi putut formula obiecţiuni întemeiate"[24].

Acesta este faimosul pasaj în care revizioniştii au identificat promisiunea unei radicale revizuiri a clauzelor teritoriale stipulate la Trianon. Textul arată clar că era vorba doar de mici rectificări, generate de considerente economice locale, şi concretizate în momentul delimitării materiale a graniţei prin comisia internaţională specială, dar sub rezerva asentimentului părţilor. Frontiera româno-maghiară a fost trasată pe teren cu respectarea integrală a prevederilor tratatului, Comisia negăsind fondate pretenţiile delegaţiei maghiare care nu a putut aduce nici o obiecţie temeinică ce ar fi putut corecta eventualele injustiţii mărunte. După încheierea lucrărilor de trasare scrisoarea Millerand a devenit un document istoric şi prin invocarea ei nu se mai putea revendica nici o revizuire o frontierei. Din analiza întreprinsă G. Sofronie ajunge la concluzia că scrisoarea Millerand era în fapt un document antirevizionist ce confirma valabilitatea juridică a Trianonului care rămânea un tratat creator de drepturi şi obligaţii pentru semnatari[25]. Scrisoarea Millerand a rămas în actualitate şi în anii '30 deoarece răspundea obiecţiunilor formulate de delegaţia maghiară în 1919–1920 şi combătea implicit argumentele propagandei revizioniste. Sensul scrisorii a fost reconfirmat în această lumină în interviul acordat la începutul anului 1934 unui ziar maghiar chiar de către semnatar[26].

În viziunea lui George Sofronie analiza întregului complex de argumente revizioniste releva netemeinicia acestora în lumina doctrinei şi a textelor de drept internaţional sau prin comparaţie cu realităţile concrete. De aceea revizionismul maghiar, departe de a servi scopurile păcii internaţionale, era un instrument de provocare războinică[27].

O atentă analiză a fenomenului revizionist, prin prisma forței obligatorii a tratatelor internaționale, o face Dem Passalega. Acesta sublinia că forța obligatorie a unui tratat consta tocmai în imposibilitatea de ordin juridic a unui stat contractant de a se degaja în mod unilateral de legăturile stabilite. Desființarea sau modificarea unui tratat se putea face numai de comun acord cu partea sau cu părțile contractante, conform vechiului adagiu „pacta sunt servanda" [28]. Revizioniştii unguri încercau a da şi o bază legală acțiunii lor prin apelul la art. 19 din Pactul organizației de la Geneva şi interpretarea convenabilă a scrisorii Millerand. Dem Passalega subliniază că Tratatul de la Trianon este opera voinței statelor semnatare aşa încât chiar acceptând interpretarea maghiară scrisoarea în discuție nu avea forță juridică. În fapt, Ungaria a ratificat Tratatul de la Trianon şi nu Scrisoarea Millerand. Cât despre chestiunea responsabilității, autorul lucrării consideră că ea se referă numai la reparațiile materiale şi nu a influențat elaborarea clauzelor teritoriale. Noul statut politic al Europei a fost fixat în baza principiilor autodeterminării şi al naționalităților care fundamentează şi Declarația de la Alba Iulia [29]. Din această cauză frontierele Ungariei sunt descrise în partea a II-a şi de aceea art. 74 prin care Ungaria declara că recunoaşte şi primeşte aceste frontiere este cuprins în partea III-a intitulată Clauze politice europene. În consecință, consideră Dem Passalega, dacă prin absurd s-ar recunoaşte că Puterile Centrale nu au fost responsabile pentru declanşarea războiului s-ar putea discuta doar anularea reparațiilor, dar nu şi a clauzelor teritoriale. Orice modificare a tratatului se putea face numai prin acordul tuturor părților [30].

Dacă asemenea lucrări cu caracter juridic se adresau mai mult cercurilor academice, au existat şi broşuri scrise pe înțelesul maselor largi. Una dintre acestea este cea semnată de C.I. Codarcea. În cuvinte simple, acesta a relevat conținutul revizionismului şi necesitatea combaterii lui. Astfel el releva necesitatea de a demasca politica de revizuire cu argumente pe care chiar ungurii le-au creat prin felul cum s-au comportat în diferite împrejurări. Codarcea consideră că se impunea folosirea unor documente „... caracteristice pentru mentalitatea acelora care ne-au stăpânit atâta vreme împotriva voinței

noastre, în baza unor concepții medievale ce nu mai pot fi admise în epoca noastră şi a unei pretinse superiorități etnice pe care n-am recunoscut-o niciodată... Noi luptăm nu împotriva ungurilor, ci pentru integritatea țării noastre ale cărei frontiere etnice le considerăm definitive... Noi luptăm împotriva revizionismului unguresc nu din ură de rasă, ci pentru că îl considerăm imoral, primejdios păcii şi celor mai elementare norme de dreptate a popoarelor“ [31].

După semnarea Trianonului România a întins Ungariei o mână prietenească, dar Budapesta a respins-o şi a făcut tot ce era posibil pentru a pregăti în sufletele maghiarilor un viitor război al revanşei, al refacerii Ungariei milenare în care opt milioane de privilegiați oprimau 12 milioane de slovaci, români, ruteni ş.a. Cunoaşterea reciprocă, mai ales prin cultură, putea contribui la crearea unei punți de legătură între cele două popoare. Dar Budapesta preferă a întreține diferendul cu România, chiar artificial, prin presă, propagandă ostilă, reclamații la forurile internaționale etc. Această orientare fiind o realitate se cerea o apărare adecvată. „Astăzi, fiind provocați, noi trimitem feudalilor unguri patroni ai revizionismului, declara Codarcea, soli că noi românii din fosta Ungarie care am obținut după atâtea veacuri de luptă pentru libertate sentința de divorț cu statul ungar suntem hotărâți să apărăm cu prețul vieții noastre ceea ce am dobândit: unitatea națională a neamului românesc“[32]. Urma apoi analiza unora dintre argumentele folosite de revizionişti şi critica lor. Astfel, autorul se oprea la teza că Trianonul a avut ca scop sancționarea Ungariei şi arăta că aceasta era falsă[33].

Factorul etnografic este investigat mai ales de dr. Sabin Mănuilă, o somitate în materie de statistică demografică [34]. El relevă că în 1930 ungurii rămân majoritari numai în 18 plăşi din Transilvania (față de 23 în 1910). Modificarea este şi mai importantă la oraşe: ponderea românilor creşte de la 19,6% (1920) la 35,3% (1930), iar a ungurilor scade de la 62,0% la 38,4%. Ca urmare în primul deceniu de după război populația urbană românească din Transilvania a crescut vertiginos. Dacă la 1910 românii erau majoritari în 10 oraşe, la 1930 erau în 23 în timp ce ungurii scad, la aceleaşi date, de la 33 la 20 [35].

Punctul cel mai slab al campaniei revizioniste era tocmai factorul etnic. Starea etnografică a țării şi mai ales deplasările cotidiene din

structura etnică excludea orice putință de revizionism: „pentru că fiecare zi înseamnează o fortificare a pozițiilor românești și o slăbire a pozițiilor minorităților etnice. Este cert că timpul este cel mai însemnat aliat al neamului românesc, timpul care aduce consolidarea definitivă a masivului etnic românesc și care macină grupurile răzlețe de minorități etnice din țara noastră. Revizioniștii își dau seama de acest adevăr. De aceea ei nu încearcă să combată argumentele demografice prezentate. Cu atât mai puțin să le conteste. Rezultatul: abandonarea aproape completă a argumentului etnic de către revizioniști". În anii marii depresiuni, accent s-a pus mai ales pe chestiunile economice, prezentând problema reintegrării Ungariei ca un postulat de ordin economic. Dr. Sabin Mănuilă consideră că la eforturile revizioniste România trebuia să opună o politică de populație, programatică, bazată pe studii temeinice: „Pentru că numai printr-o astfel de politică România va putea merge pe calea unui progres demografic strălucit, lăsând minoritățile etnice în starea în care se găsesc astăzi și dublând în câteva decenii elementul etnic al țării" [36].

Sesizând pericolul revizionismului s-au alertat desigur și oficialitățile românești. Reacția majoră a fost propaganda externă antirevizionistă. Pe plan intern însă au fost inițiate alte câteva acțiuni ce pot fi menționate. Astfel, încă din anii 1923–1924 a început studierea arhivei secrete a Ministerului de interne ungar, adusă de la Budapesta, pentru a depista documentele privind politica minoritară a monarhiei dualiste[37]. Consiliul de Miniștri al României a decis, în iulie 1932, efectuarea unor lucrări statistice pentru zona frontierei de Vest cu scopul pregătirii unor lucrări care să combată revizionismul. În acest scop au fost detașați 100 de funcționari de la diverse ministere. Ei s-au deplasat în zonă și sub conducerea unei echipe de specialiști au cules datele necesare. De menționat că din respectiva echipă au făcut parte și Mircea Djuvara, O. Ghibu, O. Goga, Al. Lapedatu, Ion Lupaș, Silviu Dragomir, D. Gusti, dr. Sabin Mănuilă și P.P. Panaitescu. Activitatea s-a întins pe mai mulți ani, datele culese fiind utilizate în diferite lucrări cu caracter oficial [38].

Ministerul Apărării Naționale a urmărit constant evoluția stării de spirit a populației din Ardeal în legătură cu activitatea revizionistă.

Periodic erau alcătuite sinteze speciale în acest sens. Un asemenea document, din aprilie 1933, trecea în revistă naşterea şi extinderea propagandei revizioniste, metodele de lucru şi argumentele invocate. Se sublinia că mai ales prin presă, broşuri sau chiar prin organizarea de excursii ieftine la Budapesta, se încerca atragerea de suporteri şi din rândul ungurilor ardeleni[39]. Un interesant document emanând de la foruri militare, deşi datat august 1940, este „Memoriul asupra unei metode de propagandă în străinătate pentru cauza Transilvaniei "elaborat de Comandamentul unității militare din Măerişte. În document se aprecia că un factor care a dus la extinderea revizionismului a fost pasivitatea românească determinată de convingerea dreptății cauzei. Era relevat efectul nociv al acțiunii Budapestei şi la nivelul insuflării spiritului de revanşă în rândul ungurilor din Ardeal. Urma un proiect detaliat asupra modalității de realizare a propagandei externe antirevizioniste şi a tematicii acesteia [40].

Evident că Parlamentul României nu a rămas în afara problemei. În multe şedințe ale Camerei sau Senatului au fost abordate chestiuni legate direct de revizionism sau de efectele acestuia. Se pot cita mai ales dezbaterile parlamentare din toamna anului 1927, primăvara lui 1928, aprilie 1934 sau din sesiunea 1936–1937[41]. Uneori aspectele revizionismului păreau secundare problemei abordate. Astfel, în martie 1928, senatorul Schina, a interpelat guvernul în legătură cu problema optanților. El constată că problema păruse închisă în septembrie 1927, dar a fost redeschisă în martie 1928 aşa încât exprima nedumerirea opiniei publice româneşti că organizația de la Geneva ezita a soluționa definitiv disputa şi părea a înclina spre Ungaria care, în centrul Europei, avea un regim aristocratic, de tip medieval, bazat doar pe înguste interese de clasă. Senatorul a dat glas amărăciunii poporului român care vedea cum erau tratate interesele sale de către marii aliați după 1918. Interpelarea era comunicată Externelor cu solicitarea de a lămuri problema şi a informa toate partidele „... pentru a forma un singur glas, o inimă, un suflet şi o singură voință în susținerea guvernului pentru apărarea energică şi fără şovăire a intereselor intangibile ale statului român suveran"[42].

Un uriaş ecou în opinia publică românească, dar şi internaţională, a avut dezbaterea problemei revizionismului în şedinţa din 4 aprilie 1934 a Adunării Deputaţilor. A fost cea mai largă şi deci reprezentativă, abordare a chestiunii în Parlamentul român. Ea a fost generată de interpelarea lui Iuliu Maniu şi C.I.C. Brătianu la care a răspuns, în numele guvernului, Nicolae Titulescu. În lunga sa intervenţie, Iuliu Maniu a început prin a constata că după 15 ani de la încheierea păcii liniştea încă nu se instaurase în lume, iar frontierele româneşti nu erau consolidate. De la pace se aştepta mai ales siguranţa hotarelor trasate şi liniştea sufletească necesară muncii şi pacificării spiritelor. Aşteptările nu s-au împlinit. Conferinţa de pace a fixat frontiere care ţin în afara statului sute de mii de români şi care, şi în aceste condiţii, încep a fi puse în discuţie. Mai ales Mussolini sprijină repetatele manifestări ale oficialităţilor maghiare pentru revizuire. Dacă poate exista înţelegere faţă de unele curente politice născute la popoarele vecine este inacceptabilă acţiunea organizată a unor organisme de stat. În faţa unor asemenea manifestări „... trebuie să constat că prin Tratatul de la Trianon nu s-au atribuit din Ungaria pentru România teritorii maghiare, ci prin el s-a restabilit numai, după minuţioase examinări, dreptatea istorică şi etnică atât de mult aşteptată“ [43].

Faptul că pe teritoriul românesc se mai găsesc enclave străine se datoreşte numai acţiunii de colonizare dirijată menită tocmai a sparge blocul românilor, cât şi politicii de maghiarizare forţată. Afirmaţia revizioniştilor că naţiunea maghiară nu poate trăi decât cu greutate în hotarele naturale şi etnice reale nu este suficientă pentru a cere mutilarea patrimoniului naţional al vecinilor. Iuliu Maniu a afirmat că este de datoria lui de a ridica glasul împotriva oricărei încercări de atingere a Trianonului care a consfinţit decizia de unire de la Alba Iulia, decizie luată în baza dreptului la autodeterminare. „În astfel de împrejurări când dreptatea cauzei noastre este atât de evidentă, nu putem înţelege pentru ce trebuie să fie opinia noastră publică mereu neliniştită de manifestări revizioniste şi mai ales de ce Italia, leagănul nostru – pe care atât de mult o iubim, cu interese absolut identice cu ale noastre, ridică spectrul revizionismului împotriva noastră, a sorei

mai mici, care nu are altă vină decât că a năzuit să îndeplinească misiunea ce a primit de la Roma, atunci când a fost adusă aici şi a moştenit constituţia de drept şi simţul de mândrie a gintei latine“ [44].

Dificultăţile prin care trecea Ungaria nu erau generate de tratate sau de reducerea teritoriului, sublinia Maniu, ci erau doar o consecinţă a războiului şi a conjuncturii economice nefavorabile. Remedierea situaţiei nu se putea însă face prin revizionism, care perturba grav raporturile dintre state, şi care ar însemna în fapt un nou război. O soluţie ar fi crearea unei puternice confederaţii sud-est europene, cu un teritoriu economic unitar, dar cu suveranitatea intactă. După ce dezvolta câteva idei în această direcţie Iuliu Maniu lansa câteva întrebări ministrului de externe în legătură cu atitudinea faţă de revizionism. A luat apoi cuvântul C.I.C. Brătianu care a subliniat că ungurii duceau o activă campanie de revizuire care tulbură adânc atmosfera de pace, având şi sprijinul Italiei. Naţiunea română nu poate admite nici un moment ca unitatea statului să fie pusă la îndoială. În această privinţă în România se înregistra o unanimitate de simţăminte. „Suntem o naţie întregită şi vom lupta până la ultima picătură de sânge, ca să nu fim din nou despărţiţi sub regimuri străine. Sacrificiile ce le-am făcut în războiul mondial ne-au dat acest drept la încheierea păcii, când s-a pus chestia întregirii naţionalităţilor. Suntem gata a le reface, dacă va fi trebuinţă şi în viitor“. Comunitatea de interese cu alte state şi sprijinul european pentru menţinerea hărţii politice a continentului ofereau baza speranţei că nimeni nu va îndrăzni să atace România dacă aceasta era tare. Un front unic naţional era răspunsul românilor la campania de revizuire [45].

A răspuns Nicolae Titulescu. Acesta a relevat bazele acţiunii internaţionale a României ce avea un puternic sprijin intern generat de faptul că „... în opinia noastră publică Tratatul de la Trianon evocă mai curând ideea unei completări decât ideea unei amputări“. Derivând din poruncile unităţii naţionale, politica externă a României avea ca scop principal păstrarea ei, iar ca metodă de lucru coordonarea acţiunii cu cea a statelor cu care existau interese comune, până la integrarea în grupuri internaţionale tot mai mari. „De la naţional prin regional la

universal, iată lozinca României peste graniță". Șeful diplomației române considera necesar să facă o distincție între revizionismul italian, care avea un caracter principial, bazat pe ideea că tratatele nu sunt eterne, și cel maghiar, care avea un caracter practic fundamentat pe dorința de a mutila statele vecine pentru a mări patrimoniul Ungariei. Ambele forme erau inacceptabile și dăunătoare deși cea maghiară era și o concepție vinovată, un pericol care trebuia limitat. O înțelegere româno-maghiară era o necesitate, dar ea era posibilă doar în condițiile în care nu se ridica chestiunea revizuirii. „Ungaria știe tot așa de bine ca și mine că prin propaganda la care se dedă nu va putea clinti hotarele noastre nici pe un singur metru pătrat. Atunci de ce o face, se întreba Titulescu. Explicația este simplă. Scopul manifestațiilor revizioniste este demoralizarea țărilor vizate și ținerea trează în opinia publică ungară a unei speranțe, nelămurite în vremuri mai bune. Cu alte cuvinte, „aceste manifestațiuni constituiesc o armă de luptă în războiul juridic, care, din nefericire, se confundă astăzi cu starea de pace" [46].

Ministrul de externe aprecia că jocul adversarilor unității naționale ar fi servit dacă România s-ar intimida. Evident aceasta nu se putea întâmpla deoarece granițele românești erau apărate de o întreită pavăză, juridică, morală și politică. Pe plan juridic revizuirea era imposibilă deoarece prevederile existente și mai ales art. 19 din Pactul Societății Națiunilor se refereau la tratate devenite inaplicabile, deci cu clauze în curs de aplicare. Ori clauzele Trianonului erau deja aplicate așa încât revizuirea era juridic imposibilă. „Și cum ar fi putut să fie altfel. Granițele tratatelor care au încheiat marele război sunt trasate cu sânge și sunt fructul unor suferințe fără pereche. Cum ar fi acceptat puterile învingătoare să obție teritorii cu obligația ca, într-un chip sau altul, să le restituie mai târziu". La nivel moral este clar refuzul României, în deplin acord cu Mica Înțelegere, de a accepta revizuirea. Răspunsul aliaților era un categoric nu, nu, niciodată. Hotărârea luată de Conferința de pace prin Trianon era definitivă, Ungaria nemaiavând drept de apel. A treia garanție a granițelor era de ordin politic și se materializa în alianțele țării: cu Polonia; Mica Înțelegere; Antanta Balcanică și mai ales cu Franța. „Voința României este fermă, declara

Titulescu. Nimic nu o poate clinti. Este vorba de o luptă pentru progres, în care întreaga noastră existență este în joc... Ideea misiunii istorice a României este atât de tare la oamenii noștri de stat încât ea singură poate explica puterea lor de rezistență în mijlocul greutăților și amărăciunilor care întovărășesc sarcina lor... Revizuirea nu este pentru România numai amputarea moșiei strămoșești. Revizuirea este amputarea atribuțiunilor istorice ale neamului nostru tocmai în clipa în care el și-a desăvârșit unitatea... Și celor care ne vorbesc azi de întoarcerea la trecut pe calea revizuirii le răspundem: trecutul a fost al nostru, prezentul nu este al nimănui, iar viitorul nu o să-l dăm căci este cel mai scump bun din câte avem" [47].

Tonul dezbaterii din Cameră a avut un larg ecou internațional. Revista presei externe, făcută la București, consemna că „... excepție făcând presa maghiară, care a atacat cu ultima violență România și politica externă înfățișată de dl ministru Titulescu, celelalte prese naționale au făcut o primire care a mers de la tonul plin de simpatie și de elogii al ziarelor franceze, cehoslovace, iugoslave și elvețiene, până la atitudinea mai rece însă curtenitoare a presei germane. Importanța hotărârii respingerii tezei revizioniste și identitatea de gânduri și de acțiune politică a Micii Înțelege, exprimată de d-nii Beneș, Jeftic și în urmă Titulescu a fost subliniată de majoritatea presei continentale"[48]. Într-adevăr, toate ziarele franceze importante au publicat dări de seamă asupra discursurilor din Cameră, au relevat semnificația manifestării și au subliniat forța argumentelor și faptelor invocate pentru a justifica și explica politica antirevizionistă a României. Astfel, „Le Temps" din 5 aprilie 1934 aprecia că expunerea lui Titulescu..." are într-adevăr caracterul unei ferme replici la campania revizionistă pe care o duce Ungaria". Punctul de vedere al șefului diplomației române este împărtășit de „L'Intransigeant", „L'Echo de Paris", „Figaro", „Paris–Soir", „Journal des Debats", „La Republique", „Le Petit Parisien" etc. [49].

Periodicele din Ungaria au acționat intens pentru a crea o situație de alarmă și panică în jurul situației din România. Pe marginea intervenției lui Titulescu ziarele budapestane „... s-au dedat la o vehementă critică, încercând să năruie teza susținută de dl ministru de

externe. Tonul presei maghiare este dintre cele mai pătimaşe. În esență toate ziarele încearcă să respingă argumentele invocate în Parlamentul român şi afirmă că Ungaria va duce mai departe campania revizionistă"[50]. Într-un interviu acordat ziarului „Az Est" contele Teleki afirma necesitatea intensificării revizionismului şi contesta în termeni violenți realitățile din Transilvania. „Nemzeti Ujság", „Pester Lloyd" şi „Pesti Hirlap" au excelat prin tonul virulent al comentariilor probabil datorită intransigenței şi temeiniciei argumentelor expuse unitar. Presa poloneză, şi în special „Gazeta Polska", „Gazeta Warszawska" şi „Express Poranny", a publicat rezumate însoțite de comentarii ce reliefau unitatea guvernului şi a opoziției în problema revizionismului. Ziarele austriece au relatat sinteza dezbaterilor, dar nu au făcut comentarii în timp ce cele elvețiene au acordat toată atenția evenimentului. Lungi dări de seamă şi comentarii subliniau temeinicia atitudinii României. „Journal des Nations", „Le Moment" şi „Nationalzeitung" se remarcau prin această poziție, în timp ce „Journal de Geneve" considera tezele antirevizioniste va fiind eronate [51].

Aproape toate ziarele cehoslovace din 5–6 aprilie 1934 au comentat dezbaterile din Camera de la Bucureşti. „Prager Presse", „Ceske Slovo", „Lidove Listy" sau „Narodni Politika" au subliniat pericolul revizionismului şi justețea reacției româneşti. Presa italiană a consemnat doar evenimentul, fără a lansa aprecieri. Presa germană a redat pasaje din discursul lui Titulescu, apreciat a fi mai conciliant ca în trecut, iar mare parte din periodicele engleze au avut o reacție favorabilă prin evidențierea necesității cooperării statelor dunărene într-o atmosferă de destindere [52].

Opinia publică din România, în marea ei majoritate, a putut fi informată asupra chestiunii revizionismului maghiar prin intermediul periodicelor din țară care, mai ales în cazul presei de partid, exprima şi atitudinea unor categorii sociale. Evident, intervenea o distincție între publicațiile periodice româneşti şi cele minoritare, maghiare în primul rând. Este o realitate istorică faptul că presa românească, indiferent de culoarea politică, s-a ridicat împotriva revizionismului, a relevat pericolele prezentate de acesta la adresa integrității statului

şi a educat mereu opinia publică în spirit antirevizionist. A analiza reacţia întregii prese româneşti este o sarcină uriaşă datorită numărului mare de periodice din ţară, cu preponderenţă a celor de profil politic. În România Mare au apărut aproape 800 periodice în 1919, peste 2.300 în 1935 (anul de vârf) şi 1.656 în ajunul declanşării războiului[53]. Acest quantum impune selectarea unor periodice reprezentative şi, în acest cadru, a comentariilor sugestive.

Este neîndoielnic că marele campion al antirevizionismului a fost cotidianul „Universul" graţie orientării imprimate de proprietar, Stelian Popescu. În mod constant, acest ziar, cu cel mai mare tiraj din ţară, a luat atitudine faţă de fenomenul revizionist în diversele sale forme de manifestare. Astfel, în ediţia din 17 august 1927, în articolul *În chestia optanţilor unguri* se aprecia că respectiva problemă periclita stabilitatea tratatelor de pace. Pe de altă parte, legea agrară română era în afara oricărei discuţii deoarece ea a avut la origine înalte consideraţiuni economice, sociale şi politice. Orice modificare a prevederilor iniţiale putea duce la zdruncinarea temeliilor statului român, ceea ce părea a fi şi obiectivul revizioniştilor maghiari[54]. De aceea succesul românesc la Geneva, în septembrie 1927, a provocat o mare agitaţie şi consternare la Budapesta care a declanşat un atac vehement împotriva Societăţii Naţiunilor[55]. Şi alte ziare româneşti au salutat succesul de la Geneva. „Dimineaţa" considera că hotărârea Consiliului Societăţii Naţiunilor releva aplicarea uniformă a prevederilor legii agrare, indiferent de originea etnică a celor vizaţi. Raportorul britanic, Chamberlain „... a fost loial şi energic de partea României, dovedind prin aceasta că atitudinea creată de trompeta lordului Rothermere a fost zadarnică" [56]. Iar „Lupta" aprecia că dreptatea unei ţări şi a unui neam reprezentau o instituţie strălucitoare care, în cazul României, era solidă în bună parte datorită lui Titulescu. Raportul prezentat de Chamberlain era un act de convingere şi loialitate aşa cum şi-o puteau permite doar cei mari [57].

La 6 ianuarie 1928 „Universul" se opreşte pe larg asupra activităţii lordului Rothermere care se arăta indignat că 1,3 milioane unguri erau supuşi români. Era evident că el ignora faptul că 3 milioane de români, 2 milioane de cehoslovaci şi 4 milioane de iugoslavi fuseseră supuşi

unguri înainte de război. Promovând revizionismul, Rothermere dorea în fapt a înapoia Ungariei cele aproape 10 milioane de foşti supuşi care nu erau unguri şi aveau aversiune faţă de singurul regim feudal din Europa de la acea dată. „Prin agitaţia pe care încearcă să o creeze în jurul acestei chestiuni, se afirma în articol, lordul Rothermere face un prost serviciu cauzei păcii şi chiar şi ungurilor. În loc de a fi încurajaţi să hrănească visuri irealizabile de revanşă, ungurii ar fi mai bine sfătuiţi să trăiască şi să dezvolte în limitele teritoriale aşa cum au fost stabilite prin tratatele de pace". În Ungaria postbelică nu s-a introdus votul universal, nu s-a realizat reforma agrară, iar minoritarii care mai existau erau tot fără drepturi. În aceste condiţii reconstituirea Ungariei vechi nu putea fi obiectivul oamenilor de stat care militau pentru adevăr, democraţie şi pace. „Ungaria medievală e ceva din trecut şi în amintirea fostelor rase subjugate dăinuieşte ca un groaznic vis"[58].

La deschiderea sesiunii adunării generale a Societăţii Naţiunilor, din toamna anului 1929, ministrul de externe G. Mironescu a rostit un discurs prin care a relevat pericolul revanşei maghiare şi eforturile româneşti de consolidare a păcii. Ziarul „Universul", în ediţia din 14 septembrie, exprima asentimentul general al opiniei publice româneşti faţă de conţinutul cuvântării[59]. „Dreptatea", din 14 septembrie releva unanimitatea poziţiei opiniei publice româneşti în chestiuni de politică externă şi mai ales aprobarea deplină a discursului lui Mironescu văzut ca o replică la evocările revizioniste maghiare. În opinia ziarului reacţia presei din Budapesta la cuvântare releva că şeful diplomaţiei române a evidenţiat perfect pericolul propagandei urii[60]. „Lupta" sublinia importanţa discursului pentru regimul minorităţilor, a celei maghiare mai ales, pus în adevărata lui lumină. Se aprecia că statutul minorităţilor din România era incomparabil mai bun ca cel al popoarelor oprimate din monarhia dualistă [61].

Oficiosul liberal „Viitorul" afirma că opinia publică din România era unanimă în a respinge orice încercare de revizuire a Trianonului. Era, desigur, loc şi pentru colaborarea româno-ungară, dar aceasta se putea realiza sincer numai pe baza politicii de respectare a tratatelor[62]. Într-un lung articol ziarul „Ordinea" considera că discursul menţionat

era o încercare bărbătească de sistematizare verbală a ideilor pacifiste lansate la Geneva [63]. „Independence Roumaine“ aprecia că declarația în problemele minoritare releva latura pacifică a politicii româneşti față de Ungaria turbulentă [64]. „Nation Roumaine" sublinia că acțiunea dusă de Budapesta, sub acoperirea marilor cuvinte de justiție şi umanitarism, viza indirect minoritatea maghiară din statele succesorale în sensul dorinței de refacere a vechilor feude ungare[65]. „Universul“ sesiza foarte corect că marea problemă a optanților era exploatată cu intransigență de Ungaria deoarece urmărea crearea unui climat favorabil propagandei revizioniste [66].

Pe marginea unei conferințe a contelui Bethlen, „Universul“ a publicat o serie de treisprezece articole în care era evidențiată falsitatea tezelor revizioniste. Contele recunoştea superioritatea numerică a românilor în Transilvania, dar afirma că aceştia au imigrat din sudul Dunării în secolul XIII. El accepta posibilitatea realizării unui compromis româno-maghiar numai prin trasarea unor noi frontiere în funcție de limba vorbită, prin schimbul de populație sau prin desființarea granițelor şi autonomia națională a Ardealului [67]. Răspunsul ziarului va apare în numere succesive, până la 18 decembrie 1933 şi se va referi la continuitatea românilor în Transilvania; izgonirea românilor din oraşele ardelene; organizarea social-politică a românilor în trecut; momente mai importante din istoria Transilvaniei. În partea finală a răspunsului se aprecia că Bethlen ignora adevărul istoric când vorbea despre românii din Ardeal şi că nu era familiarizat cu dreptul internațional modern. El releva chiar ciudate concepții asupra frontierelor şi a inviolabilității tratatelor când lansa proiecte ce nu puteau fi apreciate decât absurde, fiind în contradicție cu principiile recunoscute din dreptul internațional. „Revizuirea, se afirma în articol, înseamnă război. Agitația Ungariei în jurul revizuirii Tratatului de la Trianon este provocare de război. Contele Bethlen şi tovarăşii săi au uitat trecutul cu toate păcatele Ungariei şi n-au învățat nimic din istorie“ [68].

Ziarul „Universul“ a publicat regulat ştiri privind revizionismul şi mai ales replica statelor amenințate. Astfel în ediția din 7 decembrie 1935 erau semnalate acțiuni antirevizioniste în Cehoslovacia – o mare

manifestație la Olomouc, la care au participat 8.000 de oameni și în Iugoslavia – articole critice în presa din Belgrad, în „Pravda" mai ales, pe marginea turneului contelui Bethlen în Anglia[69]. Peste câteva zile erau relatări despre conferințele lui Beneș, din 6 decembrie la Bratislava și 7 decembrie la Novo Zanky. Cu acest prilej vorbitorul a afirmat opoziția energică a Micii Înțelegeri la orice încercare de revizuire și a sfătuit Ungaria să se împace cu destinul istoric [70]. Cu prilejul zilei de 1 decembrie 1933 Stelian Popescu trimisese telegrame profesorului Seton Watson și lui W. Steed, pentru a le mulțumi pentru sprijinul acordat cauzei românești. Răspunsul lui Watson era publicat în „Universul" din 10 decembrie: presa maghiară exagera efectele propagandei revizioniste în Anglia. Chiar turneul contelui Bethlen nu a fost așa de încununat de succes cum se afirmase la Budapesta. Cât despre suporterii englezi, Watson menționa că Sir Robert Grower era mai cunoscut în Anglia pentru activitatea de protecția animalelor decât pentru cea din sfera relațiilor internaționale [71]. Profesorul Seton Watson a trimis și un articol care se voia un răspuns la conferința contelui Bethlen rostită la 28 noiembrie 1933 la Londra. De altfel și în cadrul respectivei reuniuni Seton Watson a luat cuvântul și a accentuat imposibilitatea revenirii la vechile frontiere ungare. Unica bază de discuție era acceptarea unității Transilvaniei și Banatului [72].

În decembrie 1933 Nicolae Titulescu a efectuat o vizită la Kosice unde a avut o întrevedere cu E. Beneș. Cu acest prilej șeful diplomației române a reafirmat că revizuirea tratatelor era o imposibilitate, fiind un grav pericol pentru pace. Parafrazând faimoasa lozincă revizionistă Titulescu a declarat că în chestiunea revizuirii Mica Înțelegere va spune mereu: nu, nu, niciodată [73]. În seara zilei de 12 decembrie în orașul slovac a avut loc o mare manifestație antirevizionistă, cu participarea a 10.000 persoane, și la care au luat cuvântul Titulescu și Beneș [74]. O largă relatare a unei conferințe antirevizioniste rostită de Nicolae Iorga la radio, apare în „Universul" din 16 decembrie. Făcând o retrospectivă a istoriei românilor din Ardeal, Iorga critica textele lansate de contele Bethlen în Anglia și aprecia că instinctele de revanșă ale Budapeștei erau blocade de speranțe zadarnice [75].

La jumătatea lunii decembrie 1933 Beneş a făcut o vizită oficială la Paris [76]. În timpul discuțiilor avute cu acest prilej el a reafirmat ostilitatea Micii Înțelegeri față de revizuire care punea în pericol pacea Europei Centrale. Beneş a declarat că vechile frontiere ale Ungariei erau nedrepte şi deci inacceptabile [77]. În acele zile revizionismul revenea şi în actualitatea politică a Angliei. Această situație a generat şi un articol în „Universul" din 20 decembrie în care se evidenția că revizionismul câştiga tot mai mult teren în afara Ungariei. Astfel în Anglia, încă din 1923, funcționa Liga pentru dreptul la autodeterminare al maghiarilor care, printr-o acțiune tenace, a reuşit a atrage până la 1933 un număr de 168 deputați în Cameră. Întreaga acțiune era dirijată de lordul Rothermere care era foarte influent prin ziarele pe care le poseda. „Această agitație revizionistă, se aprecia în articol, nu poate să convină nici intereselor Angliei nici partizanilor păcii. Ea este periculoasă deoarece creează o stare de nesiguranță în Europa. Revizuirea este în violentă opoziție cu politica pacifică. Ea înseamnă război" [78].

În ajunul Crăciunului din 1933 în Camera Comunelor a avut loc o nouă dezbatere în chestiunea revizuirii. Deputatul liberal Mabore a luat cuvântul şi a afirmat intențiile pacifice ale procesului de revizuire, dar reprezentanții majorității l-au întrerupt [79]. Aşadar, numai în luna decembrie 1933 „Universul" a publicat aproape 30 de materiale privind revizionismul, unele articole de fond, iar altele relatări ale unor evenimente din această sferă. Este un indiciu al atenției acordate fenomenului, chiar dacă în anii următori intensitatea respectivă a suferit fluctuații, în funcție de cursul campaniei revizioniste. Să mai cităm câteva articole reprezentative.

O conferință antirevizionistă rostită de Iorga la radio la începutul lunii decembrie 1936 este prezentată de „Universul" din 10 decembrie. Marele istoric a subliniat că pretențiile nobilimii maghiare de a reface statul apostolic peste dreptul popoarelor care au suferit multe secole şi au vărsat mult sânge sunt total neîntemeiate. Modificarea frontierelor româneşti pe cale pacifică este o pură zădărnicie. Cauza revizionistă nu avea sorți de izbândă deoarece se sprijinea pe falsuri, era apărată

prin artificii şi servită de calomnii[80]. Critica unui articol apărut în presa franceză este făcut de R. Seişanu în „Universul“ din 14 ianuarie 1937. Un fost ambasador al Franţei, Claudel, publicase într-un ziar parizian un articol „... foarte ciudat prin consideraţiile geografice şi istorice ce cuprinde, dar mai cu seamă prin concluziile politice ce le trage cu privire la situaţia statelor din Europa Centrală“. Autorul exprima în fapt visul unei reconstituiri imposibile: Imperiul lui Franz Josef. Claudel vorbea de unitatea monarhiei dualiste şi rolul istoric pozitiv al acesteia de unde şi cerea de reconstituire a ei. Analizând ideile expuse R. Şeişanu relevă absurditatea şi neconcordanţa lor cu realităţile istorice şi subliniază: „Cu asemenea idei şi concepţii absurde, răspândite de unii scriitori din Apus, care sunt în opoziţie cu interesele păcii şi ale alianţelor defensive existente, se face jocul revizionismului maghiar“[81].

Un articol critic la adresa filo-maghiarilor francezi, semnat de J. Ancel, este preluat de „Universul“ din 19 februarie 1937. Autorul evidenţa faptul că propaganda revizionistă maghiară progresa fără odihnă, repetând mereu aceleaşi fraze, aceleaşi erori şi aceleaşi minciuni. Una dintre acestea din urmă este afirmaţia că Trianonul a răpit Ungariei 71% din teritoriu şi 63% din populaţie. Într-adevăr, vechea Ungarie avea 21 milioane de locuitori, dar 11 milioane erau populaţii alogene. În statele succesorale mai sunt circa 2 milioane de unguri, în mare majoritate ţărani, dar aceştia au fost trataţi la fel ca restul populaţiei, inclusiv la reforma agrară. Între soarta a 2 milioane de unguri şi călcarea în picioare a intereselor celor 11 milioane autorii păcii nu au ezitat. „Dacă o soluţiune perfect echitabilă a problemei minorităţilor nu este cu putinţă, apreciază J. Ancel, trebuie preferat o slabă nedreptate unei mari inechităţi. Propaganda maghiară, spre a excita mila francezilor, ce sunt totdeauna gata a se emoţiona de o nedreptate, nu încetează a spune că Ungaria nu a dorit războiul în 1914; ori documente diplomatice recente arată politica agresivă a contelui Tisza“. Pe de altă parte, francofilia ungurilor este un alt mare fals şi în nici un caz magnaţii unguri nu pot fi confundaţi cu poporul maghiar. În momentul respectiv nobilimea era gata a incendia Europa pentru a-şi recupera marile proprietăţi din Slovacia sau Transilvania.

Unica speranță a revizioniștilor era un nou război dezlănțuit de Germania[82].

Un alt francez, marele geograf Em. de Martonne, a acordat ziarului „Universul" un interviu cu ocazia vizitei făcute în România în martie 1937. El a considerat necesar a denunța manoperele propagandei maghiare care a inundat principalele capitale europene. „Subvenționată mereu cu fonduri din ce în ce mai mari, afirma geograful francez, jelania constantă a Ungariei mutilate își schimbă înfățișarea și câmpul de acțiune la fiecare șase luni. Atâta insistență pentru o cauză pe care n-o crede nimeni dreaptă și atâta înverșunare șovinistă împărtășită fără întrerupere au ajuns să indispună pe toți cetățenii conștienți din Apus". În opinia lui de Martonne, România nu ar trebui să rămână nepăsătoare la propaganda maghiară ci la fiecare acțiune lansată de Budapesta ar trebui să răspundă răspicat. În acest fel se putea spulbera orice influență a afirmațiilor unguerești[83].

În același număr din 27 martie 1937 în care a apărut interviul de mai sus faimosul gazetar al vremii Pamfil Șeicaru publica un articol consacrat aceleiași teme: recruți francezi ai revizionismului maghiar. Autorul constata că revizionismul maghiar dispunea de o neașteptată inventivitate fiind insistent, tenace și ai ales omniprezent până la exasperare. Inițiativele din Franța aveau însă o semnificație deosebită. În ultima vreme se înregistraseră câteva acțiuni care relevau unele succese și în Franța. Astfel, H. Lémeny directorul publicației „La Revue des Ambassades" anunțase o vizită la Budapesta pentru a ține conferințe despre revoluția maghiară de la 1848; ultima carte a lui H. Bordeaux, *Au pays des Elisabeth* se constituia ca „... cea mai ingenioasă prezentare a revizionismului maghiar, prin atmosfera literară, prin utilizarea unei continue sugestii cu nuanțări lirice, prin imprecizia expunerii fragmentare, incidentale, a tezei unguerești". Scriitorul H. Bordeaux sugera de fapt că între Franța și Ungaria se afla Trianonul așa încât recomanda prin glasul eroilor săi îndepărtarea obstacolului. Realizând succesul la public al romanului, P. Șeicaru evidenția pericolul deosebit al propagandei prin scrieri literare; „Literatura are puteri mai mari de seducție, magia literară cucerește mai puternic și mai amplu

decât cele mai bine alcătuite cărți de statistică, de utilizare a izvoarelor istoriei. Să nu pierdem din vedere că un nou obiectiv al propagandei revizioniste este opinia publică franceză. Dacă noi nesocotim acest capital vom avea de suferit... Ungaria caută, pipăie terenul și așteaptă eventualele noastre erori, după cum exploatează nătângele noastre absențe sau neprevederi"[84].

R. Seișanu semnala, în „Universul" din 31 martie 1937, apariția la Paris a unei lucrări semnate de Louis de Vienne despre Europa Centrală. Și el fost ambasador al Franței, de Vienne susținea că menținerea *status-quo*-ului era pietrificarea unui echilibru nesigur ce putea duce la o catastrofă. Legea universală a evoluției fiind mișcarea, autorul insista pentru revizuirea pașnică care însemna și evitarea războiului. Trecând în revistă ideile exprimate, R. Șeișanu releva contradicția dintre asemenea opinii și interesele naționale ale Franței. Orice tratat implica respectarea obligatorie a clauzelor contractuale, dar și impunerea obligației morale: loialitatea părților și crearea unei stări de spirit favorabile aplicării tratatului. Toate tratatele încheiate se cereau apărate și sprijinite, în litera și spiritul lor, de guverne, de reprezentanți politici și intelectuali, cu națiunile aliate și amice. În Franța se înmulțiseră însă, în ultima vreme, acțiuni îndreptate împotriva Trianonului[85].

Răspunzând unui articol tendențios publicat de contele Bthlen în ziarul „Pesti Naplo", ziaristul S. Rosenthal, fost membru al delegației române la Conferința de pace, publica în „Universul" din 4 aprilie 1937 un studiu asupra condițiilor intrării României în primul război mondial și al realizării unirii[86]. La jumătatea lunii aprilie 1937 R. Șeișanu semnala apariția unei noi lucrări revizioniste editată de ziarul „Pesti Hirlap", ce s-a bucurat de o bună primire în paginile ziarului. „Action Francaise". O asemenea atitudine era, în opinia ziaristului român, o dovadă a ușurinței cu care unii publiciști străini se lăsau induși în eroare de propaganda maghiară în loc să caute prin studiul obiectiv al problemelor puse în discuție adevărul și concluziile logice. Contrar celor spuse în lucrarea amintită, Ungaria antebelică a fost un mozaic de naționalități, iar după 1918 aproape nimic nu s-a modificat

în soarta minorităţilor rămase în statul maghiar. „Interesele superioare ale păcii, apreciază R. Seişanu, căci ele trebuie să fie luate în serioasă consideraţie, comandă o politică bazată pe stabilitate şi pe siguranţă, care nu se poate împăca cu încurajarea tendinţelor revizioniste“ [87].

Prin asemenea comentarii sau relatări „Universul“ a contribuit din plin la informarea şi educarea antirevizionistă a opiniei publice româneşti. Un rol semnificativ în acelaşi sens l-a avut şi „Neamul Românesc“ mai ales prin articole semnate de Nicolae Iorga. Câteva exemple sugestive vor putea evidenţia rolul respectiv. Astfel, într-un articol din 20 martie 1935 ziarul se ocupa de chestiunea minorităţilor naţionale din Ungaria înainte şi după 1918. La cele peste 10 milioane de minoritari în 1910, în statul naţional maghiar existau, la 1930, sub un milion de locuitori de altă origine etnică. Majoritatea acestora, circa jumătate de milion, erau germani, peste 100.000 cehi şi circa 20.000 români. Faţă de toţi aceştia se ducea o politică de maghiarizare care... „progresează atât de vertiginos încât în câţiva ani Ungaria va realiza visul nutrit de către vizionarii săi compatrioţi şi va deveni un stat naţional maghiar curăţat de toate elementele străine“[88]. În ediţia din 29 martie 1936 Iorga se întreba ce reclama Ungaria de vreme ce un stat avea drepturi asupra teritoriilor pe care erau oamenii sau operele sale. Oamenii erau risipiţi prin sate „cum i-a dus vântul“ sau la oraşe, prin funcţionari, produse ale deznaţionalizării oficiale“. Istoricii unguri includeau şi pe Domanowsky, Lukinich sau Eckhart Hamon, respectiv de origine polonă, croată sau germană. Cât despre opere era clar că toate oraşele din nordul Ungariei chiar erau colonii germane, iar în Ardeal toate cetăţile fuseseră ridicate de saşi. Şi biserica din Alba Iulia era produsul muncii unor meşteri străini. „Prinţii maghiari n-au putut crea măcar o capitală. Şi atunci, ce reclama Ungaria?[89].

Despre progresele revizionismului în Anglia, Iorga se ocupa într-un articol special. El constata că circa 200 parlamentari englezi cereau revizuirea, dar se pronunţau ei ca acest proces să se aplice şi clauzelor care consacrau luarea coloniilor germane? Englezii l-au sprijinit şi pe negusul etiopian în timpul agresiunii italiene. „Ori, românii din Ardeal nu merită aceeaşi simpatie ca pieile negre din fosta împărăţie africană?“

[90]. Pe J. Ancel îl găsim autorul unui articol din „Neamul Românesc”, ediția din 1 noiembrie 1936 [91]. În ediția din 4 noiembrie 1936 Iorga evidențiază din nou șubrezenia revendicării dreptății pentru Ungaria[92]. La începutul lunii decembrie 1936 Iorga a ținut la Liga Culturală o conferință despre Ardeal. Vorbitorul declara că românii nu se tem de primejdia ce „li s-a năzărit înaintea ochilor“ și nici de cei care amenință și care sunt cunoscuți într-un lung trecut. „Apărăm Ardealul cu oastea noastră, apărăm Ardealul cu puterile neamului nostru, apărăm Ardealul cu toate tradițiile glorioase care sunt în trecutul nostru, apărăm Ardealul cu toate suferințele pe care românii din Ardeal nu le vor uita în zece generații, apărăm Ardealul cu toată mulțămirea plugarului stăpân pe brazdă“. Revizioniștii, care tulburau lumea, reprezentau una dintre cele mai mizerabile oligarhii cunoscute, detestată și de ungurii de rând. Un popor avea drepturi asupra unui pământ dacă se găsea de multă vreme acolo, când era un fiu al acelui pământ și când a creat ceva pe acel pământ. „Am fost cei dintâi care am tăiat copaci, am înfipt plugul, am ridicat casă, am făurit sate. Al nostru este Ardealul“ [93].

Revizionismul era sprijinit și de argumente istorice, în legătură cu situația anterioară războiului, când totuși a dominat teroarea, dar care era omisă prin denaturarea adevărului. În opinia lui Iorga invalențele calculate ale savanților unguri care invocau mereu drepturi imprescriptibile asupra Ardealului nu erau decât un produs al dezorientării lor [94]. Într-o conferință publică susținută la începutul lunii august 1938 Iorga dădea un nou răspuns tezelor false susținute de istoricii maghiari în legătură cu procesul și locul formării poporului român. Conferențiarul a vorbit despre zona carpato-dunăreană, timpul și modul în care s-a format poporul român, originea latină și continuitatea lui [95].

La sfârșitul anului 1939 Ungaria cerea din nou României, imperativ, să-și adapteze politica la realități, inspirându-se din ideile epocii. Ca istoric Iorga a precizat că „... realitățile sunt imensa majoritate a românilor din ținuturile de peste munți pe care le stăpânește, România, plătind cu 800.000 morminte. Ideile epocii la oameni cuminți sunt dreptul de a trăi al fiecărui popor pe pământul pe

care-l munceşte. Cum cade greu istoria asupra ţărilor o arată întreg procesul de iremediabilă lichidare a Ungariei supranaţionale căreia i-a urmat un stat naţional cu care, ca şi cu ungurii de la noi, dorim a trăi în relaţii de perfectă omenie“ [96].

Aşa cum am mai precizat, Nicolae Iorga a luat atitudine şi pe calea undelor radio care începeau a se afirma ca un influent mijloc de propagandă. Astfel, la 8 decembrie 1936 el a vorbit la radio Bucureşti despre *Problema revizionismului maghiar.* O relatare sintetică va apărea peste câteva zile în „Universul“. Este aici locul potrivit a insista mai mult asupra acestei luări de poziţie. Iorga începea prin a spune că hărţi, statistici şi alte documente arătau că „... neamul nostru acolo, în Ardeal, părţile aşa-zise ungureşti şi Banat, este din cele mai vechi timpuri, a fost totdeauna mai numeros decât conlocuitorii care s-au adus cu vremea prin strecurare, cucerire şi colonizare. E bine să ştim cu toţii nu numai ce se opune dreptăţii noastre ci şi ce se propune şi astăzi, cu toate sfaturile ce par a fi cerute de la Berlin, pentru ca graniţele pe care le-am plătit aşa de scump să fie mutate pentru a satisface prejudecăţile mucede şi a satisface interesele apăsătoare ale unei oligarhii”. Mussolini a luat şi el apărarea revizionismului maghiar aşa încât el, Iorga, a fost nevoit a scrie un răspuns care a fost combătut de presa maghiară cu argumente slabe. Între altele, ungurii solicită şi autonomia Transilvaniei, după model elveţian, dar în acel caz cantoanele sunt produsul evoluţiei istorice, sunt independente şi nu există comunităţi cucerite ci egale. „Cine putea să-şi închipuie un Ardeal autonom când multe sate erau divizate pe naţionalităţi, măcinate de uri vechi şi cu Ungaria trăgând sforile la frontiere”? [97].

Conferinţa a avut un ecou uriaş şi a fost reprogramată în martie 1937. Ziarul „Pester Lloyd“ a comentat evenimentul şi a subliniat opinia fermă a lui Iorga că autonomia Ardealului era o imposibilitate, o pură utopie. „Prin aceasta, afirma ziarul, Iorga se situa în afara realităţii, iar argumentele sale antirevizioniste... nu sunt argumente şi nu pot schimba cursul evenimentelor“ [98]. Câteva dintre articolele lui Iorga au fost tipărite şi sub formă de broşuri, uneori, şi larg difuzate mai ales în ţară [99]. De reţinut faptul că presa maghiară l-a prezentat

întotdeauna pe Iorga ca pe un naționalist, chiar şi după ce a decedat. Aşa de pildă în articolul *Iorga* apărut în „Magyar Szemle" din ianuarie 1941 se aprecia că prin asasinarea marelui istoric s-a încheiat o epocă şi o carieră uluitoare. Întreaga activitate a consacrat-o însă iredentismului românesc de unde şi imaginea creată în Ungaria de un „maghiaro-fob implacabil. Iorga a avut o oarecare înclinare spre colaborarea româno-maghiară pe care însă el nu o putea concepe decât în baza *status-quoului* trianonic"[100].

În peisajul publicațiilor periodice româneşti şi-a găsit locul şi un ziar specializat: „Gazeta antirevizionistă". Având subtitlul „Organ de documentare", acest periodic, cu apariție săptămânală, a fost fondat la Arad în septembrie 1934 de către I. Tolan. A avut însă o existență scurtă, fiind editat doar până la începutul anului 1936, în circa 50 de numere. Intențiile fondatorului sunt precizate în *Cuvânt de mânecare* apărut în primului număr, din 9 septembrie 1934: „Gazeta aceasta i-un organ de documentare asupra chestiunii revizioniste şi asupra tuturor chestiunilor aduse de duşmanii noştri în legătură cu revizionismul. Porneşte deci la drum cu lozinca: a cunoaşte faptul; a se feri de retorisme; a spune numai fapte şi a mărgini comentariile la atâta cât trebuie"[101]. Din sumarul primei apariții se mai pot cita articolele: Congresul Astrei; Prozelitismul unguresc în Ardeal; Latifundiarii Ungariei; Fondurile necurate ale propagandei maghiare; Teatrul unguresc de la noi[102].

Şi în numerele următoare au apărut articole de acelaşi gen. Astfel în nr. 2/1934 insera materiale despre: Soarta bisericii ortodoxe din Ungaria; Dezromânizații; Maghiarizările de nume din Ungaria; Iredentismul în şcolile din Ungaria; Se clatină prietenia italo-maghiară ş.a.[103]. Sumarul tematic al numerelor apărute până în decembrie 1934 indica gama largă de probleme abordate: excrocheriile iredentiste; înarmările Ungariei; statistici; propaganda iredentistă în străinătate, instigații; acțiuni revizioniste; politica internă a Ungariei; mâna Budapestei în statele succesorale; minoritățile din Ungaria; maghiarizările de nume; din raiul horthyst; iredentismul în şcoli; minoritarii din România; mişcarea antirevizionistă ş.a.[104].

Deşi nu a depăşit circulaţia locală, „Gazeta antirevizionistă" a avut influenţă în vestul ţării. A fost nevoită a-şi înceta activitatea din lipsă de fonduri. S-a mai înregistra încercarea de fondare a unei alte publicaţii specializate încă în 1933: revista „Antirevizionistul". Fondatorul a solicitat Subsecretariatului de stat al presei şi informaţiilor o subvenţie lunară care să permită editarea publicaţiei şi funcţionarea unui Birou de studii şi documentare, menit a pregăti acţiuni antirevizioniste. Sprijinul financiar nu a fost acordat şi proiectul nu s-a finalizat[105]. Numeroase alte periodice româneşti, locale sau centrale, au publicat mai mult sau mai puţin regulat materiale antirevizioniste. În momente de vârf, ca de pildă după discursul lui Mussolini de la Milano, din 1 noiembrie 1936, se înregistra chiar o veritabilă campanie de presă antirevizionistă. Câteva exemple doar vor releva modalitatea de abordare a chestiunii.

Ziarul „Voinţa", din Cluj, a consacrat multe articole problemei în discuţie. Astfel într-un articol apărut la 4 iunie 1921 se sublinia:" Ungaria e redusă, astăzi. Totuşi ungurii nu se potolesc. Ei se agită pentru revizuirea Tratatului de la Trianon şi nu pierd nici o ocazie ca să arate că graniţele geografice ale actualei Ungarii sunt imposibile". Se mai invocă dezechilibrul economic şi proasta administrare a Ardealului de către români. În America se ducea o vie propagandă, Ungaria fiind prezentată ca o victimă a Austriei în primul război mondial. Şi în Apusul european, unde fuseseră stabilite legături mai vechi, se acţiona intens prin articole în presă. La Berna, Paris şi Londra au fost create puternice agenţii de ştiri. Numărul acestora, în întreaga lume, era de 30. Câteva date confidenţiale relevau că ungurii aveau legături cu 18 mari cotidiene şi că plasau articole în 182 periodice. În plus tipăriseră deja până la acea dată 24 broşuri în engleză, 17 în franceză şi 8 în italiană. Erau din plin folosite şi legăturile confesionale ale ungurilor unitarieni. Ungurii arătau că au înţeles mecanismul de acţiune al presei occidentale, cea franceză prin bani, iar cele americană şi engleză prin idei. „Noi trebuie să ţinem seama, se afirma în articol, de ceea ce a lucrat Ungaria pentru ca să ne înlăture de la stăpânirea Ardealului. Şi au reuşit până acum să facă din această chestiune o

problemă europeană susținută de mulți partizani. Ungurii nu vor altceva decât revizuirea tratatului. Nu este ceva imposibil"[106].

„Lupta" din București releva, la 18 august 1927, că Apponyi era unul dintre cei mai activi luptători pentru reînvierea vechii Ungarii, periculos chiar prin cultura vastă și abilitățile propagandistice. Încă din 1922 a debutat în campania externă printr-un turneu în America menit a câștiga sprijin pentru revanșa maghiară. El a reușit chiar a publica, sub egida Fundației Carnegie, o carte despre trecutul și prezentul Ungariei. Totuși era un om realist, în august 1927 avertizându-i pe unguri că nu trebuie să-și facă speranțe prea mari în legătură cu acțiunea lordului Rothermere pe care o aprecia doar ca un prim pas spre atingerea obiectivului. Era de așteptat ca, după inițiativa lordului englez, multe state, inclusiv Anglia, să facă declarații privind intangibilitatea tratatelor de pace[107].

În toamna anului 1929 în fruntea ofensivei revizioniste maghiare se afla tot contele Apponyi. Acesta, în adunarea generală a Societății Națiunilor, a atacat dur România pe tema situației minorității maghiare. În opinia ziaristului Liviu P. Nasta, era necesară o replică. Aceasta se impunea cu atât mai mult cu cât după apariția lordului Rothermere pe scenă s-a declanșat o propagandă mai subtilă și deci mai periculoasă[108]. După câteva zile același ziarist semnala că ofensiva maghiară contra Trianonului a găsit un aliat neașteptat: China. Aceasta a cerut, la Geneva, aplicarea art.19 din Pact privind revizuirea tratatelor. În opinia autorului articolului evenimentul respectiv releva latura periculoasă a campaniei revizioniste și cerea găsirea mijloacelor de combatere organizată. "Anul acesta Ungaria nu a reușit cu manevra chineză. Nu se știe însă ce vor putea aduce anii viitori, dacă nu ne mișcăm mai mult"[109].

Interviul acordat de Mussolini ziarului „Pester Lloyd" la începutul lunii noiembrie 1929 a fost larg comentat de presa română. A fost susținută teza că Ducele încuraja din nou revizionismul și s-a relevat politica filo-maghiară a guvernului italian care întreținea din motive politice mirajul modificării frontierelor. Trecând în revistă principalele comentarii, atașatul de presă al Italiei la București releva mai ales

articolul din „Independence Roumaine” consacrat acestui subiect şi axat pe ideea contradicţiei dintre seculara politică de prietenie româno-italiană şi colaborarea Romei cu cercurile revanşarde ungare[110]. Acelaşi diplomat înregistra reacţia opusă a presei române la declaraţia antirevizionistă a lui Henderson în Camera Comunelor. Declaraţia a fost salutată de ziarele româneşti care au profitat de eveniment pentru a trece în revistă relaţiile româno-ungare. „Viitorul” a afirmat în termeni duri că nicăieri în lume politica revizionistă a Ungariei nu găsea sprijin. Excepţie era Italia şi presa fascistă mioapă. „Adevărul” a evidenţiat semnificaţia atitudinii britanice de nesprijinire a revizionismului şi a subliniat că în acest fel era lămurită teza că Italia sprijinea revizionismul cu acordul Londrei[111].

În primăvara anului 1935 au apărut memoriile fostului reprezentant al SUA în Comisia aliată de control de la Budapesta, din 1918–1920, generalul Bandholtz. Acesta a luat o atitudine clară în favoarea Ungariei şi a lansat critici violente la adresa României şi a armatei sale. Pentru a răspunde acestor atacuri generalul Mărdărescu a publicat în „Curentul” din mai-iunie 1935 câteva articole. Seria era deschisă la 27 mai prin materialul cu titlul: *Ce au luat românii din Ungaria?* Au urmat: *Ironiile unui general de operetă; Ungurii scăpaţi din anarhie organizau atentate; Arsenalul unui om de arme american inepţii, insinuări, necuviinţe; Cum a ajuns cravaşa gen. Bandholtz la Muzeul Naţional unguresc* sau *Megalomanie şi atacuri personale*[112].

Câteva comentarii interesante au apărut şi în „Gazeta de Vest” din Oradea. Astfel, la 22 iunie 1935 se realiza o comparaţie între naţionalism şi revizionism. După 1918 ideea naţională devenise un far luminos al tinerei generaţii în timp ce revizionismul era o pată de întuneric ce trebuia combătută printr-o diplomaţie ofensivă. Era oarecum surprinzător că pretenţiile de revizuire, susţinute platonic de un lord, au găsit adepţi în afara Ungariei care, în interior, era dominată de politica de deznaţionalizare. „Şi atât de făţarnică este Ungaria, se sublinia în articol, că aţâţă minorităţile din statele succesorale deşi acestea s-au dovedit prea protecţioniste, prea largi umanitare. Ungaria ne atacă permanent şi noi ne mulţumim cel mult să ne apărăm”[113]. În

numărul din 2 iulie 1935 „Gazeta de Vest" sublinia că propaganda revizionistă a început activ încă din timpul Conferinței de pace prin publicarea a mii de broşuri, cărți, articole etc. „În naivitatea şi simplitatea lor, revizioniştii credeau că frontierele se pot modifica prin câteva coli tipărite, cărți sau conferințe publice. Decepția a urmat curând. Chiar Bethlen, care a inaugurat revizionismul, a declarat că acesta poate fi discutat teoretic, dar este o nebunie a gândi că se va realiza practic“. S-au înregistrat totuşi unele succese în lume şi mai ales în Anglia. Aici au acționat: Societatea anglo-maghiară, blocul parlamentar maghiarofil, secția Ligii revizioniste, lordul Rothermere, contele Bethlen, Eckhardt Tibor şi Nagy Emil. Dar poate că s-a exagerat aşa încât se remarcă o reacție de respingere şi din partea opiniei publice engleze. Concluzia, grăbită, a ziarului era că se înregistra deja falimentul propagandei revizioniste maghiare[114].

„Ordinea", din Bucureşti, semnala în noiembrie 1935 fondarea la Budapesta a unui Institut minoritar pus sub conducerea prof. Kenéz Béla. Scopul declarat al noului organism era de a obliga statele succesorale să respecte prevederile internaționale privind protecția minorităților. Indirect Institutul funcționa şi ca organ revizionist. Pornind de aici ziarul aprecia că propaganda de revizuire a luat proporții îngrijorătoare aşa încât era necesară o contra-acțiune intensă şi imediată[115]. Ziarul „Oituzul" din Sf. Gheorghe aprecia, la 26 noiembrie 1935, că în Anglia toată lumea întorcea spatele Ungariei. Aristocrația engleză nu simpatizase niciodată cauza maghiară, iar după 1918 doar câțiva conservatori au sărit în ajutorul sprijinului reacționar din estul Europei. "Problema maghiară nu a fost înscrisă pe ordinea de zi a Camerei Comunelor aşa cum se dorea, iar la Geneva s-a întâmplat ca delegația ungară să fie împotriva Angliei. Toate acestea păreau a fi o înțelegere de către opinia publică engleză a faptului că nu poate ajuta „visurile aventuriere ale Ungariei". Chiar şi ungurii erau dezbinați, contele Bethlen fiind în opoziție față de guvernul Gömbös". Concluzia articolului: „Mai pretutindeni propaganda maghiară se risipeşte în vânt. Chiar şi englezii au înțeles că ar fi o crimă să ajute intențiile maghiare de a stăpâni națiunile înconjurătoare" [116].

La 5 iulie 1936 „Oituzul" constata o modificare a situației din Anglia, unde delegatul Ligii revizioniste, Poko-Pivny Béla, ținea numeroase conferințe pe tema, repetată până la obsesie, a nedreptății Trianonului și a necesității revizuirii. „De ani de zile acest funest personagiu, propagator de ură și neînțelegere între popoare, lucrează sistematic, cu o metodă diavolească și cu înverșunată persistență pentru a cuceri tot mai multe elemente de valoare din echipa politică a Angliei". Între acoliți se afla și „șomerul politic", L. Johanes, care recent ținuse o conferință în care a susținut că Ungaria era foarte democrată și singurul bastion al civilizației în estul Europei. Poko-Pivny vorbise la reședința episcopală din Guiford unde a afirmat necesitatea reînarmării Ungariei pentru întărirea păcii europene. Asemenea „scelerate minciuni și aberații" au fost repetate în diverse cluburi Rotary din Anglia, ceea ce era contrar statutului mișcării. Cluburile rotariane din România trebuiau să informeze pe cele din Anglia asupra „... țelurilor subversive și atentatoare la securitatea păcii", urmărite de Ungaria care ducea un „revizionism desmățat" inspirat din instinctele de ură și revanșă față de popoarele vecine [117].

Presa română, centrală sau locală, a declanșat o veritabilă campanie la începutul lunii noiembrie 1936 sub influența declarației revizioniste de la Milano a lui Mussolini. Astfel „Vestul", din Timișoara, aprecia la 5 noiembrie, că Ducele a fost și rămâne nedrept și, ca urmare, „În fața noastră nu are autoritatea de a vorbi. I-o contestăm fiindcă acel șef al unei națiuni care prin sabie cucerește o altă națiune, nu poate vorbi despre tratatele de pace, drepte, nedrepte sau cum vrea dânsul să le clasifice... Declarația dlui Mussolini e atât de relativă încât nu ne intimidează" [118]. „România Nouă", din Cluj, preciza că prin discursul de la Milano „patria celor mai șnapani ciocoi latifundiari" a fost declarată mare mutilată, iar bazinul dunărean un teritoriu nesigur atât timp cât Ungariei nu i se făcea dreptate. „Evident, această dreptate care îi stă atât de aproape de inimă dlui Mussolini nu este imaginabilă decât pe calea dărâmării actualelor frontiere ale statelor succesorale, deci implicit sau poate în primul rând, prin revizuirea hotarelor României... Repetăm și azi: în această privință expozeul dlui Mussolini a fost brutal de sincer, categoric până în pânzele albe, cunoscutul său flirt periodic cu revizioniștii maghiari

transformându-se de astă dată într-o dragoste înfocată. Ascultând expozeul dlui Mussolini, vă mărturisesc sincer, sângele mi s-a urcat în timpane de revoltă îndreptățită, iar mintea mi-a fost cuprinsă de uluire că un bărbat de stat de talia lui Mussolini s-a lăsat stăpânit de o astfel de erezie şi s-a lăsat influențat de cea mai mincinoasă dintre genurile de propagandă din câte a înregistrat istoria"[119].

„Patria" din Cluj aprecia la 6 noiembrie 1936 că discursul Ducelui, difuzat prin radio în lumea largă, a tulburat profund apele şi aşa neclare ale politicii internaționale. Afirmațiile sale pot fi socotite un afront biciuitor pentru întreaga Europă „... ele cuprind o amenințare brutală şi agresivă pentru că dl Mussolini mai mult decât oricând a precizat revizuirea hotarelor noastre în favoarea marii mutilate care este Ungaria"[120]. La 7 noiembrie „Patria" sublinia că Iuliu Maniu a declarat că discursul Ducelui lovea adânc interesele neamului românesc. Era clar că şeful guvernului italian susținea deschis revizuirea Trianonului şi zdruncinarea Societății Națiunilor. „Protestăm categoric împotriva acestei teze nedrepte şi în aceeaşi vreme primejdioasă pentru interesele obşteşti ale Europei. Pacea de la Trianon a făcut dreptate popoarelor oprimate din bazinul dunărean... Țara națiunii maghiare, departe de a fi mutilată, a rămas între hotarele ei etnice, dezlipindu-se de vechea Ungarie numai unele părți etnice ungureşti formate în mod artificial prin infiltrațiuni organizate sistematic de puterea statului duşmănos şi asupritor al popoarelor nemaghiare"[121].

În editorialul din 7 noiembrie 1936 „Națiunea Română", din Cluj, considera că discursul Ducelui a oferit un bun mijloc de verificare a inexistenței opiniei publice la români şi a relevat sentimentele nutrite de patria latinității față de sora latină mai mică. „Dl B. Mussolini a luat o atitudine hotărâtă împotriva intereselor României atunci când s-a declarat partizan al revizuirii în favoarea Ungariei. Faptul obligă pe toți românii să răspundă ca un singur om şi un singur glas cu un energic protest"[122]. „România Nouă" din 7 noiembrie constata că la Milano Ducele a făcut şi elogiul virtuților militare ale ungurilor. „Mussolini o fi vrut să flateze orgoliul celui mai orgolios popor din Europa. Se poate. Metodă ingenioasă şi tratament local admirabil aplicat. Sau o fi fost Ducele sincer? Te pomeneşti că da"[123].

„Acțiunea", din Galați, considera, în ediția din 7 noiembrie, că discursul Ducelui a provocat o profundă impresie în cercurile internaționale deşi mulți nu au găsit nici o explicație „pentru ieşirea Ducelui" [124]. „Vestul" afirma, la 7 noiembrie, că aşa-numitul război italian din Etiopia a fost în realitate o simplă vânătoare de oameni. Îmbătați de succes italienii făceau noi şi grave greşeli. Mai ales Mussolini făcea eroare grosolană, de neiertat pentru un dictator de talia sa, de a crede că poate găsi în Europa, pentru Ungaria, o altă Abisinie. „Să-şi mute gândul că altfel e foc şi pârjol. Se alege praful şi pulberea din imperiul format la 4.000 km. Vrea să găsească o Abisinie pentru Ungaria? S-o caute prin ținuturi arctice, să exploateze mările Indochinei. Poate o va găsi acolo"[125]. „Viața Basarabiei", din Chişinău, constata la 7 noiembrie că Ducele s-a arătat a fi un aprig partizan al revizionismului doar față de Cehoslovacia şi România. Scopul urmărit era deci clar: spargerea organismului Micii Înțelegeri care s-a arătat atât de puternică în împrejurări grele [126].

„Gazeta Transilvaniei", din Braşov, comenta la 8 noiembrie 1936 că felul cum Ducele vedea soluționarea problemelor statelor dunărene a căzut ca o bombă mai ales în țara care nu avea motive să creadă că între dreptatea italiană şi justa noțiune de dreptate există o mare deosebire. „Confundând motivele unei situații cu situația provocată de el, dl Mussolini a declarat că e nevoie să se facă dreptate Ungariei pentru a întări pacea în bazinul dunărean. Din premise greşite nu pot rezulta decât concluzii la fel. Pacea în bazinul dunărean este tulburată şi astăzi, tocmai de acele lucrături revizioniste pe care dl Mussolini le confundă cu dreptatea Ungariei" [127]. Ziarul „Înfrățirea" din Timişoara susținea la 8 noiembrie că intervenția lui Mussolini a avut un efect lamentabil, deoarece nici un alt conducător nu putea strica de mult o acțiune îndelung pregătită. „Cuvintele sale au sunat ca o alarmă care a zguduit puternic cancelariile europene" [128].

„Lumea", din Iaşi, considera la 11 noiembrie că Mussolini nu şi-a spus încă ultimul cuvânt în problemele revizionismului. Opiniile sale nu puteau fi probabil schimbate deşi ele nu erau de granit după cum nici poziția sa politică nu era tare ca piatra. „Ginta latină se va valoriza în raport cu aurul ce-l poate oferi Anglia dlui Mussolini pentru

realizarea planurilor sale imperialiste", aprecia ziarul [129]. „Drum Nou", din Bocşa Montană, susţinea la 8 noiembrie că este necesar a lăsa de-o parte încrederea în tratate şi a se pregăti armata „... singura care ne va apăra şi garanta integritatea hotarelor"[130]. Opinii similare au apărut şi în alte mici periodice locale, cum au fost: „Curentul Nou" (Bocşa Montană, 10 noiembrie); „Gând Nou" (Dej, 15 noiembrie); „Foaia Noastră" (Cluj, 15 noiembrie); „Cuvântul Satelor" (Lugoj, 15 noiembrie); „Voinţa Basarabiei" (Chişinău, 12 noiembrie); „Presa Olteniei" (Craiova, 14 noiembrie); „Gazeta Mureşului" (Târgu Mureş, 15 noiembrie); „Dacia" (Constanţa, 14 noiembrie); „Ofensiva Română" (Cluj, 16 şi 23 noiembrie). „Ştirea" (Botoşani, 20 noiembrie) şi multe altele[131].

Un alt eveniment care, periodic, genera ample comentarii pe marginea fenomenului revizionist era aniversarea unirii din 1 decembrie 1918. Astfel, manifestările de la începutul lunii decembrie 1936 au fost un asemenea prilej pentru presa locală sau centrală. „Înfrăţirea", din Timişoara, sublinia încă de la 25 noiembrie 1936 că 1 decembrie va fi aniversat sub lozinca dorinţei ferme de respingere a revizionismului. „Presa Olteniei", din Craiova, scria la 30 noiembrie: „Revizioniştii unguri să ştie că vom apăra glia. Dacă soarele revizionist răsare azi de la Roma, soarele românismului răsare în mormintele eroilor căzuţi pentru România întregită". Şi „Cuvântul" din Brăila, sublinia în ediţia din 2 decembrie 1936 că unirea, plătită cu sângele martirilor, trebuia apărată cu orice preţ. „Bacăul" considera că hotarele româneşti, fixate de dreptul ginţilor şi cimentate cu sângele strămoşilor, sunt intangibile. „Acţiunea", din Galaţi, preciza la 2 decembrie că răspunsul dat celor care nu recunoşteau frontierele era „nici o brazdă". „Patria", din Cluj, afirmă la 1 decembrie: „Se vorbeşte de o ţară mutilată şi se uită că poporul nostru a fost mutilat vreme de 1.000 de ani. Se vorbeşte despre o dreptate ce trebuie făcută unei ţări care până la 1918 nu a fost altceva decât o puşcărie a naţiunilor şi se uită că refacerea acestei puşcării înseamnă cea mai cruntă nedreptate" [132].

„Mişcarea" din Iaşi, în ediţia din 2 decembrie, considera că prezenţa la Bucureşti a unor delegaţii ale Cehoslovaciei şi Iugoslaviei era un răspuns răspicat dat" pescuitorilor în apa tulbure a ultimelor

evenimente europene", era o expresie a voinței ferme a întregii suflări omenești din țară de a apăra hotarele. „Oituzul", din Sf. Gheorghe, aprecia că este datoria fiecărui român ca la 1 decembrie să releve pericolul revizionist „fluturat de cei care au umilit atâta amar de vreme acest popor". „Unirea", din Timișoara, se pronunța la 1 decembrie 1936 pentru o replică dură dată revizioniștilor. „Eu întreb cum trebuie să tratezi pe un barbar? Civilizat? Nu suntem de părere că acesta ar fi tratamentul. Avem datoria să scoatem sabia și să umplem tunul, iar apoi să poftească cine are curajul să ne calce glia. Acesta să fie antirevizionismul nostru". „Drapelul", din Arad, vedea în manifestările de la București din 1 decembrie 1936 o evidențiere a forțelor păcii care au deprimat pe revizioniștii de la Budapesta. Aceștia continuau totuși a ataca, mai ales prin lansarea de informații fanteziste despre oprimarea minorităților din România[133].

Ziarul „Alba Iulia" scria la 25 decembrie 1936 că ungurii erau cei mai gălăgioși din învinși. „Jalea este mai mare la ei pentru că dreptatea dumnezeiască a lovit mai crunt acolo unde nedreptățile erau mai mari. Mussolini, deși îi încurajează, nu este preocupat de soarta ungurilor, ci doar de nevoia de a se proteja de vecinătatea Germaniei. E clar că învinșii unguri în primul rând doresc revizuirea granițelor. Îi doare la inimă pierderea frumosului Ardeal și ar face orice să-l dobândească. La această străduință a lor răspundem scurt și hotărât: Niciodată"[134]. „Națiunea Română" estima, la 3 martie 1937, că gravitatea situației economice a Ungariei se datora și activității foarte costisitoare a Ligii revizioniste. Acțiunea de revizuire promovată de Budapesta contribuia și la tulburarea situației internaționale prin îngreunarea colaborării economice a statelor afectate de criză[135].

În „Curentul" din 8 aprilie 1937 G. Seinescu atrăgea din nou atenția asupra progreselor campaniei revizioniste în Anglia. Presa londoneză mai ales releva efortul uriaș al propagandei maghiare care încerca stăruitor a câștiga opinia publică. Aproape zilnic apăreau articole sau telegrame cu știri din viața Ungariei din care nu lipseau informațiile revizioniste. Scopul urmărit era desigur crearea unei atmosfere simpatice Ungariei. Tema, susținută de mulți agenți bine

dotați financiar, era desigur revendicarea dreptății pentru Ungaria milenară. În acest sens statele succesorale, și mai ales România, erau prezentate într-o lumină defavorabilă. Nici o posibilitate nu era omisă. Piese de teatru unguresti, traduceri literare, reclame turistice se întâlneau atât de des încât și „Sunday Times" din 7 februarie 1937 constata aceasta în articolul *Too much Hungary*. În cercurile academice se difuzau publicații scoase de Anglo–Hungarian Press Ltd ca și revista specială „The Hungarian Quartely" [136].

„Ofensiva", din Cluj, susținea în numărul din 31 mai 1937 că visele făurite de unguri după discursul lui Mussolini de la Milano păreau a se fi spulberat. Vizita suveranilor Italiei la Budapesta nu a confirmat nimic din nădejdile preconizate de Liga revizionistă. „Iată a venit însuși regele Italiei și împăratul Etiopiei la Budapesta și nu s-a întâmplat nimic. Întreaga națiune maghiară s-a întors atunci cu fața spre necazurile și problemele ei de acasă cu o iluzie mai puțin în suflet. Machiavelli a zâmbit mulțumit în coșciugul lui de aramă" [137].

În vara anului 1937 „Curentul" prelua știrea că la Londra se negocia înființarea unui lectorat și a unei catedre de limbă maghiară pe lângă Universitate. Mișcarea a găsit România descoperită. E drept că existau preocupări pentru istoria și limba română la School of Slavonic Studies, fondată încă din 1915, dar aceasta era prea puțin. Catedra de limbă maghiară putea deveni, în opinia ziarului, un cuib de propagandă[138]. La 22 noiembrie 1938 ziarul „Curentul" consemna o premieră absolută: prima mențiune a problemei Transilvaniei la un post de televiziune. În emisiunea din 21 noiembrie de la televiziunea din Londra prof. Bruce Lackhart s-a referit la România în cadrul ciclului consacrat noii hărți a Europei. Vorbitorul a prezentat diverse hărți, a relevat temeinicia studiilor făcute la Conferința de pace pentru trasarea frontierelor românești și a analizat dislocarea minorităților naționale din țară[139].

Critica teoriei formării poporului român, susținută de N. Iorga, este făcută într-o lucrare apărută la Budapesta în vara anului 1938. Făcând recenzia lucrării, ziarul „România" din 4 august 1938 aprecia că autorul ei încerca de fapt „a da o replică revizionistă neamului

românesc şi magistralei pledoarii de analiză ştiinţifică prin care dl profesor Iorga a combătut pretenţii nejustificate de ordin imperialist în bazinul Dunării”[140]. Într-un articol apărut în „România” din 15 aprilie 1939 se sublinia că minoritatea maghiară din ţară a beneficiat de largi libertăţi, iar guvernul din Bucureşti a făcut reale eforturi pentru ameliorarea raporturilor cu Budapesta. „România nu a înţeles să lege de anumite condiţiuni atitudinea faţă de minorităţile ei. Le-a acceptat să fie cetăţeni loiali şi i-a tratat ca atare. Acelaşi lucru îl spunem vecinilor noştri: la orice act de loialitate răspundem prin aceeaşi atitudine, precum răspundem cu fermitate şi vigilenţă la orice gest inamical“ [141].

Opinia publică românească şi-a putut manifesta atitudinea şi prin intermediul Ligii antirevizioniste. Bazele acesteia au fost puse încă de la sfârşitul anului 1930, iar evenimentul a avut un larg ecou. Chiar ataşatul militar american de la Belgrad înregistra evenimentul[142]. Interesant totuşi că organizaţia nu a fost legalizată decât peste trei ani, în 1933 aşadar, chiar dacă între timp s-au înregistrat mai multe iniţiative. În opinia unui expert de talia lui M.A. Blenche, care ani de zile a elaborat sintezele Ministerului Afacerilor Străine privind revizionismul: „Înfiinţarea Ligii în România, deşi cam târziu, este o idee bine venită şi ar merita tot ajutorul moral şi material al autorităţilor noastre. Activitatea ei, bine dirijată, spre pildă de Externe, ar putea contrabalansa efectul propagandei revizioniste maghiare în ţările foste aliate şi neutre şi ar putea îndepărta cu mult timp încă momentul în care chestiunea revizuirii Tratatului de la Trianon se va putea pune în mod oficial la Geneva de către guvernul maghiar”[143].

Liga antirevizionistă şi-a limitat însă acţiunile la teritoriul românesc şi prin metode ca articole în presă, conferinţe publice sau la radio, editarea de cărţi sau organizarea de expoziţii, a exercitat o mare influenţă. Astfel, la 4 decembrie 1933, prof. Mugur aţinut la radio o conferinţă despre revizionism. Cu o zi înainte, la 3 decembrie, secţia Bucureşti a Ligii culturale a decis aderarea la Liga antirevizionistă după care cei prezenţi la adunare au audiat o conferinţă asupra unirii Ardealului. Tot la 3 decembrie la Ateneul popular Dichiu a avut loc o

ședință care a hotărât aderarea la Ligă[144]. Ziarul „Universul" publica în decembrie 1933 o lungă listă cu asociațiile de tot felul care au aderat la Liga antirevizionistă. Din listă se pot cita: Federația generală a demobilizaților, Astra Basarabiei, Federația funcționarilor particulari, Asociația generală a învățătorilor, Societatea de cultură macedo–română, Societatea studenților în farmacie, Corpul avocaților din județul Ilfov, Secția Iași a Ligii culturale etc.[145].

La redacția ziarului „Universul" a avut loc în ziua de 10 decembrie 1933 o reuniune a suporterilor Ligii antirevizioniste. Cu acest prilej Stelian Popescu a luat cuvântul și a relevat importanța nașterii Ligii ca un mijloc de propagandă pentru drepturile poporului român. Apoi s-a elaborat un proiect de statut și s-a ales un comitet central de conducere[146]. Peste câteva zile, la 15 decembrie 1933, Liga a fost înregistrată legal la Tribunalul Ilfov[147]. Scopurile și structurile organizatorice sunt evidențiate în statutul asociației. Publicul larg a putut să le cunoască și pe calea undelor prin expunerea președintelui asociației, Stelian Popescu. Acesta a precizat la Radio București, la 21 decembrie 1933, că scopul Ligii era combaterea propagandei revizioniste care, datorită amplorii, constituia un real pericol pentru unitatea românească. Deviza Ligii antirevizioniste era: „Pace pe temelia tratatelor, pe respectul obligațiunilor internaționale și pe întărirea forței morale și materiale între națiuni". "Sprijinind-o, afirma Stelian Popescu, vă sprijiniți de fapt propria siguranță și asigurați viitorul și fericirea țării noastre care sunt ale fiecăruia dintre noi în parte"[148].

Conform statutului, scopurile Ligii erau: dezvoltarea de sentimente de solidaritate și rezistență organizate împotriva atingerilor aduse unității și demnității naționale; organizarea propagandei interne pentru menținerea și asigurarea păcii în baza respectării tratatelor; contribuție la întărirea legăturilor cu statele și popoarele amice și aliate; lupta pentru .întărirea conștiinței naționale a maselor; combaterea propagandei revizioniste; informarea permanentă a opiniei publice asupra mijloacelor și acțiunilor subversive revizioniste. Liga își propunea să sprijine statul român în orice acțiune închinată apărării ideii de patrie și a tratatelor ce garantează pacea și integritatea teritorială

a României unite. Se preconiza crearea de comitete locale în sate şi oraşe şi colaborarea cu toate asociaţiile care promovau ideea statului naţional. Erau apoi stabilite structurile organizatorice şi modalităţile de procurare a fondurilor[149].

Într-o definiţie plastică dată de un autor din epocă, Liga era un laborator de studiu, o sursă de documentare, de informare precisă care putea servi la anihilarea tezelor propagandei maghiare. „Liga este reacţia poporului român din toate colţurile ţări împotriva uneltirilor revizioniştilor maghiari de a atinge actualele hotare ale României. Ea reuneşte înalţi prelaţi, foşti şi actuali miniştri, preoţi, învăţători, ţărani, mici funcţionari, uniţi cu toţii de aceeaşi idee: apărarea actualelor graniţe ale ţării[150]. Stelian Popescu a solicitat constant sprijinul Externelor în vederea unei bune informări asupra mişcării revizioniste. Astfel, în martie 1934 el ruga să se furnizeze date şi lucrări, atât pentru Comitetul Central cât şi pentru secţia din Cluj[151]. Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, care avea competenţă în materie, a trimis o lungă listă cu lucrări revizioniste apărute între 1920–1933 şi a promis să furnizeze şi un set de tipărituri antirevizioniste pentru difuzare[152]. În iunie 1934 directorul Direcţiei presei, Filotti, îi trimitea lui Stelian Popescu un articol antirevizionist inserat în revista germană „Volk und Reich"[153]. Colaborarea a continuat, în termeni amicali, şi în anii următori.

La începutul lunii iunie 1935 a avut loc adunarea generală a Ligii. Cu acest prilej s-a făcut bilanţul activităţii depuse, apreciată ca pozitivă şi s-a schiţat un plan de acţiune pe viitor. A luat cuvântul şi Stelian Popescu. În optica „Gazetei Antirevizioniste"... a fost o manifestaţie rarisimă a solidarităţii româneşti, o afirmare impunătoare a obştei hotărâri de a păstra cu ultimele jertfe patrimoniul ce ni l-a dat pe seama viitorimii generaţia de sacrificiu a fronturilor dezrobirii"[154]. Cu câteva zile înainte la Cluj avusese loc o adunare a secţiei Transilvania din Ligă. Cu acest prilej s-a analizat activitatea depusă şi s-a constatat cu satisfacţie că s-a reuşit crearea unei atmosfere prielnice pentru formarea unei atitudini antirevizioniste în opinia publică[155]. Manifestaţiile publice au fost o formă curentă de activitate a Ligii antirevizioniste.

La 30 noiembrie 1932 la Cluj a avut loc o mare adunare populară urmată de un marş care, din nefericire, a degenerat prin atacarea consulatului maghiar din oraş. A fost un bun prilej pentru presa din Budapesta de a deplânge soarta ungurilor din România şi de a evidenția necesitatea revizionismului[156]. Chiar şi primul-ministru, Gömbös, a ținut o conferință de presă pe această temă, în Parlament au avut loc interpelări, iar în fața legației române din Budapesta s-au organizat manifestații zgomotoase[157].

La jumătatea lunii mai 1933 au avut loc noi incidente după manifestațiile revizioniste din comunele Corneşti şi Buru. Propaganda revizionistă a exploatat abil şi acest prilej. Considerând că asemenea acțiuni provocau mult rău țării, M. Blenche sublinia: „... după modesta mea părere organizarea acestor întruniri antirevizioniste sunt absolut inutile, pentru motivul simplu că nu avem pe cine să convingem în interiorul țării prin discursuri pronunțate acolo şi prin numărul mare al participanților. Fiecare român este convins şi conştient de necesitatea menținerii stărilor create prin Tratatul de la Trianon şi a frontierelor actuale, iar minoritățile naționale din România şi mai ales ungurii, cu nici o argumentație oratorică şi cu nici o adunare grandioasă nu vor putea fi convinşi nici de dreptatea tezei noastre şi nici de valoarea avantagiilor mari pe care le-o asigura regimul democrat din noua lor patrie. Cu banii cheltuiți pentru organizarea întrunirilor antirevizioniste din țară am putea organiza contrapropaganda noastră în străinătate unde, trebuie să recunoaştem, că ungurii ne-au luat înainte"[158].

În ciuda incidentelor, poate inevitabile, şi a unor opinii contrarii, marile manifestații au continuat. Chiar la 28 mai 1933 la Bucureşti a avut loc un asemenea eveniment. În opinia ministrului italian, Ugo Sola, guvernul sprijinea moral şi material asemenea acțiuni. Totuşi inițiativele veneau de la ziarul „Universul", ceea ce le diminua eficacitatea deoarece nu aveau mult credit şi nu puteau atrage sprijinul entuziast al ziarelor de altă tendință politică. Diplomatul italian mărturisea că a încercat să discute, atât la direcția ziarului, cât şi la guvern, modalitățile de stopare a unor asemenea manifestații care puteau duce şi la acte agresive față de legația italiană. Guvernul a

răspuns printr-un comunicat în care solicita opiniei publice să nu facă din manifestațiile antirevizioniste acțiuni îndreptate împotriva vreunui stat și a cerut organizatorilor măsuri adecvate pentru imparțialitate[159].

Așadar, la 28 mai s-au adunat circa 12.000 de oameni la Arenele Romane care erau bine păzite de poliție pentru a preveni incidentele. Au vorbit diverși lideri antirevizioniști români, dar și un deputat cehoslovac, dr. G. Slavek, și un fost ministru iugoslav, V. Iovanovici. În acest fel s-a înregistrat o manifestație antirevizionistă a Micii Înțelegeri. Mai ciudată, în opinia lui Sola, a fost prezența la adunare a unor reprezentanți, e drept nu prea importanți, ai minorităților bulgară, maghiară și germană. O asemenea luare de poziție era de neconceput în Transilvania dar, pe de altă parte, la București reprezentantul evreilor nu a putut vorbi. Dincolo de aceste caracteristici în opinia lui Sola manifestația din Capitală „... a avut un aer solemn și s-a desfășurat în ordine, răspunzând cu siguranță sentimentelor straturilor societății românești care era profund antirevizionistă, chiar dacă aceste sentimente, îmbinate cu relativa moderație specifică rasei, nu vor reuși să protejeze prea mult frontierele Patriei”[160].

La începutul lunii noiembrie 1934 secția Bihor a Ligi antirevizioniste a organizat la Satu Mare și Marghita manifestații antirevizioniste care s-au desfășurat în ordine. La Satu Mare a vorbit prof. Ion Lupaș, președintele Ligii antirevizioniste din Ardeal[161]. Numeroase adunări au avut loc în ziua de 1 decembrie 1934. Practic în toată Transilvania și în alte orașe din țară au avut loc manifestații cu un pronunțat caracter antirevizionist: la Târgu Mureș, Mediaș, Orăștie, Arad și Turda s-au creat cu acest prilej comitetele locale ale Ligii[162]. La Arad a rostit un strălucit discurs Ion Lupaș. Au fost înregistrate acțiuni în 21 localități ardelene și 6 în vechiul Regat, inclusiv la București[163]. Și în ziua de 23 decembrie au avut loc mai multe demonstrații: la Cluj, unde Stelian Popescu a vorbit despre redeșteptarea conștiinței naționale a românilor; la Timișoara, unde au luat cuvântul, în fața a 30.000 participanți și delegați șvabi și sârbi; la Satu Mare, unde prof. Jinga, din Cluj, a vorbit despre netemeinicia argumentelor economice ale revizionismului ca și la Aiud, Șomcuta și Seini[164].

Stelian Popescu a inițiat o mare manifestație antirevizionistă la Lugoj, în ziua de 9 iunie 1935. În fața celor 20.000 de participanți a vorbit despre pericolul revizionimului, iar Valer Pop, ministrul justiției, s-a referit la necesitatea unui front comun al tuturor românilor pentru apărarea granițelor[165]. La 1 septembrie 1934 la Petroşani s-a creat secția locală a Ligi antirevizioniste. În cadrul unei ceremonii a fost sfințit steagul, iar apoi pe arena sportivă a avut loc o adunare publică[166]. Partidul Național Țărănesc a inițiat un mare miting antirevizionist la Satu Mare, la 4 octombrie 1936, la care a participat şi o delegație cehoslovacă. În fața celor peste 35.000 de români au vorbit diverşi lideri, între care şi Iuliu Maniu. În final a fost adoptată o moțiune ce exprima „voința supremă a poporului român de a apăra prezentele hotare". În opinia ministrului american la Bucureşti manifestația era un act tipic pentru sentimentele antirevizioniste româneşti[167].

Cea de-a 17 aniversare a Unirii Transilvaniei cu România a fost marcată de numeroase adunări publice în multe oraşe ardelene şi la Bucureşti. În Capitală Stelian Popescu a ținut o conferință la Universitate, iar I. Lupaş a vorbit la manifestația de la Cluj. Gazeta antirevizionistă preciza: „Marele praznic a fost sărbătorit în restul țării prin festivaluri şi conferințe organizate la toate şcoalele, prin adunări festive ale diferitelor corporații şi prin adunări populare organizate de secțiile din fiecare oraş, sat sau cătun ale Ligi antirevizioniste"[168].

Pentru informarea opiniei publice, Liga a editat în anii 1935–1937 un calendar special. În fiecare volum, după datele calendaristice propriu-zise, urma o serie de articole pe teme antirevizioniste[169]. Astfel, în volumul pentru 1935 erau incluse: Apelul LAR, prin care toți cetățenii erau chemați a sprijini lupta antirevizionistă sub lozinca „România Mare este şi rămâne unită"; Ce vreau revizioniştii unguri? (era o expunere sintetică a doctrinei revizioniste); Cum trăiesc țăranii maghiari din Ungaria față de țăranii din România; Sălbăticiile ungurilor împotriva românilor din Ardeal pe vremea stăpânirii maghiare şi cum sunt batjocoriți frații noştri români din Ungaria"[170]. Acest sumar relevă tematica Calendarelor care, prin stilul simplu, dar incitant, au avut o mare eficacitate propagandistică. Despre acțiuni externe ale Ligii

antirevizioniste nu avem informații din nici o sursă. Este foarte probabil că acest obiectiv nu a fost atins. Un raport diplomatic menționează doar călătoria din primăvara anului 1935 a unui grup de 80 membri ai Ligii, în Turcia. Cu acest prilej secretarul-general, Lungulescu, a ținut mai multe conferințe antirevizioniste[171].

Au existat și alte organizații sau instituții care au acționat pentru informarea și educarea antirevizionistă a opiniei publice românești, dar, spre deosebire de Ligă, au avut inițiative doar sporadice. Astfel a funcționat Asociația română pentru menținerea păcii și respectul tratatelor, condusă de C. Basarab-Brâncoveanu, care în 1932 primea de la Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor o subvenție de 120.000 lei. Prin aceasta directorul presei, Filotti, dorea să evidențieze „...dorința de a manifesta și pe această cale interesul nostru pentru scopul înalt urmărit de asociația dvs. și de a facilita acțiunea întreprinsă de ea“[172]. Din nefericire nu am trasat nici o urmă a respectivei activități. În toamna anului 1939, Societatea Română de Radiodifuziune a inițiat un buletin de informații și în limba maghiară deoarece a constatat că „...propaganda ungară continuă pe teme ce oscilează între neadevăr și insinuare, lansând continuu zvonuri false“[173]. Activitatea a demarat însă prost. La începutul anului 1940 un referent din cadrul Ministerului Propagandei Naționale constata defecțiuni ale jurnalului radio în maghiară datorate și proastei traduceri a textelor ca și insuficienta cunoaștere a limbii de către crainică. În consecință propunea și obținea aprobarea pentru reorganizarea radicală a emisiunii1[174].

Fără îndoială că programul respectiv se adresa în egală măsură și ungurilor din România aflați sub presiunea campaniei revizioniste. Este deci de cel mai mare interes a aborda mai ales poziția maghiarilor din Transilvania față de problema revizuirii. În primăvara anului 1922 Comandamentul corpului de jandarmi constata că la frontiera româno-ungară se făcea o intensă propagandă antiromânească pornind de la scumpirea vieții și impozitele mari, de care beneficiau totuși unii speculanți. Se cereau „măsuri de a împiedica aici acțiunile vrăjmașilor țării“[175]. Ministerul Industriei și Comerțului, Ministerul Agriculturii, Primăria orașului Timișoara, Uniunea exportatorilor și importatorilor

din Ardeal ca şi Societatea ardeleană au analizat situaţia existentă şi au acţionat pentru remedierea ei[176].

Direcţia poliţiei şi siguranţei generale informa Ministerul Industriei şi Comerţului, în martie 1922, că ziarul „Közgazdoság" din Cluj publica articole prin care releva imposibilitatea lărgirii afacerilor comerciale cu Vechiul Regat şi cerea autonomia economică a Ardealului[177]. Conform rezoluţiei ministrului de resort s-au adunat date statistice care relevau, dimpotrivă, extinderea legăturilor de afaceri. Camerele de comerţ şi industrie din Cluj, Târgu Mureş şi Timişoara au oferit informaţii în acest sens, date apoi publicităţii[178]. Iar când redacţia ziarului respectiv solicita, în noiembrie 1922, informaţii privind comerţul interior şi exterior al ţării, ministrul comerţului a decis a se furniza datele cerute[179].

Ziarul „Ujság", din Cluj, a publicat adesea articole revizioniste. Astfel, la 13 martie 1927 sub pretextul relatării unei conferinţe revizioniste de la Paris, se făcea apel pentru strângerea forţelor maghiarilor[180]. A existat o vreme confuzie în rândul autorităţilor româneşti datorită faptului că un ziar cu acelaşi nume apărea şi la Budapesta. Conform reglementărilor în vigoare redacţia acestuia cerea în octombrie 1928 autorizaţie pentru desfacerea în România. În decembrie se dă aprobarea necesară[181], dar se constată curând că numărul din 4 ianuarie 1929 cuprindea materiale revizioniste şi ca urmare a fost confiscat[182]. În 1934 Inspectoratul de Poliţie Timişoara constata că ziarul „Ujság" din Budapesta continua a menţine linia revizionistă şi propunea interzicerea introducerii lui în ţară[183]. Direcţia generală a presei şi informaţiilor, care avea competenţă în materie, a considerat că măsura era exagerată deoarece poziţia ziarului era totuşi moderată şi deci nu existau motive suficiente de sancţionare[184]. În aprilie 1936 însă s-a decis prohibirea intrării ziarului în ţară pentru a se reveni la începutul lui 1937, a o adopta din nou în ianuarie 1939 şi a o revoca apoi în martie 1939[185].

Într-adevăr, încă din 1920 guvernul român a decis a interzice intrarea în ţară a tipăriturilor maghiare din Ungaria cu caracter revizionist. S-a constatat că şi „...gazetele din Budapesta introduceau

în țară fel de fel de hărți iredentiste și articole injurioase la adresa instituțiilor românești". Erau strecurate chiar și în publicațiile autorizate tot felul de afirmații nefondate. Un referat oficial pe această temă releva că de multe ori la cărți revizioniste se puneau coperte nevinovate sau în interiorul unor cărți aparent neutre se făceau afirmații grave. Astfel, într-un manual de medicină veterinară tipărit la Budapesta și adus în Transilvania se susținea că cei mai buni cai maghiari au fost furați de „hoții de români"[186]. În 1926 s-a introdus regula aprobării individuale a intrării în țară pentru orice tipăritură maghiară „...deoarece și la acelea inofensive ambalajul ascunde de obicei manifeste iredentiste"[187].

Câteva exemple suplimentare vor releva justețea măsurilor adoptate. În iulie 1927 s-a constatat că ziarul „Vasarnap", ce apărea la Debrețin, făcea o intensă propagandă revizionistă, paginile sale fiind pline de mențiuni privind Valahia sau Ungaria ciuntită. Edițiile din 10 și 17 aprilie 1927 confirmau aceasta. S-a decis interzicerea intrării în țară[188]. În iulie 1933 s-a constatat că ziarul tipărea și poezii iredentiste, jignitoare la adresa României. Direcția presei a reamintit de hotărârea de interzicere a intrării în țară și a cerut confiscarea numerelor aflate la vamă[189]. Prin asemenea măsuri, extinse în anii 1933–1934 la ziare ca „Pesti Naplo", „Az Est", „Esti Kurir" sau „Egyentoseg", s-a interzis importul periodicelor maghiare politice cu excepția a patru ziare moderate. Erau admise fără restricție toate revistele științifice, culturale sau sportive[190].

Iată câteva exemple menite a infirma o altă acuzație a propagandei revizioniste, anume că autoritățile românești opreau orice tipăritură venită din Ungaria, fără discernământ. În mai 1927 redacția revistei umoristice „Az Ojság" solicita și obținea aprobarea de intrare și difuzare în Transilvania[191]. Revista săptămânală literar-artistică „Uj Idök" se adresa în iulie 1927 legației române din Budapesta în aceeași chestiune. Legația preciza într-un raport că directorul publicației nu era altul decât scriitorul Herczeg Ferencz, colaborator apropiat al ziarului „Pesti Hirlap" „...agitator al iredentei maghiare". Conținutul revistei era însă pur cultural[192]. Ca urmare, un referent din Direcția presei, subliniind că revista nu avea tendințe politice, recomanda admiterea ei în țară „...ceea

ce cred că ar putea arăta chiar ungurilor că nu dăm vreo importanță frământărilor lor în speranța unei revizuiri a tratatelor"[193]. Ulterior, în funcție de conținutul unor articole, numerele respective au fost confiscate la vamă sau temporar s-a interzis intrarea în țară. Măsura din urmă s-a luat în februarie 1930, a fost revocată în noiembrie a aceluiași an, reintrodusă în ianuarie 1939 și revocată după trei luni[194].

Revista „Szazadunk" din Budapesta ruga autoritățile române, în octombrie 1927, să i se permită difuzarea în Români. „Atitudinea acestei publicațiuni, se sublinia în obișnuitul referat, mai curând ar putea fi folositoare decât vătămătoare intereselor noastre de stat, de aceea cu onoare îmi permit a opina pentru admiterea ei la intrarea și răspândirea în țară". Rezoluția adoptată urma această recomandare[195]. Revistele muzicale „Zenei Szemle" și „Egyházi Zenemiiveszet" au obținut autorizația în decembrie 1927[196]. Redacția revistei sportive „Az Urvezeto" înainta o cerere similară în martie 1928. În referatul Direcției presei se menționa că publicația „... e pur sportivă, nu se ocupă de chestiuni politice deci nu poate fi vătămătoare în nici un fel ordinei și siguranței Statului". Se recomanda aprobarea cererii, ceea ce s-ași făcut[197]. Revista literară „Az Ujság Vasárnapja" din Budapesta obținea cu aceeași ușurință avizul necesar[198].

În martie 1928 redacția revistei științifico-literare „Hazasság és Kultura", din Budapesta, cerea aprobarea pentru desfacerea în România. Doar datorită unor aglomerări de probleme autorizația este dată în mai 1928[199]. Revista artistică ilustrată „Deli Bob" cerea aprobarea în aprilie 1928 și o obținea în mai deoarece „...avea un caracter cultural și nu conținea nimic tendențios"[200]. Revista literară „100%" obținea aprobarea în iulie 1928[201]. În cazul publicației săptămânale «Az Uzlet» s-a constatat că aceasta „... face propagandă șovino-iredentistă. Astfel, avea reclama: "Prețuind munca ungurească vom reînvia Ungaria Mare. Sprijinirea industriei ungare este o armă pentru renașterea Ungariei Mari. Sprijinind munca și industria maghiară conlucrăm la dărâmarea nedreptăților Trianonului". Direcția presei a decis, la 4 decembrie 1928 că „... importul și răspândirea în țară nu este oportună"[202]. În august 1929 redactorul-șef al revistei

reînnoia cererea de admitere şi promitea a fi atent să nu se strecoare articole iredentiste în paginile sale. La începutul lunii noiembrie Filotti aproba intrarea în ţară a revistei „Az Uzlet"[203].

Şi exemplele pot continua. Trebuie subliniat din nou că cenzura publicaţiilor provenind din Ungaria a fost determinată de tonul violent al multora dintre acestea la adresa României. Erau însă prohibite a intra în ţară doar acele periodice „care zilnic conţin articole injurioase şi calomnioase la adresa noastră... şi care contribuie la crearea unei atmosfere tulbure ce poate izvorî în populaţia minoritară"[204]. Câteva date de ansamblu vor releva proporţia opririi unor ziare şi reviste străine. Lista acestora cuprindea, în toamna anului 1927, exact 203 titluri dintre care 27 în maghiară (în primul rând din Ungaria, dar şi din SUA, Germania, Austria şi Cehoslovacia)[205]. În decembrie 1927 cifra ajunge la 342 titluri din care 38 în maghiară. La aceeaşi dată 17 periodice ungureşti erau admise în ţară[206]. După un an, în 1928, lista cuprindea 411 titluri dintre care 83 în maghiară, 33 în română (tipărite în afara ţării), etc.[207]. Cam în aceeaşi vreme 31 periodice tipărite în Ungaria erau lăsate în ţară: 23 culturale, 3 cotidiene politico□-economice şi 5 de informaţii[208]. Trebuie menţionat că o mare parte din ziarele şi revistele prohibite sosea la Direcţia presei, prin abonament, tocmai datorită necesităţii de informare asupra mişcării revizioniste. În 1928 un număr de 158 periodice maghiare erau în atenţia acestui organism, subordonat în acel moment Externelor[209].

Regimul de cenzurare a presei străine, a celei maghiare mai ales, nu era o excepţie în epocă între statele din zonă. O anchetă făcută de Direcţia presei în noiembrie 1927 prin legaţiile române a relevat că Cehoslovacia şi Iugoslavia cenzurau şi opreau toate publicaţiile revizioniste care erau însă admise liber în Polonia. Chiar şi în Ungaria, unde intrarea tipăriturilor era liberă în principiu, Direcţia presei elaborase o listă cu titluri interzise care, după 1925, era mereu actualizată [210].

Aceeaşi măsură a cenzurii preventive, s-a aplicat şi pentru cărţi. Erau oprite acelea cu tematică revizionistă sau conţinut injurios la adresa ţării. Astfel, în ianuarie 1927 erau interzise a fi importate opt titluri aparţinând unor scriitori revizionişti ca K. Divald, A. Somogyi

sau G.Birkaş[211]. În martie era însă aprobată o lungă listă, cu 55 titluri, între care şi multe traduceri din literatura universală[212]. În septembrie erau aprobate 27 titluri, iar în noiembrie altele 88. Între acestea era şi volumul de amintiri al contelui Apponyi, dar care privea perioada 1870 –1895. În lunile octombrie –noiembrie 1927 s-a cerut autorizaţie pentru 235 volume din care 218 au fost aprobate [213]. Lecturând volumul *Vadász lipot beszédei,* legaţia română din Budapesta constata „...că nu este potrivit a fi admis la intrarea şi răspândirea în ţară deoarece cuprindea informaţii pur politice, vătămătoare intereselor superioare ale ţării noastre" [214].

Imediat după apariţia lucrării lui Sretér Istvan, *Nem, nem, soha,* Direcţia presei a luat decizia de a împiedica intrarea ei în ţară, iar exemplele deja difuzate să fie confiscate[215]. În referatul explicativ se sublinia că broşura avea un caracter de propagandă rothermistă, în favoarea revizuirii Trianonului. Se insista mai ales asupra nedreptăţii frontierei româno-maghiare pe plan etnografic, militar şi economic şi se revendica cel puţin o rectificare pe linia Sighet–Rodna–Lipova[216]. În schimb se aproba, în ianuarie 1928, intrarea celor 14 volume semnate de episcopul Ottorkar Prohaszka; Sfânta Scriptură (în 4 volume); traduceri din St. Zweig sau Merimé [217]. În luna februarie s-au aprobat 78 titluri, în martie 44, în mai 94, în iunie 45, în august 98 etc.[218]. În schimb în februarie a fost confiscat calendarul „Erdelyi Szent Csalad" care avea cele 10 porunci pentru ungurii din Ardeal[219]. A fost interzisă intrarea în ţară, în martie 1928, a volumului *Organazugás* de Ravasz, deoarece era o culegere de discursuri şi conferinţe „... pătrunse de sentimente şovino-iredentiste ungureşti"[220]. La fel s-a procedat cu volumul *Régi magyar kapitanyok és generalisok* de Tokats S. întrucât „... am constatat că nu se potriveşte pentru a fi admisă deoarece cuprinsul ei este pătruns de sentimente şoviniste maghiare"[221]. Broşura *A. Vilaghaboru Törtenete* a fost oprită în mai 1928 deoarece „... conţine pasagii de cea mai adâncă jignire a ţării şi a armatei noastre"[222]. Culegerea de poezii *Va mai fi Ungaria Mare* conţinea versuri care „clocotesc de furia revanşei şi deci nu are ce căuta în România"[223]. Să mai cităm câteva titluri de lucrări interzise în vara anului 1928:

Az elszakitot Magyarság kazoktatasii–gye de Komis Gyula; *Nimic anyom se apom*, de Iosif Attila; *Megyek Elöre* de Rubin André; *Trianoni Tragedia* de Seidem Ham ş.a.[224].

O statistică oficială arată că în anii 1931–1937 au fost prezentate cereri pentru autorizarea intrării în România a 5.300 volume din care au primit aprobare 5.098 şi au fost interzise 202[225]. Chiar statistici maghiare relevau exportul masiv de tipărituri în România. Ziarul „Középeuropai Lloyd" din 15 mai 1928 arăta că Ungaria a exportat 4.417 titluri de cărţi şi periodice în 1926 şi 6.837 în 1927 dintre care 973 (în 1926) respectiv 2.724 (1927) în România[226].

Prin cenzura preventivă a tipăriturilor maghiare importate s-a încercat limitarea influenţei propagandei revizioniste în rândul ungurilor din Transilvania. Măsura a fost adoptată şi aplicată, aşa cum arătam, foarte selectiv, în acord cu concepţia de „apărare a intereselor superioare de stat". Aceeaşi motivaţie a stat la baza regimului presei interne care, între altele, s-a caracterizat prin obligativitatea acordării de autorizaţii de înfiinţare a unor periodice. În cazul în care solicitantul era cunoscut ca iredentist sau când profilul publicaţiei pe care dorea a o înfiinţa nu inspira încredere, în baza declaraţiei scrise a patronului, autorităţile locale nu aprobau cererea[227]. Iată şi un exemplu dintr-o serie foarte lungă: în noiembrie 1927 S. Scheffle solicită prefectului de Satu Mare aprobarea de a înfiinţa ziarul, cu caracterul religios, „Uj–Elét". Autorităţile au constatat că petentul fusese anterior directorul ziarului „Szabad -Szö" ce fusese suspendat pentru articole ostile statului român şi pentru propagandă iredentistă în rândul şvabilor, aşa că nu s-a aprobat cererea[228].

În pofida unor asemenea măsuri, apreciate de autorităţile vremii ca normale, propaganda iredentistă câştiga tot mai mulţi aderenţi în rândul maghiarilor ardeleni. Analizând starea de spirit a populaţiei din Ardeal în conexiune cu propaganda revizionistă, Secţia 2 informaţii a Armatei constata, în mai 1933, o largă aderenţă a doctrinei revizioniste atât în Ungaria, cât şi în afara ei. Utilizând şi argumentul superiorităţii culturale maghiare faţă de vecini sau justificând criza economică prin prevederile Trianonului, propaganda revizionistă a găsit un teren fertil

şi în Ardeal. Prin presă, prin tipărituri de tot felul sau prin numeroase excursii ieftine la Budapesta, ungurii ardeleni erau supuşi influenţei doctrinei revizioniste. Aceasta „... a înregistrat unele rezultate mai ales în regiunea frontierei, dar există la toţi ungurii din România toleranţă faţă de tot ce este unguresc, utilizarea excesivă a limbii maghiare, manifestări critice faţă de realităţile româneşti şi elogiul vechii stăpâniri"[229]. La începutul anului 1934 Direcţia generală a poliţiei semnala alarmarea opiniei publice din zona Timişoarei faţă de înmulţirea manifestărilor publice în care, sub masca înfrăţirii culturale cu Budapesta, se promovau idei revizioniste. Se remarca în special trimiterea de artişti din Ungaria în diferite oraşe ardelene unde, cu acest prilej, aveau loc manifestaţii iredentiste. La Timişoara şi Arad, de exemplu, după concertul muzicantului Kodaly Zoltan încheiat cu imnul revizionist „Psalmus Hungaricus", au avut loc manifestaţii publice. Presa şi opinia publică locală reproşau administraţiei locale că e lipsită de vigilenţă în apărarea demnităţii naţionale[230].

Au fost desigur şi excepţii de la atitudinea generală. Astfel, la 15 mai 1937 Ferenczy György, din Satu Mare, a ţinut la Oradea o conferinţă publică asupra situaţiei ungurilor din Ardeal. El a afirmat că aceştia resping acţiunea revizionistă regizată de Budapesta, deoarece era o diversiune menită să abată atenţia de la propria suferinţă. Relatând evenimentul, ziarul „Vestul" din Timişoara aprecia: „Cum gândeşte dl. Ferenczy gândeşte şi totalitatea ţărănimii maghiare din Ardeal. În consonanţă cu dl Bethlen şi alţii poate fi doar Partidul Maghiar subvenţionat se pare cu banii de la Budapesta"[231]. Revista „Kimondom", din Arad, a relatat în numărul din mai 1937 conţinutul conferinţei, axată pe ideea că numai oligarhia maghiară dorea revizuirea, dar nu a făcut comentarii[232]. Ferenczy a vorbit şi la Radio Bucureşti, la începutul lunii august 1939, afirmând: „Ungurii din România sunt la curent cu faptul că orice încercare de revizuire constituie sămânţă de război. Ori noi vrem pacea. Ungurilor de aici le trebuie pace şi pâine, nu revizionism"[233].

O poziţie net antirevizionistă, de excepţie aşadar, a avut dr. S. Fényés. Acesta emigrase din Ungaria după instalarea regimului Horthy şi, după o scurtă şedere la Viena, soseşte la Bucureşti. Va muri în 1937,

paradoxal tot la Viena. Încă din primii ani ai şederii în România a încercat să scoată o revistă antirevizionistă cu sprijinul autorităţilor române. Într-un memoriu adresat Externelor el releva necesitatea unei acţiuni sistematice a guvernului român pentru combaterea revizionismului chiar şi în ţară. El sublinia că mare parte din ungurii ardeleni munceau din greu pentru existenţă şi nu doreau a reveni sub dominaţia Budapestei care era dorită doar de intelectualitate şi burghezie[234]. Prin revista „Uj Magyarok", ce apărea la Bucureşti, Fényés a încercat „... a codifica argumentele aduse şi ce s-ar putea aduce pro şi contra revizionismului şi a pus într-o lumină până acum fără precedent structura istoriei şi politicei maghiare"[235]. Din decembrie 1932 revista primea de la Direcţia presei subvenţie lunară de 15.000 lei. Apreciind rolul deosebit al publicaţiei directorul presei a aprobat în martie 1934 mărirea subvenţiei la 50.000 lunar. În referatul justificativ se preciza că scopul revistei era „...combaterea tendinţelor revizioniste maghiare şi promovarea unei atitudini legale a minorităţii maghiare faţă de statul român. Scrisă cu vigoare, revista dlui Fényés umple un gol în publicistica noastră şi aduce un incalculabil serviciu intereselor statului"[236].

Cu sprijinul documentar al Direcţiei presei Fényés a elaborat lucrarea *Ungaria revizionistă,* tipărită şi difuzată apoi prin Liga antirevizionistă. După citirea manuscrisului, C.I. Codarcea aprecia că „...lucrarea se distinge nu atât prin temeinicia ştiinţifică, cât prin stilul colorat viguros, gruparea dibace a argumentelor, darul de a pleda sugestiv şi convingător cauza ce o susţine. Dl. Fényés îşi dă toată silinţa să combată teza revizionistă maghiară. D-sa nu cunoaşte izvoarele româneşti şi este limitat la cele maghiare"[237]. Cu toate că avea lipsuri, volumul apare având marele merit de a fi "...cartea unui maghiar despre pretenţiile Ungariei"[238]. Autorul evidenţia o idee remarcabilă care, din nefericire, nu a fost dezvoltată de propaganda românească. El afirma: "Poporul maghiar e nevinovat de toate acestea. Popoarele nu urăsc şi nu tind la cuceriri. Sunt mulţi aceia care lucrează la bucătăria maghiară, însă cei pentru care se gătesc bucatele sunt doar o mână de oameni. Poporul e lipsit de drepturi, cetăţenii sunt supravegheaţi, dacă nu pe faţă, doar în mod discret şi cu atât mai efectiv. În Ungaria nu

numai că nimeni nu îndrăzneşte să caşte gura contra revizuirii, dar se expune dacă nu face declaraţii zilnice în favoarea revizionismului, deci nu porneşte din rea voinţă sau ură contra Ungariei, ci din convingerea că această politică înseamnă nu numai o primejdie generală europeană, dar şi pieirea Ungariei şi distrugerea poporului maghiar"[239].

Se poate cita şi lucrarea *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936,* apărută la Cluj, şi care reunea 18 studii ale unor autori unguri privind viaţa politică, economică şi culturală a maghiarimii ardelene după unire. Scopul declarat era de a deschide calea, după marile erori ale trecutului, înţelegerii sincere româno-maghiare[240]. Asemenea apariţii tipografice erau însă o excepţie, dar numai în rândul maghiarilor. Germanii, de pildă, au discutat la Braşov, în iunie 1934, şi chestiunea revizionismului. Cu acest prilej, s-a adoptat o declaraţie în care se sublinia imposibilitatea dezrădăcinării câtorva milioane de români pentru a face plăcere Ungariei. În document se sublinia: "Nu suntem nici duşmani şi nici prieteni ai naţiunii ungare, dar un lucru să fie clar: cât timp Ungaria va oprima pe germani, cum face şi în zilele noastre, atitudinea noastră nu va fi amicală". Declaraţia exprima opinia că revizuirea frontierelor se putea face doar prin violenţă, deşi era evident că românii erau capabili a se opune. În final, se aprecia că minoritatea germană este pentru consolidarea naţională a României[241].

Din considerente evidente, majoritatea volumelor cu profil revizionist tipărite în România erau romane. Dintre autori s-a remarcat mai ales Szekely Mozes, care era pseudonimul preotului reformat Daday Larant. În 1933 acesta a publicat volumul *Zatany* (Banc de nisip), în care făcea apologia monarhiei dualiste, iar în 1935 romanul *Csütörtök* (Eşec) în care prezenta ceea ce dorea a fi soarta tragică a minorităţii maghiare din Ardeal şi deziluzia amară a românilor transilvăneni după unire, ca urmare a exploatării lor de către Vechiul Regat, exact în condiţiile unei colonii africane[242].

Creşterea influenţei revizionismului a atras atenţia autorităţilor statului român. Şi organele contrainformaţii ale armatei au analizat şi prezentat în sinteze situaţia minorităţii maghiare. Astfel, în iulie 1938, Secţia 2 Informaţii din Marele Stat Major, a întocmit un dosar al

"iridentei maghiare". În cele peste o sută de file se făcea istoricul mişcării iredentiste, se analizau factorii de influenţă de la Budapesta, erau amplu investigate organizaţiile politice, economice şi culturale ale maghiarilor şi se treceau în revistă metodele de lucru ale revizionismului[243]. Au fost alcătuite şi buletine informative, lunare, asupra acţiunilor iridentei maghiare. Astfel, buletinul din iunie 1939 releva starea de spirit, situaţia financiară, economică, culturală şi politică, ca şi acţiuni iredentiste concrete: articole de presă, manifestaţii, conferinţe etc. Se aprecia că masa populaţiei maghiare manifesta o inerţie pronunţată faţă de acţiunea iridentei, formată covârşitor din intelectuali[244]. În august 1939, intervenea ca element nou creşterea agitaţiilor şi a nervozităţii liderilor unguri mai ales[245].

În toată perioada interbelică, mare parte din periodicele maghiare din Transilvania au susţinut propaganda revizionistă. "Metoda adoptată de presa maghiară de la noi, sublinia A. Gociman, este de a publica telegrame şi comentarii din presa străină, favorabile revizuirii tratatelor de pace spre a crea astfel o stare sufletească prielnică iredentismului maghiar, şi spre a semăna îndoială în sufletele românilor din Ardeal, care iau cunoştinţă şi ei, pe o cale sau alta, de aceste articole. Este o procedură perfidă, urmărită cu multă solidaritate şi perseverenţă de întreaga presă maghiară din Ardeal. Şi, desigur, nu ar fi posibil ca această presă să poată continua metodic acţiunea aceasta de subminare a statului nostru dacă nu ar exista undeva un comandant central unic, dirijând întreaga campanie"[246].

A. Gociman dădea ca exemplu ştirea apărută în iunie 1934 în toate ziarele maghiare din Ardeal privind dorinţa de unire a unei Croaţii independente cu Ungaria. Era o lovitură dată Iugoslaviei şi, indirect, Micii Înţelegeri. Un alt articol venit de la Londra preciza că planul celor patru puteri, avansat de Mussolini în primăvara lui 1933, va face ca Franţa să fie în minoritate. De aici şi perspectivele noi ale realizării obiectivelor revizioniste. Într-un alt articol, privind atitudinea presei engleze faţă de revizuire, se pretindea că "Sunday Dispatch" ar fi luat un interviu unui necunoscut principe, Milos de Muntenegru, care s-a pronunţat pentru revizuirea imediată a Trianonului. Rezumate

tendențioase din "Observer" și "News Chronicle" menționau necesitatea anulării Trianonului. Era vorba deci de o reproducere din presa occidentală, de multe ori alterată, a tot ceea ce era defavorabil intereselor țării, dar existând totdeauna justificarea că s-au preluat doar materiale informative. Majoritatea acestor știri proveneau de la agenții de presă din Budapesta care, întreținute fiind de guvern, trimiteau gratuit telegrame de presă ziarelor maghiare din Ardeal[247]. În aceste condiții nu este de mirare numărul mare de procese intentate ziariștilor unguri pentru delicte de presă. Astfel, în perioada 1919–1934 s-a intentat acțiune penală unui număr de 701 ziariști minoritari, dintre care 607 unguri, pentru calomnii prin presă, ofense aduse regelui și mai ales pentru agitație contra statului[248].

Desigur că au fost și excepții de la regula generală de susținere a doctrinei revizioniste. Au fost deci periodice maghiare care, chiar și ocazional numai, au relevat pericolul liniei de revizuire a granițelor. Astfel, spre marea uimire a consulului italian din Cluj, oficiosul Partidului Național Maghiar "Keteti Ujság" publica la 10 august un interviu cu prof. Seton Watson, aflat în vizită în oraș. Seton Watson a declarat că revizionismul nu putea să-și atingă obiectivele, că sprijinul lui Rothermere era ineficace deoarece ziarele sale nu erau influente și că soluția crizei Ungariei nu era modificarea granițelor[249].

"Uj Kelet", din Cluj, critica la 6 februarie 1934 politica externă a guvernului Gömbös și repetatele vizite ale acestuia la Roma și Viena. "Ferma noastră convingere este, sublinia ziarul, că dacă pe primul ministru Gömbös l-ar durea cu adevărat soarta minorităților maghiare din statele succesorale, și-ar reduce în mod simțitor numărul vizitelor sale amicale, și așa doar de valoare teoretică, și ar inaugura o politică internă mai apropiată de democrație decât de fascism"[250]. "Szalontai Lapok", din Salonta, scria la 2 decembrie 1934 că după 1918 ziua de 1 decembrie a devenit sărbătoare pentru români. De atunci ungurii sunt o minoritate, dar doresc numai aplicarea hotărârii de la Alba Iulia care cert era o schimbare față de politica minoritară dăunătoare a vechii Ungarii. "Noi, minoritățile, nu cerem altceva decât realizarea hotărârilor de la Alba Iulia și atunci minoritarii din România vor trăi mulțumiți și fericiți"[251].

"Igazság", din Sfântul Gheorghe, aprecia la 27 septembrie 1936 că ultimele evenimente au relevat politica infamă dusă de conducătorii minorității maghiare din statele succesorale "...care au legănat mereu pe frații unguri în aiureala revizionismului. Domnii din Partidul Maghiar, care întotdeauna au executat orbeşte poruncile din Budapesta, au depus toată străduința ca să împiedice formarea unei atmosfere liniştite, înțelegătoare şi armonioase şi au ameţit bietele mase de maghiari, credule şi de bună credință, cu narcoticul revizionismului. Ei au avut în vedere numai interesul lor meschin, personal şi nu i-a interesat că, proiectând visul revizionist, sapă mormântul maselor maghiare risipite pe teritoriul a trei țări"[252]. La 22 noiembrie 1936, acelaşi ziar afirma că orice încercare de revizuire pregătea în fapt războiul, deoarece Mica Înțelegere va lupta pentru frontiere. Agenți unguri încercau să-i seducă pe secui cu lozinci revizioniste. Era necesar "...să se pună capăt acestui joc infam şi secuii să fie convinşi față de această publicitate că ideea revizionistă este numai povestea unor agenți de la Budapesta şi dorința irealizabilă a unor magnați. Orice încercare de agitație este zadarnică. Secuii văd clar şi nu pot fi prostiți. Noi nu avem nevoie de agenți revizionişti. Nu ne trebuiesc apostoli, saltimbanci, executanți ai ordinelor de la Budapesta. Nu ne trebuie revizuirea"[253]. Şi la Satu Mare apărea un ziar "Igazsag" care la 25 decembrie 1937 constata că valurile răscolite de discursul de la Milano al lui Mussolini s-au mai potolit şi nici nu ar fi putut fi luate în serios, deoarece trădau dezorientare. Sub pretextul de a face dreptate, pornind de la date nereale, Ducele lupta pentru nedreptate. A căzut astfel în cursa întinsă de apostolii revizionismului maghiar care l-au înşelat cu date statistice false. "Ungurii din România nu vor să audă de aventuri revizioniste şi protestează categoric ca cineva să vorbească în numele lor, chiar dacă acela se cheamă Mussolini"[254].

O poziție constant antirevizionistă a avut însă marea majoritate a presei celorlalte minorități naționale din România[255]. În acest fel, încă un segment important venea să întărească frontul antirevizionist al românilor. Câteva exemplare vor releva tonul presei minoritare. "Czernowitzer Deutche Zeitung" din Cernăuți se ocupa în ediția din

1 decembrie 1934 şi de chestiunea propagandei antirevizioniste. În ziar se aprecia că valoarea propagandei nu trebuia subestimată deoarece a relevat argumente pentru lămurirea misterelor. Ungurii au făcut ani de-a rândul o asemenea propagandă contra Trianonului şi "...trebuie să recunoaştem că reclama, stridentă pentru regatul lui Arpad, nu a rămas fără efect favorabil". Replica a fost propaganda antirevizionistă dusă de români pe tema unor realităţi şi drepturi istorice şi mai ales a dreptului la autodeterminare. "Drepturile istorice şi naţionale ale poporului român asupra Transilvaniei sunt un argument mult mai puternic pentru unirea definitivă cu patria mumă ca toate tratatele. Căci tratatele au numai atâta timp putere cât asupra lor veghează un pumn puternic"[256]. "Czernowitzer Tageblat" din 7 octombrie 1936 se referea la manifestaţia antirevizionistă de la Satu Mare din ziua precedentă. Evenimentul era apreciat ca important şi pentru că oraşul era în preajma frontierei, dar mai ales prin participarea a circa 1.000 cehoslovaci. "Cuvintele lui Iuliu Maniu, marele campion naţional pentru orientarea politicii externe spre Franţa şi Cehoslovacia, respingerea de către Mihalache a punctului de vedere al germanofilului Goga au fost impresionante. Demonstraţia de la Satu Mare este un eveniment important. Este mai mult decât o enunţare politică, de partid. Este o manifestare pentru libertate şi democraţie"[257].

Ziarul de limbă rusă "Bessarabskoe Slovo" scria la 11 octombrie 1936 că manifestaţia antirevizionistă de la Satu Mare organizată de P.N.Ţ. a relevat hotărârea românilor de a se opune revizionismului şi de a apăra intangibilitatea frontierelor[258]. Discursul lui Mussolini din 1 noiembrie 1936 a fost amplu comentat şi de presa minoritară. "Czernowitzer Allgemeine Zeitung" din 4 noiembrie sublinia că discursul era o expresie a nemulţumirii Italiei faţă de tratatele de pace. "La Milano bomba a explodat. Ducele a spus clar că se identifica cu străduinţele revizioniste ale Ungariei care de la început a suflat în goarna revizionismului. Dreptate pentru Ungaria înseamnă o ameninţare a României, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei. Nici într-un stat care şi-a realizat visul naţional cu sânge şi lipsuri nu se vor găsi oameni care să vizeze o împăcare generală în Europa şi care n-ar şti unde este

locul lor spre a-şi apăra frontierele"[259]. "Nasa Rec", ce apărea la Bucureşti, considera la 6 noiembrie că în spatele declarației Ducelui se simțea mâna puternică a Germaniei. Revizionismul vădea trecerea de la forme teoretice la practică deşi era clar că restabilirea vechii Ungarii ducea la război"[260].

"Czernowitzer Deutche Tagespost" scria la 8 noiembrie 1936 că drepturile depline ale României asupra Transilvaniei nu puteau fi zdruncinate. "În chestiunea aceasta suntem cu totul de partea României, care ne acordă în țară dreptul de ospitalitate"[261]. "Curierul Israelit" considera, la 8 noiembrie, că bomba de la Milano nu putea rămâne fără urmări la Bucureşti şi, mai ales, fără revizuiri ale conştiinței[262]. "Ceas", din Cernăuți (ucrainian), din 10 noiembrie, "Czernowitzer Tageblat" (8 noiembrie), "Bessarabskoe Slovo" (10 noiembrie) sau "Freiheit" (Cernăuți, 14 noiembrie) au comentat evenimentul în lungi articole. În ediția din 28 noiembrie 1936 "Czernowitzer Tageblat" sublinia că opinia publică din România era clar unită în chestiunea revizionismului, ca urmare a sesizării pericolului grav ce-l implica[263]. "Bukarester Post" se referea, la 29 noiembrie 1936, la declarația lui A. Rosenberg de nesprijinire a revizionismului maghiar. "Articolul lui Rosenberg, se sublinia în ziar, ne-a adus nouă germanilor din România bucurie pentru că trezeşte în noi speranța că va contribui să înlăture neîncrederea cu care am avut greu de luptat din ianuarie 1933 încoace. Suportul germanilor din România pentru nazism nu are nimic cu revizionismul. Mai ales că germanii din Banat şi-au regăsit naționalitatea abia după unirea cu România"[264].

Aniversarea cu fast a unirii, la 1 decembrie 1936, era interpretată de "Nasa Rec" ca un răspuns la cei care nu priveau cu ochi buni *status-quo*-ul european şi doreau revizuirea. Serbările comune cu delegații Micii Înțelegeri relevau hotărârea de a apăra hotarele țării[265]. "Ostjüdische Zeitung", din Cernăuți, scria la 29 noiembrie 1936 că "...lumea politică din afară trebuie să afle că toată suflarea românească, fără deosebire de naționalitate sau religie, este pentru România întregită"[266]. "Unser Zeit", din Chişinău, sublinia la 3 decembrie caracterul antirevizionist al manifestărilor din 1 decembrie[267]. În fine,

"Deutsche Tagespost", din Cernăuţi, considera, în ediţia din 24 martie 1937, că revizionismul maghiar era un factor de destabilizare în bazinul dunărean. Tactica revizioniştilor era în continuă schimbare. Dacă iniţial s-a urmărit direct reconstituirea integrală a Ungariei Mari, în momentul respectiv se încerca dezbinarea Micii Înţelegeri, în primul rând prin apropierea maghiaro-iugoslavă[268].

* * *

Opinia publică din România a fost, aşadar, pe larg informată asupra esenţei propagandei revizioniste. Prin lucrări sau articole din presă au fost relevate metodele de lucru dar şi lipsa de temeinicie a doctrinei revizioniste. Mai ales sub egida Ligii antirevizioniste române au fost organizate multiple acţiuni care au pus în evidenţă frontul comun al românilor, de toate convingerile politice, împotriva pericolului revizuirii graniţelor. O bună parte din grupurile minoritare au sprijinit atitudinea populaţiei majoritare. Realizând direct pericolul revizionismului, dar aflate şi sub presiunea opiniei publice interne, autorităţile româneşti au iniţiat acţiunea de propagandă antirevizionistă.

Note capitolul II

[1] A. Gociman, *op.cit.*, p. 8–9; procesul emancipării naţionale româneşti a fost reliefat de Nicolae Iorga, în multe lucrări, ca şi de I. Lupaş, *Istoria românilor*, ed. 2, Bucureşti, 1938, 408 p.; G.I. Brătianu, *Originile şi formarea unităţii româneşti*, Bucureşti, 1943, 353 p. ş.a.
[2] A. Gociman, *op.cit.*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p. 8.
[4] *Ibidem*, p. 15–16.
[5] *Ibidem*, p. 125–127.
[6] *Ibidem*, p. 128–132.
[7] *Ibidem*, p. 132–133.
[8] *Ibidem*, p. 133–134.
[9] *Ibidem*, p. 135–136.
[10] *Ibidem*, p. 137–141.
[11] *Ibidem*, p. 194–197.
[12] *Ibidem*, p. 198–210.

[13] *Ibidem*, p. 347–355.
[14] *Ibidem*, p. 362–367.
[15] *Ibidem*, p. 368–371.
[16] *Ibidem*, p. 372–379.
[17] *Ibidem*, p. 380–383.
[18] *Ibidem*, p. 331–336.
[19] *Ibidem*, p. 337.
[20] Se pot cita: George Sofronie, *Tratatul de la Trianon și acțiunea revizionistă*, Scrisul Românesc, Oradea, 1933, 32 p.; *Idem*, *Statul național și revizionism sub regimul Societății Națiunilor*, Cluj, 1935, 16 p; *Idem*, *The Principle of Nationalism and the Treaties of Peace of 1919/1920*, Universul, Bucarest, 1937, 279 p.; *Idem*, *Contribuții la teoria și practica frontierei*, Sibiu, 1941, 79 p.; *Idem*, *Frontiere et nation en droit international*, Sibiu, 1944, 114 p.
[21] *Idem*, *Principiul naționalităților...*, p. 209–218; vezi și C. Cutcudache, *Revizuirea tratatelor sub regimul Societății Națiunilor*, București, 1929, 60 p.
[22] G. Sofronie, *Principiul naționalităților...*, p. 221–229.
[23] *Ibidem*, p. 230–231.
[24] *Ibidem*, p. 235–242.
[25] *Ibidem*, p. 243–250.
[26] *Idem*, *En marge de l'intervieu du president A. Millerand acordée au journal „Az Est" de Budapest* în „Revue de Transylvanie", I, 1934, no. 3, p. 502–505.
[27] *Idem*, *Principiul naționalităților...*, p. 252.
[28] Dem. Passalega, *Revizuirea tratatelor. Studiu juridic asupra forței obligatorii a tratatelor internaționale*, Ramuri, Craiova, 1934, p.4–5.
[29] *Ibidem*, p. 102–197.
[30] *Ibidem*, p. 112–116.
[31] C. I. Codarcea, *Front antirevizionist...*, p. 3–4.
[32] *Ibidem*, p. 5–6.
[33] *Ibidem*, p. 7–80; completată cu alte câteva capitole lucrarea apare în limba franceză sub titlul: *Le litige roumano–hongrois*, Bucarest, 1937, 188 p.; se poate vedea și P. Nemoianu, *În calea revizionismului maghiar*, Curierul Judiciar, București, 1939, 55 p.
[34] Dr. Sabin Mănuilă, *România și revizionismul. Considerații etnografice și demografice*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", XII, 1934, nr. 1–2,p. 55–66.
[35] *Ibidem*, p. 74–75.
[36] *Ibidem*, p. 80–81.
[37] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa internă, dosar 186, f.3, Direcția presei și informațiilor, Referat, 17 aprilie 1930, C. Rîuleț.
[38] *Ibidem*, propagandă, dosar 582, f. 35–381, acte privind componența și activitatea echipei.

[39] *Ibidem*, dosar 1101, f. 62–65, Ministerul Apărării Naționale, 28 aprilie 1933, nr. 1244, indescifrabil, către M.A.S.
[40] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 115, f. 1–30, Comandamentul U.M. Măerişte, 19 august 1940, Memoriu, general Vestijanu.
[41] Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinară 1927–1928, ședințete din octombrie–noiembrie 1927, în „Monitorul Oficial", III, nr. 7–16/1927; *Ibidem*, şedinţele din martie 1928, în „Monitorul Oficial", III, nr. 63–70/1928; *Ibidem*, sesiunea ordinară 1936/1937, şedinţele din februarie–martie 1937, în „Monitorul Oficial", III, nr. 30–45/1937.
[42] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 3, f. 125–127, Senatul, 12 martie 1928, nr. 498, indescifrabil către M.A.S.
[43] *România şi revizuirea tratatelor.* Discursurile dlor Iuliu Maniu şi C.I.C. Brătianu în şedinţa Adunării Deputaţilor din 4 aprilie 1934. Răspunsul dlui N. Titulescu, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934, p. 5–8.
[44] *Ibidem*, p. 11–12.
[45] *Ibidem*, p. 31–35.
[46] *Ibidem*, p. 39–44.
[47] *Ibidem*, p. 50–77; pentru opinia ministrului de externe vezi şi N. Titulescu, *Discursuri*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 294–296; 301–316 şi 569–594.
[48] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 60, f. 1–2, Revista presei internaţionale, 16 aprilie 1934.
[49] *Ibidem*, f. 3–6.
[50] *Ibidem*, f. 7.
[51] *Ibidem*, f. 8–20.
[52] *Ibidem*, f. 21–35.
[53] Nicolae Dascălu, *Evoluţia statistică a presei în România interbelică*, în „Revista de istorie",1981, nr. 7, p. 1257.
[54] „Universul", XLV, 1927, 17 august, p. 5.
[55] Idem, 1927, 20 septembrie, p. 1, *Cauza României la Geneva.*
[56] „Dimineaţa", 1927, 20 septembrie, p. 1, *Hotărârea de la Geneva.*
[57] „Lupta", 1927, 21 septembrie, p. 1.
[58] „Universul", 1928, 6 ianuarie, p.1, *Activitatea lordului Rothermere.*
[59] *Idem*, 1929, 14 septembrie, p. 1.
[60] „Dreptatea", 1929, 14 septembrie, p. 3.
[61] „Lupta", 1929, 13 septembrie, p. 6.
[62] „Viitorul", 1929, 14 septembrie, p. 1.
[63] „Ordinea", 1929, 14 septembrie, p. 8.
[64] „Independence Roumaine", 15 septembrie, 1929, p. 1.
[65] „Nation Roumaine", 14 septembrie, 1929, p. 6.
[66] „Universul", 1929, 20 septembrie, p. 1.
[67] *Idem*, 1933, 3 decembrie, p. 1, *Conferinţa contelui Bethlen.*

[68] *Idem*, 1933, 18 decembrie, p.1, *Răspuns contelui Bethlen*.
[69] *Idem*, 1933, 7 decembrie, p. 11, *Acțiunea antirevizionistă în Cehoslovacia și Jugoslavia*.
[70] *Idem*, 1933, 9 decembrie, p.11, *Conferințe antirevizioniste ale lui Benes*.
[71] „Universul", 1933, 10 decembrie, p.1, *Dl Seton Watson despre propaganda revizionistă*.
[72] *Idem*, 1933, 17 decembrie, p. 1–2, *Răspunsul dlui Seton Watson contelui Bethlen*.
[73] *Idem*, 1933, 13 decembrie, p. 1, *Revizuirea tratatelor înseamnă război spune N. Titulescu*.
[74] *Ibidem*, p. 11, *Marea manifestație antirevizionistă de la Kosice*.
[75] *Idem*, 1933, 16 decembrie, p. 7, *Intangibilitatea tratatelor*.
[76] *Idem*, 1933, 18 decembrie, p. 15.
[77] *Idem*, 1933, 20 decembrie, p. 11, *Cruciada antirevizionistă a Micii Înțelegeri*.
[78] *Ibidem*, p. 1, *Campania revizionistă din Anglia*.
[79] *Idem*, 1933, 25 decembrie, p. 31, *Revizionismul în discuția Camerei Comunelor*.
[80] *Idem*, 1936, 10 decembrie, p. 3, *Problema revizionismului maghiar*.
[81] *Idem*, 1937, 14 ianuarie, p. 1, *Cine face jocul revizioniștilor unguri*, de R. Șeișanu.
[82] *Idem*, 1937, 19 februarie, p. 1–2, *Francofilia maghiară sau sfârșitul unei legende*, de J. Ancel.
[83] *Idem*, 1937, 27 martie, p. 1, *D. Emmanuel de Martonne vorbește „Universului", Furia propagandei maghiare*.
[84] *Ibidem*, p. 2, *Recruți francezi ai revizionismului maghiar*, de P. Șeicaru.
[85] *Idem*, 1937, 31 martie, p. 2, *Propaganda promaghiară în Franța*, de R. Șeișanu.
[86] *Idem*, 1937, 4 aprilie, p. 7–8, *O pagină de istorie românească România în marele război*, de S. Rosenthal.
[87] *Idem*, 1937, 15 aprilie, p. 1–2, *Noua propagandă maghiară în Occident*, de Seișaru.
[88] „Neamul Românesc", 1935, 20 martie, p. 1, *Cum protejează Ungaria minorităților ei*.
[89] *Idem*, 1936, 29 martie, p. 1, *Ce reclamă Ungaria?* de N. Iorga.
[90] *Idem*, 1936, 24 octombrie, p. 1, *Revizionismul englez*, de N. Iorga.
[91] *Idem*, 1936, 1 noiembrie, p. 1, *Francofilie maghiară sau sfârșitul unei legende*, de J. Ancel.
[92] *Idem*, 1936, 4 noiembrie, p. 1, *Dreptate Ungariei*, de N. Iorga.
[93] *Idem*, 1936, 13 decembrie, p. 1, 2, 3, *Cum apărăm Ardealul?* De N. Iorga.
[94] *Idem*, 1938, 4 august, p. 4, *Istorici unguri și istorici români*, de N. Iorga.
[95] *Idem*, 1938, 6 august, p. 1, *Cuceririle vitalității poporului român*, de N. Iorga.
[96] *Idem*, 1939, 28 noiembrie, p. 1, *Istoria răspunde pretențiilor*, de N. Iorga.
[97] N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, vol. II, București, 1940, p. 54–59; în anii 1933–1935 Iorga a mai avut 5 cuvântări la radio pe aceeași temă.
[98] Arhivele Naționale, fond M.N.P., presa externă, dosar 763, f. 145–146, Legația României, Budapesta, 23 martie 1937, nr. 113, Baltă.

[99] N. Iorga, *Contra duşmăniei dintre naţii. Românii şi ungurii,* Bucureşti, 1932, 31 p.; *Idem, Réponse aux conferencés données a Cambridge par le comte Bethlen sur la revision du Traité de Trianon,* Bucarest, 1933, 11 p.; *Idem, Second reponse au comte Bethlen,* Bucarest, 1933,10 p., etc.
[100] Cf. Arhivele Naţionale, fond M.N.P., presa internă, dosar 345, f. 15–25, copie articol.
[101] „Gazeta antirevizionistă", 1934, 9 septembrie, p. 1.
[102] *Ibidem,* p. 2–8.
[103] *Idem,*1934, 16 septembrie, p. 1–8.
[104] *Idem,* 1934, 31 decembrie, p. 5–8.
[105] Arhivele Naţionale, fond M.N.P., presa externă, dosar 19, f. 113–114, Bucureşti, 16 ianuarie 1933, V. Spătar.
[106] „Voinţa", 1921, 4 iunie, p. 1–2, *Lipsa propagandei româneşti în străinătate.*
[107] „Lupta", 1927, 18 august, p. 1, *Tratatele de pace sunt intangibile.*
[108] „Adevărul", 1929, 14 septembrie, p. 1, *Ofensiva maghiarilor s-a intensificat,* de Liviu P. Nasta.
[109] *Idem,* 1929, 22 septembrie, p.1, *Modificarea tratatelor se discută la Geneva,* de Liviu P. Nasta.
[110] Arhivele Naţionale, microfilme, Italia, rola 102, c. 248–249, Legazione d'Italia,Bucarest, 9 November 1929, no. 2890, Pretiosi.
[111] *Ibidem,* c. 208–209, Legazione d'Italia, Bucarest, 15 November 1929, no. 2931, Preziosi.
[112] „Curentul", 1935, 17 mai–5 iunie.
[113] „Gazeta de Vest", 1935, 22 iunie, p. 12, *Naţionalism şi revizionism.*
[114] *Idem,* 1935, 2 iulie, p. 1, *Falimentul propagandei revizioniste maghiare.*
[115] „Ordinea", 1935, 6 noiembrie, p. 1–2, *Revizionismul maghiar în plină ofensivă..*
[116] „Oituzul", 1935, 26 noiembrie, p.1, *Insuccesele Ungariei în Anglia.*
[117] *Idem,* 1936, 5 iulie, p. 1, *Organizaţiile rotariene englezeşti sprijinesc acţiunea revizionistă ungurească?*
[118] „Vestul", 1936, 5 noiembrie, p.1, *Declaraţia dlui Mussolini.*
[119] „România Nouă",1936, 6 noiembrie, p. 1 *Dreptatea dlui Mussolini.*
[120] „Patria",1936, 6 noiembrie, p. 1, *Discursul Ducelui.*
[121] *Idem,* 1936, 7 noiembrie, p. 1.
[122] „Naţiunea Română", 1936, 7 noiembrie, p. 1.
[123] „România Nouă", 1936, 7 noiembrie, p. 1, *Vitejia maghiară.*
[124] „Acţiunea", 1936, 7 noiembrie, p. 1–2.
[125] „Vestul", 1936, 7 noiembrie, p.1.
[126] „Viaţa Basarabiei", 1936, 7 noiembrie, p. 2.
[127] „Gazeta Transilvaniei", 1936, 8 noiembrie, p. 1, *Bomba de la Milano.*
[128] „Înfrăţirea", 1936, 8 noiembrie, p.1.
[129] „Lumea",1936, 11 noiembrie, p. 1.

[130] „Drum Nou", 1936, 8 noiembrie, p. 1.
[131] Revista Presei, nr.40, din 17 noiembrie 1936, p. 2–26.
[132] *Ibidem*, nr. 43, din 8 decembrie 1936, p. 1–3.
[133] *Ibidem*, p. 4–8.
[134] „Alba Iulia",1936, 25 decembrie, p. 1, *Despre revizionismul maghiar.*
[135] „Națiunea Română", 1937, 3 martie, p. 3.
[136] „Curentul", 1937, 8 aprilie, p. 11, *Propaganda revizionistă maghiară din Anglia*, de G. Seinescu.
[137] „Ofensiva", 1937, 31 mai, p. 1. *Vise spulberate.*
[138] „Curentul", 1937,13 iunie, p. 1, *Se creează o catedră de limba maghiară la Universitatea din Londra.*
[139] „Curentul", 1938, 22 noiembrie, p. 6, *Hotarele României nu pot fi obiectul unor modificări.*
[140] „România", 1938, 4 august, p. 3, *O carte revizionistă provocatoare a unui profesor ungur.*
[141] *Idem*, 1939, 16 aprilie, p. 13, *România și Ungaria.*
[142] Arhivele Naționale, microfilme SUA, rola 661,c. 82–83.
[143] *Idem*, fond M.P.N., informații, dosar 268, f. 17. Propaganda revizionistă maghiară de la 15 noiembrie la 15 ianuarie 1931, M. Blenche.
[144] „Universul", 1933, 5 decembrie, p. 3, *Acțiunea antirevizionistă.*
[145] *Idem*, 1933, 7 decembrie, p. 7; *Idem*, 1933, 8 decembrie, p. 6.
[146] *Idem*, 1933, 12 decembrie, p. 1, *Constituirea Ligii Antirevizioniste române.*
[147] *Idem*, 1933, 16 decembrie, p.7.
[148] *Idem*, 1933, 22 decembrie, p. 5, *Scopurile Ligii antirevizioniste române.*
[149] *Liga Antirevizionistă Română. Actul constitutiv și Statutele*, București, 1934, 20 p. În privința fondurilor Ligii au circulat zvonuri în epocă, cultivate de inamicii lui Stelian Popescu. Luând drept bune aceste atacuri lipsite de bază, V. Arachelian denigrează activitatea depusă în articolul *„Antirevizionismul" din Brezoianu, fratele revizionismului hortyst*, în „Almanahul Flacăra", 1982, p. 106–108.
[150] „Calendarul Ligii Antirevizioniste Române", 1937, p. 54, *Ce este L.A.R.*, de M. Bădescu; vezi și *Cine conduce L.A.R.*, în „Calendarul L.A.R.", 1935, p. 42–44.
[151] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 1201, f. 9, L.A.R., București, 22 martie 1934, nr. 326, Stelian Popescu către M.A.S.
[152] *Ibidem*, f. 10, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 31 martie, 1934, nr. 2869, Filotti.
[153] *Ibidem*, f. 11, București, 5 iunie 1934, Filotti.
[154] „Gazeta Antirevizionistă", 1935, 6 iunie, p. 3–5, *Adunarea generală a Ligii antirevizioniste.*
[155] *Idem*, 1935, 26 mai, p. 9, *Un an de luptă antirevizionistă.*
[156] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 167, f. 204–211, Legația României, Budapesta, 1 decembrie 1932, nr. 91, Baltă.

[157] *Ibidem,* f. 212–238, Legația României, Budapesta, 23 decembrie 1932, nr. 107, Baltă.
[158] *Ibidem,* informații, dosar 268, f. 427–428, Propaganda revizionistă maghiară de la 15 aprilie la 15 iulie 1933, M. Blenche.
[159] Național Archives of the U.S.A., microcopy T–586, roll 24, c. 20081–20082, Legazione d'Italia, Bucarest, 31.V.1933, nr. 456, U. Sola.
[160] *Ibidem,* c. 20083.
[161] „Gazeta Antirevizionistă", 1934, 11 noiembrie, p. 1, *Marile demonstrații antirevizioniste de la Marghita și Sătmar.*
[162] *Idem,* 1934, 2 decembrie, p.7, *Marile demonstrații de la 1–2 decembrie.*
[163] *Idem,* 1934, 9 decembrie, p. 5–6, *Marile demonstrații din ziua Unirii.*
[164] *Idem,* 1934, 25 decembrie, p. 3, *Demonstrații antirevizioniste.*
[165] *Idem,* 1935, 16 iunie, p. 5, *Marea manifestație antirevizionită de la Lugoj.*
[166] *Idem,* 1935, 8 septembrie, p. 4, *Marea demonstrație antirevizionistă din Petroşani.*
[167] Arhivele Naționale, microfilme S.U.A., rola 661, c. 362–363, U.S. Legation, Bucharest, Octomber 5, 1936, nr. 159, Harrison.
[168] „Gazeta Antirevizionistă", 1935, 8 decembrie, p. 3–5, *Măreața prăznuire a zilei Unirii.*
[169] „Calendarul Ligii Antirevizioniste Române", 1936, 160 p.; *Ibidem,* 1937, 208 p.
[170] *Ibidem,* 1935, p. 32–128.
[171] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 1201, f. 12–22, Consulatul general al României, Istanbul, 2 mai 1935, nr. 965, indescifrabil.
[172] *Ibidem,* presa internă, dosar 163, f. 94, Subsecretariatul de stat al presei·şi informațiilor, 26 februarie 1932, nr. 1419, Filotti.
[173] *Ibidem,* informații, dosar 111, f. 188–189, Societatea Română de Radiodifuziune, 2 august 1939, nr. 523, indescifrabil.
[174] *Ibidem,* studii şi documentare, dosar 97, f. 20, Ministerul Propagandei Naționale, Memoriu, 20 ianuarie 1940, V. Ionescu.
[175] *Idem,* fond M.I.C., dosar 13/1922, f. 8–9, Comandamentul corpului de jandarmi, nr. 3581/1922, gen. Ştefănescu.
[176] *Ibidem,* dosar 1/1922, f. 15–209, corespondența între instituțiile şi asociațiile menționate, aprilie-iulie 1922.
[177] *Ibidem,* dosar 2/1922, f. 44–45, Direcția poliției şi siguranței generale, 16 martie 19–22, nr. 17886, Voinescu.
[178] *Ibidem,* f. 59–133, corespondența cu camerele de comerț şi industrie menționate.
[179] *Ibidem,* f. 134–136, schimbul de scrisori M.I.C. cu redacția ziarului.
[180] *Ibidem.,* presa externă, dosar 16, f. 1, Direcțiunea poliției şi siguranței generale, Circa VI, Cluj, 7 martie 1927, nr. 5373, indescifrabil.
[181] *Ibidem,* f. 7–10.
[182] *Ibidem,* f. 40–41.

[183] *Ibidem*, f. 58, Inspectoratul regional de poliție Timișoara, nr. 15430/1934, indescifrabil.
[184] *Ibidem*, f. 61, Direcția generală a presei și informațiilor, 7 noiembrie 1934, nr. 7497, Dragu.
[185] *Ibidem*, f. 62–95, corespondența între instituțiile de stat pe această temă.
[186] *Ibidem*, presa internă, dosar 186, f. 9–10, Direcția generală a presei și propagandei, Referat, 13 noiembrie 1937, nesemnat.
[187] *Ibidem*, presa externă, dosar 63, f. 38–40, Direcția presei și informațiilor, Referat, 15 noiembrie1927, nesemnat.
[188] *Ibidem*, dosar 90, f. 1–2, Direcțiunea poliției și siguranței generale, 9 iulie 1927, nr. 39836, Cristescu.
[189] Arhivele Naționale, fond MPN, presa externă, dosar 63, f. 15–19, Direcția presei și informațiilor, 11 septembrie 1933, nr. 7896, Filotti.
[190] *Ibidem*, presa internă, dosar 14, f. 34, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor,16 iulie 1934, Referat, Dumitrescu.
[191] *Ibidem*, presa externă, dosar 52, f. 1–6, corespondența între redacție și autorități.
[192] *Ibidem*, dosar 55, f. 1–2, Legația României, Budapesta, 26 iulie 1927, nr. 3781, Paraschivescu.
[193] *Ibidem*, f. 3, Direcția presei și informațiilor, 18 august 1927, Referat, indescifrabil.
[194] *Ibidem*, f. 4–108, diverse referate și corespondența Direcției presei cu poliția pe această temă.
[195] *Ibidem*., presa externă, dosar 41, f. 1–5.
[196] *Ibidem*, dosar 114, f. 1–2, Direcția presei și informațiilor 19 decembrie 1927, nr. 7170, indescifrabil.
[197] *Ibidem*, dosar 157, f. 1–3.
[198] *Ibidem*, f. 4–6.
[199] *Ibidem*, dosar 135, f. 1–2.
[200] *Ibidem*, dosar 181, f. 1–10.
[201] *Ibidem*, dosar 180, f. 1–2.
[202] *Ibidem*, dosar 182, f. 1–2.
[203] *Ibidem*, f. 3–4.
[204] *Ibidem*, dosar 63, f. 7–8. Ministerul de Interne, 20 august 1927, nr. 3131, indescifrabil.
[205] *Ibidem*, f. 15–20, Direcția presei și propagandei, 24 octombrie 1927,Tablou de ziarele și broșurile prohibite la intrarea și răspândirea în țară.
[206] *Ibidem*, f. 22–35.
[207] *Ibidem*, f. 44–76, Direcția presei și informațiilor, Lista publicațiilor periodice din străinătate oprite de a intra în țară, 14 iulie 1928, fără semnătură.
[208] *Ibidem*, f. 124–125, Direcția presei și informațiilor, 1 noiembrie 1928, Tabloul publicațiilor din Ungaria autorizate la introducerea și răspândirea în România.

[209] *Ibidem*, f. 127–131, Tabloul ziarelor maghiare pe care le primeşte Ministerul de Externe.
[210] *Ibidem*, dosar 65, f. 1–11, corespondenţa cu legaţiile române din Varşovia, Budapesta, Praga şi Belgrad, noiembrie 1927-ianuarie 1928.
[211] *Ibidem*, dosar 86, f. 9, Direcţia generală a presei şi propagandei, 10 noiembrie 1927, nr.665, indescifrabil.
[212] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 86, f. 32, Direcţia generală a presei şi propagandei, 15 martie 1927, nr. 1128, C. Rîuleţ.
[213] *Ibidem*, f. 78–123, corespondenţa Direcţiei presei cu legaţia din Budapesta pentru aprobare.
[214] *Ibidem*, dosar 107, f. 31, Legaţia României, Budapesta, 12 ianuarie 1928, nr. 6359, Stîrcea.
[215] *Ibidem*, f. 245, Direcţia generală a presei şi informaţiilor 16 ianuarie 1928, nr. 75898, Olănescu.
[216] *Ibidem*, f.246, referat, 14 ianuarie 1928, E. Demeter.
[217] *Ibidem*, f. 41–46; 107–124.
[218] *Ibidem*, f. 47–102; 127–165.
[219] *Ibidem*, f. 74, Direcţia Siguranţei Generale, 29 februarie 1928, nr. 15034, Voinescu.
[220] *Ibidem*, f. 108, Legaţia României, Budapesta, 10 martie 1928, nr.1106, indescifrabil.
[221] *Ibidem*, f. 116, Legaţia României, Budapesta, 27 martie 1928, nr. 1310, indescifrabil.
[222] *Ibidem*, f. 154, Direcţia Poliţiei şi Siguranţei, 22 mai 1928, nr. 33111, Voinescu.
[223] *Ibidem*, f. 179, Direcţia Poliţiei şi Siguranţei, 13 iunie 1928, nr. 38180, Voinescu.
[224] *Ibidem*, f. 272, Direcţia Poliţiei şi Siguranţei, 23 august 1928, nr. 53368, Voinescu.
[225] *Ibidem*, informaţii, dosar 769, f. 1, Direcţia presei şi informaţiilor, 20 februarie 1938, Tablou de cărţile maghiare, fără semnătură.
[226] *Ibidem*, presa externă, dosar 65, f. 13–14, Legaţia României, Budapesta, 19 octombrie 1928,nr. 5035, indescifrabil.
[227] Nicolae Dascălu, *Le régime de la presse en Roumanie pendant la période de l'entre–deux guerres*, în „Revue Roumaine d'Histoire" 1980, nod. 2–3,p. 389–413.
[228] Arhivele Naţionale, fond M.P.N, presa externă, dosar 20, f. 1–20, acte privind solicitarea; pentru alte cazuri vezi: *Ibidem*, presa internă, dosarele 136, 137, 155, 196, 284, 406 ş.a.
[229] *Ibidem*, propagandă, dosar 1101, f. 108–111, Ministerul Apărării Naţionale, Marele Stat Major, Secţia 2, 2 mai 1933, nr. 1244, Starea de spirit a populaţiei din Ardeal în legătură cu propaganda revizionistă.
[230] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 104, Direcţia generală a poliţiei, 7 martie 1934, nr. 182748, Negulescu.
[231] „Vestul", 1937, 18 mai, p. 1, *Conferinţa dlui Ferenczy.*
[232] *Ibidem*, p. 2.

[233] „România”, 1939, 2 august, p. 2, *Să se termine cu calomniile. Un răspuns maghiar adresat Radio – Budapestei de G. Ferenczy.*
[234] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 1168, f. 54, Memoriu, București, nedatat, S. Fenyés către M.A.S.
[235] *Ibidem,* f. 57, S. Fényés, București, 16 noiembrie 1933 către M.A.S.
[236] *Ibidem,* f. 95, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 15 martie 1934, nr.95, Filotti; *Ibidem,* f. 63–94, câteva numere din revistă.
[237] *Ibidem,* f. 52, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, Referat, 16 iunie 1934, C.I. Codarcea.
[238] *Ibidem,* f. 118, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 26 mai 1939, nr. 1719, Bădăuță.
[239] S. Fényés, Ungaria revizionistă, București, 1934; p. 7–8.
[240] *Metamorphosis Transylvaniae, 1918–1936,* Cluj, 1937, 203 p.; vezi și recenzia lui I. Moga în „Revue de Transylvanie“, 1938, nos. 1–2, p. 156–161.
[241] *Les allemands de Roumanie et le réviosionnisme Hongrois* în „Revue de Transylvanie”, 1934, no.2, p. 227–228.
[242] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 638, f. 1–3, Direcția presei și informațiilor, 12 iunie 1935,nr. 2815, Blenche.
[243] Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond Marele Stat Major, Secția 2 informații, dosar 809, f. 2–103, Iridenta maghiară, aprilie 1938, fără semnătură.
[244] *Ibidem,* dosar 887, f. 1–17, Buletin informativ. Despre acțiunea iridentei maghiare, iunie 1939, fără semnătură.
[245] *Ibidem,* dosar 892, f. 1–19, Acțiunea iridentei maghiare din România, august 1939, fără semnătură.
[246] A. Gociman, *op. cit.,* p. 356.
[247] *Ibidem,* p. 357.
[248] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa internă dosar 285, f. 1–9, Ministerul Justiției, Oficiul Statisticei Judiciare, 22 septembrie 1934, nr. 97615, indescifrabil.
[249] *Idem,* microfilme, Italia, rola 102, c. 384–386, Consolato d'Italia, Cluj, 12 Agosto 1929, no. 892, indescifrabil.
[250] „Uj Kelet”,1934, 6 November.
[251] Cf. Revista presei, nr. 257, din 2 decembrie 1934, p. 1–2.
[252] *Ibidem,* nr. 204, din 1 octombrie 1936, p. 8.
[253] *Ibidem,* nr. 249, din 28 noiembrie 1936, p. 10–11.
[254] *Ibidem,* nr. 290, din 30 decembrie 1937, p. 2–3.
[255] N. Dascălu, *La presse des minorites nationales dans la Roumanie d'entre les deux–querres,* în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1981, no. 1, p. 111–130.
[255] „Revista Presei”, nr. 258 din 3 decembrie 1934, p. 6–7.
[256] *Ibidem,* nr. 211 din 7 octombrie 1936,p. 3.
[257] *Ibidem,* nr. 216 din 12 octombrie 1936, p. 5.
[258] *Ibidem,* nr. 230 din 5 noiembrie 1936, p. 3–4.

[260] *Ibidem*, nr.232, din 6 noiembrie 1936, p. 9.
[261] *Ibidem*, nr. 235, din 9 noiembrie 1936, p. 6.
[262] *Ibidem*, p. 8.
[263] *Ibidem*, nr.249 din 28 noiembrie 1936, p. 14.
[264] *Ibidem*, nr. 250, din 29 noiembrie 1936, p. 6.
[265] *Ibidem*, nr. 258, din 3 decembrie 1936, p. 2.
[266] *Ibidem*, nr. 251 din 30 noiembrie 1936, p. 8–9.
[267] *Ibidem*, nr. 259, din 4 decembrie 1936, p. 3.
[268] *Ibidem*, nr. 82, din 24 martie 1937, p. 11–12.

Capitolul III

Propaganda antirevizionistă a României

Necesitatea propagandei antirevizioniste a fost remarcată şi subliniată de diverşi observatori, diplomatici mai ales. De altfel, s-a cerut un amplu program de extindere a cunoaşterii ţării în exterior, propaganda fiind, după primul război mondial, o componentă tot mai importantă a vieţii politice. Prin convergenţa mijloacelor utilizate se putea ajunge la eficienţă în opera de orientare a opiniei publice spre ideea sau imaginea dorită[1]. Un program sistematic şi amplu de propagandă externă a fost o necesitate absolută şi în cazul României. În 1924 un autor aprecia: „Suntem necunoscuţi în toate ţările, suntem ponegriţi şi calomniaţi pe toate limbile; acesta este strigătul de alarmă pe care-l întâlnim tot mai des în coloanele ziarelor noastre. Imensa majoritate a poporului american, a cărui opinie joacă un rol din ce în ce mai însemnat în trebile europene, ne ignorează cu desăvârşire. Englezii au despre noi şi despre ţara noastră părerea cea mai proastă. De curând, un bun prieten al României, publicistul francez Georges Bienaimé ne semnala într-un articol cât de puţin ne cunoaşte chiar Franţa, la a cărei prietenie ţinem atât de mult. În cursul unei călătorii în Polonia dl Iorga a constatata cu regret că înşişi vecinii şi aliaţii noştri de la Nord n-au despre noi decât noţiuni foarte vagi şi adeseori false... Profitând de necunoaşterea aproape generală şi mai ales de neglijarea noastră vinovată, duşmanii noştri lucrează să dea lumii o imagine falsă şi calomnioasă despre noi. În ultimul timp acţiunea aceasta de propagandă împotriva noastră s-a înteţit, loviturile ei au devenit mai dese şi mai precise...“[2].

Nicolae Iorga atrăgea atenţia, în mai 1924, asupra efectelor grave ale propagandei maghiare şi a lipsei ripostei româneşti. El afirma: „În momentul în care ungurii se străduiau mai mult şi nu se ştie îndeajuns

ce formidabilă e propaganda ungurească contra noastră astăzi şi cât de adânc pătrunde pretutindeni, ce oameni de seamă în toată lumea ajung să se convingă că noi suntem nişte barbari răpitori, balcanizatorii unor teritorii care revin coroanei Sfântului Ştefan; o să ne întâlnim cândva cu rezultatele acestei propagande şi o să ne muşcăm mâinile până la sânge pentru că facem economii unde nu trebuie şi unde trebuie n-avem curajul să facem fiindcă întâlnim partizani politici"[3]. Se cerea, deci, o acţiune organizată, bine finanţată, care să facă cunoscută România în toată lumea. Trebuia însă acţionat cu toată grija: „când ne ducem la prieteni, să ne ferim de două lucruri: să ne ferim întâi de a-i linguşi, şi să ne ferim, apoi, de a-i ofensa. Propaganda noastră însă, în cea mai mare parte, cade în unul sau altul din aceste defecte: ori ne prosternăm, ori ne trufim... Să păstrăm dreapta măsură. Să trimitem ce este mai bun de la noi şi pe aceia care sunt mai buni dintre noi. Să impunem nu numai prin ce scriem, dar şi prin felul cum trăim. Fiecare act onest îndeplinit în ţara aceasta este un adaus la propaganda noastră naţională"[4].

După câţiva ani Iorga a relevat totuşi dubii cu privire la utilitatea acţiunii de propagandă externă. În 1935 el aprecia: „Să nu ne înşelăm de articole şi cărţi care se fac de complezenţă sau pe care le plătim, şi aceasta aşa de rar – nu suntem iubiţi în străinătate. Şi mai ales, chiar dacă-şi aduce aminte cineva de buna noastră primire, aşa de largă după datini, era uneori şi destul de linguşitoare, poate chiar din interes, dar mai mult din vechiul obicei al sclavului de a cădea în genunchi, noi nu suntem preţuiţi. Acesta nu e un lucru de azi sau de ieri. De veacuri întregi, prin nu ştiu ce potriveală a sorţii, desigur nedreaptă, aşa a fost cu noi"[5].

Diplomaţii români, buni observatori în ţările unde activau, au relevat mereu imaginea defavorabilă a ţării şi necesitatea unei propagande active. Ministrul României la Varşovia semnalând, în raportul citat din aprilie 1922, lărgirea propagandei maghiare constata că replica românească era inferioară şi „... încă demult lasă pretutindeni de dorit, este aproape inexistentă şi că rarele ei manifestări nu pot lupta cu sistematica şi bine orânduita activitate propagandistică a atâtor alte ţări din Europa"[6]. El insista deci pentru supravegherea, sistematizarea şi accentuarea propagandei române, în acest scop fiind

afectate toate mijloacele necesare. Nu era suficientă doar răspândirea de tipărituri sau acordarea de subvenții. Se impunea mai ales încercarea de influențare a atitudinii presei care trebuia să fie cel puțin neutră. Erau necesari bani pentru a finanța publicarea de articole, vizite, conferințe etc. Se impunea şi folosirea cinematografului mai ales că ungurii denigrau intens țara şi pe această cale [7].

Nicolae Titulescu, aflat la conducerea legației din Londra în 1923, constata declanşarea unei intense campanii de presă la adresa României[8]. În opinia sa „... ideea de răul pe care această campanie l-a putut face țării în opinia publică de aici se micşorează, păleşte când iei contact direct cu englezii. Nu trebuie socotit ca fiind prea mare efectul unor asemenea campanii"[9]. Acțiunile critice erau inițiate de indivizi nemulțumiți de mersul afacerilor cu România, dar şi de Ungaria care încerca „a se pune bine cu Europa". Se impunea o acțiune de anihilare, prin articole în presă, broşuri şi cărți sau conferințe publice[10]. În vara lui 1927 Titulescu înregistra declanşarea campaniei revizioniste sub conducerea lordului Rothermere. „Ea are pentru noi toate inconvenientele unei intimidări a Consiliului Societății Națiunilor a cărui notă dominantă este frica de răspundere". În acelaşi timp diplomatul român considera că acțiunea inițiată în Anglia avea şi avantajul de a demasca jocul Ungariei, care nu urmărea atât apărarea marii proprietăți cât punerea în discuție a Tratatului de la Trianon, ca şi de a contribui la întărirea solidarității Micii Înțelegeri. Titulescu a considerat necesar să culeagă informații despre Rothermere şi a aflat că aceasta nu era o autoritate în probleme de politică externă şi deci nu putea fi autorul faimosului articol *Locul Ungariei sub soare.* „Rothermere a semnat materialul chiar la Budapesta, unde este atras de o intrigă amoroasă spre disperarea familiei lui. El este considerat ca patronul fascismului englez şi francez"[11].

Ministrul României în Austria sublinia, încă din 1924, că Viena era unul dintre cele mai importante centre internaționale de informații. Nu soseau însă aici ştiri din sursă românească „... aceasta în cel mai bun caz, iar când o veste vine, este mai întotdeauna de natură fantastică şi dăunătoare creditului nostru. După părerea mea reversul acestei stări

de lucruri ar consista în o împărţire mai largă a informaţiilor alese şi semi-oficiale... Menţinerea unei atmosfere de informaţiune precisă rămâne în funcţiune de o alimentare continuă şi autentică ce nu poate fi dirijată decât de la Bucureşti"[12].

Primul ataşat de presă al României Mari la Washington, G. Boncescu, constata încă de la sosirea lui la post, în noiembrie 1928, că SUA prezentau un interes deosebit pentru ţară deoarece acolo se desfăşura „... cea mai virulentă, mai insidioasă şi mai bine finanţată propagandă împotriva noastră. Sunt de părere că este imperios necesar de a da cea mai mare atenţiune propagandei noastre în această ţară". Doar printr-o acţiune bine organizată şi susţinută se putea face faţă uriaşei propagande maghiare care, în funcţie de valul de publicaţii cu care inunda cercurile intelectuale, dispunea de sume considerabile[13]. Langa-Răşcanu, ministrul României la Atena, relata în decembrie 1929 că a discutat îndelung cu ambasadorul englez care nu ştia nimic despre istoria românească şi, după cum declarase, nu dorea a păţi ca Lloyd George care la Conferinţa de pace l-a întrebat pe Brătianu unde este situată Transilvania. „Ne putem deci da seama cât de uşor o propagandă iscusită poate prinde în laţurile sale astfel de oameni care nu cunosc nici măcar geografia ţărilor respective". Prin acţiuni de „propagandă criminală", duşmanii ţării atrăgeau mai ales politicienii săraci cu duhul sau ignoranţii[14].

Realizând acele excelente sinteze ale mişcării revizioniste, şi deci având imaginea globală a forţei acesteia, M. Blenche, mult timp secretar al legaţiei din Budapesta, evidenţia la sfârşitul anului 1931 necesitatea declanşării unei acţiuni de contra-propagandă „... deoarece tăcerea şi desfiderea simplă a argumentelor aduse de partea contrară nu este întotdeauna cel mai bun mijloc pentru apărarea unei teze, fie chiar cea mai justă"[15]. Un diplomat român din Cairo constata cu surprindere, în primăvara lui 1937, că Ungaria duce o propagandă activă în Egipt mai ales în lumea sportivă. Rezultatul diverselor iniţiative urma a fi văzut eventual după intrarea Egiptului în Societatea Naţiunilor, unde putea sprijini Budapesta. Era deci necesar ca şi România să iniţieze acţiuni de propagandă în Egipt, inclusiv în sfera sportului[16].

Interesant de menţionat că imperativul unei bune propagande externe este prezent şi în documente din primii ani ai marii conflagraţii, deci după aproape două decenii de aplicare a unui program concret. Astfel, în octombrie 1941 un înalt funcţionar din domeniu sublinia că războiul a relevat că drepturile naţionale nu se apără numai cu armele, ci şi prin acţiuni de propagandă care alături de armată şi diplomaţie, conlucrează la succesul misiunii. El insista asupra elaborării unor lucrări care să prezinte metodic drepturile poporului român, mai ales în ce privea Transilvania[17]. Iar în iulie 1942 N. Petrescu-Comnen adresa lui Mihai Antonescu un memoriu prin care sugera crearea unui serviciu neoficial de informaţii şi propagandă în străinătate. El aprecia că un asemenea serviciu era necesar de ani de zile deoarece propaganda în exterior funcţiona ineficace de mult timp. Comnen considera că în perioada interbelică agenţii propagandei externe, ataşaţii de presă, fuseseră simpli funcţionari comozi care îndeplineau câteva atribuţii de birou şi în mare parte nu au avut contacte utile cu opinia publică din ţările unde funcţionau, pentru a o informa asupra drepturilor şi asupra situaţiei reale din România[18]. Afirmaţiile din finalul documentului sunt doar parţial valabile mai ales că semnatarul, ca ministru plenipotenţiar ani de zile, iar mai apoi ca şef al diplomaţiei române, putuse contribui direct la remedierea situaţiei pe care o blama.

Oricum, în mai toată perioada interbelică diverşi diplomaţi au atras atenţia asupra procesului mereu extins al propagandei ostile, de sorginte maghiară mai ales, la adresa ţării şi a necesităţii de măsuri eficace. În acest sens, în funcţie de situaţia locală, mulţi diplomaţi au propus măsuri concrete. Cunoaşterea lor este interesantă pentru depistarea eventualelor efecte asupra organizării serviciului de propagandă şi a programului său de acţiune, de la Bucureşti. Astfel, pentru a începe totuşi cu observaţiile unui savant de talia prof. G. N.Murgoci, să menţionăm că acesta a activat în anii 1922–1924 în Anglia şi a înregistrat bune rezultate pentru propaganda ţării cu sprijinul legaţiei: a ţinut 9 conferinţe sub auspiciile a diverse societăţi şi a organizat 10 conferinţe ale unor englezi. Între aceştia din urmă s-a aflat reverendul T. Jones care a criticat poziţia unitarienilor maghiari

față de România. Iar reverendul Redferm a publicat, conform celor schițate de Murgoci, un articol în „Inquirer“ în care erau respinse argumentele revizionismului maghiar. Profesorul român constata că multe informații de presă, cu caracter neamical, soseau la Londra de la Budapesta, iar altele trimise de la Viena erau cel puțin dubioase. Se impunea deci o corectă informare a presei engleze, încurajarea excursiilor englezești în România ca și continuarea programului de conferințe și articole[19].

Însărcinatul cu afaceri al României la Washington, F.C. Nano, considera în 1924 că era necesară o mai întinsă publicitate a problemelor țării în presa americană la trei nivele: propaganda politică, informații economice și știri diverse. „Sub propagandă politică, preciza Nano, înțeleg strecurarea în presa americană de articole oglindind punctul nostru de vedere în toate chestiunile politice și economice litigioase adică în care dușmanii sau rivalii noștri au interes să creeze o atmosferă defavorabilă nouă, prezentând argumente numai în favoarea lor sau falsificând chiar istoria și faptele. Firește trebuie căutat ca minciunile să fie dezmințite și argumentele noastre cunoscute“. În anumite situații legația putea interveni direct, publicând dezmințiri sau organizând conferințe de presă, dar era de preferat să se recurgă la redactarea de răspunsuri sau articole semnate de personalități americane bine cunoscute ca și la dezmințiri trimise direct de corespondenții presei străine din București. Era clar că o dezmințire a maltratării unor unguri, de exemplu, era mai convingătoare sub semnătura unui american decât a unui diplomat străin mai ales că opinia publică din SUA era săturată de dezmințiri oficiale apărute în anii războiului[20].

F.C. Nano sublinia o caracteristică a activității diplomaților străini în Statele Unite: aceștia erau priviți ca niște conspiratori ai Europei ce voiau a amăgi naivul public american. Chiar oficialitățile nu priveau cu ochi buni încercarea diplomaților străini de a se adresa direct poporului american. De aici și dificultatea propagandei românești în SUA. O soluție era ameliorarea relațiilor cu presa americană mai ales prin intermediul filialei de la New York a Agenției Radio-Orient (Rador) care avea un caracter semi-oficial. Cheltuielile mari de

trimitere regulată a unui mare număr de telegrame recomandau o altă soluție: negocierea trimiterii unui corespondent la București al unei mari agenții de presă americană. Associated Press avea un trimis la Viena, dar acela privea lucrurile prin prisma austro-ungară și deci nu era util. De asemenea, se impunea difuzarea cât mai largă de hărți, filme, fotografii, sau cărți ca și organizarea de conferințe ținute de personalități. Legația din Washington avea nevoie de o sumă specială pentru dezvoltarea relațiilor cu ziariștii americani ca și de numirea unor funcționari specializați, atât în capitala americană cât și la New York [21].

Titulescu preciza într-un raport din ianuarie 1924 că un funcționar al legației, N.D. Ciotori, pregătea un raport special asupra necesităților propagandei în Anglia. În așteptarea documentului el considera ca absolut necesară editarea unei cărți cu titlul *Modern Romania,* care, în 2.000 exemplare, cuprinzând 5 hărți și diagrame, costa în jur de 350 lire sterline. Pe marginea raportului, ministrul de Externe, I.G. Duca, notase acceptarea proiectului[22]. În raportul deja citat ministrul de la Viena, Mitilineu, considera a fi de maximă importanță stabilirea unor contacte cât mai largi cu presa. El a acționat în acest sens încă de la numire și în toamna lui 1924 avea strânse legături cu A. Funder, de la „Reichspot", Benedikt, de la „Neue Freie Presse" și cu M. Salking, președintele Asociației presei străine. Un asemenea sistem, bazat pe cultivarea relațiilor personale, costa desigur, dar nu atât de mult ca în cazul acordării de subvenții periodicelor. Primele rezultate s-au văzut în timpul negocierilor sovieto-române de la Viena când presa vieneză a privit favorabil România. Se impunea mai ales numirea unui funcționar special, care să se ocupe numai de problema relațiilor cu presa și să găsească soluțiile optime pentru campania de defăimare a țării, de preferat fiind prevenirea răului și nu simpla lui remediere. De mare importanță era, în opinia diplomatului român, asigurarea continuă de știri despre România pentru alimentarea permanentă a presei austriece [23].

Fără îndoială că poziția cea mai dificilă din punctul de vedere al propagandei antirevizioniste a avut-o legația din Budapesta. În august 1924 ministrul român preciza că misiunea „... trebuie să se mărginească numai la convingerea diferitelor persoane străine sau aparținând

corpului diplomatic şi diverselor misiuni, în privința dreptății cauzei noastre şi a neadevărurilor răspândite de maghiari în sarcina noastră... Dar este cu neputință de a se întreprinde în Ungaria o operă de propagandă pe cale scrisă". Legăturile legației cu presa maghiară erau minime şi din cauza cenzurii, dar oricum nu se putea conta pe nici un ziar. Toate periodicele importante făceau front comun contra României, fiind dirijate de Biroul presei de pe lângă Consiliul de Miniştri. Doar ziarul social-democrat „Nepszava" şi cel franc-masonic „Világ" nu erau ostile. În aceste condiții era dificil a face chiar planuri de acțiune. Un posibil canal de lucru era infiltrarea de ştiri prin intermediul presei vieneze, dar acțiunea aceasta era restrânsă şi nu putea contribui decisiv la schimbarea mentalității maghiarilor [24].

Situația s-a menținut neschimbată în toată perioada interbelică, chiar mai agravată în ajunul războiului. Ca urmare nu ne miră că Iorga i-a declarat lui R. Bossy, numit ministru la Budapesta, în decembrie 1936: „Afurisită misiune. O să vrea ăia să te otrăvească. Să nu primeşti nici o invitație la masă. Să ai bucătari români". Cu prilejul acestei întrevederi Iorga a sugerat inițierea traducerii la Budapesta a lucrării lui despre români şi unguri pe care o consideră obiectivă. A doua zi, 10 decembrie 1936, Bossy are o discuție şi cu Stelian Popescu care declară că Liga antirevizionistă nu atacă ci doar se apără şi a afirmat: „Trebuie să fim prudenți, orice gest generos fiind comentat ca un semn de slăbiciune". Însă ministrul de externe, V. Antonescu, care l-a primit la 12 decembrie, i-a precizat că se poate accepta orice sugestie maghiară privind încheierea unui pact de asistență mutuală sau a unuia de neagresiune. După sosirea la post, Bossy are întrevederi cu amiralul Horthy, primul-ministru şi apoi cu ministrul de externe. Cu toți a fost abordată şi chestiunea minorității maghiare din Transilvania ca şi a atacurilor presei ungare la adresa României. Interesant că ambasadorul german Mackensen i-a declarat lui Bossy la 15 ianuarie 1937 că discursul lui Mussolini de la Milano a fost o nebunie. „Sunt lucruri care se fac dacă este posibil, dar nu se promit. Aşa cu revizuirea. Parcă le plimbă ungurilor pe la nas o cutie cu bomboane ca la copii. De fapt numai de acolo primesc ungurii posibilitatea de a-şi face iluzii, din

nici o altă parte nu li se dau încurajări. De altfel nici Italia nu are de gând serios a acționa în direcția revizuirii. Chiar Kanya a fost nemulțumit de ațâțarea lansată de Mussolini. Dar putea el să dezavueze public pe singurul suporter al iluziilor maghiare ?" [25].

Într-o discuție avută cu Kanya, șeful diplomației ungare, acesta afirmă dorința de destindere a guvernului său „dar nu cu orice preț". Bossy prezintă câteva dovezi ale bunelor intenții ale României, dar Kanya afirmă că destinderea se putea produce numai dacă se schimba tratamentul minorității maghiare ardelene și dacă se recunoștea egalitatea în drepturi a Ungariei în materie de armamente cu Mica Înțelegere. Apoi Kanya „... mi s-a plâns cu lux de detalii de starea ungurilor din România. I-am relevat situația românilor din Ungaria, dar afirmă că sunt doar 15.000. I-am spus că știu de 60.000. De altfel numărul nu are importanță. Despre condiția a doua (egalitatea în materie de armamente, n.a.) Kanya cere României un gest frumos" [26].

În opinia ministrului de la Varșovia, propaganda românească trebuia organizată în funcție de felul relațiilor cu țările în cauză: ostile, neutre sau prietene. Categoria urma a determina dacă propaganda era mai activă sau nu. În Polonia aliată propaganda putea fi mai redusă ca în alte state. Difuzarea de tipărituri trebuia completată cu stabilirea de contacte personale, cu politicienii sau ziariștii influenți și întreținute prin recepții, prânzuri, vizite etc. Erau tot atâtea prilejuri de a vorbi despre România și oamenii săi, de pericolele și interesele comune. Personal a insistat pe problema Basarabiei, privită cu multă simpatie de polonezi, și pe cea a reformei agrare. Aceasta din urmă era privită negativ de cercurile de dreapta, dar unii au putut fi lămuriți. Florescu a combătut, în asemenea discuții, și politica de prietenie polono-maghairă care prezenta pericole mai ales în momentul în care Germania începea încălcarea tratatelor cu ajutorul altora de aceeași opinie. Totuși relațiile polono-maghiare evoluau în termeni foarte buni așa încât era foarte dificil să se publice în presă articole ostile Ungariei. Tema cea mai bună de urmărit era tratamentul minorităților, în Ungaria antebelică și în România unită. În acest sens broșurile nu erau prea utile, deoarece nu se citeau cât un ziar de propagandă în limbi de circulație. Legația din

Varşovia nu avea un funcţionar specializat, dar nici un plan de propagandă deoarece atitudinea în general amicală a presei făcea posibilă orice dezminţire. Era totuşi necesară asigurarea de informaţii curente, trimise telegrafic, de un buletin informativ pentru legislaţie, de organizarea regulată de vizite, de materiale scrise pentru publicarea în presă ca şi de conferenţiari competenţi dotaţi cu aparatură pentru proiecţii[27].

La începutul anului 1928 ministrul român la Washington, Davila, constata că mai toate ştirile despre România publicate în presa americană proveneau de la Viena aşa încât se cerea a se acţiona asupra ziariştilor străini de acolo „pentru a risipi sau a corela la sursă impresiunile culese de acei corespondenţi, înainte de a fi fost telegrafiate. Odată sosite la New York ştirile sunt imediat răspândite şi numai dacă suntem în măsură a dovedi falsitatea lor şeful agenţiei ar lua măsuri împotriva corespondenţilor pentru a le împiedica pe viitor". Concluzia: erau necesare informaţii curente, recente, trimise regulat pentru a preveni preluarea de ştiri defavorabile [28].

Exact la sfârşitul anului 1928 secretarul legaţiei din Washington, A. Popovici, sublinia că în faţa intensei şi perseverentei propagande maghiare România s-a limitat la o timidă defensivă. Era însă necesară o acţiune energică cristalizată în difuzarea de cărţi, filme, hărţi, fotografii etc. Se impunea şi un contact mai strâns cu românii-americani, inclusiv pentru informarea lor constantă asupra realităţilor din ţara de origine. Mijloacele reduse disponibile au dus la unele rezultate. „Aceasta dovedeşte, aprecia diplomatul român, că adevărul şi dreptatea fiind de partea noastră, cu eforturi îndreptate în direcţia potrivită şi cu mijloace materiale mult mai reduse decât ale ungurilor, am putea nu numai să răsturnăm efectul creat în America de activitatea lor, făcând un pas mai departe am putea începe o ofensivă demonstrând gravitatea anacronismului ce reprezintă Ungaria feudală, înconjurată de democraţii agrare şi descoperind mijloace mârşave cu care un sistem medieval a reuşit să ducă în rătăcire opinia publică a unei ţări ca Statele Unite" [29].

Pentru atingerea scopului astfel fixat diplomatul român propunea mai multe metode de lucru: să fie atraşi la Bucureşti corespondenţi ai marilor ziare şi agenţii de presă care zilnic să fie informaţi din surse

oficiale şi să fie primiţi în societate; să se mărească fondul de presă al legaţiei din Washington, la circa 10.000 $ lunar; să fie activată Camera de comerţ româno-americană şi mai ales asociaţiile bilaterale în frunte cu Societatea „Friends of Romania" din New York; să fie mai mult angrenaţi românii-americani în activitatea de propagandă; să se finalizeze proiectul ridicării la Bucureşti a unei statui a preşedintelui Wilson; să se realizeze schimbul de profesori şi studenţi şi să se strângă raporturile cu Fundaţia Rockefeller. Suma propusă ca fond lunar nu era exagerată de vreme ce pentru un contract de publicitate pe jumătate de an, firma Ivy Lee din New York a luat statului român 30.000 $, iar rezultatele au fost minime. Din fondul cerut s-ar putea plăti ziarişti americani care să scrie articole sau să elaboreze un buletin informativ, larg difuzat, asupra situaţiei din ţară. „Un singur lucru este sigur, considera Popovici: că dacă nu ne vom organiza mai sistematic şi cât se poate mai degrabă, duşmanii noştri ne vor face atât rău încât numai cheltuieli formidabile şi eforturi disperate vor mai putea înclina balanţa în favoarea noastră" [30].

Ataşatul cultural al României la Varşovia în 1931, unul dintre cei mai activi din perioadă, Aron Cotruş, semnala în luna februarie a acelui an că ungurii au intensificat propaganda la Cracovia. Pentru anihilarea efectelor se putea recurge la prietenii pe care ţara îi avea acolo, în frunte cu profesorii Wedkiewicz şi Lukosik, iar la Poznan A. Moledna şi Emil Zegadlowicz. Era însă nevoie de o cantitate mare de material informativ, în franceză şi germană mai ales, pentru a-i documenta în chestiunea minorităţilor[31].

Măsurile cerute de Popovici în 1928 par a nu fi fost aplicate de vreme ce în vara lui 1932 consilierul de presă din New York, I. Rosenthal, semnala că presa americană publica ştiri alarmante despre situaţia din România: „Impresia produsă de toate aceste descrieri asupra României este foarte profundă... şi n-a putut fi atenuată prin nimic din partea noastră". S-a declanşat o campanie antiromânească şi pe marginea unor excese antisemite din Basarabia care n-au putut fi dezminţite eficace. „Trebuie neapărat găsit mijlocul ca această atmosferă să fie cât mai curând risipită. Prilejul s-ar putea lesne oferi

prin declarațiile ce se vor face probabil la instalarea noului regim, declarații care trebuie vegheat să-mi fie comunicate la timp“ [32]. Imaginea nefavorabilă asupra României se datora și accentului mare pus de ziarele americane pe faptele de senzație, care, de multe ori, erau doar simple zvonuri fanteziste. Este semnificativ în acest sens un calcul făcut de Boncescu pe marginea comentariilor ziarului „New York Times“ afectate României în 1930 și care relevă că o pondere de 53,3% reveneau faptelor diverse și 31,6% familiei regale [33].

Rosenthal sublinia necesitatea furnizării curente de știri foarte proaspete, deoarece altfel ziarele americane, care scoteau mai multe ediții zilnic, nu le preluau. Calea cea mai sigură pentru soluționarea problemei părea a fi înființarea unei filiale Rador la New York, care să primească mereu informații telegrafice. „Numai astfel am putea împiedica să se mai publice știri românești din Budapesta, Viena sau alte surse străine. Pe calea aceasta am mai putea preveni știri și interpretări tendențioase provenite chiar de la corespondenți. Printr-o bună funcționare ziarele ar putea să fie silite să se alimenteze de la noi”. O altă cale de influențare a presei americane putea fi editarea unui buletin săptămânal de informare, larg difuzat în SUA. Fondurile ar putea proveni de la subvenția, de 6.600 $ anual, acordată revistei „Roumania“ editată de Societatea „Friends of Romania“ [34].

Evident că redactorul mai sus menționatei publicații, Horia Babeș, care ulterior va ajunge atașat de presă, a protestat vehement contra propunerii de a tăia subvenția acordată. El aprecia „...că problema fundamentală care se pune în chestiunea propagandei românești aici pare a fi nu o mare dezvoltare a știrilor din România ci familiarizarea publicului american cu condițiile și problemele specifice României, cu istoria ei, politica ei și comerțul ei, cu contribuțiile poporului nostru la civilizația modernă; într-un cuvânt cu formarea unui cadru și a unei perspective care să permită cititorului jurnalelor americane să interpreteze în mod just informațiile ce i se oferă, să diferențieze minciuna de adevăr și să pătrundă, pe baza fondului lui de cunoștințe asupra ansamblului problemelor românești, motivele atât de subtil ascunse ale propagandei inamicilor țării“ [35].

Pornind de la necesităţi reale şi dând curs unor sugestii de genul celor de mai sus, factorii de decizie de la Bucureşti au înfiinţat un serviciu de propagandă care a dezvoltat o întreagă gamă de metode de lucru.

1. Structuri organizatorice şi metode de acţiune

În România, ca şi în restul Europei, bazele unui organism oficial de propagandă au fost puse în anii primului război mondial ca urmare a cerinţelor specifice ale ostilităţilor. În decembrie 1916 este înfiinţat la Paris un Birou al presei române din iniţiativa unor ziarişti de la „Universul“ şi „Viitorul“. Organismul capătă din vara lui 1917 un caracter oficial şi acţionează pentru difuzarea în presa aliată şi neutră a ştirilor privind efortul de război al ţării [36]. Informaţiile soseau de la Iaşi, pe diverse canale şi erau difuzate prin intermediul corespondenţilor de presă în Franţa, Anglia, Elveţia, Spania, America de Sud şi Japonia[37]. Totodată, Biroul a iniţiat editarea unui ziar de propagandă, „La Roumanie“, în ianuarie 1918 şi care va deveni oficiosul Consiliului naţional român din Paris. În timpul Conferinţei de pace Biroul a intensificat activitatea de informare şi a editat multiple broşuri de popularizare a aspiraţiilor teritoriale româneşti[38]. În Franţa au fost editate, în anii 1919–1920, peste 70 de lucrări, de amploare diferită, imprimate în franceză sau engleză, şi consacrate problemelor teritoriale româneşti. Seria *La Roumanie a la Conference de Paix* reunea zece numere, fiecare apărut în 10.000 exemplare, şi aborda problemele importante ale Transilvaniei, Banatului, Bucovinei, Basarabiei şi Dobrogei[39].

Fără îndoială că propaganda a contribuit în mare măsură la satisfacerea justelor revendicări naţionale ale României. Rezultatele înregistrate de Biroul din Paris a determinat autorităţile române să înfiinţeze organisme similare la Londra, Roma şi Berna. Toate acestea au fost desfiinţate în 1920 din considerente financiare. Este sigur că măsura a fost greşită deoarece astfel s-a lăsat teren liber acţiunii propagandei duşmanilor ţării care utilizau multiple mijloace, inclusiv

unele ascunse „... mult mai periculoase pentru că efectele lor se produc cu mai multă eficacitate pe lângă oamenii care au cuvântul hotărâtor în regularea chestiunilor europene“ [40]. În pofida acestor realităţi un organism centralizat, care se ocupa şi de propaganda externă, a fost creat abia în decembrie 1926. Aceasta nu a însemnat absenţa totală a preocupărilor pe linia informării străinătăţii. În anii 1919–1926 au existat birouri de presă pe lângă diverse ministere, inclusiv la Externe, care au iniţiat diferite acţiuni în domeniu. În fapt existau 13 asemenea secţiuni, dar ele acţionau individual şi sporadic. Externele au întreprins mai ales acţiuni politice, iar Ministerul Industriei şi Comerţului în sfera economică, prin ataşaţii comerciali[41]. Direcţia presei din Ministerul Afacerilor Străine asigura legătura cu periodicele româneşti sau străine, menţinea legătura cu agenţiile de ştiri, elabora o revistă a presei şi un buletin economic, tipărea diverse lucrări pentru a lămuri opinia publică externă asupra realităţilor din România [42]. În străinătate se acţiona direct prin intermediul ataşaţilor de presă, în număr de 16 în 1926 [43].

Prin Jurnal al Consiliului de Miniştri la 17 decembrie 1926 s-a înfiinţat Direcţia generală a presei şi propagandei. Aceasta urma să înceapă activitatea la 1 ianuarie 1927 având următoarele sarcini: menţinerea legăturilor cu presa internă şi externă; transmiterea şi publicarea comunicatelor şi informaţiilor oficiale; elaborarea unor buletine economice şi culturale; editarea oricăror publicaţii de informare şi propagandă care erau necesare; centralizarea informaţiilor de la diferite ministere, pentru a le difuza presei etc. Toate birourile de presă de pe lângă alte departamente erau reunite în acest organism care primea în subordine şi ataşaţii de presă. Scopul activităţii era a fi „luminarea şi educarea opiniei pentru dezvoltarea normală şi progresivă a statului“. N. Dianu a fost numit director general [44]. Succesorii lui vor fi: Eugen Filotti (1928–1935); Ion Dragu (1935–1936); Raul Anastasiu (1936–1938) şi D. Dimăncescu (1938–1939)[45]. În octombrie 1939 se va înfiinţa Ministerul Propagandei Naţionale care va îngloba şi Direcţia presei şi se va menţine ca atare până în octombrie 1940 când va deveni Subsecretariat de stat. Miniştri au fost: Al. Radian (octombrie 1939 – februarie 1940); C.C. Giurescu (martie-iunie 1940) şi Nichifor

Crainic (iulie-septembre 1940). În acelaşi interval, secretari generali ai M.P.N. au fost: Ion Dragu, N. Rădulescu şi Al. Busuioceanu [46].

Între anii 1927–1939 organismul centralizat care s-a ocupat şi de propaganda externă a avut generic denumirea de Direcţia presei. Într-adevăr, titulatura ca atare s-a modificat: Direcţia presei informaţiilor (1929–1931); Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor (1932–1934); din nou Direcţia presei şi informaţiilor (1934–1938) şi Direcţia generală a presei şi propagandei din aprilie 1938 până în octombrie 1939, când devine nucleul M.P.N. Cât despre apartenenţă, până în 1938 Direcţia presei a făcut parte, alternativ, din Preşedinţia Consiliului de Miniştri sau din Externe, pentru ca în 1938–1939 să fie subordonată Ministerului de Interne, condusă fiind de un subsecretar de stat. Toate aceste modificări, de titulatură sau de subordonare, nu au afectat esenţa atribuţiilor sau activitatea depusă. Serviciul propagandei a fost o componentă permanentă a structurilor Direcţiei presei care a fost concepută şi a acţionat unitar. Aşa se explică faptul că în pofida existenţei unui personal restrâns, rezultatele înregistrate au fost importante. În 1930 Direcţia presei avea 105 salariaţi în centrală şi 20 în exterior, anume ataşaţii de presă. Structura organizatorică era următoarea: Biroul presei interne; Biroul pentru coupuri şi revista presei; Biroul pentru controlul periodicelor şi cărţilor străine; Biroul comunicatelor şi al legăturilor cu corespondenţii străini; Secţia de studii şi documentare; Serviciul de informaţii. Acesta din urmă, care se ocupa de propagandă, avea mai multe secţiuni: politică; economică, culturală; foto-cinematograf; minoritară; turism şi publicaţii[47].

În 1931 Serviciul propagandei era condus de Al. Busuioceanu care coordona secţiile: politică, având în frunte pe Liviu Nasta, şi care avea în sarcină redactarea de articole ce urmau a fi publicate în străinătate, scrierea părţii politice din diferite monografii şi publicaţii ca şi elaborarea săptămânală a unui buletin politic pentru ataşaţii de presă; secţia cultural-artistică avea două birouri, conduse de O. W. Cisek şi St. Nenitescu, însărcinate cu redactarea publicaţiilor şi a articolelor de profil; conlucrau direct la această secţie Al. Philippide, Gib Mihăescu, Radu Vulpe, D. Popa şi Apriliana Medianu, care făceau

documentarea necesară, prelucrau materialul tradus în limbi străine şi rezolvau corespondenţa cu străinătatea; de asemenea, redactau un buletin bibliografic lunar care indica publicaţiile şi studiile apărute în străinătate despre ţară; Apriliana Medianu se ocupa direct de propaganda muzicală şi radiofonică şi de pregătirea expoziţiilor de artă în exterior; secţia economică, condusă de Mircea Libros, redacta partea economică din publicaţiile editate de Direcţie, redacta articole de profil trimise ataşaţilor de presă şi elabora săptămânal un buletin economic; secţia turistică era condusă direct de Radu Vulpe şi redacta articole, broşuri sau ghiduri ce apăreau în ţară sau în afara ei; se ocupau şi de tipărirea de pliante, hărţi sau afişe şi ghida pe străini ce vizitau ţara sub auspiciile Direcţiei; secţia fotografică, condusă de Al. Bădăuţă, executa, clasa şi distribuia materialul fotografic, diapozitivele şi filmele de propagandă, dar şi procura şi difuza tipăriturile folosite pentru propagandă. Un secretariat al Serviciului rezolva corespondenţa, ţinea evidenţa lucrărilor în curs, clasa şi distribuia articolele şi buletinele periodice, organiza biblioteca şi fişierele [48].

La sfârşitul anului 1930 s-a creat şi o secţie minoritară care strângea şi coordona toate informaţiile din domeniu, din alte ţări sau din România şi urmărea propaganda de revizuire a tratatelor, aduna lucrări şi alcătuia bibliografii, pregătea fişe ale liderilor iredentişti şi revizionişti. O parte din datele culese erau incluse într-un Buletin minoritar care era trimis tuturor legaţiilor române sau serveau la redactarea unor articole şi studii. Un birou al acestui serviciu lectura toate publicaţiile periodice maghiare, ruseşti sau bulgare şi aviza intrarea lor în ţară. Directorul presei aprecia că „... existenţa acestei secţiuni este absolut necesară pentru satisfacerea unor interese superioare de stat. Dispunând de o organizare cu mult prea modestă ea este totuşi singurul organ care urmăreşte constant o anumită propagandă şi acţiunea revizionistă şi este în măsură să furnizeze statului, la momentul oportun, informaţiile necesare". Serviciul minoritar era format, la acea dată, din: Z. Pâclişanu, şef de secţie, în paralel fiind şi director în Ministerul Instrucţiunii Publice; Vl. Dumitrescu, filolog, secretarul secţiei; Bela Maurer, publicist, referent în probleme maghiare

şi germane; V. Stirbu, consul, referent în probleme ruseşti; C. Savu, referent pentru cărţi străine; E. Riegler-Dinu, referent în publicaţii străine; D. Novotny, arhivar şi M. Sterescu, dactilografă [49].

Necesităţi imense au determinat şi înfiinţarea, în 1936, a Serviciului antirevizionist în fruntea căruia, nu întâmplător, se va afla un bun cunoscător al chestiunii, anume C.I. Codarcea. Acesta releva, într-un referat adresat directorului Direcţiei presei, necesitatea măririi personalului deoarece îndatoririle ce-i reveneau erau vaste şi variate. Un organism similar cehoslovac avea 20 funcţionari. Pe de altă parte, pentru o mai bună informare Serviciul trebuia să primească direct periodicele şi alte publicaţii maghiare, iar ataşaţii de presă puteau furniza date mai complete pentru fişierul antirevizionist: informaţii despre suporteri, instituţii sau publicaţii ce susţineau revizuirea tratatelor în diverse ţări. În special ataşatul de presă de la Budapesta trebuia să fie mai activ în strângerea datelor privind propaganda revizionistă. Se impunea şi continuarea cercetărilor în arhiva Ministerului de Interne ungar, adusă de la Budapesta în 1919, şi care conţinea multe informaţii istorice, de valoare pentru propagandă antirevizionistă. „Argumentele antirevizioniste aflătoare în aceste dosare, sublinia Codarcea, nu sunt supărătoare decât pentru unguri; pentru noi ele constituie un preţios material de propagandă ce trebuie comunicat şi celor în stare să le utilizeze. Statul român, ca succesor al Monarhiei austro-ungare, este proprietarul legitim al tuturor documentelor statului ungar privitoare la Transilvania". În finalul documentului se evidenţia necesitatea consultării Serviciului antirevizionist în toate chestiunile de profil [50].

Aşadar, deşi redus numericeşte, personalul Serviciului de propagandă era integrat organizatoric în structurile Direcţiei presei care acţiona ca un mecanism unitar. Mai ales în anii depresiunii, considerente financiare au dus la reducerea personalului ca şi al bugetului. În 1933 Direcţia presei avea doar 65 funcţionari bugetari în centrală. Între ei putem cita pe E. Filotti, Z. Pâclişanu, I. Dragu, O.W. Cisek, şef de secţie ca şi Al. Busuioceanu şi Radu Vulpe, sau pe Al. Philippide, Gib Mihăescu şi Zaharia Stancu[51]. În anii următori s-au

înregistrat creşteri, atingând cifra de 87 în 1938 când R. Anastasiu era director general, E. Ciucianu director adjunct şi Al. Bădăuţă, G. Mavrocordat şi Al. Busuioceanu subdirectori [52].

În primăvara anului 1938, când s-a constituit Direcţia Generală a Presei şi Propagandei, aceasta a integrat în structurile sale şi Oficiul Naţional de Turism, Societatea de Difuziune Radio şi Serviciul Cinematografiei [53]. Ca urmare, în momentul constituirii Ministerului Propagandei Naţionale exista în România un organism puternic care centraliza toate mijloacele de propagandă internă şi externă. În februarie 1940 M.P.N. avea următoarele secţiuni: Direcţia presei; Direcţia propagandei; Direcţia de studii şi documentare; Direcţia Turismului; Direcţia cinematografiei; Serviciul personalului; Direcţia publicităţii şi Direcţia contabilităţii [54].

La schimbarea regimului politic, în septembrie 1940, mecanismul propagandei a fost modificat şi nu s-a uitat să se blameze tot ce se înfăptuise anterior. Astfel, într-un referat din noiembrie 1940 se afirma că în anii anteriori activitatea de propagandă s-a limitat la „acţiunea laudativă şi de difuzare în ţară şi străinătate a unor informaţii mai mult de natură personală, în flagrantă contradicţie cu realitatea şi cu liniile adecvate ale rostului acestei instituţii şi ale sufletului românesc. Improvizările de ultimă oră ce s-au încercat în zilele sfâşierii graniţelor au dovedit în mod tragic falsitatea subversivă şi superficialitatea activităţii oficiale de până atunci în aceste domenii" [55]. Acuzaţiile sunt părtinitoare şi doar parţial adecvate. Putem afirma că prăbuşirea României Mari în 1940 nu a avut cauza principală în carenţele propagandei externe din perioada interbelică.

Aceasta a suferit mereu de pe urma fondurilor insuficiente. În ianuarie 1927 Direcţia presei are un buget de numai 7 milioane [56] şi abia în 1929 ajunge la 101milioane[57]. Demarajul a fost insuficient. În octombrie 1928 Filotti sublinia necesitatea măririi fondurilor pentru a face faţă unor cheltuieli urgente din sfera propagandei: realizarea unui film despre România (costând 1,5 milioane); crearea unei colecţii de diapozitive cu imagini din ţară (400.000); iniţierea arhivei foto; editarea unei hărţi etnografice a României Mari „...ce ar putea fi un mijloc din

cele mai eficace pentru combaterea diferitelor acțiuni ce se întreprind împotriva actualului nostru statut teritorial. Harta ar fi însoțită de o mică broşură explicativă. Propaganda maghiară se serveşte de numeroase hărți de acest fel, bine tipărite. Pentru hartă sunt necesari 500.000 lei"; publicarea în franceză, engleză şi germană a unei cărți contra acțiunii lui Rothermere „...care să răspundă documentat la însemnatul număr de volume publicate în străinătate spre a dovedi necesitatea revizuirii Trianonului. Efectele campaniei revizioniste se fac din ce în ce mai simțite în opinia publică străină şi socotesc că o acțiune publicistică din partea noastră nu poate întârzia". Lucrarea urma a fi tipărită în străinătate, semnată de personalități cunoscute şi deci nu ar avea un caracter oficial, iar condițiile grafice ar fi mai bune. Urma a fi scrisă de Z. Pâclişanu. Se mai indica tipărirea unui ghid turistic; organizarea vizitei unui grup de ziarişti francezi; a unor ziarişti greci şi italieni; procurarea din comerț a unor publicații de propagandă ca şi plata abonamentelor la periodicele necesare activității Direcției presei [58].

Bugetul pentru anul 1930 a fost de 22,3 milioane pentru salariile celor 105 funcționari, de 33,5 milioane pentru materiale, 43,5 milioane pentru editarea lucrării şi 1 milion cheltuieli neprevăzute. Un capitol special, fondul de dispoziție folosit de fapt pentru acțiuni de propagandă, era de 26 milioane lei. Totalul se ridica la 101,4 milioane lei [59].

Criza economică a dus la scăderea bugetului, la 51 milioane în 1932; 49,9 milioane în 1933; 49,3 milioane în 1934; 46,8 în 1935; 44,7 în 1936 şi 48,5 în 1937 [60]. La 31 iulie 1938 Subsecretariatul de stat al presei şi informațiilor avea un buget de 47,5 milioane din care 1,4 milioane erau afectate tipăririi de cărți şi broşuri; 1,8 milioane pentru procurarea de fotografii, filme, hărți, cărți etc.; 0,9 milioane pentru dezvoltarea legăturilor cu străinătatea; 11milioane fond de dispoziție şi propagandă şi 6 milioane subvenția pentru Agenția Rador [61]. Ministerul Propagandei a debutat cu 52,9 milioane şi a obținut 176 milioane pentru 1940. Din fondul din urmă 6,7 milioane erau afectate editării de lucrări de tot felul în țară; 4,7 milioane imprimării de lucrări, broşuri etc. în exterior; 2,3 milioane pentru procurarea de material

foto, cinematografic, muzical etc.; 1 milion pentru telegrame de serviciu ale ataşaţilor de presă; 15,6 milioane fond de dispoziţie şi propagandă; 1,9 milioane subvenţii interne sau externe şi 3 milioane pentru cheltuielile de primirea oaspeţilor străini [62].

Câteva detalii privind modul de utilizare concretă a sumelor afectate vor releva costul propagandei externe. Pentru anul 1930 au fost plătite subvenţii în valoare de aproape 6 milioane lei pentru 24 de destinatari. Între aceştia se aflau: asociaţii (Societatea Amicii SUA din Bucureşti; Comitetul de presă al Micii Înţelegeri; Comitetul de presă polono-român; Societatea „Friends of Romania", acesteia câte 300 dolari lunar); ziare, pentru publicare de articole sau editarea de numere speciale consacrate României („Le Temps", Paris, 200.000 franci; „Chicago Tribune", ediţia specială, 608.000 lei; „Lloyd Commercial", din Bruxelles, 30.000 lei; „Financial Times", Londra 407.000 lei; „Financial News", 570.000 lei (700 lire sterline); „Romania", New York, 168.000 lei (1.000 dolari) şi „L'Europe Nouvelle", Paris, 161.300 lei pentru 200 abonamente). Agenţia Langstein, din Viena, a primit 120.000 lei, iar Agenţia Telegraphen Union 180.000 lei în timp ce prof. Ch. U. Clark, drepturi de autor, 940.000 lei; W. Littlefield, 100.000 pentru diverse articole publicate; prof. D. Gusti – 120.000 pentru un film documentar etnografic, iar Societăţii „Filmul Românesc" 300.000 lei pentru pelicula documentară „România de azi". În fine, se mai includea pe listă suma de 480.000 lei pentru fondul de propagandă al legaţiei din Berlin şi 387.000 pentru cel al legaţiei din Berna [63].

În 1931 necesarul financiar era de 9,2 milioane, dar, din cauza reducerilor bugetare, au fost acordate subvenţii doar în valoare de 7,9 milioane. Pe listă se aflau 22 beneficiari, între care: Ch. U. Clark, cu un rest de plată de 415.000lei (2.500 dolari) pentru volumul *Greater România*; A. Popovici, 135.000 lei pentru lucrarea despre Basarabia; Conseil National du Commerce Exterieur, din Paris, 150.000 lei pentru volumul despre România; 180.000 lei pentru capitolele despre România din monografia Dunării editată de Comisia europeană a fluviului; J. Roucek, 50.000 lei (10.000 coroane, cehoslovace) pentru o lucrare ce

urma a fi imprimată la Praga; G. Moroianu, 130.000 lei pentru tipărirea la Paris a volumului despre lupta de emancipare națională a românilor; „Revue des Balkans“, Paris, 187.550 lei (7.500 fr.) pentru un număr special; A. Nour, 170.000 lei pentru editarea hărților etnografice ale Transilvaniei şi Basarabiei; H. Baerlein, 210.000 pentru lucrarea despre Transilvania ce urma a apărea la Londra; 160.000 lei (6.500 fr.) pentru partea românească a ghidului „L'Europe an automobile", tipărit la Berna; 1.170.000 lei Agenției Economice şi Financiare din Paris pentru suplimentul lunar despre România al revistei proprii; 150.000 ziarului „Neue Freie Presse" pentru un număr special; 200.000 ziarului „Chicago Tribune", ediția parisiană, tot pentru număr special; ziarului „Berliner Boersen“ 120.000 lei pentru inserarea unor articole; Agenția "Echoes" din Londra, 1.500.000 lei, pentru publicitate în Anglia; „Revue Franco-Roumaine" din Paris, 650.000 lei (26.000 franci subvenție anuală); 130.000 lei pentru o antologie a literaturii româneşti în Franța; 400.000 pentru diferite traduceri angajate în Italia şi Anglia; 600.000 pentru editarea unui ghid de călătorie, imprimat în țară şi 1,8 milioane subvenții acordate unor ziare româneşti din Basarabia şi Bucovina [64].

Câteva detalii de natură financiară vor completa datele de mai sus şi vor releva profilul subvențiilor acordate de Direcția presei. Trebuie precizat că toate subvențiile acordate unor periodice sau autori pentru publicarea de materiale despre România erau aprobate numai de directorul presei sau, când suma era foarte mare, de forul titular superior. În februarie 1931, Filotti îl anunța pe Ion Sân-Giorgiu, autor cunoscut în epocă, despre acordarea sumei de 30.000 lei pentru editarea unei lucrări privind problema minoritară în România[65].Conform recomandării legației din Berlin s-a acceptat oferta revistei „Politik und Gaselschaft" de a scoate un număr special, pentru care s-au trimis articole şi fotografii. Costul ediției: 700 mărci – 27.874 lei [66]. Cu material furnizat de Serviciul propagandei a apărut *Handbook of Central and East Europe 1932* la Zürich şi era necesară plata a 500 dolari – 83.590lei[67]. În ianuarie 1933 Filotti consemna într-un referat apariția lucrării lui J. Roucek, *Contemporary Romania,* pentru care se acordase o subvenție de 750 dolari (125.400 lei)[68].

G.D. Cioriceanu solicita, în februarie 1933, o subvenție pentru imprimarea lucrării sale *L'evolution du peuplement dans les terres Roummaines a travers les âges.* A obținut suma de 10.000 lei [69]. Conform comenzii Direcției presei prof. Silviu Dragomir a elaborat o lucrare despre minoritățile naționale din Transilvania ce a fost tradusă și în franceză în primăvara lui 1933. Prețul traducerii făcută de prof. Auger, de la Universitatea din Cluj, a fost de 20.000 lei [70]. În aprilie 1933 prof. J. Ancel a vizitat Transilvania, Moldova și Basarabia la invitația Direcției presei care pentru automobilul închiriat a plătit suma de 37.500 lei [71].

Lista subvențiilor acordate de Direcția presei în anul financiar 1933/1934 se ridica la aproape 6 milioane lei având 72 destinatari. Dintre aceștia, în funcție de tematica noastră, putem menționa pe: J. Rudinsky, cu 26.000 franci, subvenție pentru o lucrare despre Tratatul de la Trianon[72]; ziarul „America" din Detroit 1.200 dolari (200.640 lei) pentru un număr special; Gino Lupi, profesor din Torino, cu o subvenție lunară de 4.000 lei; Lilio Cialdea, cu 25.080 lei, pentru 300 exemplare din lucrarea referitoare la politica externă a României; „Chicago Tribune", ediția din Paris, cu 32.750 lei pentru două pagini consacrate țării noastre; 30.000 pentru participarea la Expoziția de turism de la Budapesta; 1.500 franci, subvenția pentru „Revue des Balkans", 500 dolari (83.500 lei) avans acordat prof. Raphael, american, pentru o lucrare ce urma să o scrie sau S. Fenyes cu o subvenție de 50.000 lei[73].

La începutul anului 1934 s-au plătit 35.775lei pentru editarea lucrării lui Popa-Lisseanu, *Secuii și secuizarea românilor*[74]. În baza unui contract încheiat în vara lui 1934 s-au plătit firmei Industria Românească de Film Sonor suma de 500.000 lei pentru un film documentar de lung metraj [75]. Un colaborator permanent al Direcției presei în domeniul filmului era Tudor Posmantir. Acesta încheiase în septembrie 1934 documentul „Serbările de la Sarmisegetiza" pentru care cerea plata stabilită, 10.875 lei [76]. În volumul *The EuropeYou Do not Know,* ediția 1934, a apărut cu participarea Serviciului de propagandă și un capitol despre România. Acesta a fost apoi tipărit

separat, căpătând forma unei broşuri de 20 p. Costul a fost de 310 dolari (33.790 lei)[77]. La sfârşitul anului 1934 operatorul austriac H. Bruckner a încheiat un film documentar despre România, de 880 m, şi plătit cu 587 şilingi (13.501 lei)[78].

Directorul săptămânalului parizian "L'Européen" s-a oferit în primăvara lui 1935 să publice articole despre România. Publicaţia fiind considerată serioasă şi interesantă s-a încheiat un contract în valoare de 10.000 franci pentru inserarea de articole cu caracter general[79]. Un capitol însemnat de cheltuieli a fost oferirea de bilete gratuite vizitatorilor străini, ziariştilor mai ales, pentru călătoria pe căile ferate în ţară. Evident, biletele erau plătite de Direcţia presei care, în acest fel, a cheltuit 95.395 lei numai în primul trimestru al lui 1937[80] sau 149.549 lei în august 1939[81]. Sume relativ însemnate, ce difereau în funcţie de importanţa ţării, se plăteau lunar ataşaţilor de presă acreditaţi în diferite state. În 1930 legaţia din Berlin primea 1.000 de mărci lunar, iar cea din Berna 1.000 de franci. În aprilie 1939 sumele au fost de: 9.000 lei lunar pentru Belgrad; 20.000 lei pentru Berlin; 15.000 lunar Budapesta; 40.000 lei Londra; 15.000 New York şi 20.000 Washington; 20.000 Roma; 26.000 Varşovia; 12.000 Bruxelles; 16.000 Sofia şi 7.000 Paris. Aşadar, un total de 200.000 lei (circa 1.200 $)[82].

Analiza mecanismului de lucru al propagandei externe nu poate exclude câteva consideraţii speciale faţă de ataşaţii de presă, cei care sugerau şi aplicau iniţiativele în ţările în care acţionau. Din nefericire, numărul lor a fost determinat adesea de chestiuni strict bugetare, iar alegerea personalului nu a corespuns întotdeauna. În 1926 România avea 19 legaţii şi 14 consulate, dar erau numiţi doar 16 ataşaţi de presă[83]. La începutul anului 1930 funcţionau 14 ataşaţi de presă, cu diferite grade, după cum urmează: C. Boncescu, consilier, la Washington; I. Rosenthal, secretar, la New York; D. Dimăncescu, secretar, la San Francisco; L. Luculescu, secretar, la Paris; N. Ciotori, secretar, la Londra; I. Schiopul, consilier, la Berlin; P. Ilcuş, secretar, la Berna; St. Neniţescu, secretar, la Haga; V. Baltă, consilier, la Budapesta; A. Boteanu, secretar, la Viena; E. Schachman, secretar, la Praga; R. Anastasiu, consilier, la Belgrad şi A. Cotruş, secretar, la

Varşovia [84]. În 1934 numărul ataşaţilor era de 13, dintre care doi în SUA şi câte unul în Austria, Belgia, Bulgaria, Italia, Cehoslovacia, Franţa, Anglia, Germania, Polonia, Elveţia şi Iugoslavia[85]. În primăvara lui 1939, când subsecretarul de stat al propagandei din Ministerul de Interne a preluat şi ataşaţii de presă de la M.A.S., erau în post 9 în exterior şi 5 în centrală, având un fond de salarii de 545.195 lei şi de 128.000 pentru cheltuieli administrative.[86]

Atribuţiile ataşaţilor de presă erau numeroase şi complexe, ei asigurând legătura cu ziariştii din ţările unde activau, publicau articole, de obicei primite de la Bucureşti, asigurau pe orice cale informarea opiniei publice asupra realităţilor româneşti, urmăreau propaganda ostilă ţării etc.[87]. Prin circulare trimise periodic se trasau sarcini prioritare determinate de necesităţile momentului. Astfel, la 8 noiembrie 1922 era trimisă o circulară prin care se releva că presa internaţională nu era suficient de bine şi de repede informată despre situaţia din ţară. Ca urmare, în limitele resurselor financiare, Direcţia presei din M.A.S. urma să trimită zilnic un buletin cu date de interes general. "Deşteptând şi întreţinând interesul pentru ţara noastră am obţine, pe de o parte, ca informaţiuni eronate să nu mai fie utilizate în presa străină, iar pe de altă parte va putea răspunde mai uşor informaţiilor tendenţioase ale unor organe ce ne-ar fi intenţionat ostile". Sarcina ataşaţilor era de a utiliza rapid informaţiile sosite pe această cale[88].

În iulie 1924 toţi ataşaţii de presă erau solicitaţi să trimită rapoarte asupra activităţii de propagandă din ultimele 6 luni. Documentul trebuia să precizeze cine se ocupa de problemă, care era programul de acţiune, ce legături existau cu presa sau personalităţile ce manifestau interes pentru România, ce ziarişti susţineau cauza românească, ce legături existau cu serviciile oficiale de presă şi ce propuneri de viitor existau[89]. La începutul anului 1926 se anunţa că în ultima vreme se ducea o activă propagandă pe linia culturii şi educaţiei şcolare a românilor. Mai ales surse maghiare susţineau că românii erau inferiori cultural faţă de popoarele vecine. Ca urmare, s-a elaborat un studiu privind învăţământul primar şi normal care releva efortul de ridicare a nivelului

cultural al poporului. Materialul urma să fie folosit cât mai larg de către toți atașații de presă[90]. În decembrie 1926, ministrul de externe Mitilineu semna o circulară prin care anunța că în ultima vreme se ducea o intensă campanie de presă împotriva țării, mai ales prin difuzarea de știri tendențioase. Originea campaniei era localizată în agențiile din Budapesta, Viena și Berlin. Se impunea o contra-propagandă pentru dezmințirea informațiilor false și prevenirea unor noi atacuri. Nu numai atașații de presă, ci întreg personalul legațiilor, în funcție de timpul liber, trebuia să conlucreze la opera de propagandă. Se cerea inițierea publicării de articole și intervenții, corecte dar energice, la Ministerele de Externe din țările respective, pentru a atrage atenția asupra atitudinilor răuvoitoare, fiind clar că libertatea presei nu trebuia confundată cu excese nepermise de limbaj[91]. Exemplele pot desigur continua.

În perioada interbelică au intervenit doar puține schimbări în lista atașaților de presă menționați mai sus. O parte, chiar dacă nu au fost "simpli funcționari comozi", cum au fost numiți, nu au înregistrat succese prea mari, poate pentru că nu au fost prea activi. Câțiva se remarcă prin deosebita lor energie și curaj în inițierea de acțiuni. Un loc fruntaș, evidențiat în numărul extrem de mare de rapoarte consistente, l-a ocupat Aron Cotruș care, ca toți ceilalți de altfel, era titrat și a publicat și volume de versuri[92]. În anul 1930 a funcționat la Milano, din 1931 la Varșovia, iar la începutul războiului îl găsim la Madrid. Cu titlu de exemplu putem cita din raportul de activitate pentru luna mai 1930: a încheiat, împreună cu Gino Lupi, traducerea în italiană a piesei "Cleopatra" de Nicolae Iorga și care urma să fie publicată de editura "Nuova Italia" din Veneția; a pregătit, împreună cu asociația "Amici della Romenia" din Torino, un festival românesc ce a avut loc în ziua de 20 mai; a început negocieri cu Societatea de radiodifuziune din Torino pentru organizarea lunară a unor serate muzical-literare; l-a ajutat pe prof. Gino Lupi în munca de pregătire a dicționarului româno-italian; a tradus câteva articole trimise de Direcția presei și le-a difuzat; a început pregătirea unui concert de muzică românească la Veneția, pentru 15 iunie; a început acțiunea de modificare a atitudinii

ostile a societății "Pro Oriente", trimițând membrilor ei lucrări de informare despre România; a conlucrat cu prof. Gino Lupi la organizarea cursului de limbă română la Universitatea din Milano; a distribuit din stoc ultimele traduceri literare în italiană, anume "Moara cu noroc" și "Ciuleandra", pregătind și recenzarea lor; colaborează la pregătirea numărului special al revistei "La Rassegna Italo-Romena" dedicat lui Iorga și a continuat traducerea de poezii românești în italiană, pentru a le publica în diverse reviste [93].

Activitatea depusă atât de intens și care aruncă lumină asupra posibilităților de lucru ale unui atașat de presă a fost o constantă a acțiunilor lui Cotruș. O dovedește cu rezultatele din luna iulie 1930: a început traducerea în italiană a volumului de povești al reginei Maria; a continuat acțiunea de contrabalansare a propagandei maghiare a societății "Pro-Oriente", prin informarea exactă a unora dintre liderii ei asupra realităților românești; făcând cunoștință cu un prieten al Ungariei, Aldo Borgomaneri, a discutat personal cu el, i-a dat cărți despre România și i-a sugerat o călătorie în Transilvania; a întreprins o anchetă asupra vânzării traducerilor literare românești și a constatat că "Pădurea spânzuraților" a lui Rebreanu s-a vândut cu 15.000 exemplare într-un trimestru, iar întregul tiraj al nuvelei "Niculăiță minciună" de Al. Brătescu-Voinești s-a epuizat în doi ani. În acest context, Cotruș sublinia că "propaganda prin mijlocirea de traduceri din autorii noștri de seamă se dovedește a fi cea mai puțin costisitoare și cea mai eficace. Ungurii, care de la război încoace au făcut o bogată experiență în materie de propagandă, au ajuns și ei la această convingere și continuă să traducă în limbi străine floarea literaturii lor". De asemenea, Cotruș a mai realizat în iulie 1930: contacte cu Giovani Mori, profesor la Universitatea din Milano, căruia i-a dat mai multe lucrări despre România; a continuat relațiile cu directorul ziarului "Ambrosiana" și al revistei literare "Giovedi" în care a și apărut un articol; a distribuit 200 de exemplare din broșura lui Lilio Cialdea, *Per la storia dei Romeni di Transilvania* și a aranjat cu Editura Carabla tipărirea piesei *Meșterul Manole* de Blaga[94].

Şi acesta din urmă, Lucian Blaga deci, a avut o activitate extrem de bogată pe linia propagandei în calitate de ataşat de presă la Viena şi la Berna. Să menţionăm doar câteva episoade din acţiunile sale. Astfel, în iulie 1930 Blaga a lucrat cu scriitorul elveţian H. Hauswirth la alcătuirea unei antologii a poeziei populare româneşti ce urma să cuprindă circa 50 de poezii, traduse desigur în germană[95]. În decembrie 1931 a organizat la Basel o serată românească sub egida Societăţii etnografice elveţiene şi deci consacrată poeziei şi artei populare. Reuniunea este deschisă de Blaga care ţine o conferinţă pe această temă, după care se recită "Mioriţa", "Toma Alimoş", se audiază cântece şi colinde[96]. O atenţie specială a acordat şi el relaţiilor cu presa. Încă din septembrie 1928 raporta că a făcut o vizită la Zürich unde a discutat cu mai mulţi ziarişti de la "Neue Züricher Zeitung" şi "Tagesanzeiger". Doi ziarişti de la prima publicaţie, Droz şi Gigax, s-au arătat interesaţi de chestiunile româneşti. Ca urmare, diplomatul nostru le-a arătat situaţia din ţară, marcată pe plan politic de confruntarea dintre liberali şi ţărănişti, şi care era adesea fals interpretată în străinătate. Droz a expus apoi poziţia ziarului "Neue Züricher Zeitung" faţă de problemele româneşti: în chestiunea optanţilor se mărginea la înregistrarea faptelor, deoarece de ambele părţi s-a primit atâta material de propagandă încât cu greu se putea adopta o atitudine; în chestiunea revizionistă avea personal convingerea că ungurii nu au dreptate. "La tot ce mi-a spus redactorul Droz, nota Blaga, mi-am făcut şi eu observaţiile mele încercând să-l câştig cât mai mult pentru noi. Peste chestiunea optanţilor nu l-am lăsat să treacă tocmai aşa de uşor şi i-am arătat că în fond guvernului maghiar puţin îi păsa de cele câteva sute de latifundiari expropriaţi în Transilvania, interesul principal al ungurilor e să ţină deschisă această problemă tocmai în legătură cu acţiunea lor revizionistă"[97].

Ataşatul de presă al României a avut o discuţie şi cu un alt redactor de la "Neue Züricher Zeitung", anume dr. Gigox. Acesta tocmai revenise dintr-o lungă călătorie în Ungaria de unde s-a întors cu impresii excelente. "N-am pierdut prilejul să-i spun drept comentar în marginea entuziasmului său că dacă e aşa de încântat de Ungaria,

cu atât mai mult ar fi de România, dacă s-ar hotărî să facă odată o călătorie în acest colţ european. În fond, Ungaria i-am spus eu – nu are pentru un apusean nimic original, ea e o simplă provincie din toate punctele de vedere; în România ar putea să vadă însă lucruri pe care anevoie le-ar putea vedea aiurea în Europa". La ziarul "Tagesanzeiger" Blaga a aflat că toate ştirile pe care le publica despre România veneau de la Viena. Unele articole erau scrise de un ungur, aflat la Davos, şi care colabora cu diverse ziare. Blaga a expus pe larg modul fals în care Budapesta şi Viena informează străinătatea asupra realităţilor româneşti şi a insistat ca ziarul să trimită un corespondent la Bucureşti sau să controleze strict ştirile venite indirect. Diplomatul român a mai cunoscut un colaborator al ziarului, dr. Kirchgraber, care a manifestat simpatie pentru România. S-a oferit chiar să scrie articole cu informaţiile trimise de legaţie şi să organizeze emisiuni la radio Zurich unde avea relaţii. La Zürich Blaga s-a întâlnit şi cu prof. Wetter care anterior ţinuse mai multe conferinţe despre România. Cu acest prilej i-a înmânat un film documentar şi câteva publicaţii pentru a pregăti noi expuneri despre ţară, pe care o şi vizitase în vara lui 1927 [98].

Foarte activ a fost ataşatul de presă de la Washington, G. Boncescu. Realizările sale profesionale au determinat menţinerea sa îndelungată la post, între anii 1927–1938. Încă de la sosire el a subliniat rolul important al acţiunii româneşti peste Ocean: "Ţinând seama de importanţa crescândă a intereselor noastre în Statele Unite, unde s-a transplantat centrul de greutate al finanţei mondiale, precum şi campania sistematică ce se duce împotriva noastră de către internaţionala bolşevică, existenţa unui serviciu bine organizat de presă şi informaţiuni cu caracter politic, economic şi financiar se impune ca o necesitate urgentă şi imperioasă... Lucrările serviciului de presă sunt susceptibile de a lua o dezvoltare mult mai mare dat fiind pe de o parte interesul nostru de a lumina opinia publică americană, complet ignorantă de stările din România – când nu este în mod intenţionat şi răuvoitor indusă în eroare de o propagandă ostilă şi deşănţată; iar pe de altă parte de caracterul mai comercial şi mai întreprinzător al americanilor" [99]. Într-un alt raport, din noiembrie 1928, Boncescu sublinia necesitatea unor fonduri sporite

pentru acțiunile de propagandă în Statele Unite unde se desfăşura "cea mai virulentă, mai insidioasă şi mai bine finanțată propagandă împotriva țării noastre. Sunt de părere că este imperios de a da cea mai mare atențiune propagandei noastre în această țară" [100].

Boncescu a şi acționat în acest sens, obținând succese, ce vor fi relevate într-un alt paragraf. A conlucrat în aceeaşi direcție şi secretarul legației din Washington, A. Popovici, prin lucrări şi conferințe publice, precum şi Rosenthal, care a fost ataşat de presă la New York între anii 1931–1937. Ca fost membru al delegației române la Conferința de pace Rosenthal a scris o serie de articole în care denunța revizionismul maghiar. Cel mai cunoscut este cel intitulat *Revizuirea Tratatului de la Trianon este posibilă?* şi care a fost publicat în mai multe periodice din diferite țări prin grija Serviciului propagandei. Autorul reconstituia modul elaborării Trianonului, releva neseriozitatea argumentației revizionismului şi evidenția pericolul de război pe care-l implica [101].

Trecerea în revistă a structurilor organizatorice, a problemelor bugetare şi de personal, a relevat şi o parte din mecanismul de lucru, câteva din metodele de acțiune ale propagandei româneşti. La acest nivel Serviciul de propagandă al României s-a integrat deplin în practicile epocii, utilizarea unei metode sau a alteia depinzând direct de fondurile disponibile. În perioada interbelică metodele de propagandă s-au încadrat în trei categorii de bază: scrise, vizuale şi auditive. Cele dintâi, respectiv tipăriturile de tot felul, au dominat sub forma imprimării de cărți, broşuri, publicarea de articole sau editare de numere speciale ale unor periodice, de hărți sau afişe. S-au realizat filme, fotografii şi diapozitive, s-au organizat expoziții de tot felul, conferințe şi concerte, în săli sau la radio. Acesta din urmă, ca şi cinematograful de altfel (pentru a nu aminti şi televiziunea) erau marile inovații tehnice ale epocii şi deci cu o folosire incipientă mai ales pentru resursele bugetare limitate. Nu trebuie uitată prima mențiune a problemei Transilvaniei la televiziune, la Londra, în 1938. Întregul complex de metode, cu o pondere deosebită a celor clasice, a fost specific pentru toate domeniile de bază ale propagandei – politic, economic şi cultural. Dar, spre deosebire de revizionism, propaganda

românească nu a folosit orice metodă sau prilej pentru a le da o haină antirevizionistă. Cu alte cuvinte, dacă revizioniştii foloseau orice prilej de la concerte la manifestări sportive pentru a cere dreptate pentru Ungaria milenară, propagandiştii români au limitat acţiunea antirevizionistă la acţiuni clare, urmărind acest unic scop. Propaganda antirevizionistă s-a promovat prin acţiuni şi metode specifice sferei politice. Poate singurele excepţii au fost acţiunile complexe, ca editarea unor numere speciale din periodice sau organizarea de expoziţii, care puteau avea profil cultural, economic şi politic.

Pentru prezentarea metodelor de acţiune am optat la soluţia enumerării lor în baza sintezelor anuale, singurele de altfel pentru întreaga perioadă interbelică conservate sau poate chiar unicele elaborate, privind activitatea serviciului de propagandă în anii 1930–1934[102]. Evident că analiza va fi sumară şi va încerca a releva utilizarea respectivelor metode în lupta antirevizionistă care, în acest fel, va putea fi ancorată în ansamblul propagandei externe a ţării. Astfel, în 1930 Direcţia presei a tipărit sau subvenţionat 27 de volume sau broşuri, iar altele 10 erau sub tipar în diverse ţări. Doar din categoria din urmă făcea parte o lucrare, *Handbook of Roumania,* editată de Rostowsky la Londra, şi având o orientare antirevizionistă. Au apărut 12 numere speciale a diverse periodice străine, în care au fost inserate şi articole cu profilul urmărit (în "The New York Herald", "Midi" din Bruxelles şi "Baltische Presse"). Altele 6 erau în curs de pregătire, de interes fiind "Neue Freie Presse", Viena, "Vreme", Belgrad şi "Revue des Balkans", Paris. Serviciul propagandei a elaborat partea privind România, ce includea şi secţiuni politice, din 10 enciclopedii apărute în lume între care: "Mayer's Lexikon", Berlin; "Herder", Berlin; "Compass", Viena; "Gotha", Paris; "Borman Grant", Londra sau "Kokumin Hyakka Shin-Jiten", Tokio [103].

S-a furnizat tot materialul de informare necesar lui J. Roucek şi Ch. U. Clark, americani, pentru redactarea monografiilor despre România. Au fost elaborate şi difuzate la toţi ataşaţii de presă patru buletine informative: Buletinul minoritar, cu 8 numere în 321 p.;. Buletine economice, cu 31 numere în 115 p.; Buletinul legislativ, cu 2

numere în 28 p. şi Buletinul politic, cu 6 numere în 38 p. Serviciul propagandei a redactat 61 articole pe care le-a trimis ataşaţilor de presă care au reuşit a insera unele în diferite periodice. Dar nici unul dintre acestea nu a avut caracter antirevizionist. Precizarea este valabilă şi pentru cele 10 turnee şi festivaluri, 6 expoziţii de artă sau acţiunile de propagandă muzicală (difuzarea a 250 discuri, 150 partituri şi organizarea de serate la diferite posturi de radio). Au fost însă difuzate 12.302 publicaţii de tot felul (volume, broşuri sau periodice) imprimate în limbi de circulaţie, în 20 de state. Multe aveau nuanţe antirevizioniste ca şi o parte din cele 10.968 fotografii, 550 diapozitive şi 8 filme. Astfel, filmul "La Roumanie d'aujourd'hui" a fost tras în 12 copii şi trimis în 8 ţări. Se mai pot menţiona reportajele cinematografice, asupra evenimentelor politice curente difuzate prin casele Paramount, Ufa, Gaumont şi Pitalunga sau documentarul despre "Serbările Unirii". A fost sprijinită şi activitatea celor 7 biblioteci române din străinătate (din Torino, Roma, Lwow, Yale, Şanhai, Montevideo şi Veneţia)[104]. Peste 1.000 de ziarişti, studenţi, profesori şi alte categorii de vizitatori străini au fost îndrumaţi de funcţionarii Direcţiei presei [105].

Darea de seamă asupra activităţii Serviciului de propagandă în 1931 menţiona; editarea de cărţi (17), antologii şi traduceri (21), numere speciale din periodice (16) sau redactarea de capitole privind România în 11 enciclopedii sau anuare. Au fost difuzate 4 buletine periodice, 93 de articole, s-au trimis tipărituri la 19 biblioteci din lume şi la alţi destinatari, însumând 8.914 exemplare ca şi 14.815 fotografii, 375 diapozitive, 40 filme şi 64 hărţi. S-a realizat propaganda artistică prin tipărirea unor broşuri şi cataloage sau organizarea de expoziţii (4) şi cea muzicală, prin difuzarea de discuri sau partituri şi susţinerea unor concerte, publice sau la radio (14 emisiuni). Propaganda turistică s-a promovat prin tipărirea de broşuri, ghiduri sau afişe. S-a asigurat material participarea la 3 congrese internaţionale, s-au susţinut 10 conferinţe publice şi au fost sprijiniţi 26 de ziarişti sau profesori străini să viziteze ţara [106].

Activitatea din 1932 a fost marcată din plin de reducerile bugetare determinate de criză. Astfel, au apărut doar 7 volume despre ţară, dar

unele importante lucrări de propagandă: Ch. U. Clark. *United Romania* (New York, 1932, 418 p.); J.S. Roucek, *Contemporary Romania and her Problems* şi N. Iorga, *My American Lectures*. Sinteza pentru activitatea din 1932 menţionează o direcţie de seamă a propagandei româneşti: crearea de catedre de limba sau istoria poporului român în diverse centre ale lumii. Funcţionau deja la acea dată asemenea catedre la Universitatea din Cracovia (susţinut de Stanislav Lukasik); Universitatea din Milano (Gino Lupi); Universitatea din Varşovia (Mihail Hellon); Universitatea din Torino (Mario Ruffini); Universitatea din Roma (Claudiu Isopescu) şi la cea din Amsterdam (Marius Volkhoff) [107]. Pe lista vizitatorilor figurau 150 de persoane, cei mai mulţi (31) fiind americani. De asemenea, în 1932 au fost difuzate 14.288 tipărituri de tot felul (din care 5.038 în franceză şi 4.959 în engleză), au fost distribuite 12.497 fotografii, 12 filme în câte 6 copii şi s-au realizat în laboratorul propriu alte 16.000 fotografii şi 1.600 diapozitive [108].

Chestiunea cursurilor sau catedrelor româneşti la diferite universităţi din lume este un aspect care merită o privire specială. Preocupări în această direcţie există încă de la terminarea primului război mondial şi primele rezultate s-au înregistrat în Anglia şi Polonia. Nicolae Titulescu a ajuns, în octombrie 1924, la o înţelegere cu doi profesori englezi, Barker şi W. Steed pentru susţinerea de cursuri la Universitatea londoneză. Pentru aceasta guvernul plătea câte 550 lire sterline, pentru anul universitar 1924–1925[109]. Era un rezultat al demersurilor sale pe lângă rectorul de la Kings College de a include în programa de studii şi un curs de istoria românilor[110]. Decizia era luată sub influenţa lui Seton Watson care era rugat să acţioneze în acelaşi sens la Oxford[111]. Nicolae Titulescu îi sugera lui Ciotori să încerce aranjarea celui de-al treilea curs pentru J. Evans, ce urma a primi 350 lire anual. "E în interesul Angliei şi al nostru ca cunoştinţele lui Evans asupra României, priceperea lui la economie şi ascuţimea inteligenţei lui să nu rămână neutilizate"[112]. Acordul dorit s-a finalizat şi astfel România a avut la Universitatea londoneză trei catedre încă din 1924–1925. Funcţionarea lor s-a prelungit în 1930 pe alţi trei ani, cu dorinţa de a le permanentiza imediat ce era posibil [113].

În introducerea la darea de seamă pe 1933 se sublinia că "... activitatea acestui Serviciu, cu toate mijloacele bugetare restrânse, îmbrăţişează aproape toate metodele de propagandă: publicaţiuni în diverse limbi, difuzare de material fotografic, cinematografic sau muzical, expoziţii de artă, programe radio, festivităţi şi conferinţe despre România în străinătate, organizări de cursuri despre limba şi cultura românească la universităţi străine, participări la congrese internaţionale, primiri de ziarişti şi intelectuali străini sau de grupuri de excursionişti etc. Prin publicaţii editate de Direcţia presei sau subvenţionate şi prin articole de ziar sau prin material trimis în străinătate s-a dat o deosebită atenţie propagandei antirevizioniste"[114]. Într-adevăr, pe lista volumelor subvenţionate de Direcţia presei (12) apăreau: Lilio Cialdea, *La politica estera della Romania nell quarantennio prebelica* (Bologna, 1933, 295 p.); G. Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains. Un procés de denationalisation* (Bucarest, 1933, 80 p.); J. Rudinsky, *La révision du Traité de Trianon* (Paris, 1933, 297 p.); C. Kiriţescu, *Dezarmarea morală* (Bucureşti, 1933, 68 p.), iar H. Baerlein încheiase un volum despre România, aflat la tipar, în timp ce A. Popovici, secretarul legaţiei din Washington, începea a redacta cu material trimis lucrarea *Abecedarul Trianonului* [115].

Dintre cele 7 numere speciale de periodice străine subvenţionate în 1933, două, anume "Prager Presse" şi "Chicago Tribune, au fost consacrate Micii Înţelegeri, cu accent pe orientarea antirevizionistă a acesteia. Tipărituri, însumând 8.404 exemplare, au fost difuzate la 204 destinatari, între care şi 14 biblioteci publice. Au fost distribuite şi 18.903 fotografii, 487 diapozitive şi s-au executat 11 filme documentare. Cu sprijinul Serviciului propagandei au vizitat ţara 368 străini, ziarişti în marea lor majoritate. Au fost organizate şi 20 emisiuni radio, conferinţe mai ales asupra realităţilor româneşti. Nu este lipsit de interes a cunoaşte câtorva materiale scrise destinate publicării: H. Dedichen, redactor la ziarul "Daghladed", din Oslo, articol cu caracter politic; Jose Licinio Rendeiro, ziarist portughez, lucrări şi fotografii pentru scrierea unei cărţi despre România; Gerardo Perrufino, ziarist din Tegucigalpa, Honduras, articole şi fotografii; M. Franckiewicz,

din Varşovia, statistici privind populaţia României; "Revue de Sud-Est", din Paris, articole; Fahr Husnu, redactor la "Illustration de la Turquie", din Istanbul, articole şi fotografii; Biroul central de propagandă antirevizionistă, din Washington, un foarte bogat material documentar; "La France Politique", Paris, articole şi fotografii; "Le Monde Slave", Paris, un articol despre istoria Transilvaniei; Harry Howard, profesor la Miamy University, documentare pentru o carte etc.[116].

O mare parte din activitatea Serviciului propagandei a fost consacrată, în 1934, combaterii revizionismului. Lucrări redactate integral la Bucureşti, sau pentru care s-a furnizat documentarea necesară, au apărut cu subvenţie în diverse ţări şi au fost larg difuzate. Pe prim-plan se situează lucrarea lui *Treaty Revision and Hungarian Frontiers* (London, 1934, 75 p.). Tot la Londra, sub pseudonimul Transylvanus, a apărut volumul *The Ethnical Minorieties of Transylvania* (London, 1934, 55 p.), în timp ce la Bucureşti era imprimată în franceză lucrarea lui Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques* (Bucarest, 1934, 281 p.). Prin grija Serviciului propagandei s-a imprimat, în broşură separată, în română şi polonă, şi dezbaterea problemei revizionismului în Adunarea Deputaţilor, la 4 aprilie 1934. Din 1934 debutează şi publicaţia periodică, subvenţionată de Direcţia presei, destinată propagandei externe antirevizioniste; "Revue de Transylvanie". Darea de seamă mai preciza că în afara acestor lucrări "... o serie întreagă de alte publicaţiuni, precum şi un mare număr de articole tipărite, în ziare şi reviste străine, articole emanate tot din birourile noastre, au fost îndreptate către acelaşi scop, de combatere a propagandei revizioniste atât de intense în timpul din urmă" [117].

Darea de seamă mai menţiona: articolul lui S. Rosenthal despre revizionism, apărut mai întâi, în "La Revue Universelle" din Paris; încheierea unei lucrări antirevizioniste de către J. Evans, profesor la Universitatea din Oxford; finalizarea volumului de mari proporţii *România de la război până azi,* întocmită de Serviciul propagandei şi proiectată a fi publicată în 1935; redactarea unei noi lucrări cu caracter antirevizionist, de circa 300 p., semnată de Transylvanus şi urmând a apărea la Londra, ca şi ediţia franceză, apărând cu aceeaşi semnătură,

a sintezei despre minoritățile naționale din Transilvania [118]. Serviciul de expediții a trimis în întreaga lume aceste lucrări sau altele încredințate de autori: lucrarea lui Silviu Dragomir, despre minorități, în 1.500 exemplare; cea semnată Transylvanus, în 2.000 exemplare; broşura lui Popa-Lisseanu despre secui, în 2.000 exemplare; broşura lui Iorga, *Réponse au Comte Bethlen,* cu două părți, în 2.000 exemplare; volumul lui G. Moroianu, *Les luttes des Roumains transylvains...,* în 400 exemplare sau cele trei numere din "Revue de Transylvanie" din 1934, în câte 250 exemplare[119]. În total, în 1934, au fost difuzate 11.476 tipărituri şi 13.135 fotografii[120].

Editarea unor lucrări mai ample în străinătate, şi mai ales sub semnături prestigioase, era dificilă şi costisitoare. De aceea mai largă şi oricum mai eficace, deoarece se adresa unor pături mai largi, era publicarea de articole în presa curentă. De la această constatare şi grija Direcției presei de a asigura materialele necesare pe care ataşații de presă trebuiau să le publice, în limita posibilităților. Din vara anului 1922 Direcția presei şi propagandei din țară a trimis rezumate bilunare ale situației interne cu toate datele politico-economice importante ce putea sta la baza redactării unor articole de informare[121]. În iulie 1922 toate legațiile primeau patru studii privind Transilvania, Basarabia, Bucovina şi problema minorităților în Ardeal, menite "a alimenta presa şi a călăuzi diverse acțiuni de propagandă"[122]. În luna următoare era trimis şi un studiu de ansamblu privind reforma agrară în România[123]. În aceeaşi vreme, patru studii speciale, multiplicate, soseau, la misiunile diplomatice româneşti: *Politica guvernelor României față de confesiunile minoritare; Învățământul minoritar; Principiile generale ale exproprierii în Transilvania şi Situația economico-financiară a țării*[124].

Un articol asupra organizării şcolare în România, pregătit de Ministerul Instrucțiunii Publice, era trimis la Londra în iunie 1926 [125]. Din primăvara anului 1930 a început elaborarea şi difuzarea regulată a Buletinului minoritar "...din care se desprinde ritmul vieții diferitelor minorități, aşa cum se manifestă în presa care ne stă la dispoziție", preciza Pâclişanu [126]. Imediat directorul presei a difuzat o circulară în care sublinia importanța bunei cunoaşteri a problemei şi cerea ca părți

sau informații din buletin să fie publicate în presa din țările unde acționau atașații români [127]. În iulie 1939 Ministerul Instrucțiunii furniza un studiu documentat cu privire la situația învățământului în Transilvania, înainte și după unire [128]. Totodată, Serviciul propagandei trimitea atașaților de presă sinteze privind: minoritarii în aparatul de stat din Transilvania [129]; dualismul austro-ungar[130]; presa maghiară și germană din Ardeal înainte și după 1918[131] și o sinteză asupra minorității germane din România[132].

Legației din Budapesta cerea și se primea, în februarie 1931, o bibliografie a literaturii revizioniste, cu indicația de a o ține la zi pe viitor[133], iar legației din Geneva un memoriu confidențial asupra revizuirii tratatelor, elaborat de Pâclișanu. Materialul urma să completeze dosarul chestiunii, aflat la misiune[134]. În primăvara anului 1938, la cererea legației din Londra[135], se trimiteau date statistice complete asupra situației minorităților etnice din România[136]. Alte legații, ca cea din Mexico, reclamau de asemenea primirea unor studii privind propaganda antirevizionistă[137]. În iulie 1939 Subsecretarul de stat al presei și informațiilor a trimis tuturor legațiilor o serie de documente privind situația românilor din Ungaria pentru a fi folosite la informarea opiniei publice internaționale "... conform intereselor propagandei noastre față de campania tendențioasă pornită de la Budapesta"[138]. Un studiu special, elaborat de Silviu Dragomir, era expediat la Varșovia deoarece s-a constatat că "... în repetate rânduri presa polonă s-a ocupat de problema minorității maghiare din România, punând-o în legătură cu agitațiile revizioniste de la Budapesta și făcând afinități istorice eronate"[139]. Să mai menționăm că asemenea studii s-au elaborat și mai intens după Dictatul de la Viena[140].

Structurile organizatorice create au pus în mișcare, prin intermediul personalului existent, metodele de lucru specifice epocii și astfel s-a ajuns la unele rezultate importante ale propagandei antirevizioniste, rezultate doar parțial conturate în secțiunile de mai sus. Analiza principalelor realizări, în funcție de metodele de lucru de bază, urmată de reconstruirea activității concrete din diferite state, va permite o evaluare corectă a volumului propagandei antirevizioniste a României.

2. Realizări

Cele mai spectaculoase rezultate sunt desigur cele legate de publicarea în străinătate, sub semnătura unor specialişti, dar cu subvenţii de la Bucureşti, a unor lucrări speciale cu caracter antirevizionist. În iunie 1921, prof. Em. de Martonne susţine la Paris o conferinţă privind România Mare: locul acesteia pe noua hartă politică europeană, structura geografică şi cea etnică. Concluzia: România nouă nu era născută din fantezia diplomaţilor, ci consecinţa logică a unei evoluţii de durată[141]. Din iniţiativa legaţiei române textul este tipărit în 2.000 exemplare şi difuzat în lumea întreagă prin intermediul misiunilor diplomatice româneşti, consultate sau legaţii[142]. A fost prima broşură de propagandă tipărită de români după Conferinţa de pace. A urmat o mică broşură asupra Transilvaniei, scrisă de acelaşi autor[143].

Dar primul volum de amploare va apărea în Statele Unite, tipărit tot în 1922, sub semnătura lui Charles U. Clark. Acesta a vizitat România, pentru prima oară în 1919, şi a stabilit legături cu Direcţia presei din Ministerul Afacerilor Străine. A repetat vizita în 1921 şi a lansat oferta de a scrie o lucrare despre ţară, cu sprijin financiar şi documentar. Propunerea a fost acceptată şi astfel, în 1922, apărea acest volum important care pornea de la constatarea necesităţii de a informa publicul american asupra istoriei româneşti şi a modului de formare a României Mari[144]. Succesul volumului a fost evident şi Clark a menţinut contacte strânse cu Serviciul propagandei. El va mai vizita ţara de câteva ori în (1923, 1925, 1927, 1930, 1936, 1937 şi 1939) şi va sugera în 1929 reeditarea lucrării. Propunerea a fost acceptată, convenţia prevăzând plata a 5.000 $ drepturi de autor şi asigurarea materialului informativ, condiţia fiind lecturarea prealabilă a manuscrisului de către legaţia română. În final, volumul va apare în 1932[145] iar 1.000 exemplare vor fi preluate de Direcţia presei (300 difuzate în Statele Unite, 200 în alte ţări şi 500 trimise la Direcţia presei)[146].

La sfârşitul anului 1923 la Berna era imprimată o broşură, semnată de Jean Baler, despre Transilvania. Legațiile din Bruxelles, Sofia şi Stockholm au primit câte 100 exemplare pentru difuzare. În nota însoțitoare se sublinia că broşura era "... scrisă într-un spirit favorabil nouă şi înfierând activitatea ungurilor care laolaltă cu guvernul lor lucrează la răsturnarea ordinei europene statornicite prin tratate... Lucrarea este scrisă într-un chip cât se poate de obiectiv, de un autor cu totul străin părților şi tipărită într-o țară neutră unde ungurii fac sforțări uriaşe pentru a influența şi corupe opinia publică". Se preciza că în caz de nevoie se mai puteau solicita exemplare. În fapt, broşura a fost scrisă la Bucureşti şi editată de legația din Berna prin acordarea unei subvenții autorului[147].

În toamna anului 1922 soția profesorului Murgoci, aflată la Londra, a stabilit legături cu prof. Mary Sanders, care s-a arătat interesată de chestiunile româneşti. Legația cultivă această preocupare prin trimiterea de materiale informative şi în decembrie 1922 Mary Sanders începe scrierea unei broşuri. Aceasta va apărea în iunie 1923 având titlul *The New Romanian State*. Textul, citit în prealabil la legație, a fost tipărit prin grija acesteia cu suma de 30 lire sterline[148]. Legația din Londra a negociat şi a finalizat proiectul de tipărire a unui volum despre problema optanților. Acesta apare în 1924, la editura H. Jouve, pentru plata sumei de 90 lire sterline[149]. Broşura, de 70 p., *Un nou pericol pentru pacea europeană* scrisă la Bucureşti, a fost trimisă în mai 1924 legației din Washington. Aceasta s-a îngrijit de traducere şi publicare, la prețul de 300 $. Lucrarea nu a fost semnată[150].

O lungă şi fructuoasă colaborare s-a realizat cu J.D. Evans, profesor la Oxford în anii '20, când a susținut şi un curs de istorie românească, iar în anii '30 era corespondent Reuter la Viena şi Budapesta. Încă din vara anului 1924 Direcția presei i-a trimis numeroase materiale informative care au servit la elaborarea unui volum privind reforma agrară din România[151]. În iulie 1929 Evans face o vizită în România, având calde recomandări şi din partea lui Titulescu[152]. Trăinicia contactelor a deschis calea propunerii avansate în iulie 1934 de a scrie o lucrare antirevizionistă, în circa şase luni, pe

baza culegerii de informații în România. S-a convenit pentru plata sumei de 180 lire sterline destinate cheltuielilor de documentare și de 220 lire drepturi de autor. Așadar, 400 lire la care se adăuga obligația Serviciului propagandei de a cumpăra un număr de exemplare din lucrare până la concurența sumei de 200 lire[153]. La sfârșitul anului 1934 era gata o mică lucrare, cu titlul *Hungarian Minorities*[154]. Citind manuscrisul, Pâclișanu nota că "... lucrarea dlui Evans e bună. E bine informată și scrisă vioi și are multă simpatie caldă față de noi". Referatul sublinia că el a dat autorului materialul informativ, dar că redactarea reprezenta contribuția lui Evans[155]. Spre sfârșitul anului 1935 apare și lucrarea mai mare, *That Blue Danube,* în care este analizată cauza dizolvării monarhiei dualiste, sunt trecuți în revistă factorii determinanți ai conjuncturii postbelice și este înfățișată situația minorităților naționale din Transilvania în încercarea de a vedea de ce mica comunitate maghiară de aici genera atât de grave probleme europene. Restituirea Transilvaniei sau doar autonomia acesteia sunt apreciate de Evans a fi simple fantezii, iar proiectul coridorului spre regiunea secuiască este calificat a fi o absurditate[156]. Direcția presei a plătit, în noiembrie 1935, drepturi de autor în valoare de 220 lire sterline (= 180.000 lei)[157].

Cu o bogată activitate profesională[158], consulul-general al României la Berlin, G. Rommenhoeller, este și autorul uneia dintre cele mai consistente lucrări din epocă privind evoluția națiunii române după 1918. Având un serios sprijin documentar de la București, Rommenhoeller a elaborat o bună lucrare cu caracter general din care nu lipsea analiza structurii etnice a populației ca și procesul de formare a României Mari[159]. Volumul a apărut la Haga și, fără a cunoaște substratul operațiunii, legația română din localitate cumpără imediat 10 exemplare[160]. Din cauze diverse, conform înțelegerii prealabile, autorul trimite Direcției presei din București cele 200 exemplare convenite abia în martie 1927[161].

Editura vieneză "Wirtschafts-Zeitungs" a propus în februarie 1929 statelor dunărene tipărirea unei monografii a Dunării. Fiecare țară riverană urma a avea un capitol în care se făcea prezentarea

trecutului istoric şi a condiţiilor politice şi economice de atunci. Se sugera cumpărarea unui număr de exemplare[162]. Direcţia presei a apreciat propunerea ca fiind interesantă şi a sugerat cumpărarea a 300 exemplare, în valoare de circa 8.000 şilingi (= 190.000 lei)[163]. Doi delegaţi ai editurii au sosit în ţară, în septembrie 1930, pentru a primi materialele ce urmau a forma capitolul românesc. Acesta a avut, în final, forma unei culegeri de articole semnate de N. Iorga, Gr. Antipa, M. Libros ş.a., şi care au fost gata în iunie 1932; ca urmare, sunt traduse în germană şi, împreună cu un set de fotografii, sunt trimise la Viena. Volumul va apare în noiembrie 1932 în germană şi în ianuarie 1933 în ediţia franceză[164].

O lungă colaborare s-a înregistrat şi cu prof. J. Roucek, de la Universitatea din New York. După prima vizită în România, în vara lui 1928, el a primit cărţi şi fotografii pe care le foloseşte în pregătirea şi susţinerea unor conferinţe. În februarie 1930 Roucek sugerează tipărirea tezei sale de doctorat pe tema sistemului minorităţilor în cadrul mecanismului Societăţii Naţiunilor. Propunerea este acceptată şi teza, care tipărită va avea 45 p., va apare cu o contribuţie financiară de 175 $[165]. La invitaţia Direcţiei presei, Roucek vizitează România în vara lui 1930, primind o indemnizaţie de 500 $ (= 83.500 lei). Cu acest prilej a propus să scrie o carte despre România şi eventual să o tipărească la Praga, la Editura Orbis unde avea relaţii. Sugestia este acceptată şi autorul primeşte materiale informative, cărţi, statistici, diapozitive şi fotografii. În iulie 1931 lucrarea era încheiată, fiind trimisă la Bucureşti pentru revizuire. Tot atunci, autorul propune a negocia cu Stanford University Press imprimarea. Un contract se va încheia în decembrie 1931, clauzele financiare prevăzând acordarea unei contribuţii de 500 $ pentru imprimare şi 250 $ drepturi de autor (aşadar 750 $ = 125.250 lei)[166]. Plata se face în februarie 1933 când apare volumul [167]. Presa i-a făcut o bună primire, aşa cum relevă diferitele recenzii[168]. Acest succes a contribuit desigur la decorarea lui Roucek, la propunerea Direcţiei presei, cu ordinul "Steaua României" în grad de ofiţer[169]. Colaborarea a continuat şi în anii următori. Roucek a primit permanent materiale informative pe care

le-a folosit în susținerea unor conferințe publice despre România mai ales în diferite localități din Pensylvania; a publicat articole ca *Steps toward Balkan Union* (în "World Unity", June 1932) sau *The Little Entente in International Politics* (în "World Unity", January 1934) ca şi multe recenzii româneşti în revista "Books Abroad" [170].

Încă din decembrie 1929 germanul K. Hielscher se oferă a pregăti şi tipări un volum cu imagini din România, un album, aşadar, care putea contribui la buna cunoaştere a ţării în lume şi chiar stimula interes pentru vizitarea țării. Propunerea a fost apreciată ca fiind foarte bună, dar ea începe a fi aplicată abia în iulie 1932 prin sosirea autorului în țară. Cu acest prilej i s-a dat un avans de 10.000 mărci, restul de 25.000 urmând a fi plătit la apariția lucrării. În timpul şederii în țară Hielscher a făcut nu mai puțin de 70 filme în diverse locuri, parcurgând peste 25.000 km. În final au fost selectate 304 fotografii însoțite de un text, în germană, desigur. Prefaţa a fost scrisă de O. Goga (care a primit un onorariu de 30.000 lei). Astfel, în martie 1934, apare ediția germană şi cea franceză[171]. În final, albumul a apărut în patru ediții (germană, franceză, română şi engleză) într-un tiraj total de 12.000 exemplare. Costul imprimării a fost de 3.358 mărci[172]. Albumul a fost realizat în condiţii grafice deosebite şi s-a bucurat de succes, fiind considerat o bună oglindă a realităților româneşti[173]. Numeroase fotografii au fost făcute în Transilvania, reflectând şi viața culturală şi economică a minorităţilor naționale. În intervalul august 1934-iulie 1935 au fost distribuite un număr de 3.438 exemplare în Olanda, Grecia, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Franţa, Anglia, Elveţia, Polonia, Spania, Italia, SUA, Jugoslavia, Ungaria şi Austria[174].

La începutul anului 1931 era lansată la Paris o mică lucrare semnată de A. Tibal şi care se constituia ca o schiță a vieții politico-economice a României[175]. Direcţia presei a plătit 6.000 franci (= 150.000 lei) şi a primit 300 exemplare pe care le-a difuzat în diferite țări francophone[176]. În august 1930 la Milano apărea o broşură despre istoria românilor din Transilvania[177]. Apreciind lucrarea ca interesantă Direcţia presei a cerut ataşatului de presă să cumpere 25 de exemplare şi să stabilească relaţii cu autorul. Cotruş s-a achitat cu succes de ambele

sarcini[178]. Astfel a început colaborarea Serviciului propagandei cu Lilio Cialdea care, în octombrie 1930, solicita o bursă de un an pentru că a publicat deja 19 articole în presa italiană, despre România, şi a tradus 12 nuvele româneşti[179]. Direcția presei a aprobat o bursă de 7.000 lei lunar, pentru un trimestru[180]. Evident, legătura s-a menţinut şi ulterior, la începutul anului 1932 Cialdea fiind din nou la Bucureşti cu o bursă de un an. Acum va termina un volum despre politica externă a României, de circa 300 p. şi solicita o subvenție de 5.000 lire pentru tipărire. Direcția presei a aprobat suma de 4.000 lire cu obligația autorului de a furniza 300 exemplare din lucrare[181]. Manuscrisul este lecturat şi de ataşatul de presă din Roma, Solacolu. Lucrarea va apărea în 1933 când este plătită subvenția promisă[182]. Chiar din 1933 Cialdea a început a lucra la un nou volum pentru care primeşte materiale informative de la Bucureşti. Între timp susține conferințe publice, publică articole[183] şi face o nouă vizită în România, în iunie-iulie 1936[184].

Până în ajunul celui de-al doilea război mondial Cialdea a susținut în lucrările sale teza caracterului românesc al Transilvaniei, teoria originii latine şi a continuității[185]. Cu totul brusc şi surprinzător, într-o lucrare din 1939 el susține teza maghiară a sosirii târzii a românilor în Transilvania[186]. Schimbarea atitudinii s-a datorat desigur influenței agenților revizionişti. Critica ştiințifică a noilor afirmații este făcută chiar de Iorga[187].

În alte cazuri proiectele de publicare a unor cărți nu s-au finalizat. Astfel, în ianuarie 1930 Direcția presei a încheiat cu ziaristul american B.P. Salmon un acord pentru scrierea şi publicarea unei broşuri de circa 100 p. care să prezinte publicului american istoria şi cultura poporului român în 10.000 exemplare, pentru suma de 3.000 $ (circa 500.000 lei). Toate materialele necesare, inclusiv fotografiile sunt furnizate de Serviciul propagandei. Cu toate acestea, elaborarea lucrării evolua greu, iar în martie 1932 Salmon anunță că renunță la contract şi restituie avansul primit[188].

O lucrare cu un caracter similar a fost inițiată şi dusă la capăt de data aceasta în Anglia. Corespondentul la Bucureşti al ziarului “The Daily Mail”, D.B. Rostowsky, a propus editarea unei lucrări de circa

350 p., în 2.000 exemplare având titlul *The Handbook on Rumania.* Era un fel de ghid, cu informații privind trecutul și prezentul țării, frumos ilustrată și însoțită de o hartă. Rostowsky urma a lucra în colaborare cu un alt ziarist englez, N. Foster, amândoi cerând material informativ și câte 100 lire sterline drepturi de autori. La acestea se adăuga costul imprimării, în Anglia, de circa 350 lire (deci în total peste 600.000 lei)[189]. Prețul acesta, mai ales la începutul anului 1930, a părut prea mare. Filotti a fost de acord cu tipărirea unei lucrări de circa 200 p., într-un tiraj de 2.000 exemplare din care Direcția presei urma a cumpăra 50 și a plăti câte 100 lire sterline drepturi autorilor[190]. Condițiile sunt acceptate și, în baza contractului încheiat în aprilie 1930, se trece la executarea lucrării. Materialul este furnizat integral de Serviciul propagandei așa încât în martie 1931 manuscrisul era gata, iar în august lucrarea ieșea de sub tipar[191]. Direcția presei a cerut atașatului de presă de la Londra să preia cele 500 exemplare, 50 urmând a fi difuzate în Anglia, 100 în SUA, iar restul de 350 fiind așteptate la București[192]. Legația din Washington anunța în octombrie primirea și difuzarea celor 100 exemplare solicitând un nou stoc[193]. Volumul s-a difuzat cu ușurință așa încât Direcția presei a mai achiziționat de la editură 200 exemplare în 1935 și 1.000 exemplare în 1937, la prețul de 157 lire[194]. În acest fel volumul despre care Filotti afirma că "... va umple cu folos o lacună în publicațiile noastre de propagandă"[195], a costat în final 490 lire sterline (398.997 lei).

Ziaristul englez H. Baerlein a propus, în octombrie 1930, publicarea unei cărți despre Transilvania. Solicita cumpărarea a 300 exemplare, la prețul de 120 lire, plata a 130 lire drepturi de autor și a 50.000 lei pentru un stagiu de documentare la fața locului. Direcția presei a aprobat aceste condiții și a mai cerut ca manuscrisul să fie revizuit de legația română din Londra[196]. Autorul sosește în țară, primește material informativ după care scrie lucrarea. Aceasta era gata în februarie 1931 și Marcu Beza, de la legația română din Londra, a citit manuscrisul. Observațiile sale sunt urmate de autor care mai solicită o hartă și câteva fotografii din Transilvania[197]. Se realizează un contract cu un editor (198, și astfel, în septembrie 1931, apare

volumul lui H. Baerlein, *An then to Transylvania*. Din cota de 300 exemplare cuvenite, Ciotori trimite 30 la Washington, 20 la Paris şi 10 la Berlin, iar 200 la Bucureşti[199]. În decembrie 1931 s-a plătit restul de 190 lire din totalul negociat de 250[200]. Cooperarea fiind avantajoasă de ambele părţi, în toamna lui 1933 se încheie un contract pentru un volum similar, cu impresii de călătorie din Basarabia. Acesta va apare în toamna lui 1934[201]. În octombrie 1938 Baerlein propune un nou volum despre Vechiul Regat de data aceasta dar, din diferite cauze, el nu era gata încă în vara lui 1940[202].

Ataşatul de presă de la Praga anunţa apariţia, în mai 1930, a lucrării prof. J. Macurek, *Romania* (Orbis, 1930, 300 p.), editată în limba franceză. Încă din faza de redactare legaţia română a furnizat autorului tot felul de materiale informative, iar rezultatul a fost "... cea mai bună şi mai completă lucrare din câte cunosc că s-au publicat asupra României". Apreciind că volumul era o bună sursă de informare, Direcţia presei a cumpărat 250 exemplare pe care le-a difuzat[203].

La începutul anului 1932 secretarul legaţiei române din Washington a discutat cu un editor din New York, John Ransdell, elaborarea şi tipărirea a două lucrări despre România: una privind evoluţia ţării după 1918, iar a doua despre pitorescul pământului românesc. Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor a aprobat o subvenţie de 1.000 dolari pentru documentarea în ţară a editorului american care soseşte, într-adevăr, în august 1932. Cu acest prilej a vizitat ţara şi a primit material informativ. Filotti anunţa, în decembrie 1932, decizia de a acorda o subvenţie de 1.000 dolari pentru elaborarea şi tipărirea volumului. Planul acestuia este prezentat de Popovici în ianuarie 1933: înfăţişarea realizărilor României Mari, ca stat şi societate, după 1918; combaterea argumentelor revizioniste care prezentau poporul român ca un produs inferior al civilizaţiei; circa 100 de fotografii urmau a ilustra volumul pentru care Ransdell cerea 1.000 dolari subvenţia[204]. La începutul lunii martie 1933 A. Popovici anunţa că lucrează intens la o lucrare intitulată *A.B.C-ul Trianonului* şi solicita material informativ pentru lucrarea cu caracter general proiectată[205]. Aceasta nu s-a finalizat deoarece în martie 1933

Subsecretariatul de stat al presei a anunțat decizia de anulare a subvenției ca urmare a reducerilor bugetare[206].

Anul 1934 a fost bogat în apariții editoriale cu caracter antirevizionist. Începutul a fost marcat de broşura, deja menționată, a lui Seton Watson *Treaty Revision...*, care cere a fi analizată în contextul acțiunilor comune ale statelor din Mica Înțelegere. La începutul lunii mai 1934 Ciotori primea manuscrisul *Istoriei românilor* a lui Seton Watson, la care a făcut o serie de observații şi a încheiat aranjamentul cu Cambridge University Press pentru tipărire. Prețul fixat – 300 lire sterline[207]. Volumul apărea în toamnă, la Bucureşti fiind trimise 200 exemplare[208]. Peste doi ani, în 1936, lucrarea a fost tradusă şi în franceză, manuscrisul fiind revizuit din nou de Ciotori care aprecia că era foarte bun, mai ales în ce privea încadrarea Transilvaniei în istoria poporului român[209]. În decembrie 1936 Ciotori face o călătorie la Paris pentru aranjamentul cu editorii, de la Presse Universitare de France, şi achită sumele convenite[210]. Volumul va apare în iulie 1937, un număr de 310 exemplare fiind trimise la Bucureşti[211]. Pentru ediția franceză, Direcția presei a plătit lui Seton Watson suma de 37.500 franci (267.500 lei), iar pentru cea engleză 500 lire sterline (407.120 lei)[212].

Direcția presei şi informațiilor a plătit 14.109 lei (2.137 franci) şi cheltuielile de editare a broşurii semnate de G. Moreau, *Le révision du traité de Trianon est-elle possible?*, şi apărută la Paris[213]. Mecanismul de inițiere a unor asemenea lucrări este evidențiat şi de acțiunea legației române din Copenhaga. În februarie 1935 Romanescu, secretarul misiunii, sublinia necesitatea acțiunii „de luminare a opiniei publice daneze" asupra realităților româneşti. În acest scop, el sugera difuzarea de reportaje fotografice şi statistici, elaborarea unui buletin săptămânal de presă şi organizarea unor emisiuni la radio. Putea fi utilă şi o broşură cu caracter economic, aşa încât a discutat cu C.E. Hansen, bibliotecar în Copenhaga. Hansen publicase deja mici broşuri despre Cehoslovacia şi Iugoslavia şi era dispus a scrie şi despre România. Solicita doar material informativ, hărți şi fotografii şi o subvenție, întrucât broşura, de circa 70 p., tipărită în 2.000 exemplare, urma a costa circa 1.200 coroane[214].

Propunerea a fost primită cu interes de Direcţia presei care a cerut ca lucrarea, prima despre România în limba daneză, să aibă un caracter general, deci alături de aspecte economice să includă şi viaţa politică şi culturală[215]. Conform acestei decizii, Romanescu discută cu Hansen care, în iulie 1935, prezenta deja cuprinsul lucrării şi solicita date privind formarea statului român modern, unirea din 1918, structurile politice şi sociale ale ţării[216]. Materialul informativ este trimis la jumătatea lunii august[217] şi după numai două săptămâni Hansen prezenta manuscrisul la legaţie. Romanescu l-a citit, a refăcut unele paragrafe, a mai adăugat câteva tabele statistice şi apoi expediază materialul la Bucureşti[218]. Aici este lecturat din nou, se fac unele observaţii şi se insistă mai ales asupra adăugării unui capitol cultural[219]. Acesta nu este adăugat la lucrare atunci, ci expediat abia ulterior, gata redactat şi tradus, în octombrie. Era însă prea târziu deoarece broşura era deja dată la tipar, iar completarea putea mări preţul aprobat[220]. Acesta, respectiv 1.100 coroane, fusese achitat încă din septembrie[221]. La începutul lunii decembrie 1935 apărea, în felul prezentat, broşura lui C. Hansen, *Rumaenien arbeder,* într-un tiraj de 2.000 exemplare. Dintre acestea, 1.223 au fost difuzate imediat la biblioteci, instituţii sau persoane din Danemarca, Suedia, Norvegia şi Islanda[222]. Întreaga presă daneză a salutat în termeni laudativi editarea broşurii care este un model al modului de lucru al propagandei româneşti în editarea de volume în străinătate[223].

După o vizită făcută în România, geograful francez J. Ancel a publicat în „Revue Historique du Sud-Est Européen", ce apărea sub patronajul lui Iorga, un studiu asupra frontierelor româneşti. Serviciul propagandei a apreciat că materialul era valoros şi a negociat imprimarea lui sub formă de broşură. S-a convenit pentru plata sumei de 5.000 franci drepturi de autor şi suportarea cheltuielilor de tipărire[224]. Se încheia un contract cu Imprimeriile Statului[225], care începe tipărirea, iar în iunie autorului i se plătesc cei 5.000 franci (33.000 lei)[226]. Lucrarea apare în octombrie 1935, costul tipăririi fiind de 23.880 lei, plătiţi Imprimeriilor statului[227].

Corespondentul ziarului „New York Times" în România, E. Kovacs, a propus în vara anului 1936 editarea la Londra a unui volum despre viața politică din România. El avea deja încheiată lucrarea care este citită la Serviciul propagandei ce solicită unele completări sau modificări[228]. Contractul de tipărire este încheiat cu International Reference Library din Londra, în iulie 1936[229]. Rezultatul este apariția unei bune lucrări de informare care este și azi utilizabilă[230].

Ca urmare a unor asemenea inițiative, numărul lucrărilor despre România, editate în diferite limbi străine, a crescut mereu. Este vizibil faptul că doar câteva dintre acestea aveau un caracter strict antirevizionist. Marea majoritate a volumelor tipărite de Serviciul propagandei era menită a prezenta în general țara și oamenii săi. O simplă comparație cu lucrările de propagandă revizionistă maghiară relevă numărul foarte mare al acestora din urmă. Nu trebuie însă uitat că, spre deosebire de propaganda maghiară, cea românească a fost mai diversificată. Alături de tipăriturile strict antirevizioniste, care erau doar un segment din propaganda politică, s-au imprimat multe lucrări privind economia, cultura sau turismul. O bibliografie sumară a lucrărilor în limba franceză, privind România, apărute în interbelic, pregătită de Serviciul propagandei în 1939, indica lucrări generale sau speciale, pentru geografie, istorie, literatură, limba română, artă, știință și economie sau traduceri. Lista, de peste 30 file, includea desigur și lucrări apărute în afara inițiativelor Serviciului de propagandă, dar și nume deja menționate ca al lui J. Ancel, Em. de Martonne, A. Tibal, „Transylnanus", etc.[231]. O listă similară, dar numai pentru anul 1939, a fost elaborată, de legația din Londra și are marele merit de a indica rolul diplomaților români. Astfel, sunt opt lucrări cu următoarele mențiuni: 1) *The Eastern Question,* de Robert Machray, broșură inițiată de ministrul Tilea și expunând teza românească privind Cadrilaterul; 2) *The Romanian People,* de John Capit, broșură după un articol publicat din inițiativa legației, este o sinteză a istoriei românești; 3) *Romania,* de J.D. Evans, broșură după un studiu tipărit cu sprijinul legației; 4) *New Romania,* o broșură pregătită de Serviciul presei, ce comenta textul Constituției din 1938; 5) *Rumania under King Carol,*

de Hector Politho, subvenționată de M.P.N. și imprimată în două ediții; 6) *Invitation to Romania*, de Derek Patmore, tipărită sub control M.P.N.; 7) *Romanian Furrow,* de Donald Hall, ediția a doua a romanului apărut în 1933, cu acțiunea în Transilvania; 8) *King Carol and the British Press,* de E.T. Heron, reunea articolele din presa engleză referitoare la Carol, pregătită de consilierul Dimăncescu. În fază avansată de elaborare erau și două antologii, una a scriitorilor români, la care lucra D. Hall, și alta a scriitorilor anglo-saxoni care vizitaseră România[232].

Multe dintre lucrările difuzate în străinătate au fost imprimate în țară sau în afară, fiind însă semnate de autori români. În problematica care ne interesează un rol important a revenit prof. Silviu Dragomir. Acesta a încheiat încă din vara anului 1927 o sinteză privind minoritățile din Transilvania[233]. Aceasta va fi tradusă în engleză și imprimată la Londra prin grija atașatului de presă. Din cele 2.500 exemplare un număr de 1.300 erau cerute la București[234]. Secretarul legației din Londra, aflat la Geneva la începutul lunii decembrie 1927, consemna că a expediat la Direcția presei 1.400 exemplare, alte 200 le-a oprit la Londra, iar restul tirajului l-a distribuit, inclusiv la ziarele, revistele și cercurile universitare elvețiene[235]. Lucrarea lui S. Dragomir, *The Ethnical Minorities in Transylvania*, este apreciată a fi prima sinteză temeinică în problema dată. În primăvara anului 1933 era gata o nouă variantă, lărgită[236]. Manuscrisul este văzut de Z.Pâclișanu care propune o serie de completări mai ales în ce privea viața economică și culturală. Observațiile sunt acceptate de autor și Direcția presei dispune traducerea ei în franceză[237], adăugarea unei hărți etnografice[238], după care trimite manuscrisul la Imprimeriile Statului[239]. Acestea începeau, în august 1934, tipărirea lucrării în 3.000 exemplare la costul de 128.000lei[240]. Pentru traducerea în franceză s-a plătit prof. E. Auger, de la Universitatea din Cluj suma de 20.000 lei[241]. Legația din Londra s-a ocupat de imprimarea ediției engleze care apărea sub semnătura Transylvanus[242]. Presa maghiară a susținut că lucrarea profesorului Silviu Dragomir urmărea să inducă în eroare Occidentul asupra realităților ardelene[243]. O parte din ediția engleză, 1.200 exemplare, a fost trimisă la Direcția presei care a trimis câte 10 exemplare tuturor legațiilor țării[244].

Un alt specialist a fost Z. Pâclişanu, care a funcţionat şi ca referent al Serviciului de propagandă. În februarie 1934 el a încheiat o lucrare privind regimul minorităţilor din Ungaria, înainte şi după 1918. Direcţia presei a plătit 20.000 lei drepturi de autor[245] şi a iniţiat traducerea broşurii în franceză, engleză, italiană şi germană[246]. Versiunea engleză este trimisă, în aprilie 1934 legaţiei din Londra. Ciotori a primit sarcina de a lua măsuri de publicare, tirajul fiind de 5.000 exemplare, de a căuta un autor englez sau, în ultimă instanţă, de a-l indica pe autorul real, Pâclişanu. Nota preciza că în paralel se va încerca editarea lucrării şi la Paris şi Roma[247]. În mai 1934 Filotti stabilea că broşura putea apărea eventual sub pseudonimul Justinus, iar titlul sugerat de Titulescu de *The Sons of Hungary. Treatment of Her Nationalities in Past and Present*[248]. În iulie Ciotori anunţa perfectarea discuţiilor cu editorul, care solicita 150 lire pentru un tiraj de 3.000 exemplare, şi propunea un titlu simplu: *Hungary and Her Ethnical Minorities*[249]. Aceasta apare în primăvara anului 1935 şi, din dispoziţia lui Filotti, sunt trimise un număr de exemplare (între 10 şi 100) la toate legaţiile României pentru difuzare[250].

Z. Pâclişanu a mai scris şi publicat, sub auspiciile Direcţiei presei şi alte lucrări de propagandă, mai ales în vara anului 1940. Cea mai cunoscută este desigur cea privind lupta şvabilor sătmăreni împotriva maghiarizării, editată în germană în 10.000 exemplare[251].

Aflat mult timp în Franţa, în calitate de corespondent al unor ziare româneşti, Radu Cernea a manifestat interes pentru problema minorităţilor naţionale. În vara anului 1933 începe documentarea pentru elaborarea unei lucrări cu sprijinul Subsecretariatului de stat pentru minorităţi[252]. În august 1935 broşura era gata, pentru tipărirea la Paris solicitând sprijinul financiar al Direcţiei presei[253]. „Opinia personală a dlui Dragu este că lucrarea înfăţişează o foarte bună intenţiune, realizată totuşi într-un chip care nu poate justifica o încurajare a noastră în vederea difuziunii ei", se sublinia într-un referat[254]. Aşadar, calitatea slabă a broşurii a făcut ca sprijinul financiar să nu fie acordat. Totuşi, broşura apare[255], iar autorul începe elaborarea unei lucrări privind vecinii României. În acest context un loc important

era acordat Ungariei şi politicii sale revizioniste[256]. Citind noul manual scris, un referent din Direcţia presei aprecia că nu era vorba de o lucrare ştiinţifică, ci o simplă culegere de articole, în parte deja publicate în presă, lipsite de unitate organică. Existau chiar dubii serioase în legătură cu unele afirmaţii, aşa încât referentul recomanda neacordarea subvenţiei solicitate[257]. Iată aşadar că Direcţia presei acţiona consecvent după principiul valorii.

În primăvara anului 1933 în SUA apărea, aşa cum am mai menţionat, jurnalul generalului H.H. Bandholtz, fost şef al misiunii militare americane la Budapesta. Ataşatul de presă al României la Washington estima că apariţia volumului, într-un moment când revizuirea tratatelor era la ordinea zilei, nu era întâmplătoare. Totuşi, valoarea lucrării era diminuată de violenţa şi patima autorului ei[258]. Iar ataşatul de presă din San Francisco consemna că generalul Bandholtz s-a arătat mereu a fi un duşman înverşunat al României, dar că editorul, profitând de decesul autorului, a intervenit în text şi a înăsprit tonul afirmaţiilor. Consecinţa: a apărut un evident material de propagandă[259]. Date fiind aprecierile de mai sus, Direcţia presei a iniţiat o acţiune de răspuns. Cum mare parte din atacuri privea atitudinea armatei române în Ungaria, în 1919, s-a cerut de la Ministerul Apărării un răspuns documentat pe această temă. În aşteptarea lui s-a decis distribuirea largă a lucrării lui Gr. Antipa, *L'occupation ennemie de la Roumanie et ses consequences economiques et, sociales*[260]. Cu acelaşi scop sunt apoi trimise exemplare din lucrarea generalului D. Mărdărescu, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei (1918–1920)* precum şi *Istoria războiului pentru întregirea României,* de C. Kiriţescu[261].

Dezavantajul unor asemenea lucrări era, pentru SUA, faptul că erau în limba română. S-a luat deci legătura cu Ministerul Apărării şi cu generalul Mărdărescu pentru editarea unei broşuri de răspuns la atacurile lui Bandholtz, în limba engleză desigur[262]. Marele Stat Major trimitea în martie 1935 Direcţiei presei două studii ample, privind ocuparea Budapestei de către armata română, în 1919 şi despre crimele şi abuzurile trupelor de ocupaţie în România, între 1916–1918. Se

propunea traducerea lor în engleză şi în franceză şi tipărirea pentru a fi difuzate în exterior[263]. Materialele sunt însă trimise generalului Mărdărescu care se angajase a scrie o broşură mai amplă[264]. Tipărirea acesteia urma a se face în Statele Unite unde, în martie 1931, se trimite un rezumat pentru a fi publicat în presă[265]. Legaţia a iniţiat discuţii cu unii suporteri ai cauzei româneşti, anume cu prof. Roucek, Andrews şi Kerner, pentru a angaja semnătura acestora şi s-a stabilit un contact cu edituri[266]. Stanford University Press a oferit devizul cel mai convenabil: o lucrare de 300 p., în 2.000 exemplare, pentru 1.500 dolari[267]. Din cauze necunoscute proiectul nu a fost finalizat.

A fost sprijinit, moral şi financiar, efortul unui student român la Londra, V. Cornea, de a scrie o lucrare antirevizionistă. În ianuarie 1934 Cornea, care studia la Oxford, solicita sprijin pentru tipărirea unui volum mai amplu şi înainta în acest sens un sumar[268]. Acordul de principiu fiind dat, autorul sondează editurile şi obţine de la St. Clement Press o ofertă de 125 lire pentru o lucrare de 200 p. în 1.000 exemplare[269]. Pentru început, în iulie 1934, se acordă autorului o subvenţie de 6.000 lei[270]. Deja manuscrisul lucrării se afla la acea dată la Direcţia presei care operează unele modificări, inclusiv în titlu, şi decide tipărirea la Bucureşti, unde cheltuielile erau mai mici[271]. Volumul a apărut, la sfârşitul anului 1934[272].

Succesul înregistrat l-a stimulat pe autor în demararea lucrului la o altă lucrare cu titlul provizoriu *Alternativa revizuirii tratatelor în Europa Centrală,* care la bază fusese o conferinţă publică susţinută de Cornea la Londra[273]. La aceasta urma a se integra şi un răspuns la tezele lansate de contele Bethlen în timpul turneului din Anglia, răspuns publicat de Cornea în presă[274]. Citind manuscrisul noii lucrări, C.I. Codarcea constata că autorul făcea unele afirmaţii riscante şi releva un optimism exagerat, mai ales prin susţinerea ideii că propaganda română era ineficace în Anglia pentru simplul motiv că succesele revizionismului erau doar aparente. „Trebuie să servim interesele României aşa cum ele ne sunt dictate de interesele noastre de stat, sublinia Codarcea, iar nu să revenim cu soluţii care să câştige cu orice preţ şi cu orice sacrificii simpatia anumitor cercuri din străinătate". În

opinia referentului propaganda antirevizionistă a României nu putea avea la bază decât concepția *status-quo*-ului și combaterea documentată a tezelor revizioniste[275].

În primăvara anului 1933 Popa-Lisseanu prezintă Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor manuscrisul broșurii privind secuii, citată. Referenții au apreciat că era o bună lucrare pentru propaganda antirevizionistă, așa încât propuneau tipărirea[276]. Aceasta s-a realizat, în ediția română, la începutul anului 1934, într-un tiraj de 5.000 exemplare la costul de 35.775 lei [277]. Ulterior au apărut ediții în italiană și germană, cea franceză fiind tipărită în 1935[278].

Numeroase alte lucrări, mai mici sau mai mari, au fost pregătite cu sprijinul documentar al Direcției presei sau tipărite de aceasta. Astfel, în 1929 prof. Coriolan Petreanu, din Cluj, solicita sprijin documentar pentru scrierea unui volum despre muzeele din Ardeal. Direcția presei a cerut legației din Budapesta o serie de cărți și a furnizat un set de fotografii[279]. Profesorul G. Moroianu a solicitat încă din iulie 1930 o subvenție pentru traducerea și editarea în Franța a lucrării lui privind luptele de emancipare națională a românilor din Ardeal. În 1933 se finalizează înțelegerea cu Editura Gambier din Paris, care a imprimat volumul în 2.000 exemplare la prețul de 21.195 franci. Apoi lucrarea este trimisă la mai toate legațiile, într-un număr variabil de exemplare: 20 la Washington, 20 la Roma, 10 la Berlin și Berna și câte 5 la Madrid, Viena, Varșovia, Belgrad, Stockholm, Bruxelles și Haga[280].

Unele oferte erau refuzate. Astfel, A. Gociman a solicitat în ianuarie 1931 traducerea broșurii sale privind masacrul de la Beliș, din 1918[281], în diferite limbi și imprimarea ei, cu acordarea unei subvenții de 50.000 lei[282]. Într-un referat al Direcției presei se aprecia că lucrarea relevă intenții bune, dar nu justifica subvenția, deoarece nu corespundea necesităților propagandei externe, iar pe plan intern i se făcuse deja reclamă[283]. După marele discurs al lui Mussolini de la Milano, Iorga a scris și publicat imediat un răspuns, foarte documentat, tipărit de Direcția presei în italiană, în 10.000 exemplare[284]. În ianuarie 1937 textul este tradus în engleză, franceză, germană și română și înaintat la Imprimeriile Statului pentru tipărirea în câte 5.000 exemplare

fiecare. Costul acestora a fost de 360.000 lei, în timp ce al ediției italiene, apărută în condițiile grafice deosebite, de 240.000 lei[285].

Multe alte lucrări, de întindere diferită, au fost traduse în diferite limbi și conservate în arhiva Direcției presei în așteptarea momentului potrivit pentru tipărire, moment determinat de regulă de disponibilitățile financiare. Să cităm câteva titluri din această categorie: *Ce este Transilvania,* de S. Mehedinți, tradusă în trei limbi[286]; *Lupta românilor din Transilvania pentru autodeterminare națională,* de I. Lupaș; *Transilvania în cadrul unitar al statului român,* de G. Vâlsan; *Câteva adevăruri despre Transilvania,* fără indicarea autorului, tradusă în germană și italiană; *Ungurii și Banatul* de P. Nemoianu; *Duplicitatea politicii externe a Ungariei,* fără precizarea autorului, la fel ca și o scurtă *Istorie a Transilvaniei,* etc.[287]. O parte dintre acestea au fost imprimate, tardiv am spune, în vara anului 1940, când dezintegrarea României Mari începuse. La începutul lunii iulie 1940 apăruseră patru broșuri, fiecare în cinci limbi și în tiraje de câte 10.000 exemplare, altele 3 erau sub tipar, iar 8 erau în lucru. Programul de tipărituri includea la acea dată și 56 titluri dintre care 18 priveau direct Transilvania[288].

Un rol important în propaganda externă a revenit periodicului „Revue de Transylvanie"; editat între anii 1934–1945. Încă din primul număr se sublinia că revista își propunea să susțină în fața opiniei publice europene teza intangibilității Tratatului de la Trianon și să combată teza revizionistă[289]. Revista era editată de secția din Cluj a Astrei care, în aprilie 1934, solicita o subvenție anuală Direcției presei care urma să primească în schimb câte 800 exemplare din fiecare număr[290]. Direcția presei a acceptat oferta, urmând a plăti o subvenție anuală de 100.000 lei[291]. Încă de la primul număr, exemplarele primite au fost difuzate prin legațiile române[292]. Astfel, cea din Haga confirma primirea a 20 exemplare din primele două numere și aprecia că revista avea calități deosebite prin varietatea subiectelor tratate, spiritul științific și forma de redactare, foarte îngrijită. Prin toate acestea publicația era utilă propagandei în Olanda unde erau acceptate doar lucrări temeinice și obiective. Secretarul legației din Haga a discutat

despre revistă cu unii ziarişti de la „Vaderland“ care a publicat o bună recenzie a primului număr[293]. Legaţia din Washington considera, în martie 1935, că „Revue de Transylvanie“ se putea difuza în cel puţin 100 exemplare la diferite biblioteci şi universităţi[294]. În august 1937 legaţiei din Londra I se solicita o listă cu redacţiile sau persoanele la care se puteau trimite direct numere din revistă[295].

Pentru a releva şi aici conţinutul materialelor publicate de „Revue de Transylvanie“, să menţionăm câteva articole din primul număr; *Probleme demografice în Transilvania,* de Silviu Dragomir; *Istoria artei maghiare în serviciul revizionismului,* de C. Petreanu; *Dl. Seton Watson şi revizionismul maghiar; România şi revizionismul,* acesta din urmă fiind un comentariu pe marginea dezbaterii din Camera deputaţilor, din 4 aprilie 1934[296].

Editarea unor numere speciale din diferite periodice străine era o practică curentă în epocă, folosită şi de propaganda românească. Desigur că asemenea ediţii aveau un caracter general, privind aspecte politice, economice şi culturale sau special, dar numai la nivel economic. Nu s-a înregistrat nici un număr special cu caracter antirevizionist. Materiale cu un asemenea profil au fost însă inserate în ediţiile cu caracter general, multe la număr chiar şi în anii crizei. Câteva exemple vor clarifica modalităţile de lucru. În februarie 1926 redacţia ziarului „Cske Slovo“ din Praga se oferea să scoată o ediţie specială consacrată României, cerând materiale şi o subvenţie de 5.000 coroane[297]. Direcţia presei din Externe aprobă proiectul şi trimite o serie de articole şi fotografii[298]. Era vorba de materiale semnate de Duca, Iorga, Brăiloiu şi alţii, care au fost pregătite pentru publicare de ataşatul de presă de la Praga[299]. În acel moment, la 14 martie 1926, apăruse ediţia specială a altui ziar cehoslovac, anume „Prager Presse“, pregătită anterior. Direcţia presei a primit 1.400 exemplare din tiraj şi a plătit o subvenţie de 1.500 coroane (7.500 lei)[300]. Pentru redacţia revistei „Deutsches Magazin“ din Nürenberg erau trimise în martie 1926 un număr de 11 articole şi 20 fotografii ce urmau a fi inserate în numărul special[301].

„Gazeta Administracji i Policji“ din Varşovia a terminat pregătirea ediţiei consacrate României în aprilie 1926[302]. Ea va ieşi de sub tipar în

8.000 exemplare. Materialele au fost traduse în franceză pentru o nouă ediție în această limbă, la costul de 120 dolari[303]. „Deutsche Allgemeine Zeitung" a trimis în toamna anului 1928 un redactor la „București pentru a aduna materiale necesare ca și reclame comerciale pentru acoperirea cheltuielilor. Direcția generală a presei și propagandei s-a angajat a plăti 25.000 lei și a asigura articolele necesare. În octombrie 1928 un set de 28 articole privind viața politică, economică și culturală a țării era trimisă redacției. În noiembrie numărul special de 32 p. a apărut. Legația română a cumpărat 10.000 exemplare pentru suma de 1.500 mărci. Alte 15.000 lei au fost plătite drepturi de autor celor care au scris articolele: N. Dașcovici, T. Vianu, Ion M. Sadoveanu, M. Pizanty ș.a. Dar alte materiale, ca cele semnate de I.G. Duca, Petrescu-Comnen, N. Iorga sau Iuliu Maniu nu au fost remunerate. Din tirajul achiziționat, 1.000 exemplare au fost trimise la București; o altă mie la Viena; câte 500 la legațiile din Praga, Budapesta, Paris, Washington și Londra; câte 300 la Belgrad, Stockholm, Varșovia, Berna, Roma și Bruxelles, câte 200 la Sofia și Constantinopol și 600 la Haga[304].

Reprezentantul ediției pariziene a ziarului „New York Herald" a lansat în septembrie 1928 oferta editării unui număr consacrat României. B.P. Salmon, respectivul reprezentant, a sosit la București în luna următoare și a prezentat macheta ediției ce urma a costa circa 2.000 dolari. Suma a fost apreciată ca foarte mare de Direcția presei și deci respinsă pentru moment. În iulie 1929 Salmon lansează propunerea de a consacra câte ¼ din pagină, mai multe săptămâni, la prețul de 3.000 franci fiecare apariție. Și această propunere este respinsă, dar Salmon insistă în septembrie 1929 pentru o ediție specială, de 8 p., la prețul de 500 dolari. După noi negocieri se ajunge la un acord și astfel, în octombrie 1930, apare ediția specială de 4 p. cu titlul *Progressive Roumanie* a lui „The New York Herald", ediția din Paris[305].

Versiunea europeană a lui „Chicago Tribune" lansa o propunere similară, în iulie 1928 și se încheia un contract pentru inserarea în fiecare număr, timp de o jumătate de an, a ½ pagină consacrată României. Era vorba de 52 de numere pentru care materialul trebuia furnizat de Direcția presei. Contractul a fost aplicat și a dat rezultate

satisfăcătoare pentru ambele părți. Ca urmare, în aprilie 1929 se încheia un nou acord pentru un număr special, de 8 p., la prețul de 200.000 lei, iar în mai 1930 se revenea la contractul pentru L' de pagină pe timp de un an la prețul total de 3.640 dolari. Toate materialele, multe cu caracter politic, chiar antirevizionist, au fost furnizate de Serviciul propagandei[306].

O bună colaborare s-a realizat şi cu „Christian Science Monitor" din Boston care, prin corespondentul de la Londra, lansează în decembrie 1930 oferta de publicare a 26 articole, în fiecare număr de sâmbătă, la prețul de 3.100 dolari. Negocierile s-au întrerupt însă, din cauza crizei, dar Direcția presei a trimis redacției mai ales la cerere diferite articole despre România[307]. Unele publicații scoteau numere speciale fără a solicita şi subvenții ci doar material informativ. Este cazul ziarului „Cape Times" din Cape Town, care a primit o serie de articole şi fotografii în decembrie 1931 şi a scos un supliment românesc la 29 septembrie 1932[308].

Mult mai numeroase au fost articolele inserate în presa internațională. Câteva exemple, selective, ca şi în cazurile anterioare, ne vor edifica asupra realizărilor în această direcție, determinate desigur de natura relațiilor stabilite de diplomații români cu ziariştii din diferite țări. În mai 1923 Titulescu preciza într-un raport că acordă o mare importanță cultivării bunelor raporturi cu ziariştii englezi şi că a obținut „impresii favorabile"[309]. La 11 mai 1923 în „Daily Mail" apărea un articol care, în esență, susținea că Transilvania nu va fi absorbită de România Mare. Titulescu a redactat imediat o notă de răspuns şi a inițiat o discuție cu conducerea ziarului[310]. Întrevederea are loc la 14 mai, cu redactorul-şef, deoarece proprietarul, lordul Rothermere, era absent. La întrebarea directă a diplomatului, ziaristul englez afirmă că nu este ostil României, că nu are nimic de reproşat acesteia şi se declară surprins că un simplu reportaj a fost interpretat ca un act inamical. Promite că se vor publica şi lucruri pozitive şi pentru a releva bunele intenții afirmă că nu vor mai primi articole de la corespondentul care semnase materialul incriminat. S-a oferit chiar a lua contact periodic cu legația română, ceea ce Titulescu a acceptat fără rezerve[311]. O discuție similară a avut

loc cu un redactor de la „Times“, Astor, în ziua de 16 mai. Acesta afirmă că un simplu articol nu însemna o atitudine ostilă, la care Titulescu precizează că „Times“ e considerat la Bucureşti un ziar amic şi că ar surprinde o atitudine negativă[312]. După câteva zile Titulescu oferă un prânz lui Astor şi reînnoieşte dorinţa de a vedea în paginile influentului ziar şi articole pozitive despre România[313].

Ministrul român a iniţiat discuţii şi cu ziaristul P. Walter de la „Times“, care a declarat că are chiar simpatii pentru ţara noastră şi publică articole animat doar de dorinţa de a informa pe cititori. Titulescu i-a precizat că multe din corespondenţele inserate în ziarele engleze veneau de la Budapesta. Impresionat de diferite exemple, Watson promite că va cere avizul legaţiei române pentru materialele nefavorabile[314]. La 21 octombrie 1923 „Sunday Times“ a difuzat un articol în care se afirma că minorităţile naţionale din România erau oprimate. Titulescu a redactat personal răspunsul, ce urma a fi semnat de Ciotori în ziar, şi a luat contact cu redacţia pentru un protest energic[315]. În noiembrie 1923 şeful legaţiei din Londra anunţa că W. Steed, care prin comentariile sale asupra situaţiei din anii războiului avea mari merite faţă de România, cumpărase publicaţia „Review of Reviews“. Titulescu sugera să se facă la respectiva revistă 50–60 abonamente de către Direcţia presei[316].

În primăvara anului 1925 o veritabilă campanie de presă avea loc în Anglia. Ca urmare, Titulescu a luat imediat contact cu ziarişti prieteni care au precizat că metoda legăturilor directe cu proprietarii diverselor publicaţii nu însemna nimic deoarece ştirile erau centralizate şi selectate de redactori. Ca urmare, şeful legaţiei române a trimis note la 20 periodice şi agenţii de ştiri în care avertiza asupra publicării de ştiri false oferite de inamicii României şi ruga să se publice doar date confirmate de surse oficiale[317]. În septembrie 1928 s-a aflat de intenţia revistei „Near East Review“ de a ataca sistematic România. Ca urmare, Titulescu a cerut ataşatului de presă să ia legătura cu redacţia care anterior lansase oferta de a scoate o ediţie specială românească. Publicaţia era editată de un concern petrolier şi trebuia evitat ca ea să se alăture liniei periodicelor stăpânite de Rothermere, fiind clar că prevederile legii minelor erau situate la originile atacului[318].

La sfârşitul anului 1928 legaţia din Bruxelles a publicat, în ziarul „Matin" din Anvers, un articol despre unirea Transilvaniei cu România[319]. „Kölnische Zeitung" din 26 martie insera un articol acuzator la adresa României în legătură cu situaţia cultelor minoritare[320]. Direcţia presei trimitea legaţiei din Berlin un articol documentat asupra stării reale, pentru a fi publicat în respectivul ziar[321]. Blaga semnala, în iulie 1930, un articol apărut în „Züricher Post" în legătură cu învăţământul minoritar[322]. Direcţia presei a adunat materiale şi a redactat un articol, însoţit de cinci tabele statistice, asupra educaţiei copiilor minoritari, care a fost trimis la Berna spre publicare[323]. În acelaşi domeniu, în „Bulletin des Minorités Nationales", nr. 2/1931, a fost inserat prin grija legaţiei din Berna un articol asupra regimului şcolilor minoritare din România[324].

„Reggeli Ujság" şi „Budapesti Hirlap" din 4 octombrie 1930 au publicat ştirea că o declaraţie pregătită de Iuliu Maniu asupra intangibilităţii frontierelor a fost blocată de rege care aprecia că revizuirea frontierelor era posibilă[325]. Direcţia presei a cerut imediat să se dezmintă ştirea, care era o fantezie, deoarece intangibilitatea graniţelor ţării era obiect al celui mai desăvârşit acord între oamenii politici români[326]. Dezminţirea a fost publicată de cele două publicaţii[327]. Legaţia din Atena a primit în iulie 1934 articolul antirevizionist scris de S. Rosenthal şi l-a publicat în „Le Messager d'Athenes" din 15 iulie[328]. Legaţia română a furnizat ziaristului Leo Picard material asupra luptei naţionale în Transilvania. Astfel, a apărut în „Het Vaderland" din Haga, la 13 octombrie 1934, un articol care combătea propaganda maghiară. Secretarul legaţiei aprecia că „... acţiunea noastră de contra-propagandă în presa olandeză ar câştiga foarte mult dacă ar căpăta un caracter continuu şi susţinut, ceea ce ar completa în chip folositor acţiunea agenţiilor telegrafice"[329].

Acelaşi Leo Picard semna în „Het Vaderland" din 5 ianuarie 1935 un artiocol privind situaţia minorităţilor în România Mare. Textul a fost pregătit la legaţie pe baza cărţii lui Silviu Dragomir despre minorităţi şi a fost necesar deoarece s-a înregistrat o intensificare a propagandei maghiare pe această temă. S-a dat articolului un ton imparţial, pentru a

se bucura de credibilitate, dar concluziile erau total favorabile punctului de vedere românesc. „Toată chestiunea revizuirei tratatelor, aprecia un diplomat român la Haga, este redusă aici la aceea a îmbunătăţirii în viitor a tratamentului destul de favorabil chiar şi acum acordat în România minorităţii maghiare...“[330]. Leo Picard a publicat, în acelaşi fel, un articol despre învăţământul minoritar în „Het Vaderland“din 5 martie 1935[331] şi un altul despre cultele minoritare în marele ziar catolic „De Tijd“ din Amsterdam, în ediţia din 1 aprilie 1935[332].

„Machester Guardian" solicita în octombrie 1937 un articol asupra minorităţilor naţionale din România. Legaţia a prezentat cererea Direcţiei presei care a adunat imediat ultimele date privind viaţa economică, politică şi culturală a minoritarilor[333]. „Yorkshire Post" din 12 octombrie 1937 lansa un atac dur la adresa României în chestiunea minorităţilor. Răspunsul a fost pregătit de legaţie, în baza lucrării lui S. Dragomir, şi publicat sub semnătura lui V. Cornea[334]. Revista catolică „Monitor“ din San Francisco a susţinut într-un articol apărut la 10 august 1938 că şcolile catolice din Banat erau ameninţate cu dispariţia[335]. Direcţia presei a cerut date de la Ministerul Cultelor şi Artelor şi a trimis legaţiei un material documentat pentru răspuns[336].

Diversele instrumente de informare cu caracter general, anume anuarele, enciclopediile sau almanahurile, au fost apreciate ca o modalitate însemnată de prezentare a realităţilor româneşti în adevărata lor lumină. La cererea redacţiilor, de obicei, Serviciul propagandei pregătea sau actualiza capitolele despre România din respectivele publicaţii. Câteva exemple doar dintr-o lungă serie. În noiembrie 1925 Direcţia presei trimitea la Londra, redacţiei anuarului „The Europa Year Book“, o prezentare generală a ţării[337]. O colaborare strânsă s-a realizat cu Almanahul de la Gotha pentru care anual au fost actualizate paginile privitoare la România[338]. În martie 1930 editura Herder din Freiburg solicita un articol însoţit de fotografii pentru enciclopedia „Der grosse Herder“[339]. Direcţia presei a trimis un material de 20 p. şi 12 fotografii[340].

Institutul Treccani, care edita Enciclopedia Italiană, solicita în mai 1930 un set de fotografii din România şi un articol de 40 p. Direcţia

presei trimitea cele cerute inclusiv 34 fotografii, în iunie 1930[341]. Faimoasa editură Brockhaus din Leipzig, solicita date biografice despre personalităţi româneşti. În ianuarie 1932 Serviciul propagandei trimite 82 biografii pentru lexiconul aflat în pregătire[342]. Iar pentru „Marele Brockhaus" în vara lui 1933 erau expediate câteva articole şi 14 fotografii[343]. În decembrie 1934 se trimitea Enciclopediei Italiene un lung articol despre România[344]. Exemplele pot continua. Important este că pe această cale s-a asigurat o bună imagine a ţării prin aceste instrumente de informaţie.

După apariţia tiparului, difuzarea de materiale scrise a fost una dintre cele mai răspândite metode de propagandă. În perioada interbelică Direcţia presei a difuzat cantităţi foarte mari de tipărituri, în cadrul cărora cele cu caracter antirevizionist ocupau un loc central. În anul 1931, de exemplu, Serviciul propagandei a expediat tipărituri în greutate de peste două tone în 18 ţări[345]. La sediul central exista un depozit de materiale de propagandă care asigura necesarul diferitelor acţiuni. Aşa de exemplu, în aprilie 1939, când Direcţia presei şi informaţiilor a fost integrată Ministerului de Interne, au fost preluate următoarele materiale: 200 hărţi etnografice ale României, cu text italian, francez, german şi englez; 17 pachete a câte 1.000 cărţi poştale cu tema România etnografică; 3 pachete a câte 2.000 cărţi poştale ilustrate; 27 pachete a câte 600 bucăţi cărţi poştale cu harta României Mari; 27 pachete a câte 600 bucăţi cu grafice: populaţia Ungariei înainte şi după 1918; 120 exemplare din lucrarea lui Sabin Mănuilă, *Studiu etnografic al populaţiei României,* ediţiile franceză şi engleză; 1.300 pachete cu diferite broşuri; alte 5.150 horţi etnografice[346].

Asemenea tipărituri erau difuzate la cerere sau din oficiu[347]. Câteva exemple concrete vor releva cum şi cui erau trimise lucrările de propagandă. În martie 1924 Direcţia presei şi propagandei trimitea celor 13 consulate româneşti un set de materiale, inclusiv harta etnografică a ţării. Nota preciza intenţia de a trimite pe viitor regulat asemenea lucrări menite a fi difuzate ziariştilor şi celor interesaţi de problemele româneşti[348]. În septembrie 1925 legaţia din Budapesta solicita 40 exemplare din broşura *La question des minorités en*

Transylvanie[349]. Legaţia din Haga preciza în octombrie 1925 că nu dispune de un stoc de materiale în condiţiile în care propaganda maghiară se făcea simţită tot mai mult. Ca urmare, solicita lucrări privind minorităţile şi starea culturală a noilor provincii. Direcţia presei a trimis 10 broşuri privind situaţia minorităţilor şi 5 despre aplicarea reformei agrare[350].

Şi legaţia din Berlin revendica, în octombrie 1925, materiale despre problema minorităţilor, despre legislaţia învăţământului în special, deoarece presa germană ataca constant România pe această temă. Direcţia presei a trimis 20 exemplare din broşura privind regimul minorităţilor[351]. Legaţia din Constantinopol menţiona, într-un raport din octombrie 1925, care sunt lucrările de propagandă de care dispunea şi insista pentru primirea de lucrări despre reforma agrară şi minorităţile din Transilvania. Cererea era satisfăcută[352]. Ministrul României la Atena, Langa-Răşcanu, preciza în octombrie 1925, că dispune doar de câteva broşuri şi cerea un set mai mare de lucrări mai ales pe tema tratamentului minorităţilor[353]. În ianuarie 1926 Direcţia presei trimitea tuturor legaţiilor câte 10 exemplare din nr. 3 al revistei „La Roumanie Nouvelle", ce apărea la Paris, şi care era consacrată structurilor politice româneşti după 1918[354].

Cu ocazia aniversării a 10 ani de la unirea Transilvaniei a fost editat volumul *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul, 1918–1928,* care, prin ţinuta ştiinţifică, era apreciat un bun material de propagandă. Comitetul pentru organizarea serbărilor unirii a trimis Direcţiei presei 300 exemplare pentru difuzarea în străinătate[355]. La cererea legaţiei din Varşovia, Serviciul propagandei expedia câte şase exemplare dintr-o serie de tipărituri: *Étude sur la question des minorités: La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie,* de A. Popovici; *Histoire des Roumains* de Iorga şi *Carte ethnographique de Roumanie* de Statz[356]. Un german, din Hamburg, exprima dorinţa de a se documenta în chestiunea Transilvaniei şi primea în ianuarie 1933 un set de lucrări pe această temă[357]. În aprilie 1933 Marborough College din Blenheim, Noua Zeelandă, solicita lucrări de istoria şi geografia României[358]. Legaţia din Berna primea în martie 1934 câte

30 exemplare din lucrarea lui Popa-Liseanu despre secui şi a lui G. Moroianu despre lupta naţională a transilvănenilor[359]. Un student din Winipeg, Canada, dorea să studieze chestiunea frontierelor româneşti şi primea nouă lucrări, între care: Popa-Lisseanu, *Sicules et roumains;* Ch. U. Clark, *Greater Romania;* N. Iorga, *Réponse aux conference du conte Bethlen;* S. Dragomir, *The Ethnical Minorities in Transylvania;* H.M. Tichner, *Romania and her Religious Minorities* şi Seton Watson, T*reaty Revision*[360].

Direcţia presei a primit, în vara lui 1934, un set de 200 exemplare din lucrarea *România şi revizionismul maghiar,* de A. Gociman. Tuturor legaţiilor şi ataşaţilor de presă li s-a trimis câte un exemplar[361]. Articolul lui S. Rosenthal despre revizuirea tratatelor a fost scos chiar de „Revue Universelle" în formă de broşură, în 3.000 exemplare. Dintre acestea 1.400 au fost difuzate imediat prin legaţii (200 copii la Berlin, 50 la Rio de Janeiro, 200 la Washington, câte 100 la Roma, Lisabona şi Londra, 400 la Paris etc.), iar restul a intrat în depozitul centralei[362]. Asociaţia studenţilor români din Elveţia semnala în noiembrie 1934 creşterea propagandei revizioniste şi solicita materiale pentru combaterea ei[363]. Să mai menţionăm câţiva solicitanţi de lucrări privind structurile demografice şi politica externă a României: Şcoala de la Mantigny sur Sambre, Belgia (1935); The Victoria University of Manchester (mai 1936); Rudolf Eucken, Jena (iulie 1936); Universitatea Heidelberg (septembrie 1936); Universitatea din Oslo (septembrie 1936); The Queen University of Belfast (septembrie 1936); Universitatea din Cape Town; British Library of London School of Economics and Political Science (noiembrie 1936); University Library, Cambridge (decembrie 1936) etc.[364].

Hărţile au ocupat un loc special în cadrul tipăriturilor difuzate. Încă din aprilie 1922 Marele Stat Major semnala Direcţiei presei că în hărţile tipărite în statele vecine linia frontierei româneşti era eronat trasată, iar denumirea localităţilor sau elementele geografice apăreau cu denumirea maghiară. Se cerea trimiterea la toate misiunile diplomatice a unor hărţi exacte din toate punctele de vedere. Direcţia presei a trimis imediat 140 hărţi, câte 10 pentru fiecare legaţie[365]. O

circulară specială a M.A.S. cerea oficiilor diplomatice ca hărțile să fie trimise la toate instituțiile cartografice importante din lume pentru ca acestea să preia denumirile românești[366]. Încă din iunie 1922 legația din Varșovia solicita și primea 50 hărți, deoarece vechiul stoc se epuizase[367]. În iunie 1926 Direcția presei expedia tuturor misiunilor românești câte 20 exemplare din harta etnografică a Transilvaniei[368]. În octombrie 1927 Direcția generală a presei și propagandei a luat legătura cu Serviciul geografic al Armatei pentru pregătirea unei hărți noi menită a neutraliza efectele dăunătoare ale hărților ungurești. Lucrarea era gata în mai 1928: o hartă etnografică a României, la scara de 1: 750.000 tipărită în 5.000 exemplare, în 7 culori, la prețul de 89.408 lei. Textul era în franceză, germană și engleză, așa încât 1.000 copii au fost imediat difuzate prin cele 15 legații românești[369].

În scurt timp întregul tiraj a fost epuizat. Ca urmare, în octombrie 1928, Filotti evidenția necesitatea tipăririi unei noi hărți etnografice a țării deoarece „... propaganda maghiară are multe asemenea hărți foarte bine prezentate tehnic și care au rămas fără răspuns“. Tipărirea hărții, eventual în afara țării, cu legenda în mai multe limbi, ar costa circa o jumătate de milion lei[370]. Iată și câteva solicitări de hărți onorate de serviciul propagandei: legația din Washington (10 copii în februarie 1930); Comisia pentru participarea României la Expoziția de la Poznan (4, în relief, în mai 1930); legația din Paris (40 în august 1931); Colegiul Silvio Leite, Brazilia (4 în iulie 1931); University of Pennsylvania (3 în noiembrie 1931) diferite școli românești din Albania (14 în septembrie 1932); National Geographic Society, din Londra (8, în decembrie 1937) etc.[371].

În martie 1933 ministrul României la Berlin a negociat cu prof. C. Uhlig de la Universitatea din Tübingen editarea unei hărți etnografice a României la scara 1: 1.500.000, însoțită de un studiu explicativ de 80 p. La un tiraj de 5.000 exemplare costul urma a fi de 12.000 mărci. Proiectul a fost aprobat, dar nu s-a finalizat deoarece datele recensământului din 1930 nu erau încă centralizate la acea dată[372]. Să mai precizăm că și Petrescu-Comnen era colecționar de hărți etnografice românești[373], iar un alt diplomat român, D. Dimăncescu, director general al Direcției

presei în 1938, a adunat şi editat într-un tiraj restrâns o lucrare cu diferite hărţi vechi ale spaţiului românesc: *Monumenta Cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae* (1935)[374].

Mijloacele audio-vizuale, care făceau primii paşi în epocă, au ocupat treptat un loc semnificativ în propaganda externă. În februarie 1927 Marele Stat Major consemna declanşarea unei întinse campanii prin radio de către Soviete şi Ungaria[375]. Direcţia generală a presei şi propagandei s-a adresat organelor de PTT pentru a se interesa de posibilităţile tehnice de combatere a propagandei duşmănoase prin emisiuni radiodifuzate[376]. Răspunsul a fost negativ pentru moment: nu existau încă mijloace tehnice pentru o replică. În schimb, Direcţia generală P.T.T. şi Direcţia Siguranţei Generale au început să trimită la Serviciul de propagandă stenograme ale emisiunilor de la Radio Budapesta prin care era atacată România: la 1, 2, 3, 12, 14 noiembrie 1927 etc.[377].

Legaţia Japoniei la Bucureşti se interesa, în octombrie 1927, asupra modalităţilor de interceptare şi control a propagandei prin radio dusă de statele vecine României. Răspunsul Direcţiei presei a fost că Ungaria şi Rusia sovietică făceau propagandă prin radio. În special Radio Budapesta era foarte activ, aproape zilnic fiind lansate apeluri iredentiste. Multe emisiuni erau înregistrate, dar combaterea lor era posibilă numai după începerea activităţii radiodifuziunii române[378]. În aşteptarea acestui moment s-a cerut legaţiei de pe lângă Societatea Naţiunilor să informeze organizaţia că ungurii nu urmăresc prin emisiunile anti româneşti o discreditare a României, ci caută să incite pe maghiarii din Ardeal. „Radio Budapesta, se sublina în notă, utilizează mijloace simple, dar dibace: apeluri patriotice şi ştiri tendenţioase intercalate în celelalte programe cotidiene". Pentru ilustrare erau anexate stenogramele unor emisiuni din noiembrie 1927[379].

Conform misiunii primite în ziua de 7 decembrie 1927 Comnen a luat cuvântul în Comisia de experţi a Societăţii Naţiunilor şi a cerut stoparea atacurilor cu caracter naţionalist prin presă şi radio. Apoi a luat legătura cu secretarul Uniunii Internaţionale Radiofonice care l-a informat că Ungaria avea două staţii de emisie, una la Csepel,

proprietatea statului şi o alta privată. Era deci necesar să se afle care din cele două emiteau apeluri revizioniste pentru a se acţiona în baza Statutelor Uniunii[380]. În formularea programului de combatere au fost atrase şi legaţiile române din Viena şi Budapesta care au fost informate că „... emisiunile postului de radio Budapesta se îndepărtează de chemarea lor devenind un mijloc de luptă împotriva României, lansând ştiri tendenţioase şi inexacte sub o formă însă care să împiedice orice îndoială asupra veracităţii lor“[381].

Din ianuarie 1928 toate ştirile interceptate prin staţiile de ascultare ale armatei au fost strânse într-un buletin tipărit[382]. Iar în aprilie 1929 toate legaţiile ţării au fost invitate să înainteze sugestii pentru propaganda antirevizionistă, prin radio, în ţările respective. Se cereau precizate modalităţile de plată, organizarea emisiunilor şi materiale de informare necesare[383]. Filotti a decis ca în baza răspunsurilor primite să se întocmească un program precis de acţiune[384]. Legaţiile din Constantinopol şi Atena au anunţat că acolo nu există staţii de radio-emisie, iar cea din Haga a precizat că toate staţiile erau private, specializate pentru muzică, informaţie, teatru etc. şi era nevoie de un sondaj mai adânc[385]. Alte legaţii au trecut la acţiune.

Nicolae Titulescu consemna emisiunea de la BBC, din seara de 7 aprilie 1929, la care a vorbit despre politica de pace a României, după care au fost difuzate câteva melodii de muzică populară[386]. La 19 octombrie 1931 la radio Poznan a ţinut o conferinţă despre România, cu material furnizat de A. Cotruş, ziaristul Emil Zegadlowicz[387]. Consulul din Amsterdam a iniţiat şi a dat material informativ lui J. de Vries care la 28 decembrie 1932 a ţinut la postul Hensen o prelegere despre poporul român[388]. Radio Luxemburg a solicitat, în decembrie 1933, materiale pentru organizarea unei emisiuni despre România, deschisă de conferinţa lui G. Detaille. S-au trimis discuri, partituri şi cărţi prin legaţia din Bruxelles[389]. În ianuarie 1934 acelaşi post cerea un set de cântece din Transilvania, iar Direcţia presei trimite 9 discuri, 1 volum şi 2 articole despre viaţa culturală în Ardeal[390]. BBC a început în aprilie 1935 o serie de conferinţe despre statele central-europene. Cea despre România a fost susţinută de Seton Watson care s-a angajat

a reuni textele într-o broşură pentru care legaţia română a furnizat şi fotografii[391]. Secţia europeană a postului CBS a negociat în vara lui 1935 organizarea unor emisiuni despre România. Societatea Română de Radiodifuziune a răspuns favorabil[392]. Ministrul României la Mexico City a ţinut la 1 decembrie 1936 o conferinţă la radio despre unirea Transilvaniei şi politica pacifică a ţării[393]. În fine, în septembrie 1937, ministrul în Portugalia, Cămărăşescu, anunţa iniţierea unor conferinţe la radio Lisabona[394]. Evident, au fost organizate încă multe alte emisiuni radio, cu o medie de 15 în anii '30, dar marea lor majoritate au avut un caracter muzical sau literar.

Filmul, fotografia şi diapozitivele au fost principalele faţete ale propagandei vizuale a cărei necesitate a fost mereu subliniată în epocă. Ataşatul de presă de la Paris, O. Ioan, menţiona în aprilie 1928: „Propaganda prin imagini dă excelente rezultate şi este important a nu o neglija; are efecte mai ales asupra marelui public şi asupra tinerei generaţii"[395]. Boncescu semnala în mai 1928 că legaţia din Washington era complet lipsită de materiale de propagandă prin imagini care erau absolut indispensabile pentru „... opera utilă de luminare a opiniei publice şi de răspândire a cunoştinţelor despre România în această ţară atât de insuficient informată asupra ţării noastre". Imaginile trebuiau însă să arate o Românie modernă, cu o economie în plin avânt şi cu un regim democratic[396]. Şi ministrul plenipotenţiar al României în SUA, G. Cretzianu, insista pentru utilizarea de mijloace moderne, corespunzătoare celor locale, pentru promovarea propagandei[397].

Ministerul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale se adresa, în ianuarie 1930, Direcţiei presei pentru a cere dezvoltarea propagandei prin filme deoarece „... proiecţiunile luminoase impresionează în mod deosebit simţul vederii, fac apel la memoria vizuală a spectatorului şi imprimă în psihic imagini care pe nici o altă cale nu pot fi săpate cu aceeaşi putere de penetraţiune"[398]. Asemenea semnale şi-au spus cuvântul şi în iunie 1929 s-a luat decizia de a se acţiona metodic pentru crearea unei vaste arhive foto, a unei colecţii de diapozitive şi a realizării unor filme documentare. Urmau a se realiza trei serii de câte 50 de diapozitive privind ţara şi locuitorii, cultura şi economia[399]. S-au

întâmpinat mari greutăţi, mai ales în sfera filmului, deoarece România nu dispunea atunci de o industrie de filme. În 1930 s-a realizat primul documentar plătit de serviciul de propagandă, având titlul „România azi“, cu textul subtitrat în mai multe limbi. Fiind un început, era însă prea încărcat de detalii. Au fost realizate apoi o serie de firme cu străini, între care cu Casa UFA[400].

Colaborarea cu producători străini a demarat în 1927 şi a evoluat ascendent deşi costurile erau foarte mari. În august 1927 legaţia din Viena semnala pregătirea unui film despre Dunăre de către regizorul austriac, S. Wind, care dorea să facă şi o incursiune în istoria popoarelor riverane. Ungaria acordase deja o subvenţie aşa încât şi România trebuia să fie prezentă. Prin consultarea cu alte organisme de stat, Interne şi Armata în principal, s-a căzut de acord asupra necesităţii prezenţei româneşti în film, dar cu o clauză restrictivă pentru zonele de filmare. În decembrie 1927 s-a realizat înţelegerea cu regizorul care a fost de acord să filmeze doar de pe malul fluviului şi să predea în final o copie pentru cenzurare[401]. În martie 1928 Consorţiul Central din Paris solicita aderarea României la proiectul de realizare a unui documentar de lung metraj privind primul război mondial, prin filmarea a circa 100 m de peliculă. S-a luat legătura cu Ministerul de război care a furnizat o copie a unui film de 110 m realizat pe front în anii 1916–1918[402]. Institutul pentru cercetări culturale din Berlin propunea, în martie 1928, turnarea unui film despre România. Direcţia presei acorda o subvenţie de 40.000 lei şi cerea o copie, obţinea acordul ministerul de război şi facilita filmările care au început în iulie 1928[403].

Încă din martie 1929 au început negocieri cu firme germane sau din alte state, inclusiv „Paramount News“ pentru a filma Serbările unirii şi manifestările din 10 mai. În final, Paramount obţinea contractul şi trimitea o echipă, aflată atunci în Germania. În final, s-a aprobat ca orice operator străin, de foto sau film, să poată lua imagini fără restricţii. Astfel, au filmat patru echipe distincte străine şi două româneşti. Una dintre acestea din urmă, „Filmul Instructiv Românesc“, a realizat o peliculă de 337 m care a fost cumpărată de Serviciul de propagandă pentru difuzare în exterior[404].

Casa de filme UFA a manifestat, în februarie 1930, dorința de a realiza un film sonor despre România. În urma negocierilor s-a căzut de acord asupra condițiilor de filmare: o subvenție, asigurarea intrării echipamentului în țară, sprijinirea deplasărilor în diferite locuri. Echipa a filmat în iunie-iulie 1933; în final a realizat 7 documentare care au fost remise în copie și Direcției presei[405]. Asemenea filme erau trimise atașaților de presă care le utilizau după posibilități. Cel din Haga, de pildă, a încheiat un acord cu reprezentanța locală a firmei „Paramount" care includea filmul „România azi" în programul susținut la diferite cinematografe. „Astfel, sublinia diplomatul român, fără ca propaganda să fie prea vizibilă și deci supărătoare, ea se face în întregul cuprins al Țărilor de Jos care au putința să vadă diversele aspecte ale țării noastre și ale activităților sale"[406]. În SUA, Boncescu a dat o copie a aceluiași film profesorului A.J. Andrews, de la Harvard, care a susținut un turneu de conferințe ce s-au bucurat de succes la public[407]. Să mai dăm un ultim exemplu: în vara lui 1932 un alt documentar realizat de Serviciul de propagandă, „România Mare în 35 minute" a fost subtitrat în italiană de firma „Luce" pentru suma de 11.809 lei (1.342 lire)[408].

Fotografiile au fost valorificate și prin editarea unor albume. În exterior a fost realizat unul de către K. Hielscher, la care ne-am referit, iar în țară cel pregătit de Al. Bădăuță, șeful Serviciului tehnic din Direcția presei. Acesta a pregătit în 1932 un volum de 200 p. cu textul în franceză, *Images Roumaines,* ce a fost tipărit în primăvara lui 1932 în 5.000 exemplare. Albumul, a cărui imprimare a costat aproape 600.000 lei, apare în noiembrie 1932 în condiții grafice deosebite. Prin grija Serviciului propagandei el a fost larg difuzat în lume[409]. La cerere sau din oficiu au fost trimise constant fotografii sau reportaje foto agențiilor de presă, periodicelor, unor instituții sau particulari din diferite țări. Câteva exemple: 28 fotografii pentru „New York Times" (noiembrie 1928)[410]; 18 pentru „Washington Star" (Ianuarie 1929)[411]; trimiterea regulată de fotografii pentru Press-Photo Ges. din Berlin (1929–1935)[412]; seturi de câte 30 fotografii de la Serbările unirii pentru toate legațiile (1929)[413]; 26 fotografii pentru atlasul pregătit de Institutul geografic din Novara (1930); 23 serii a câte 6 bucăți pentru toate legațiile, despre vizita regelui Iugoslaviei în România (ianuarie 1933)[414].

Numeroase conferințe cu caracter antirevizionist au fost inițiate de atașații români de presă care au încercat mai ales a angaja vorbitori străini. Astfel, la 4 iunie 1927 prof. Seton Watson a vorbit la King's College despre situația din România. În acest context el a atacat șovinismul maghiar și a stigmatizat spiritul de intoleranță al Ungariei ce amenința pacea europeană, relevând și caracterul democratic al reformei agrare românești[415]. Ca urmare a unei conferințe ținute de reverendul Cornish la John Hopkins University, din Baltimore, în care România a fost grav criticată, Boncescu a inițiat o dezbatere pe probleme minoritare, religioase la Foreign Policy Association din Boston[416]. În aprilie 1931 V. Cornea a ținut la Clubul internațional din Oxford o conferință asupra situației minorităților din România Mare[417], iar W. Steed la Grotius Society, din Londra, la 18 noiembrie 1933, despre reviziunea tratatelor de pace[418]. Dintre români, fără îndoială că N. Iorga și N. Titulescu au fost cei care au expus cu toată autoritatea punctul de vedere antirevizionist al României în cadrul a diferite conferințe susținute în străinătate[419].

Doar accidental, România a făcut propagandă antirevizionistă și cu prilejul diverselor expoziții sau târguri internaționale. Și în aceste cazuri acțiunile în această direcție au fost minime. Astfel, la Târgul internațional de mostre de la Milano, ediția 1930, au fost difuzate de la standul românesc și publicații de tot felul, cărți, numere speciale din periodice, fotografii și prospecte, dar și 300 exemplare din *La Grande Roumanie* de G. Roemmenhoeler; 1.500 exemplare din numărul special al lui „Völkermagazin"; 50 din „Deutsche Allgemeine Zeitung"; 50 din „Prager Presse", 20 din „Giornale di Politica e di Letteratura" ș.a.[420]. Ample pregătiri s-au făcut pentru participarea la Expoziția păcii, organizată la Haga, în februarie 1930. Au fost trimise broșuri, cărți și fotografii menite a ilustra aplicarea ideii păcii, comunicări științifice pe această temă, lucrări de istorie etc. A fost editată special, cu acest prilej, o broșură privind organizarea păcii și România[421]. Atașatul de presă din Haga aprecia că standul unguresc a fost strident prin linia revizionistă, în timp ce cel românesc era remarcabil prin demnitate. Au fost expuse hărți și tratate, broșuri, cărți și fotografii referitoare la educație, minorități, structuri sociale ș.a.[422].

Cea mai mare amploare a avut însă participarea la cele mai importante manifestări de acest gen din perioada interbelică: expozițiile mondiale de la Paris din 1937 şi cea de la New York, din 1939. Pentru a releva atenția acordată să precizăm că pentru Paris au fost tipărite special 16 lucrări a căror imprimare a necesitat 25 vagoane de hârtie şi plata a 38 milioane lei. Pavilionul românesc a avut 3 etaje şi a inclus multe exponate de istorie[423]. La New York a început încă din toamna lui 1938 construirea unui pavilion, a unui salon oficial şi a unui restaurant. Construcția acestora a costat 166.000 $ şi 6,3 milioane lei. Pentru istorie s-a acordat un spațiu de 250 mp spre deosebire de 160 la Paris. Deşi a costat peste 50 milioane lei, participarea la expoziția din New York a fost apreciată ca o reuşită şi sub aspect politic[424].

Moral şi material Direcția presei a încurajat vizitarea țării de către străini cu diferite ocupații. Într-un referat din martie 1927 directorul Dianu sublinia: „Opera noastră de propagandă se întemeiază în bună parte pe călătoriile de studii pe care mulți intelectuali străini, cu vază, ziarişti, savanți, profesori, scriitori, precum şi grupuri de studenți din diferite țări, le întreprinde în România". Văzând la fața locului realitățile româneşti, mulți din aceşti vizitatori scriau apoi în țările lor despre cele constatate. În consecință, s-a decis încurajarea unor asemenea călătorii, acordându-se reduceri sau scutiri pentru transport, vize paşapoarte etc.[425]. Ministrul României la Washington semnala în mai 1927 faptul că „...vizitarea continuă a țării de către cât mai mulți americani ar putea fi un excelent mijloc de contrapropagandă față de campaniile fanteziste ale duşmanilor noştri în Statele Unite... Rapoartele unor asemenea vizitatori absolut dezinteresați, protestările lor spontane față de acuzațiuni fanteziste în contrazicere cu cele auzite sau văzute de ei, ar avea poate *à la longue* un efect extrem de apreciabil"[426].

Câteva exemple concludente pentru propaganda antirevizionistă.. În august 1926 țara a fost vizitată de publicistul american Robert Machray, care a străbătut mai ales Transilvania[427]. Ulterior, el va tipări o carte despre Mica Înțelegere, în care datele şi faptele despre România sunt corect relatate[428]. J. Ancel, profesor la Universitatea din Paris, a

vizitat țara de mai multe ori: în septembrie 1928 şi aprilie 1933 pentru cercetări geografice. Călătoria din urmă a costat Direcția Presei 82.056 lei, dar rezultatele au fost apreciabile. În 1934 a publicat articolul despre frontierele României, tipărit în anul următor de Direcția presei sub formă de broşură, difuzată în lumea întreagă. Iar în 1936 apărea o lucrare mai amplă *Manuel géographique de l'Europe Centrale* (Paris, 480 p.), pentru care Direcția presei a acordat o subvenție de 6.000 franci. Un consistent capitol din acest volum priveşte România[429].

Profesorul Em. de Martonne a vizitat țara în octombrie 1928 şi iulie 1937[430]. În martie 1938 Direcția generală a presei şi propagandei a analizat proiectul publicării sub formă de broşură a capitolului despre România din tratatul de geografie universală al prof. de Martonne. S-a preconizat deci un volum de 200 p., în ediție franceză şi engleză, într-un tiraj de 1.000 exemplare la costul total de 200.000 lei. Propunerea este aprobată de directorul general dar, din cauze necunoscute, nu este finalizată[431]. Fără îndoială că nu toți vizitatorii străini scriau apoi favorabil despre țară. Un exemplu în acest sens este C.A. Macartney care a petrecut mai multe luni în România, în septembrie 1938 (când a primit un sprijin financiar de 150 lire sterline = 125.000 lei), în iulie 1934 şi septembrie 1935. Dar în lucrarea sa despre Ungaria şi statele succesorale, citată deja, are o atitudine extrem de critică la adresa României, preluând în fapt multe din tezele revizioniste[432]. Această reacție a fost o excepție, aşa cum atestă alte exemple de vizite. După o călătorie în România, dna Bakker von Bosse a ținut la Haga o conferință despre minoritățile din Transilvania în termeni foarte corecți[433]. O activitate extrem de intensă a avut profesorul englez G. Mendle care după mai multe călătorii din 1929–1933 susține 16 conferințe publice şi scrie 26 articole cu impresii în diferite periodice[434].

Profesorul J. van Volk, de la Universitatea din Leyden, a vizitat Transilvania în aprilie 1933, beneficiind de sprijinul financiar al Direcției presei. A ținut conferințe la Universitatea din Cluj, iar apoi în țara sa despre cele văzute în România[435]. Scriitorul englez D. Hall a avut acelaşi sprijin şi a petrecut efectiv două luni în mijlocul țăranilor

din Argeş. Revenit acasă, el va publica romanul *Roumanian Furrow* apreciat a fi „... un adevărat imn al vieții şi muncii țăranului român... Cred, consemna Ciotori, că tocmai în aceste momente când propaganda maghiară a ajuns la culmea activității de semănare a urii împotriva noastră, această carte trebuie răspândită cât mai mult“. S-au cumpărat 100 exemplare care au fost apoi difuzate în lumea anglo-saxonă[436]. În schimb, proiectul publicistei engleze Sylvia Pankhurst de a publica, după vizita din vara lui 1934, o carte despre poporul, instituțiile şi perspectivele României nu s-a finalizat ca urmare a cheltuielilor mari implicate (peste 600.000 lei)[437].

O atenție cu totul specială a fost acordată vizitelor ziariştilor. În acest sens este semnificativ faptul că România a sprijinit inițiativa Spaniei din 1931, de a se crea o comisie a Societății Națiunilor care să studieze colaborarea presei pentru organizarea păcii[438]. Direcția presei a încurajat, material şi moral, vizitarea țării de cât mai mulți ziarişti străini. Încă din martie 1929 a început invitarea unor grupuri a câte cinci ziarişti din toate statele interesate pentru a participa la Serbările Unirii din luna mai. În final au sosit peste 50 ziarişti care apoi au publicat numeroase articole asupra evenimentului[439]. Iată şi câteva nume de ziarişti care au vizitat România în anii 1930–1931, beneficiind de gratuități de transport şi primind aşa-numitele „bilete de liberă petrecere“, respectiv autorizații pentru libera circulație în toată țara: A. Stead (Anglia); Ch. D. Linnley (Anglia); Barany G. (Ungaria); O. Svensen Winberg (Suedia); Bogdan Marincovici (Jugoslavia); L.K. Stowe (SUA); R.P. Russell (SUA); F. Gruber (Austria); K. Hohn (Germania); Aron Singolowski (Polonia); Gordon Ross (Anglia); Gino Lupi (Italia); B.P. Salmon (SUA); Lilio Cialdea (Italia) etc.[440].

După o asemenea vizită ziaristul francez André Chérodome a constituit la Paris asociația „Pacea prin respectarea tratatelor“ care a inițiat acțiuni antirevizioniste[441]. A fost acordată toată atenția şi Asociației corespondenților presei străine din Bucureşti. Aceasta s-a fondat imediat după primul război mondial şi a fost reorganizată în 1929 când avea 21 membri: trimişi ai unor ziare, ca „Morning Post“, „Le Temps“, „Journal des Débats“, „Corriere della Sera“, „The Times“,

„Daily Mail" ş.a. sau ai unor agenţii de ştiri ca Havas, Stefani sau Agence Économique et Financière. Din 1930 Direcţia presei a acordat o subvenţie de 150.000 lei anual şi a asigurat un sediu adecvat. În vara lui 1939 presa străină era reprezentată la Bucureşti prin 50 corespondenţi şi 30 trimişi speciali ai unor agenţii de ştiri, între acestea din urmă figurând Reuter, Havas, Stefani, Associated Press, D.N.B., M.T.I., P.A.T., C.T.K. ş.a.[442].

Tabloul realizărilor propagandei antirevizioniste a României se cerea a fi completat cu prezentarea, ce nu poate fi decât selectivă, a acţiunilor desfăşurate în diverse state, acţiuni reconstituite în desfăşurarea lor firească, cronologică. Vom aprofunda astfel cunoaşterea mecanismului de lucru şi vom sesiza interacţiunea diverselor metode. Din multiple considerente am optat pentru Franţa, Italia, Elveţia, Spania, Ţările Scandinave, SUA şi America de Sud.

Debuturile propagandei româneşti în Franţa, în accepţiunea modernă a termenului, au loc după intrarea României în primul război mondial prin crearea deja menţionatului Birou de presă de la Paris. În ianuarie 1919 primul-ministru Ion I.C. Brătianu a aprobat un plan de acţiune şi baza financiară a acestuia, respectiv 1 milion de franci[443]. Ministrul României la Paris, V. Antonescu, a realizat un acord cu ziaristul E. Roells pentru a conduce propaganda şi a ajuns la o înţelegere cu Societé Générale de Publicité care avea monopolul publicitar la patru mari ziare: „Petit Parisien", „Petit Journal", „Matin" şi „Écho de Paris". Pentru publicarea de articole în aceste periodice se va cheltui mare parte din fonduri. Şi aranjamentul cu Agenţia Havas, pentru difuzarea unor informaţii, implica cheltuieli mari[444]. Suma de un milion franci a fost transferată în contul personal al lui E. Rolls în aprilie 1919[445]. La acea dată rezultatele erau deja pertinente: încă din primele numerele ale lui ianuarie în „Le Temps" au apărut articole despre unitatea românilor, iar în alte cinci ziare materiale despre Transilvania[446].

La baza acţiunilor stătea planul privind organizarea propagandei în timpul conferinţei de pace elaborat, foarte probabil, chiar de V. Antonescu. Ideea subliniată în document era necesitatea unor iniţiative intense şi centrate spre marile puteri victorioase, singurele care puteau

ajuta efectiv România. Pe baza informațiilor primite de la București un serviciu de presă urma să difuzeze zilnic buletine la toate ziarele importante din Paris, Londra şi Washington şi să pregătească articole, pe cât posibil de fond, în problema unității naționale. De mare importanță era cointeresarea unor ziarişti de marcă. Trebuia acționat şi asupra oamenilor politici prin informare, conversații sau cointeresare, rezultatele depinzând numai de calitatea personalului întrebuințat[447]. Acționând după aceste idei s-a ajuns la rezultate pe care V. Antonescu le considera foarte bune mai ales prin inserarea unui mare număr de articole în presa franceză, sub semnătura prestigioasă a lui Em. de Martonne sau A. Thomas, fost ministru al armamentelor[448].

Un rol important a fost jucat şi de Biroul român de presă care a acționat intens în timpul Conferinței de pace şi în etapa următoare (până la începutul anului 1921). Membrii acestui organism au pregătit pentru tipar numeroase broşuri privind cauza națională a românilor (semnate de Djuvara, Murgoci, Iorga, Lepădatu, Drăghicescu, Serbescu ş.a.), toate memoriile adresate Conferinței de pace din seria *La Roumanie devant le Congres de la paix* şi a inserat numeroase articole în presa curentă. După încheierea lucrărilor reuniunii de pace, Biroul român de presă a continuat activitatea de propagandă prin difuzarea de informații şi publicarea de articole despre România. La Bucureşti s-a creat o secție care prelua ştirile şi urmărea comentariile presei din Ungaria pentru a semnala necesitatea unor dezmințiri[449]. În primul trimestru al lui 1921 au fost publicate pe această cale 25 articole în diferite ziare franceze[450].

Cu toate acestea, legația din Paris semnala în aprilie 1921 lansarea unor atacuri la adresa țării în presa pariziană. Situația se datora faptului că ziarele franceze erau doar o afacere comercială, poate cu unica excepție a lui „Journal des Débats", aşa încât urmau directivele celor care plăteau, anume diferite state. „Le Temps" avea faima de a fi plătit de patru guverne simultan (grec, turc, maghiar şi român)[451]. Cum deosebit de agresive erau publicațiile „Homme Libre" şi „Revue de France", ministrul de externe cerea legației din Paris să sondeze de câte abonamente ar fi nevoie pentru ca acestea să adopte o atitudine

favorabilă românilor[452]. Pentru o altă publicație, "Revue Bleue", a fost stabilită o subvenție anuală de 10.000 de franci, începând cu iunie 1921[453]. Prin această metodă, extinsă cum nu a mai fost posibil în nici o altă țară, s-a reușit publicarea constantă, de articole sau de răspunsuri la atacuri. În „Le Gaulois", din 3 iunie, apărea un material prin care se deplângea dispariția monarhiei dualiste, Legația a pregătit imediat un răspuns care va apare, sub semnătura lui Robert de Fleurs, în ediția din 4 iunie, împreună cu o notă lămuritoare a ministrului plenipotențiar, Ghika[454]. Pentru lămurirea lui Leon Bourgeois, personalitate politică marcantă, M.A.S. trimitea în octombrie 1922 câteva studii elaborate de Direcția presei și propagandei privind istoria politică a Ardealului, aplicarea reformei agrare și situația din Basarabia și Bucovina[455].

Un amplu studiu asupra României Mari era trimis spre publicare legației din Paris, în mai 1923. V. Antonescu considera că, fiind primul material cu caracter general, însoțit de fotografii, trebuia imprimat sub formă de broșură, pe o hârtie fină. Aceasta însemna, la cele 120 p. suma de 65.000 franci, iar pe hârtie obișnuită 50.000[456]. Ministrul de externe a decis să se opteze pentru prima soluție și a dispus transferul sumei de 65.000 franci în contul legației din Paris[457]. I.G. Duca cerea legației să analizeze posibilitățile de a modifica atitudinea ostilă a Agenției de informații Radio, eventual prin subscrierea unui abonament la buletinul acesteia[458]. La solicitarea legației din Paris, Direcția presei și propagandei trimitea în aprilie 1924 un număr de 16 lucrări în 910 exemplare (între care și *Les minorités ethniques en Roumanie,* ca și *Le rôle de la Roumanie dans la grande guerre*), 17 pachete a câte 250 fotografii cu imagini din țară și 8 pachete a câte 35 fotografii ale unor oameni politici[459]. „Le Figaro" propunea în octombrie 1924 editarea periodică a unor suplimente de câte două pagini, cu articole furnizate de Direcția presei. Costul unui asemenea supliment urma a fi de 9.000 franci. Pe marginea raportului, Dianu nota că propunerea era interesantă, dar trebuia văzut dacă se poate strânge material și dacă existau disponibilități financiare[460]. În final, s-a decis să se răspundă negativ ofertei, din lipsă de mijloace financiare, dar să se mențină legătura cu redacția[461].

Un doctorand de la Sorbona solicita, în februarie 1925, material informativ privind migrarea populației între noile state din Europa Centrală după 1918, în chestiunea optanților și a situației minorităților[462]. Direcția presei stabilește legătura cu ministerele Interne, Culte și Justiție pentru a furniza date, legi și regulamente și le trimite la Paris împreună cu 10 broșuri privind minoritățile[463]. După o pauză de peste patru ani, în vara lui 1925 este reînființat Biroul de presă, dar ca parte integrantă din legația română și cu personal diplomatic. Pe lângă activitatea de informare a șefului misiunii, Biroul a inițiat câteva acțiuni cu caracter de propagandă: discuții cu ziariști și contacte cu agențiile de știri. În acest fel au fost inserate numai în luna mai 1925 un număr de 76 știri și articole despre România în presa franceză, obținându-se „o atmosferă simpatică" și trezirea interesului lui pentru realitățile românești. Consecința a fost și refuzul unor ziare de a publica știri din sursă maghiară despre pretinsa oprimare a minorităților din Transilvania[464]. La solicitarea Direcției presei, legația din Paris a elaborat o listă cu aproape 100 de nume ale unor personalități interesate de chestiunile românești și deci cărora li se puteau trimite cu folos materiale de propagandă[465].

Legația din Paris primea, în august 1925, un set de 40 exemplare din broșura *La question des minorités en Transylvanie,* cu sarcina de a i se face publicitate și a fi difuzată[466]. Revista „L'Exportateur Francais" a lansat, în octombrie 1925, oferta de editare a unui număr special consacrat situației economice și politice a României după unire. Propunerea a fost acceptată și până în decembrie au fost pregătite articole privind politica externă a țării, Mica Înțelegere, minoritățile naționale, regimul cultelor, situația învățământului ș.a.[467]. Numărul a apărut în ianuarie 1926. Asemenea ediții speciale erau destul de rare și costisitoare. De aceea șeful Serviciului de presă al legației din Paris insista pentru furnizarea regulată de informații periodicelor franceze care manifestau bunăvoința în chestiunile românești. „Am reușit în timpul din urmă, consemna diplomatul în cauză, deși mijloacele materiale sunt atât de restrânse, să ne creăm în cercurile gazetărești franceze relații atât de strânse, încât putem grație lor să asigurăm o mare publicitate acțiunilor care privesc România"[468].

„Europe Nouvelle“ primea regulat o subvenție din partea M.A.S. dar, s-a constatat, la sfârşitul anului 1925, că nu scria nimic despre România. Duca a cerut legației să discute cu redactorul-şef modalitățile de utilizare a revistei[469]. Chestiunea era urgentă şi pentru că în faza respectivă presa franceză a scris puțin despre România, mai ales din cauza lipsei de informații. Pentru a compensa această carență, legația cerea trimiterea comunicatelor Rador şi a unor articole scurte, pentru publicare[470]. Apariția unor materiale ostile era prevenită uneori prin măsuri eficace. Astfel, Diamandy anunța la începutul anului 1926 că „a simțit“ intenția ziarului „Paris-Soir“ de a declanşa o campanie contra României şi a acționat pentru neutralizarea ei[471]. Pe aceeaşi linie de preocupări diplomatul român a discutat la 14 ianuarie cu proprietarul ziarului „Le Matin“, care a dat asigurări că va urma linia de conduită dorită de Bucureşti şi care corespundea relațiilor bilaterale. Duca îşi exprima în nota de răspuns certitudinea că „Le Matin“ îşi va da „tot concursul“[472]. Totuşi, în acel moment cel puțin, sus-numitul ziar nu figura pe lista celor subvenționate de legația română. În acest scop Diamandy a primit, la 17 ianuarie 1926, suma de 175.000 franci din care 100.000 pentru „Le Temps“, 12.000 pentru Agenția Havas, 12.000 pentru ziarul „La Liberté“, 6.000 pentru E. Văcărescu şi 10.000 pentru Biroul de presă[473].

Acordarea de subvenții era o metodă verificată. În februarie 1926 Duca întreba ce sumă ar fi necesară pentru ca atacurile ziarului „Le Quotidien“ să înceteze[474]. Diamnady răspundea că a discutat cu proprietarul şi că, pentru moment, acesta a acceptat fără condiții încetarea campaniei[475]. Şi Agenția Radio ataca țara noastră. Duca întreba legația din Paris la cât s-ar ridica pretențiile financiare ale respectivei firme[476]. Dianu, aflat atunci la Paris, preciza că a manifestat fermitate aşa încât Agenția a relevat dorința de a relua contactele şi de a primi ştiri de la Bucureşti[477]. În iulie 1926 legația din Paris primea fondul de subvenții: 100.000 franci pentru „Le Temps“; 12.000 pentru „Havas“; câte 10.000 pentru „Figaro“, „Paris-Soir“ şi „La Liberté“, iar 5.000 pentru cercul basarabean[478].

„L'Europe Illustré" a început în februarie 1927 pregătirea unui număr special consacrat Europei estice şi a cerut legaţiei române articole de propagandă pe teme politice şi economice însoţite de fotografii[479]. Direcţia presei a luat măsurile necesare, urmând ca materialele să fie trimise până la 1 aprilie 1927 direct redacţiei[480]. Numit ataşat de presă la Paris, la începutul anului 1927, O. Ioan a luat o serie de măsuri menite a stimula propaganda. Între altele a cerut tuturor consulilor români din Franţa să dezvolte relaţiile cu presa locală şi a început expedierea regulată a unui buletin de informare redactat, la legaţie[481]. Direcţia presei a apreciat iniţiativa şi a cerut extinderea ei prin trimiterea buletinului respectiv la ziarele din oraşe unde nu funcţionau consuli ai României[482].

Relaţiile cu ziarul „Le Temps", al cărui director era în anii 20 chiar E. Roells, cel care condusese propaganda română în timpul Conferinţei de pace, au evoluat în strânsă legătură cu fondurile acordate. În martie 1927 a fost lichidată subvenţia pentru anul anterior, de 2.000 franci lunar, dar nu s-a mai plătit de la 1 ianuarie deoarece preşedintele Consiliului de Miniştri a decis suspendarea ei[483]. Urmarea este apariţia în paginile ziarului a unor atacuri la adresa României în chestiunea optanţilor[484]. Concluzia Direcţiei presei era că propaganda maghiară a reuşit să cumpere bunăvoinţa ziarului care încerca totuşi a împăca ambele părţi: „Echivocul nu ne este indiferent, aprecia Filotti, şi ziarul va trebui să aleagă"[485]. S-a reluat plata subvenţiei şi linia filo-românească a fost reînnodată[486].

Pentru „L'Europe Nouvelle" subvenţia era acordată sub forma a 200 abonamente în valoare de 5.000 franci, începând cu septembrie 1926. Suma a fost plătită regulat în anii următori, abonamentele fiind distribuite conform listei trimise de Direcţia presei. În ianuarie 1930 a fost scos un număr special despre România care a costat 2.400 franci. Subvenţia a crescut la 10.000 franci din 1932 (dar numai 80 abonamente) şi la 12.500 franci din 1933 (pentru 100 abonamente)[487]. A. Mousset, un simpatizant al României, a fost numit în martie 1927 director la „Agence d'Information" din Paris. În această calitate el solicita trimiterea regulată a buletinelor Rador. Direcţia presei a precizat

că respectivele buletine erau trimise, conform contractelor, doar la Navas. În schimb au început să fie trimise regulat buletinele tematice elaborate de Serviciul propagandei[488].

Legația din Paris edita propriul buletin de presă care, în martie 1927, ajunsese la nr. 17, având informații politice, economice şi culturale. Pentru continuarea seriei erau necesare în mod fluent informații interesante din țară, menite a stimula interesul opiniei publice franceze pentru România. Iar redacțiile trebuiau cointeresate prin abonamente aşa cum se proceda cu „Le Temps“ şi „Figaro“. În martie 1927 O. Ioan a inițiat negocieri cu „L'Avenir“, „La Victoire“, „La Liberté“, „L'Excelsior“ şi „Le Journal des Débats“ pentru un minimum de abonamente. Subvenționarea ziarului „La Roumanie Nouvelle“ de către Direcția presei putea avea efecte pozitive dar limitate, deoarece nu avea prea mare circulație. Diplomatul român încerca a găsi şi un „contra Barbusse“, deci un scriitor francez care să viziteze România şi să scrie o carte bună, convingătoare. A discutat în acest sens cu Pierre Benoit şi Henri Béraud, dar nu a ajuns la rezultate concrete[489]. Direcția presei a aprobat inițiativele şi a decis a îmbogăți buletinele periodice pe care le edita dar a precizat că lipsa de fonduri împiedica angajarea de abonamente. În schimb pentru proiectul trimiterii unui scriitor francez în România se puteau aloca resursele necesare[490].

O modificare în bine a intervenit în toamna anului 1927 când legația din Paris a primit suma de 50.000 franci pentru acordarea de subvenții ziarelor „L'Avenir“, „La Victoire“, „La Soir“, „L'Oeuvre“ şi „Le Quotidien“[491]. În noiembrie 1927 Diamandy semnala posibilitatea obținerii unui larg sprijin din partea ziarului „La Victoire“ prin cumpărarea de acțiuni ale acestuia. Guvernul român a considerat că posibilitatea oferită era importantă şi a cumpărat 400 acțiuni în valoarea de 100.000 franci, dar trecute pe numele lui C. Basarab-Brancovan pentru a nu implica, direct, oficialitățile. În vara lui 1928 redactorul şef a cerut mărirea cotei de cumpărare cu încă 100.000 franci, dar Direcția presei s-a opus, fiind gata chiar a restitui şi acțiunile cumpărate. S-a ajuns astfel la un conflict încheiat în octombrie 1928

prin restituirea sumei plătite, respectiv a acțiunilor cumpărate, cu precizarea directorului că aceasta va influența atitudinea ziarului față de România[492].

Suma de 50.000 franci afectată subvenționării presei franceze a fost acordată și în 1928. Direcția presei recomanda acordarea întregii atenții ziarelor „L'Avenir", „Paris Soir" și unor reviste pentru a susține campania în problema optanților[493]. Precizarea nu era lipsită de temei. În octombrie 1928 „Revue Mondiale" a refuzat să publice un articol în chestiunea respectivă argumentând că Ungaria are un număr mai mare de abonamente[494]. Apreciind că rezultatele înregistrate nu erau satisfăcătoare, G.G. Mironescu a reorganizat biroul de presă din Paris: în noiembrie 1928 l-a destituit pe O. Ioan din calitatea de atașat[495], iar în iulie 1929 l-a numit în acest post pe E. Schachman, pe V. Eftimiu consilier cultural și pe N. Tolu, I. Mușețescu și A. Stănescu ca secunzi[496].

În iulie 1928 redacția ziarului „Figaro Hebdomadaire" inițiază editarea unui număr special consacrat României. Un redactor, Robert Umilta, vizitează țara în aceeași lună și discută chestiunea direct cu Titulescu. Se convine asupra conținutului ediției și asupra sumei acordate – 60.000 franci, contra unui număr de 300 exemplare. Direcția presei a luat legătura cu diferite personalități care s-au angajat să scrie articole în chestiuni politice, economice și culturale. Em. de Martonne sau Focillon, ca și S. Golestan și Elena Văcărescu aflați la Paris, au conlucrat la apariția numărului. În octombrie 1928 Direcția presei trimite legației 17 articole scrise în țară care sunt predate redacției. Se trimit și o serie de fotografii așa încât la 17 decembrie 1928 ediția specială a apărut în condiții excelente[497]. Prof. J. Ancel a fondat în decembrie 1929 revista „L'Est Vivant" și solicita sprijin din partea Direcției presei. Aceasta se arată dispusă să trimită articole și să acorde o subvenție[498].

Atașatul comercial al României la Paris insista pentru folosirea mai largă a cotidienelor franceze, în scopuri de propagandă, deoarece erau ieftine și foarte răspândite. Se cerea însă o colaborare continuă și acordarea de subvenții[499]. În 1930 „Le Figaro" primea 11.550 franci sub forma a 61

abonamente[500], „L'Europe Nouvelle" primea 12.500 franci, iar „La Liberté" 30.000 franci[501]. Amploarea metodei de subvenționare realizată în Franța nu a mai fost posibilă în nici o altă țară.

Şi în Italia propaganda românească a debutat în anii primului război mondial. La 25 iunie 1918 la Roma s-a fondat Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, condus de prof. S. Mîndrescu. Autoritățile italiene au recunoscut şi sprijinit activitatea Comitetului, inclusiv prin acordarea unei subvenții de 9.000 lire lunar. Prin publicarea de articole şi broşuri, prin conferințe publice, membrii acestui Comitet au susținut cauza națională românească în fața opiniei publice italiene[502]. Dar, încă din timpul Conferinței de pace atitudinea oficială s-a modificat, fiind vădită simpatia pentru revendicările maghiare. De aici şi atenția acordată propagandei antirevizioniste promovată pe multiple căi.

Astfel, în primăvara anului 1923 au fost trimise 150 exemplare din broşura lui Em. de Martonne, *La nouvelle Roumanie,* consulului general din Genova şi alte 30 exemplare celui din Milano[503]. Aflat la studii la Roma, profesorul P.P. Panaitescu se oferea în aprilie 1923 să facă propagandă în favoarea țării şi propunea pentru început publicarea unor cronici lunare în „Europa Orientale" care, uneori, difuza ştiri inexacte despre România[504]. Direcția presei aproba oferta, trimitea o serie de lucrări româneşti pentru recenzare şi decidea plata unei subvenții lunare de 2.000 lire[505]. În mai 1924 la Roma se constituie Institutul italo-român menit a conlucra la dezvoltarea relațiilor bilaterale şi la mai buna cunoaştere a celor două popoare[506]. *Academia di Romania* din Roma, care era de facto o mică instituție de învățământ superior, a avut o contribuţie activă la propaganda românească. Prin eforturi unite în octombrie 1923 s-au înregistrat unele succese remarcabile, articole, însumând aproape 300 p., tipărite în trei numere consecutive ale revistei „Europa Orientale"; publicarea materialului semnat de Iorga, *L'Italia e i romeni*, în „L'Ideea Nazionale" din 24 octombrie şi articolul *Latinita* din „Giornale d'Italia" în 28 octombrie[507].

Cele 338 p. din „Europa Occidentale" reunite au însemnat în fapt o ediție specială pentru care legația a plătit o subvenție de 5.000

lire. Sub controlul lui Panaitescu a fost adunate şi publicate articole de istorie, geografie, economie, politică şi cultură. Din cele 200 exemplare primite de la redacţie, 150 au fost difuzate în Italia, iar celelalte trimise la Bucureşti[508]. Pentru extinderea acţiunilor de propagandă în ianuarie 1925 legaţia din Roma a alcătuit o listă a ziariştilor italieni care manifestau simpatii pentru România. Aceştia nu erau prea numeroşi deoarece ungurii se bucurau de mare trecere, inclusiv în cercurile politice unde lărgirea frontierelor României şi formarea Iugoslaviei şi a Cehoslovaciei nu erau prea agreate de multe elemente în frunte cu F. Nitti. Iar ministrul de Interne, Federzoni, era un simpatizant deschis al revizionismului[509].

Chiar şi în aceste condiţii materialul de propagandă trimis de la Bucureşti era distribuit cu uşurinţă în cercurile politice, religioase şi gazetăreşti. În octombrie 1925 legaţia cerea noi materiale scrise mai ales în problema minorităţilor religioase care interesa foarte mult cercurile catolice. Difuzarea largă a unor lucrări pe tema respectivă „...va contribui la zădărnicia propagandei maghiare în lumea catolică şi la luminarea pe deplin a cercurilor vaticane asupra adevăratei politici de toleranţă şi libertăţi a guvernului faţă de toate confesiunile minoritare“[510]. Direcţia presei a trimis un set de 10 lucrări, în mai multe exemplare, între care şi *La question des minorités en Transylvanie*[511]. Aceasta din urmă era solicitată din nou de ataşatul de presă. E. Porn, care menţiona şi numărul special din „L'Illustration Économique et Financière“[512]. Direcţia presei a trimis câte 3 exemplare din materialele cerute[513].

O listă la zi a persoanelor şi instituţiilor la care se distribuiau lucrările de propagandă este alcătuită în ianuarie 1926[514]. Agenţia ATMO lansa, în ianuarie 1927, un program de propagandă în Italia în favoarea României şi solicita sprijinul guvernului român. Direcţia presei a analizat sugestia, a apreciat că acţiunea putea fi eficace prin trimiterea unui corespondent la Bucureşti, alcătuirea unui buletin al presei române, şi inserarea de articole în periodicele italiene, toate acestea însemnând circa 137.000 lei cheltuieli. Generalul Averescu a aprobat suma de 250.000 lei aşa încât în martie 1927 se încheie un

acord între Direcția presei și Agenția ATMO. La sfârșitul anului s-a constatat că nici una din obligațiile asumate nu a fost îndeplinită deși lunar a fost plătită o subvenție de 20.000 lei. În schimb s-a aflat că erau publicate corespondențe numeroase de la Budapesta. Eșecul încercării fiind evident, s-a decis suspendarea plății subvenției de la 1 ianuarie 1928 și informarea Agenției asupra neîndeplinirii clauzelor contractuale[515].

Școala (Academia cum se mai numea) română din Roma a fost mereu sprijinită material de Direcția presei și a dat unele rezultate în sfera propagandei. Publicațiile instituției respective „Ephemeris Daco-Romano" (ajunsă la vol. 8 în 1938) „Diplomatarium Italicum" (3 volume) sau „Buletinul" au fost difuzate în lumea științifică mai ales, prin grija Serviciului propagandei, care a sprijinit prin lucrări, fotografii și diapozitive organizarea de conferințe sau sesiuni de comunicări. Dintre elevii școlii pot fi citați D. Gusti, Al. Busuioceanu, G. Călinescu, Radu Vulpe, C. Daicovici ș.a.[516]. Între ziariștii italieni care au vizitat țara s-a aflat și Italo Zingarelli, de la „Stampa", din Milano. Acesta a călătorit în România în mai multe rânduri (1927, 1930, 1931, 1940 și 1941), dar în lucrarea *Der Grosse Balkan* (Viena, 1927) și mai ales în articolele publicate a manifestat o vie simpatie pentru Ungaria și revizionism[517]. La celălalt pol s-a aflat profesorul Gino Lupi, din Milano, sau Mario Ruffini, din Torino, care au primit subvenții lunare pentru cursurile de limbă română, au scris articole și au susținut conferințe publice antirevizioniste[518]. În anii '30 Gino Lupi a primit o subvenție de 4.000 lei lunar, iar Mario Ruffini câte 5.000 lei[519]. La începutul anului 1929 activitatea propagandistică s-a extins prin numirea a doi atașați de presă: Solacolu, la Roma, cu competență în Italia meridională și A. Cotruș, la Milano, pentru zona de nord[520].

În iunie 1929 scriitorul Paolo Teruzzi a început pregătirea unei monografii despre România și a beneficiat de sprijinul lui Solacolu care i-a furnizat diferite materiale informative și fotografii. În martie 1932 la Milano apărea volumul lui P. Teruzzi, *La grande Romania* care oferea o imagine corectă asupra realităților din țară[521]. Preocupat de crearea unor bune relații cu presa A. Cotruș are o serie de întrevederi

cu directorul cotidianului „Corriere della Sera", Maffio Maffi. Acesta l-a asigurat de simpatia sa pentru România şi a promis că va acorda atenţie evenimentelor legate de aceasta[522]. La 1 august 1929 diplomatul român a vizitat şi redacţia lui „Il Popolo d'Italia", unde a fost primit amabil de director, Arnaldo Mussolini[523]. Prin grija lui Cotruş, în iunie 1930 la Torino se fondează asociaţia „Amici della Romania"[524]. Direcţia presei a lansat imediat o acţiune de strângere de cărţi pentru biblioteca acestui organism[525].

Difuzarea materialelor de propagandă se făcea în baza listei alcătuite de legaţie şi care, în 1930, includea 14 periodice şi 23 personalităţi[526]. Amploarea acţiunilor de propagandă ale României depindeau direct de situaţia relaţiilor politice. Destinderea din raporturile Italiei cu Mica Înţelegere din primăvara lui 1935 a facilitat intensificarea acţiunilor cu caracter politic, economic şi cultural. În acest sens legaţia a elaborat un plan de lucru care punea accent pe domeniul cultural şi economic. În document se sublinia că natura regimului din Italia impunea limite acţiunii politice. În opinia ministrului Lugosianu „...obiectivul principal al unei propagande raţionale nu este atât vasta publicitate destinată marelui public cât opera de documentare serioasă şi loială a cercurilor politice conducătoare şi a ziarelor italiene care trebuie să primească materialul necesar pentru a-şi face o justă idee despre România şi politica ei, care să completeze opera de persuasiune personală şi directă a legaţiei". Pentru a se ajunge la rezultate se sugera organizarea schimbului de vizite între grupuri de ziarişti, a unor cicluri de conferinţe, organizarea unei colecţii de publicaţii italiene privind România ş.a.[527].

În aprilie 1931 Institutul cinematografic Luce a executat pentru Direcţia presei filmul documentar „România în 35 minute" al cărui text a fost scris de L. Someşan[528]. Costul s-a ridicat la 1.342 lire (11.796 lei)[529]. Să mai indicăm şi alte sume cheltuite pentru propaganda în Italia: câte 20.000 lei anual pentru asociaţiile româno-italiene din Milano, Roma şi Torino[530] sau 7.000 lei prof. Al. Marcu pentru traducerea, în 1939, a broşurii *Românii*[531]. Bugetul Serviciului de presă din Roma a fost de 98.273 lei în primele luni ale lui 1939. Din acest

total 20.000 lei erau afectați pentru propagandă (3.715 lire). În septembrie 1939 s-a acordat un supliment de 27.400 lei pentru subvenționarea lucrării despre România a publicistului Fortunato Perila[532]. În vara anului 1940 au fost traduse și tipărite în limba italiană o serie de broșuri cu caracter antirevizionist dar, așa cum se știe, a fost prea târziu: Italia se angajase masiv în sprijinul Ungariei[533].

Debuturile propagandei românești în Elveția sunt legate de numele lui N. Petrescu-Comnen, deși nu făcea încă parte din diplomație. În „Gazette de Lausanne" din 4 august 1917 apare articolul *La Roumanie et ses alliés* în care Comnen susținea în termeni convingători dreptul a 4 milioane de români oprimați în imperiile vecine de a se uni cu patria-mamă[534]. După numai câteva luni el dezvolta această teză în volumul *Notes sur la guerre roumaine* care, în aprecierea legației române din Berna, era „... o excelentă expunere a cauzei României, a sacrificiilor și drepturilor noastre". Legația a cumpărat 1.000 exemplare, cu suma de 2.200 franci, pe care le-a difuzat în țările aliate[535]. La sfârșitul lunii noiembrie Comnen a ajuns la o înțelegere cu etnologul Pittard și cu profesorul Rossier, de a elabora o lucrare despre Dobrogea „... ca răspuns la campania de presă întreprinsă de guvernul bulgar în Europa în scop de a ne smulge această provincie românească"[536]. În aprilie 1918, în „Gazette de Lausanne" Comnen publica câteva articole și despre Basarabia[537]. În iunie 1918 va apărea menționată lucrarea despre Dobrogea[538]. Cu acest prilej ministrul României la Berna releva activitatea deosebită a lui Comnen care, dezinteresat și cu pricepere, servea cauza națională a românilor[539]. A urmat, în noiembrie 1918, broșura *The Roumanian Question in Transylvania and Hungary,* editată în 5.000 exemplare. O parte dintre acestea au fost difuzate prin legațiile din Londra și Paris, iar altele au fost trimise direct unor personalități politice între care s-a aflat și colonelul House, consilier al președintelui Wilson[540].

În urma unei înțelegeri realizată cu Take Ionescu, Comnen a pregătit pentru tipar o hartă etnografică a României, color, și care era gata în decembrie 1918[541]. Această hartă a fost trimisă la numeroase oficii diplomatice aliate. Legația americană din Viena confirma, în

ianuarie 1919, primirea tipăriturii respective[542]. În numele colonelului House transmitea mulțumiri și legația americană din Berna[543]. Cu o asemenea activitate nu este de mirare că el, Comnen, a pregătit o parte din documentația delegației române la Conferința de pace[544]. Iar în iulie 1919 organizează Biroul român de presă pe care-l conduce, până în septembrie 1919, în calitate de ataşat. În acest răstimp a pregătit şi imprimat o altă lucrare importantă: *La terre roumaine a travers les ages. Atlas historique, politique et etnografhique.* Aceasta a fost difuzată prin legațiile țării[545].

Pentru informarea opiniei publice elvețiene, legația română cerea în martie 1923 date statistice privind România Mare. Direcția presei a trimis „Anuarul Statistic al României" ca şi două studii ale sociologului ungur Oszkar Jaszi, refugiat la Viena şi care puteau fi folosite pentru propagandă[546]. Numit ministru plenipotențiar la Berna, Comnen nu a uitat a restabili contactele personale cu presa elvețiană. În acest scop a oferit la 2 august 1923 un ceai unui grup de 16 ziarişti cărora le-a prezentat situația din țară. La terminarea întrevederii 4 ziariști s-au oferit să publice materiale despre România şi au fost stabilite modalitățile de lucru[547]. O acțiune similară a avut loc la 10 august pentru o delegație a Agenției telegrafice elvețiene. În acest context Comnen solicita fonduri sporite. Pe marginea raportului Duca decidea trimiterea a 4.000 franci pentru propagandă[548]. Bune relații a avut şi cu ziariştii din afara Elveției. Astfel, în septembrie 1923 a obținut un bun articol, antirevizionist, din partea lui Maurice Muret, care l-a publicat în „Journal des Débats"[549].

Adunând tot felul de publicații revizioniste, Comnen a încheiat cu un ziarist elvețian un acord pentru publicarea unei broşuri care să demaşte acțiunea iredentistă maghiară. Proiectul presupunea plata a 500 franci pentru autor şi 4.000 franci tipărire. Duca a aprobat ideea şi fondurile necesare[550]. La 20 noiembrie 1923 legația anunța încheierea lucrării şi solicita plata subvenției[551]. Comnen aprecia că broşura era foarte reuşită şi a trimis la toate legațiile țării câte 100 exemplare, iar la Direcția presei 200[552]. Acționând cu perseverență, diplomatul român a înregistrat rezultate vizibile. Astfel, ca urmare a liniei de cultivare a

relațiilor cu presa, numai în februarie 1924 au fost publicate din inițiativa legației 86 de articole și știri despre România[553]. Pentru luna martie 1924 Comnen pregătea: o serie de conferințe la Universitatea din Geneva, susținute de N. Iorga; o recepție pentru corpul diplomatic și ziariști, în seara de 4 martie, pentru 300 persoane; conferințe cu proiecții, la Geneva și Zürich susținute de Elena Râmniceanu; o expoziție de obiecte de artă populară și o audiție artistică la Berna. Acest plan de activitate a fost chiar depășit, căci pe lângă conferințele lui Iorga, spectacolele de teatru ale drei Ventura și diferite recepții au fost publicate 131 de articole și informații în periodicele de mare tiraj ca „Journal de Geneve“, „Gazette de Lausanne“, „Der Bund“, „Tribune de Lausanne“ sau „Neue Züricher Zeitung“[554].

În noiembrie 1924 Comnen propunea editarea, în engleză și franceză, a unei broșuri care să arate cine era în fapt contele Apponyi, marele protector al minorităților și al păcii. Informații se puteau aduna din lucrările semnate de Scotus Viator sau din articole semnate de Bjorson[555]. Acest proiect nu s-a finalizat, dar în acel moment a început și activitatea viceconsulului României din Zürich, A. Stahel de Capitani, care vizitase în vara lui 1924 țara pe care o reprezenta, primise diferite lucrări de informare și începuse să publice articole și să susțină conferințe[556]. Principalele impresii culese au fost reunite într-un articol în care se făceau ample referiri și la problema minoritară[557]. După ce a publicat mai multe articole pe această temă, Stahel a început în primăvara lui 1925 munca la o broșură scrisă în germană. Urma a avea circa 150 p. și 70 fotografii, consacrate unor chestiuni de geografie, istorie și actualități politico-economice. Tirajul fixat era de 2.000 exemplare[558]. Broșura lui H. Stahel, *Rumänien* (Zürich, 1925, 144 p.) apare în final în 5.000 copii care sunt distribuite prin legațiile țării. Costul editării a fost de 8.068 franci. Comnen aprecia că era un admirabil și abil mijloc de propagandă care se cerea utilizat din plin. Din tiraj 850 exemplare au fost răspândite în Elveția, 500 trimise la Direcția presei, 300 la Budapesta, câte 200 la Haga, Paris, Roma și Washington etc.[559].

Încă din primăvara lui 1925 Comnen informa Externele că a fost avizat asupra declanșării iminente a unei campanii de presă la adresa

României. Ca urmare a adresat un comunicat tuturor ziarelor importante pentru a le pune în gardă împotriva acestei manevre şi recomanda să fie avertizate şi legaţiile din Londra, Paris, Roma şi Viena[560]. Prin grija ataşatului de presă român în „Journal de Geneve" din 4 mai 1925 a apărut u articol semnat de Hevré Gutknecht prin care erau criticate unele atacuri la adresa României inspirate de cercurile maghiare[561]. Pentru a facilita difuzarea de materiale de propagandă, legaţia din Berna întocmea o listă cu personalităţile elveţiene care contribuiau la mai buna cunoaştere a ţării ca şi a celor care nu scăpau nici un prilej de a o defăima[562].

I.G. Duca se interesa, în iulie 1925, dacă legaţia din Berna putea aranja tipărirea unei broşuri de 30–40 p.[563]. Răspunsul fiind afirmativ, s-a trimis un manuscris, mai mare decât cel anunţat. S-au făcut aranjamentele necesare şi astfel apare în octombrie 1925 lucrarea semnată de H.M. Tichner asupra minorităţilor religioase din România. La costul de 15.000 franci lucrarea, de 100 p., a apărut în 5.000 exemplare, din care o parte au fost difuzate în Elveţia, 600 exemplare fiind trimise la Bucureşti, câte 600 la Washington şi Londra, 300 la Stockholm, câte 200 la Budapesta, Bruxelles, Berlin şi Roma, câte 100 la Belgraf şi Praga etc.[564].

În august 1925 Comnen a discutat cu directorul Agenţiei telegrafice elveţiene de la care a aflat că ştirile din România erau mai puţine ca cele despre statele vecine. În aceste condiţii diplomatul român a propus trimiterea de informaţii, gratuit, de la Bucureşti, ceea ce însemna o economie pentru agenţie care, evident, primea subvenţii de la Budapesta şi îngreuna contra-propaganda României. În urma convorbirii, Comnen recomanda trimiterea intensă de ştiri din ţară prin intermediul corespondentului Agenţiei elveţiene la Bucureşti şi nu direct la Berna şi să se încheie 4 abonamente, ceea ce însemna 1.200 franci, la buletinul respectivei instituţii. „Experienţa mea de până acum, preciza diplomatul român, arată că acest mijloc al subvenţiei dacă nu este singurul este în tot cazul cel mai eficace pentru a obţine rezultatul propus"[565]. La sfârşitul lunii octombrie 1925 Comnen preciza că legaţia avea suficient material de propagandă, dar era necesară mai ales o hartă etnografică, lucrată de un străin, cu date oferite de Direcţia

presei. Ca urmare promitea a găsi un geograf francez sau elvețian care să se ocupe de proiect. Pe marginea raportului, Duca nota că problema rămâne în studiu[566].

Pentru stimularea interesului presei Comnen recomanda invitarea unor grupuri de ziarişti elvețiene în țară. Pentru 13 ziarişti, după calculele lui, urma să se cheltuiască circa 700.000 lei. Şi în acest caz rezoluția a fost negativă din lipsă de fonduri[567]. La un articol denigrator privind semnificația unirii Transilvaniei cu România, apărut în ziarul catolic „Basler Volkblatt", legația română a răspuns la 18 august cu un material care releva valoarea reală a evenimentului[568]. Materiale critice au fost mai numeroase la începutul anului 1928. În aceste condiții ministrul României s-a decis să înainteze un protest la Departamentul politic deoarece şi ziarul oficial „Der Bund" a publicat ştiri necontrolate, din surse suspecte[569]. Intervenția s-a realizat la 10 mai 1928 şi redacția a fost avertizată să verifice informațiile ce le primea. Pe de altă parte, legația a luat legătura cu un ziarist cu care colabora de obicei şi căruia i-a furnizat material informativ pentru chestiunea optanților[570]. Harta etnografică a Transilvaniei a fost primită şi la Geneva, la legația de pe lângă Societatea Națiunilor, în 50 exemplare[571]. În vara lui 1928 un subiect la ordinea zilei, tocmai prin dezbaterea în fața organizației internaționale, era chestiunea optanților. Legația, unde Blaga funcționa deja ca ataşat de presă, a reuşit să publice câteva articole în această problemă[572].

Lucian Blaga a acordat toată importanța atât de verificatei metode a cultivării legăturilor personale cu presa din diferite oraşe elvețiene. La Zürich a discutat cu redactori de la „Neue Züricher Zeitung" şi „Tagesanzeiger" şi a reuşit a asigura publicarea unor articole despre România. Boerescu, şeful legației din Berna, considera că mai ales presa elvețiană de limbă germană trebuia oarecum influențată deoarece difuza adesea ştiri nefavorabile României. El spera ca prin efort comun să se creeze la Zürich „... dacă nu chiar un adevărat centru de propagandă românească, dar cel puțin un focar românesc de adevăr care, grație colaborării sincere şi cinstite a câtorva publicişti elvețieni bine dispuşi pentru noi, să poată face mai bine cunoscută țara noastră

prin articole de ziare, broşuri, conferinţe etc. arătându-se publicului cititor într-o lumină justă şi obiectivă evenimentele şi situaţiunea politică şi economică de la noi“[573].

Prin grija legaţiei din Berna a fost tipărită la Editura Payot lucrarea lui A. Popovici, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, într-un tiraj de 1.500 exemplare. În septembrie 1928 Librăria Payot din Berna mai avea în stoc 540 exemplare pe care le oferea spre vânzare legaţiei române la un preţ redus. Direcţia presei a achiziţionat întregul stoc[574]. Prin grija lui Blaga, serbările unirii, din mai 1929, au fost amplu relatate în ziare ca „Der Bund“, „Journal de Géneve“, „National Zeitung“, „Tribune de Lausanne“ ş.a.[575]. Iar în „Gazete de Lausanne“ din 5 iulie 1929 sub semnătura lui Maurice Muret apărea articolul *La Hongrie revisionniste,* care era rezultatul discuţiilor purtate de câteva ori cu autorul de către ministrul Boerescu. Acesta sublinia că era aproape imposibil să se publice materiale similare în periodice de limbă germană deoarece acestea erau inspirate de sentimente ungarofile[576]. Totuşi în august 1929 chiar, a început colaborarea cu ziaristul dr. Kirchgraher, din Zürich, care în baza materialelor furnizate de legaţie a început să publice articole despre România în ziare de limbă germană, şi în special în „Leben und Glauben“[577].

Pentru difuzarea materialelor de propagandă s-a întocmit o listă de persoane şi instituţii care, în 1929, includea, în afara oraşului Geneva, 4 ziare şi 19 persoane, iar în capitală, din personalul diferitelor organisme internaţionale, alte 43 nume[578]. În vederea unei evidenţe clare a materialelor scrise privind problema minorităţilor şi a revizuirii tratatelor, Direcţia presei a încheiat cu agenţia Argus din Geneva abonamente pentru a furniza coupuri din periodice internaţionale în chestiunile respective. Acordul a funcţionat între anii 1930–1940 [579].

Numit ataşat de presă la Geneva, în ianuarie 1930, Ion Dragu a început prin a stabili contacte cu presa locală şi a propune reorganizarea biroului de presă[580]. Directorul presei, Filotti, preciza că postul de la Geneva a fost creat cu scopul de a se extinde legăturile cu ziariştii acreditaţi la Societatea Naţiunilor şi cu cei locali. „Misiunea dvs. este de a furniza prin mijloace adecvate, cu tact şi măsură, diferite informaţii,

cât mai complete şi mai juste, despre ţara noastră şi lămuririle cuvenite despre atitudinea ei în chestiunile de interes internaţional". Se mai impunea combaterea ignoranţei cercurilor respective cu privire la România şi contracararea propagandei ostile în problema revizuirii sau a regimului minorităţilor. Pentru îndeplinirea acestei misiuni complexe Dragu urma să colaboreze cu Blaga şi cu corespondenta Agenţiei Rador[581]. Din nefericire, din considerente financiare, postul de la Geneva este desfiinţat abia după un an de activitate[582].

După o călătorie în România, unde a ţinut conferinţe la Cluj, Iaşi şi Cernăuţi, prof. Jaberg de la Universitatea din Berna, a ţinut mai multe prelegeri publice despre cele văzute. Apoi a aranjat difuzarea unui film documentar despre România în întreaga Elveţie. În aceste condiţii Boerescu sugera angrenarea profesorului elveţian în publicarea unei broşuri[583]. Pentru demararea în bune condiţii a Serviciului de presă de la Geneva, Dragu solicita, în mai 1930, trimiterea de fotografii, diferite lucrări şi chiar discursuri pentru un program muzical[584]. Direcţia presei trimitea ca urmare 60 fotografii, 16 lucrări diverse în 400 exemplare şi 16 discuri sau partituri muzicale[585]. Sub auspiciile Societăţii helveto-române la 22 mai 1930 a rulat la cinematograful „Capitol" din Berna filmul „România Mare". Presa, prin comentariile ziarelor „Der Bund", „Neuer Berner Zeitung" ş.a. a făcut o bună primire peliculei[586]. La vizionare au participat peste 400 de invitaţi care, timp de o oră, în acordurile unei orchestre, au putut vedea diferite laturi ale actualităţii româneşti[587].

În iunie 1930, la cerere[588], Direcţia presei trimitea la Geneva un nou set de 80 lucrări sau numere speciale din periodice pentru difuzare[589]. În august Dragu primea un nou transport, dar preciza că depozitul cu materiale de propagandă este epuizat deoarece toate tipăriturile primite le-a difuzat în cercurile organizaţiei internaţionale, la Cercul presei, Biroul internaţional de pedagogie, Facultatea de teologie protestantă etc.[590]. Direcţia presei trimitea câte 20 numere din ediţiile speciale ale periodicelor „Illustration", „Manchester Guardian" şi „Völkermagazin", ca şi mai multe exemplare din *La Grande Roumanie* de G. Roemmenhoeller, *Histoire des roumains et de leur civilisation,* de Iorga, *La Roumanie nouvelle,* de I. Nicorescu ş.a.[591].

La Geneva funcționa și un corespondent al Agenției Rador care colabora cu legația și era subvenționat de Direcția presei. Cheltuielile lunare depindeau de evenimentele zilei, fiind mai mari în timpul sesiunilor adunării generale a Societății Națiunilor. Media cheltuielilor, în ultimele luni ale anului 1932, a fost de 614 franci elvețieni (19.981 lei)[592]. Această investiție a dat roade de vreme ce ministrul de la Berna, Schiopul, remarca în decembrie 1932 că presa elvețiană era în general obiectivă datorită informațiilor tot mai numeroase furnizate de Rador. Doar în problema minorităților mai apăreau articole tendențioase[593]. La difuzarea unor asemenea materiale legația era invitată de Direcția Presei să dea imediat dezmințirile de rigoare[594]. Bunele rezultate obținute de filiala Rador de la Berna l-a determinat pe Schiopul să discute în februarie 1933 posibilitatea cooperării ei cu Agenția telegrafică elvețiană[595].

Direcția presei a acordat, începând cu 1930, o subvenție de 1.000 franci Centrului de studii pentru Europa Centrală din Geneva condus de prof. Charles Burky[596]. În „Basler Nachrichten" din 12 aprilie 1934 legația a inserat un articol privind viața culturală a minorităților din România[597]. Pentru noi date în această sferă Schiopul solicita în noiembrie 1936 statistici privind situația demografică a Transilvaniei înainte și după unire[598]. Preotul reformat din Cluj, Nagy Antal, a ținut în februarie 1935 o conferință la Geneva în care vorbea de oprimarea cultelor minoritare[599]. Direcția presei a redactat imediat o notă de răspuns care a fost trimisă legației din Berna pentru publicare[600]. La un articol din „Vaterland", din Lucerna, în ediția din 5 decembrie 1936, în care se afirma superioritatea culturală a ungurilor din Transilvania, se publică un răspuns la 7 decembrie în care se argumenta efectele nefaste ale politicii de maghiarizare[601]. În baza unor acorduri încheiate cu The Central European Times Publishing Co. din Zürich, între anii 1935–1938, Direcția presei a subvenționat editarea unui *Handbook of Central and East Europe* și a furnizat capitolul despre România. Pentru fiecare apariție a acestui anuar Direcția presei a plătit o subvenție de 1.200 franci, primind gratuit 100 exemplare[602]. La 15 iulie 1939 prof. Werner Kündig a vorbit la radio 40 minute despre România. Conferențiarul a

insistat asupra originii latine şi a continuității poporului român[603]. Aflat încă în funcția de ministru la Berna, Iosif Schiopul făcea interesante aprecieri despre propagandă într-un raport din august 1940: „...trebuie să părăsim credința – greşită şi primejdioasă – că prin bani putem obține orice şi că o opinie care ne displace poate fi schimbată în 24 de ore. Trebuie să ne apropiem de metodele celor de aici, să arătăm înțelegere pentru zbuciumările lor ca la rândul lor şi ei să înțeleagă lucrurile şi durerile, speranțele şi temerile noastre. Şi pentru aceasta trebuie să ne înarmăm cu răbdare“[604]. Din nefericire timpul era exact elementul lipsă, mai ales în august 1940.

Acțiunile antirevizioniste din Spania au fost restrânse în principal pentru că nu era intensă activitatea adversă. În iunie 1928 legației din Madrid i se trimiteau 20 exemplare din harta etnografică a Transilvaniei[605]. Ataşatul de presă român a încercat în mai 1929 să organizeze unele emisiuni la radio dar s-a lovit de prețurile foarte mari cerute[606]. În vara lui 1929 este actualizată lista cu destinatarii materialelor de propagandă: 20 instituții, între care multe biblioteci şi universități, 10 profesori şi ziarişti[607]. Inițiativele s-au multiplicat după sosirea lui H. Helfant ca ataşat de presă, la Madrid. În aprilie 1930 acesta cerea un stoc sporit de tipărituri şi mai ales de fotografii pe care le găsea o foarte utilă formă de propagandă[608]. În mai 1931 postul este desființat dar Helfant, exprimând convingerea că un serviciu de presă la Madrid era de cea mai mare necesitate, s-a arătat dispus a funcționa fără retribuție, simultan fiind şi ataşat comercial[609].

Aprobarea dată s-a dovedit a fi oportună deoarece Helfant a fost un activ ataşat de presă, cu o predilecție pentru inițiativele din sfera culturală. Încă de la sosire a solicitat o serie de lucrări privind drepturile României asupra teritoriilor unite pentru a scrie câteva articole[610]. La sfârşitul lunii aprilie solicita un stoc de materiale de propagandă şi primea 2 exemplare din lucrarea lui G. Rommenhoeler, 10 numere a ediției speciale din „L'Illustration“, şi câteva hărți etnografice ale României[611]. Cu informațiile culese în acest fel a pregătit în iunie 1930 o broşură despre România, ce includea şi 125 fotografii. Lucrarea urma să apară la o editură din Barcelona în 15.000 exemplare. Pe marginea

raportului era notată decizia de achiziționare a 1.000 bucăți pentru difuzare în lumea spaniolă[612]. În colaborare cu ziaristul Manuel de Castro, Helfant a început în iunie 1930 elaborarea unei alte lucrări despre România solicitată de Compania ibero-americană[613]. Direcția presei a decis să se cumpere 500 exemplare din aceasta[614]. În iulie 1930 legația din Madrid confirma primirea unor materiale de propagandă: 50 fotografii luate pe frontul românesc în anii marelui război; 10 exemplare din lucrarea lui C. Kirițescu, *La Roumanie dans la guerre* şi 8 discuri[615]. Filmul „România azi" a sosit la Madrid în septembrie 1930 şi a fost imediat dat pentru traducerea în spaniolă. S-a realizat un acord cu Societatea SAGE care avea 33 săli de cinema în Madrid pentru a fi difuzat. Urma a fi vizionat şi de membrii Societății geografice spaniole, la care activa şi Helfant[616]. La Barcelona a fost fondată, în mai 1930, asociația „Amicii României", iar la Madrid s-a inițiat o acțiune similară la sfârşitul anului[617]. După o vizită la legație a scriitorului englez H. Baerlein, erau cerute câteva exemplare din volumul acestuia *And then to Transylvania*[618]. H. Helfant a realizat, în noiembrie 1935, o înțelegere cu directorul Agenției internaționale de presă Arco, din Madrid, pentru a primi şi difuza ştiri despre România primite de la legație. Acordul era important deoarece peste 30 ziare aveau legături cu agenția respectivă[619].

În anii războiului civil spaniol evident că propaganda românească a fost practic stopată. Ea va fi reluată în vara lui 1939 după încetarea ostilităților. În iulie 1939 Cotruş, evacuat cu toată legația română la San Sebastian, solicita articole despre România pentru presa spaniolă[620], iar în august repeta cererea şi primea un set de 24 materiale[621]. În octombrie 1939 a apărut sub egida unei edituri din San Sebastian o hartă a Europei în care numele de localități din Transilvania erau în maghiară. Ataşatul de presă a trimis imediat o hartă şi un atlas etnografic al României, evidențiind eroarea[622]. Cum în ziarul „Arriba" din 4 decembrie 1939 a apărut un articol defavorabil despre România, Cotruş a făcut o vizită la redacție şi a protestat mai ales contra afirmației că în 1918 românii au luat din teritoriile vecinilor. La fel a procedat şi cu directorul revistei „Domingo" care sfătuia România să cedeze la revendicările revizioniste[623].

În Țările Scadinave s-a înregistrat o activitate antirevizionistă ce poate fi estimată a fi de intensitate medie. Să semnalăm câteva inițiative luate de legațiile române. În iunie 1922 legația din Stockholm a trimis ministerelor de externe din Suedia, Danemarca, Norvegia și Finlanda câte 2 exemplare din harta României Mari elaborată de generalul Teodorescu. Mai erau solicitate câteva exemplare și Direcția presei expedia 10 bucăți[624]. Se aprecia ca foarte necesară o acțiune de informare curentă a presei scandinave care se alimenta cu știri mai ales din surse maghiare sau germane. „Dat fiind această stare de lucruri, se sublinia într-o notă a M.A.S., socotim că o oarecare acțiune din partea noastră ar fi necesară". Se recomanda legației din Stockholm să intervină pe lângă redactorii-șefi, pentru a împiedica apariția unor articole interesate și furnizarea de informații exacte în baza materialelor înaintate de Direcția presei[625].

Consulatul general din Copenhaga solicita, în aprilie 1924, fotografii pentru a însoți un articol pregătit pentru „Illustreret Tidence"[626]. După o vizită la București, prof. Ulrichsen a publicat mai multe articole în presa daneză și în special în revista „Nos Dames". Consulul general din Copenhaga, relatând aceste fapte, propunea și realizarea unor emisiuni comune de radio[627]. Primind un set de materiale de propagandă în octombrie 1924, legația din Stockholm le-a difuzat la personalități. S-a bucurat de interes numărul special din „Tribune de Géneve", din 4 mai 1924, iar lucrări ale lui Iorga au fost bine primite la universitățile din cele patru țări nordice[628]. Broșurile lui Em. de Martonne, *La nouvelle Roumanie* și I.G. Duca, *La politique exterieure de la Roumanie* au fost trimise la cele 8 consulate românești din zonă și la diverși oficiali[629]. Discursul lui Duca a fost primit direct și de consulul din Copenhaga care s-a ocupat de difuzarea lui pe plan local[630]. În octombrie 1925 la legația din Stockholm se aflau doar câteva broșuri despre problema agrară în România, 200 exemplare din lucrarea lui Stahel, *Rumänien* și câteva fotografii. Se cereau deci noi materiale[631].

După o vizită făcută în România ziaristul norvegian Paul Grossman a primit prin Consulatul român din Oslo lucrări și fotografii pentru a pregăti unele conferințe[632]. În februarie 1926 ministrul

plenipotențiar de la Stockholm, Păclianu, confirma primirea a 10 hărți etnografice ale Transilvaniei pe care le-a trimis consulatelor din Göteborg, Copenhaga, Oslo şi Helsinki[633]. Respectivii consuli au primit şi sarcina de a urmări articolele despre România din presa locală şi chiar de a încerca să publice asemenea materiale[634]. Cele 25 exemplare din broşura *Protection des minorités en Roumanie* au fost trimise la universitățile din cele patru țări, consulatelor şi diferitelor personalități[635]. Asemenea inițiative nu dădeau roade de vreme ce presa suedeză, mai ales, avea o atitudine „curat inamicală“ față de România. Constatând aceasta, Păclianu a cerut o audiență la ministrul de externe şi i-a reclamat situația. Demnitarul suedez a afirmat că presa nu avea tactul cuvenit şi depăşea adesea unele limite, dar că nu se putea face mare lucru[636]. Comentariile pe marginea problemei optanților au relevat acest lucru[637].

Numit în postul de ataşat de presă pentru Țările Scadinave, N. Dianu a încercat să remedieze situația. În aprilie 1928 el a realizat un aranjament cu agenția de ştiri din Stockholm pentru a primi telegramele Rador[638]. Rezultatele s-au văzut curând. „Am avut de repetate ori satisfacțiunea a constata, nota Dianu, că marile ziare suedeze au primit cu mare bună voință şi au publicat cu obiectivitate, sub formă de articole sau interviuri, toate informațiile ce le-am procurat despre țara noastră“[639]. Pentru a menține acest climat se cerea doar trimiterea fluentă de ştiri, sub formă de telegrame[640]. Direcția presei a precizat că Rador trimitea telegrame circulare care ajungeau şi la agenția din Stockholm[641]. Dianu a verificat şi a constatat că respectiva agenție nu primea nimic de la Bucureşti[642]. S-au luat măsuri pentru remedierea defecțiunii şi ataşatul de presă a fost informat în consecință[643].

Harta etnografică a Transilvaniei, color, cu text german, a fost trimisă legației din Stockholm în iunie 1928, în număr de 50 bucăți[644]. Prin menținerea legăturilor cu presa locală, legația a reuşit să publice în iunie 1928 câteva articole în problema optanților şi în alte chestiuni legate de starea de lucruri din țară[645]. Noul ministru la Stockholm, Penescu, a căutat să dezvolte legăturile cu periodicele nordice prin acordarea de interviuri unor ziare ca „Stockholm Daglad”, „Svenska

Dagbladet" sau „Aftenbladet"[646]. În februarie 1929 asemenea articole au apărut şi în ziarele finlandeze cu ocazia numirii lui Penescu ca ministru plenipotențiar la Helsinki[647].

Articolul *România. Câteva date din istoria şi dezvoltarea țării*, publicat de consulul general Karadja în „Svensk Tidskrift", a fost tipărit şi sub forma a 600 extrase pentru care s-a plătit suma de 250 coroane[648]. Ziarul „Stockholm-Dagblad" a inițiat în vara lui 1929 o anchetă internațională în legătură cu atmosfera europeană şi a solicitat participarea primului-ministru G.G. Mironescu sub forma completării unui chestionar. Întrebarea centrală era: ce au însemnat cei zece ani trecuți de la încheierea războiului pentru pacea europeană? Ulterior au mai fost solicitați să răspundă Maniu, Argetoianu, Iorga, Duca, Titulescu şi Rebreanu[649]. Răspunsul lui G.G. Mironescu, publicat în ediția din 2 septembrie 1929, releva rolul nefast al revizionismului pentru pacea europeană[650].

În ziua de 11 decembrie 1929 la Stockholm a fost organizată o serbare de către Societatea româno-suedeză. Manifestarea s-a încheiat cu vizionarea filmului „România azi", cu textul tradus în suedeză de consulul Karadja[651]. Pentru difuzarea materialelor de propagandă s-a întocmit o listă de persoane şi instituții care includea 9 nume în Danemarca, 26 în Finlanda, 28 în Norvegia şi 31 în Suedia[652]. Mai multe inițiative a avut consulul României în Copenhaga care, în 1930, era ziaristul A. Sorensen. Acesta fusese în România în anii anteriori şi publicase o serie de articole despre cele văzute. Astfel, în diferite ziare a inserat articolul *O interesantă excursie în Transilvania, țara care a fost 1.000 de ani sub jug străin*[653]. Însărcinatul cu afaceri la Stockholm, Flondor, aprecia în februarie 1930 că România era totuşi puțin cunoscută în Țările Nordice aşa încât se crea un mediu prielnic pentru propagandă ostilă țării. Insista deci pentru o campanie de convingere a presei nordice spre a publica informații de tot felul despre români şi solicita articole, utile propagandei, scrise în franceză sau germană[654].

Urgența unor acțiuni în această direcție a fost evidențiată la declanşarea, în martie 1930, a unei campanii de presă în Suedia pentru defăimarea României. De la difuzarea unor neadevăruri sau specularea

unor zvonuri s-a ajuns la o acțiune dirijată de publicare sistematică a unor articole preluate chiar din ziarele românești și interpretate conform scopului urmărit. Se cerea ca principalele ziare românești să fie avertizate asupra pericolului unor aprecieri hazardate[655]. Flondor propunea publicarea sistematică de articole pentru a crea o atmosferă favorabilă țării și pentru a nu se ajunge în situația de a da dezmințiri care nu întotdeauna risipeau îndoielile. Ca un prim pas legația a cerut consulilor onorifici ai României din cele patru state nordice să publice măcar lunar în presa locală știri despre țară primite de la București[656]. Pentru a stimula interesul unor personalități, Flondor întocmea în martie 1930 lista unor danezi care au promovat mai buna cunoaștere a României și meritau a primi o decorație. Pentru Danemarca erau menționate 5 persoane: A. Sorensen, ziarist, autor al mai multor articole; Hans E. Ulrichsen, avocat, care a publicat câteva materiale și a susținut conferințe; Hans Rye, avocat; Gunar Larsen, redactor-șef la „Nationaltidende" și Jens K. Sandfeld, profesor, membru corespondent al Academiei române încă din 1911[657].

În aprilie 1930 legația din Stockholm confirma sosirea de știri de la București, dar preciza că, pentru a fi interesante, era necesar ca ele să privească într-un fel sau altul Țările Nordice[658]. O serie de articole despre actualitățile românești publicate în diferite periodice nordice evidențiau posibilitatea unor realizări sensibile[659]. Un redactor de la revista daneză „Radiolitteren" solicita în octombrie 1931 fotografii pentru a ilustra un articol despre România. I se remitea un set de 40 ilustrate[660]. În noiembrie 1931 se trimiteau seturi de cărți suedezilor Karine Anderson și Joel Lundblach, interesați de cunoașterea istoriei românilor[661]. În octombrie 1932 apărea cartea prof. Carl Skottsberg cu impresii culese în călătoria din anul precedent în spațiul românesc[662].

La jumătatea lunii martie 1933, era organizată prima emisiune comună de radio, româno-daneză, inițiată de consulul din Copenhaga. Presa din ambele țări a salutat în termeni elogioși calitatea emisiunii, din care nu au lipsit conferințe și muzică[663]. Curând după numirea ca ministru la Stockholm, Barbu Constantinescu aprecia că Suedia era ținta unor acțiuni de propagandă mai ales la nivel intelectual.

„Invenţiune a stării de spirit a oamenilor ca şi a ideilor în arme acum două decenii, aprecia diplomatul român, propaganda răspunde unor necesităţi pe care ţări ca Anglia, Franţa, Germania, Italia o înţeleg astăzi infinit mai bine ca înaintea marelui război". Mai ales prin conferinţe, susţinute de specialişti, s-a făcut din propagandă un mijloc de răspândire a ideilor şi un vehicul al acestora, corespunzător epocii noastre grăbite şi curioase de a primi în rezumat ideile sau opiniunile care o interesează"[664].

O analiză obiectivă a problemei optanţilor este făcută, în baza documentelor oficiale trimise de legaţia română, de ziarul „Oestlendingen" din Elverum, Suedia, în numărul din 3 august 1934. Direcţia presei a apreciat valoarea articolului şi l-a trimis în traducere redacţiei „Universului" pentru al republica[665]. R. Bossy, ministru la Helsinky, a aranjat cu o ziaristă finlandeză, Elisabeta Lisitzin, publicarea de articole despre România. În acest scop i-a furnizat materiale informative şi fotografii încă din august 1934. Primul articol, intitulat *Schiţe despre ţara românească şi poporul român*, a apărut în „Suomi Sotilas" din 25 august 1934[666]. După ce a vizitat România, în septembrie 1934, prof. Mansikka a publicat câteva articole în „Uusi Suomi"[667], iar ulterior a editat prima broşură despre România în limba finlandeză[668].

Profesorul suedez Bj. Beckman se adresa, în octombrie 1934, Direcţiei presei din Bucureşti şi solicita materiale pentru conferinţe privind revizuirea Trianonului şi problema minorităţilor. Interesant era că scrisoarea fusese scrisă în limba esperanto. Serviciul propagandei a expediat 40 diapozitive şi câteva lucrări între care N. Iorga, *Réponse au comte Bethen*; S. Dragomir, *La Transylvanie roumaine*; Seton Watson, *Treatz Revision* şi nr. 1 şi 2/1934 din „Revue de Transylvanie" [669]. Asemenea materiale erau solicitate şi de legaţia din Copenhaga în decembrie 1934. Romanescu preciza că a stabilit contacte cu presa daneză şi a găsit chiar un tânăr care, „pilotat şi finanţat", putea scrie broşuri despre România[670]. Într-o scrisoare personală Filotti afirma tot sprijinul pentru intensificarea propagandei în Danemarca, promitea trimiterea de tipărituri şi fotografii, cerea date despre tânărul ziarist

amintit şi sugera elaborarea la legaţie a unui buletin al presei scandinave[671]. Ideea unei surse de informare este susţinută şi de ministrul român la Copenhaga, Assan, care studiase filozofia la Oslo în anii războiului şi era un bun cunoscător al limbilor nordice. În februarie 1935 Assan preciza că la legaţie a început pregătirea unui buletin de presă românesc, periodic, difuzat în 100 exemplare la toate ziarele importante. Diplomatul român releva măsuri eficiente de intensificare a propagandei deoarece Italia, Polonia şi mai ales Ungaria erau foarte active. Propunea deci un program de luminare a opiniei publice daneze în ce privea realităţile româneşti şi în special politica pacifică a ţării. Se puteau difuza şi publica cu uşurinţă fotografii, era posibilă negocierea unei seri româneşti la postul de radio, se întrezărea proiectul publicării unei broşuri despre România, a unei culegeri de discursuri rostite de Titulescu pe tema consolidării păcii cât şi a inserării de articole în presa centrală sau provincială daneză[672].

Preocupări similare manifesta şi ministrul României la Oslo, Juraşcu. În februarie 1935 acesta menţiona: „Una din sarcinile de căpetenie ale misiunii mele în Norvegia a fost încă de la început să mă străduiesc în felurite chipuri de a dezvolta în sufletul acestui popor un sentiment de interes pentru ţara noastră... Opinia publică de aici este neutră, dar este întotdeauna mai cuminte să căutăm a o avea de partea noastră şi trebuie să recunosc din capul locului greutatea cu care opinia publică norvegiană s-ar lăsa influenţată prin mijloacele cunoscute în alte părţi ale lumii". Se cerea o acţiune intensă la nivel intelectual prin expoziţii, filme, competiţii sportive, articole în presă şi altele[673]. Filotti se declara de acord cu ideile exprimate, dar sublinia că: „Din nefericire mijloacele de care dispunem sunt atât de mici în raport cu nevoile şi cu cererile ce primim din partea diferitelor noastre legaţiuni, încât ne este posibil imposibil să întreprindem o acţiune de proporţii mai mari într-o singură ţară. Proiectul de buget depus acum în Parlament ne aduce o nouă amputare foarte sensibilă la cheltuielile de propagandă"[674].

Din considerente financiare aşadar, acţiunile au fost mai puţin ample, dar ele au oscilat. În septembrie 1936 se trimiteau bibliotecii Universităţii din Oslo un colet cu 27 volume privind România, iar în

octombrie lucrări de istorie profesorului Sverre Morstrander din Oslo[675]. În iunie 1937 s-a inițiat publicarea selectivă a programelor prezentate de Radio București în ziare daneze, pentru a trezi interes pentru țară[676]. În februarie 1938 O.J. Tulio din Helsinky și Alf Lombard din Oslo, confirmau primirea unor broșuri despre trecutul Transilvaniei[677]. În august 1938 câteva articole pregătite de Serviciul redacție din Direcția presei erau trimise ziaristului finlandez Jouka Leina spre publicare în marele cotidian „Uusi Suomi“[678].

Teren al unei active acțiuni revizioniste, SUA au cunoscut în perioada interbelică o intensă propagandă antirevizionsită românească. Nu întâmplător aici au acționat, la un moment dat, trei atașați de presă (la Washington, New York și San Francisco), au fost alocate mari fonduri și au fost publicate cele mai multe lucrări de amploare, așa cum am menționat. Să mai prezentăm unele detalii sugestive pentru amploarea acțiunii românești. După vizita în România și publicarea, la Budapesta, a raportului delegației Comitetului american pentru drepturile minorităților religioase, M.A.S. a sesizat șeful guvernului asupra principalelor revendicări avansate[679]. Documentul informa că respectiva delegație a ajuns la concluzia că soarta minorităților “era nenorocită” și prezenta un program în opt puncte. Mareșalul Averescu a dispus ca toate ministerele implicate să ancheteze situația și să prezinte soluții pentru eventualele cereri juste[680]. Ministrul Artelor și Cultelor a cercetat cinci din doleanțele prezentate și a apreciat că nu erau reale[681].

După numirea ca ministru plenipotențiar la Washington, prințul Bibescu a făcut la 4 octombrie 1923 o vizită la Departamentul de Stat. Cu acest prilej a relevat acțiunea antiromânească a contelui Apponyi din timpul turneului american. Secretarul de stat nu a făcut nici un comentariu[682]. Pentru a combate campania contelui ungur, Bibescu solicita Direcției presei 50 exemplare din lucrarea ziaristului englez J. Street, *Hungary and the Democracy.* Totodată, diplomatul român a publicat o notă de protest în „New York Times“ și a aranjat inserarea unui articol antirevizionist în „Washington Post“[683]. S-a luat imediat legătura cu legația din Londra ce a procurat lucrarea menționată care,

la cerere, a fost trimisă la diferite ziare americane direct de editor cu mențiunea că ar fi expediată chiar de autor[684].

Cu ocazia Anului Nou Evreiesc, 1924, Bibescu a fost invitat şi a ținut la una din marile sinagogi din New York o cuvântare în care a denunțat propaganda mincinoasă dusă contra României de revizionişti în chestiunea drepturilor minorităților. Presa new-yorkeză a comentat favorabil declarația[685]. Externele au dat răspuns la memoriul unei noi delegații a unitarienilor americani care vizitaseră țara în vara anului 1924, sub forma unei note din luna octombrie semnată de I.G. Duca[686]. Parțial au fost angrenate în propaganda antirevizionistă şi asociațiilor româno-americane. Astfel, Society of Friends of Romania, din New York, a publicat unele articole în revista trimestrială ce o edita „Romania", apărută, cu întreruperi, între anii 1925–1935. Publicația a primit din 1930 o subvenție lunară de 200 dolari. Astfel, în numărul 1/1929 a fost inserat un lung articol despre chestiunea optanților; în nr. 2/1929, un material semnat de prof. A.I. Andrews cu impresiile vizitei în țara noastră; în nr. 3–4–1932 un articol despre revizionism şi minorități elaborat de P.W. Wilson ş.a.[687].

Sosirea delegației unitarienilor americani în România era anunțată de legația din Washington la începutul lunii iunie 1924 cu avertismentul că „...trebuie îngrijit să nu fie călăuziți numai de tălmaci unguri ca de obicei"[688]. Cu toate acestea, raportul, publicat de data aceasta la Boston, menținea aceleaşi aprecieri negative ca în trecut[689]. În schimb, în raportul pentru anul 1925 al Consiliului federației bisericilor americane se estima că în România s-a schimbat ceva în bine, dar mai sunt lucruri de îndreptat. Pentru a reduce influența acțiunilor unitarienilor americani, în frunte cu reverendul C. Cornish, legația română a difuzat 450 exemplare din broşura semnată de H.M. Tichner la preoți marcanți din SUA şi al căror nume a fost luat dintr-un anuar[690].

Popovici, secretarul legației din Washington, a participat la dezbaterile din august 1925, de la Williamstown, ale Institutului internațional pentru studierea problemelor politice. Cu acest prilej diplomatul român a avut o întrevedere cu C. Cornish din care a rămas cu impresia că aceste era complet câştigat de punctul de vedere maghiar

şi nu era dispus să accepte alte argumente. Iar într-o şedinţă plenară Cornish a luat cuvântul şi a descris pe larg "soarta neagră a minorităţilor din frumoasa Transilvanie ". Popovici a răspuns, în replică, relevând superficialitatea acuzaţiilor şi a prezentat pe larg situaţia românilor şi ungurilor înainte şi după 1918[691]. Dezbaterile au fost apoi publicate în broşura *Some Political Problems of Contemporary Europe,* în care Popovici a reuşit să insereze, ca anexă, „Memorandumul guvernului român cu privire la situaţia şcolilor minoritare din Transilvania, 1922–1923"[692].

Făcând o vizită în SUA, în februarie 1926, preşedintele Uniunii evreilor pământeni din România s-a angajat să facă propagandă pentru cauza românească. Pentru aceasta a primit o serie de materiale tipărite şi a fost pus în legătură cu legaţia din Washington[693]. În aceeaşi vreme însărcinatul cu afaceri, Nano, confirma primirea a 20 exemplare din harta etnografică a Transilvaniei, editată în 1919 de I. Vlad[694]. Într-o întâlnire cu Djuvara, din mai 1926, prof. Scott, care era preşedintele Academiei de drept internaţional de la Haga, a afirmat că România trebuia să reziste la presiunea maghiară în problema minorităţilor pentru a-şi menţine intactă suveranitatea. Susţinerea unor grupuri de minoritari de forţe din afara graniţelor ducea la crearea unor focare de iredentism, a declarat profesorul american[695].

Ch.U. Clark prezenta legaţiei în iulie 1926, un plan pentru un ciclu de conferinţe despre România „...insitând asupra adâncei sale convingeri că, cauza noastră este dreaptă, altfel nu putea fi de la început propagandist pentru noi"[696]. O asemenea conferinţă, având ca temă Transilvania, a fost ţinută în casa lui R. Lansing, fost secretar de stat şi preşedinte al unei societăţi istorice[697]. În anul 1926 J. Labot a semnat un lung articol în care combătea teza lui Rothermere asupra caracterului unguresc al Ardealului. Apoi materialul a fost multiplicat sub formă de broşură şi difuzat prin grija Asociaţiei Române din America. Preşedintele acestei organizaţii cerea filialelor să se facă reclamă broşurii „...aşa ca să se cunoască şi latura românească în această controversă ridicată de prietenul grofilor din Ungaria care e lordul Rothermere"[698].

O delegație a unitarienilor americani a prezentat legației române din Washington, la 4 aprilie 1927, un memoriu cu revendicări privind drepturile minorităților din România. Chiar a doua zi ministrul Cretzianu a trimis o notă la ziare în care releva că pretențiile erau false, că minoritățile religioase nu erau persecutate şi că era doar o încercare de amăgire a publicului american[699]. Respectivul memoriu a fost trimis la Bucureşti şi supus analizei autorităților româneşti. Comnen a semnat sinteza chestiunii şi a remarcat că între semnatarii documentului se afla şi reprezentantul american la Conferința de la Geneva. S-a luat imediat legătura cu acesta prin intermediul legației de la Geneva şi i s-a prezentat pe larg situația reală din România. Diplomatul american a declarat că a semnat la insistențele lui Cornish fără a şti prea bine despre ce era vorba şi că regreta amploarea incidentului[700].

Acțiunea inițiată de Cornish, în care s-a văzut o nouă acțiune a propagandei maghiare, a impus o serie de măsuri. Broşura semnată de H.M. Tichner este din nou difuzată, se înaintează un protest la Vatican, deoarece între semnatari se afla şi arhiepiscopul de Boston, cardinalul O'Connell[701] şi s-a trimis o scrisoare pentru ziarul „Boston Herald" în care se preciza, sub semnătura lui Cretzianu, care era situația reală a minorităților din Transilvania[702]. În iunie 1927 A. Popovici era prezent la sesiunea anuală a Institutului politic din Williamstown Mass., la care ungurii au inclus pe ordinea de zi şi problema minorităților din Ardeal. Diplomatul român a avut pe această temă o lungă intervenție prin care a relevat progresele României Mari pe terenul democrației şi regimul liberal al minorităților naționale[703].

În lunile iunie-iulie 1927 o nouă delegație americană din partea Institutului pentru înfrățirea religiilor a vizitat Transilvania, Moldova şi Basarabia. Impresiile culese au fost consemnate într-un raport publicat, plin de aprecieri negative[704]. Replica a fost dată sub forma unui articol semnat de ziaristul Walter Littlefield care releva rolul şi locul Transilvaniei în istoria poporului român şi prezenta situația din acel moment a minorităților naționale[705]. Legația a făcut mare publicitate şi pe marginea manifestului guvernului Brătianu, din iunie 1927, prin care

se dădeau noi garanții drepturilor minorităților și se afirma dorința de consolidare a condițiilor necesare pentru o viață liberă a tuturor cetățenilor țării[706]. Pentru Biblioteca publică din New York se trimitea, în august 1927, raportul guvernului român privind protecția minorităților naționale și care fusese înaintat Societății Națiunilor în 1925[707].

Popovici este prezent, în februarie 1928, la reuniunea de la Boston a Asociației pentru politică externă și care avea ca temă situația din România. Un student român la Columbia University, A. Popescu, face o schiță a istoriei țării, reverendul A. Lathorp, care făcuse parte din delegația din 1927, a vorbit 20 de minute despre abuzurile săvârșite în alegerile din anul respectiv, iar un doctorand ungur, Deak Francisc, s-a referit la chestiunea optanților. În final A. Popovici a schițat regimul minorităților din România și a insistat asupra modului democratic de aplicare a reformei agrare[708]. Societatea americană a păcii a aniversat un secol de existență în mai 1928. Cu acest prilej au fost organizate mari serbări la Cleveland, invitat fiind și N. Titulescu. Cum acesta nu a putut veni, România a fost reprezentată de G. Cretzianu care a vorbit de vocația pacifică a națiunii române și a relevat absurditatea campaniei duse de lordul Rothermere[709].

La 30 iulie 1928 A. Popovici susține la postul de radio NBC o conferință pe tema *România și problemele ei după război*. Relevând că țara era puțin cunoscută, vorbitorul a înfățișat poziția geografică și trecutul istoric după care a schițat tabloul realităților de atunci[710]. Atașatul de presă G. Boncescu a vorbit la 6 ianuarie 1929 la Clubul femeilor americane din Boston despre situația minorităților din România[711]. Iar în februarie 1929 Boncescu a vorbit la reuniunea Evreilor americani din România, de la Boston și la Asociația comercială din Chicago[712]. La 8 februarie 1929, la Nordwestern – University, din Evaston, Illinois, diplomatul român a prezentat pe larg trecutul și prezentul României[713]. Un alt conferențiar activ a fost americanul de origine română Leon Feraru care numai în februarie 1929 a susținut patru discursuri publice[714].

În ediția din 20 august 1929 a ziarului „Herald Tribune“ Thomas Healy publică un articol prin care releva pericolul revizionismului

pentru pacea europeană. Replica maghiară a apărut la 25 august sub forma unui răspuns semnat de un ziarist ungur. „America“, editat de asociația românilor-americani, a apreciat că protestul maghiar era lipsit de orice bază reală[715]. Semnalând o nouă ofensivă a revizionismului maghiar, G. Boncescu formula, la sfârşitul lui 1929, un amplu program al propagandei româneşti. El sugera stabilirea unui fond care să permită: a organiza un birou de presă solid; a cultiva relații cu lumea universitară şi intelectuală de unde, ocazional, s-ar putea recruta semnatarii unor lucrări; a iniția conferințe publice; a tipări şi difuza un buletin de presă; a activa Camera de comerț româno-americană din New York; a organiza expoziții de artă; a mobiliza şi a antrena pe românii americani în această acțiune[716].

La începutul anului 1932 A. Popovici a prezentat la Georgetown University din Washington conferința intitulată „Argumente contra revizuirii Tratatului de la Trianon“[717]. La un articol apărut în „New York Times“ din 8 mai 1932, în care situația din statele succesorale era descrisă în culori foarte sumbre, A. Popovici a pregătit un răspuns care a apărut în marele cotidian la 28 mai sub semnătura lui Thomas Healy. În material era prezentată situația minorităților din Ungaria şi a celei din țările vecine, datele şi faptele fiind cât se poate de clare. Articolul a fost preluat şi de „America“ în iunie 1932[718]. Tot în „New York Times“, la 5 august 1932, apărea un articol din care reieşea că F.D. Roosevelt, pe atunci guvernator, a exprimat simpatia sa pentru Ungaria şi pentru cauza revizionistă. Preşedintele asociației „Sons of Romania“, B. Alexander, a trimis imediat o scrisoare de protest, iar la 23 august „New York Times“ publica o dezmințire a guvernatorului: el nu declarase nimic despre revizuire[719].

Legația din Washington solicita, în decembrie 1932, date privind aplicarea reformei agrare în Transilvania şi în special un studiu semnat de E. Petrini. Direcția presei a trimis un set de 18 lucrări pe tema dată, cu accent pe locul minorităților în aplicarea reformei[720]. Un articol privind regimul minorităților în România Mare a fost publicat de J. Roucek în revista „World Unity“, în octombrie 1932[721]. Ecouri în ziarele din New York au avut şi manifestațiile antirevizioniste din

Transilvania de la începutul lunii decembrie 1932[722]. Dorind să fie informat în chestiunile minoritare, G. Boerescu sugera Direcției presei ca legația din Washington să fie abonată la periodice ca „Keleti Ujsag", „Brassoi Lápok" sau „Siebenbürger Deutsches Tageblatt" ce apăreau la Cluj, Brașov și respectiv Sibiu[723].

O conferință a ministrului Davila asupra rolului Micii Înțelegeri este amplu reprodusă în „New York Evening Post" din 22 mai 1933[724]. La începutul lunii iunie United Press a difuzat știrea că în cursul unor manifestații antirevizioniste din Ardeal a fost incendiate două sate maghiare. Legația s-a informat telefonic la București și a difuzat imediat un comunicat care nega incidentul. În acest context G. Boerescu a discutat la United Press posibilitatea ca informațiile despre statele Micii Înțelegeri să fie culese de un corespondent instalat la Praga și nu de cel din Viena. A primit promisiunea că problema va fi studiată[725]. Un comitet național româno-american a organizat aniversarea a 15 ani de la unirea Transilvaniei. Cu acest prilej Davila a ținut un discurs în care a relevat că revizuirea frontierelor ducea numai la război și a exprimat convingerea că SUA vor rămâne fidele ideilor președintelui Wilson[726].

Răspunzând unui articol apărut în „Washington Post" din 12 aprilie 1934, Davila a relevat numeroasele afirmații eronate legate de procesul unirii din 1918 din 1918[727]. În vara lui 1934 primul număr din „Revue de Transylvanie" era primit și la Washington. El a fost distribuit imediat în baza unei liste ce cuprindea 60 nume de instituții și persoane[728]. După o discuție cu Davila, Walter Lippman, cunoscut politolog, a publicat în „New York Herald Tribune" din 13 decembrie 1934 un articol favorabil tezei antirevizioniste. Diplomatul român aprecia că indirect a contribuit la apariția materialului respectiv[729]. În primăvara lui 1935 ziaristul american A. Sturmer a vizitat țara pentru a se documenta în chestiunea Tratatului de la Trianon. El a primit de la Serviciul propagandei lucrări de informare și fotografii[730]. Presa americană a comentat pe larg și manifestațiile antirevizioniste de la București, din 12 noiembrie 1936. Marile ziare din New York, „Times", „Evening Post", „Herald Tribune" au acordat un spațiu larg evenimentelor[731].

Deşi situată la periferia intereselor politice şi economice, departe în spaţiu, ceea ce era un factor important în condiţiile de atunci ale tehnicii comunicaţiilor, America de Sud a înregistrat totuşi o sumă de acţiuni cu caracter antirevizionist iniţiate de cele câteva reprezentanţe diplomatice româneşti care funcţionau în toată zona. Chiar şi românii emigranţi erau puţini la număr, circa 12.000 în 1921 şi oricum dezbinaţi[732]. Consulul general din Rio de Janeiro confirma, în decembrie 1922, primirea unui set de 100 broşuri *La Roumanie nouvelle* de Em. de Martonne şi preciza că le-a distribuit la diferite biblioteci, asociaţii ştiinţifice şi ziare[733]. Luis Singer, de origine română, numit consul în Santiago de Chile, a depus o activitate susţinută pentru a face mai bine cunoscută România pe plan local. Astfel ziarul „La Nacion“, din 10 februarie, a publicat un articol despre participarea României la primul război mondial, iar la 13 februarie un altul despre reforma agrară de la noi[734].

În iunie 1928 un număr de 20 exemplare din harta etnografică a Transilvaniei, cu legenda în franceză şi engleză, era expediat la Rio de Janeiro[735]. Consulul român din Buenos Aires a publicat în marele cotidian argentinian „La Capital", în cinci numere din iunie 1928, un articol privind reforma agrară din România. Cum materialul a fost bine primit el a fost tipărit sub formă de broşură şi difuzat în toate ţările Americii de Sud[736]. Şi ministrul României la Rio de Janeiro, Barcianu, imediat ce s-a instalat la post a stabilit legături cu presa locală. A discutat mai ales cu directorul marelui cotidian „O Journal“, care adesea publica articole revizioniste, şi i-a prezentat caracterul tendenţios al corespondenţelor de la Budapesta. La ziarul „O Paiz“ a obţinut concursul unui redactor pentru scrierea de materiale despre România. „Până în prezent, nota Barcianu, s-a făcut prea puţin pentru propaganda noastră în America de Sud. Rarele articole ce apăreau în presa braziliană n-au avut darul să trezească interesul cuvenit, nici să facă mai cunoscută ţara noastră. Într-un continent aşa de mare se poate ajunge la rezultate favorabile numai printr-o propagandă metodică“. Pentru aceasta erau necesare articole deja scrise, tipărituri de tot felul şi fotografii[737]. Direcţia presei lua notă de aprecieri şi, în luna octombrie, trimitea deja câteva articole şi 40 exemplare din diferite broşuri[738].

Ca urmare a atacării Trianonului în presa chiliană, în ediții din mai-iunie 1930, L. Singer a publicat în „El Diario Ilustrado" din 4 iunie un articol în care sublinia că revizuirea tratatului respectiv era imposibilă[739]. Barcianu releva, în mai 1930, importanța deosebită a primirii regulate de articole sau buletine informative. Chiar dacă nu toate puteau fi publicate, deoarece nu prezentau interes local, ele erau utile propagandei. „Pentru noi românii şi țara noastră, presa cât şi opinia publică are multă simpatie şi înțelegere", sublinia Barcianu. Existau însă şi periodice maghiare care atacau țara mai ales în chestiunea minorităților. De aici şi eforturile legației române din Rio de Janeiro de a difuza date reale. În acest sens s-au înregistrat succese prin publicarea de articole în „O Jornal" şi „La Capital" în chestiunea minoritară[740].

Deşi aflat la Madrid, H. Helfant semnala, în octombrie 1930 apariția unor articole revizioniste în ziare ca „La Razon" din Buenos Aires sau „La Prensa" din Lima[741]. Directorul presei lua notă de acest fapt, preciza că în Argentina şi Peru România nu avea încă legații şi cerea analiza mijloacelor de a contracara efectele propagandei ostile inițiată de oficine din Europa. Se impunea, mai întâi, identificarea surselor de informare a periodicelor sud-americane şi apoi găsirea mijloacelor de furnizare a unor date reale[742]. Consulul din Santiago de Chile publica în „El Diario Ilustrado" din 14 decembrie 1930 un articol antirevizionist[743]. Barcianu avansa, în februarie 1931, un nou plan de propagandă în America de Sud. El aprecia că se cereau inițiative posibile în limitele bugetului existent, şi anume difuzarea de tipărituri, organizarea de conferințe şi expoziții ca şi publicarea de articole. Trebuia acordată atenție mai ales Argentinei, unde Ungaria avea o legație, dar unde era şi cea mai numeroasă colonie românească care trebuia organizată şi alimentată cu informații din țară[744]. Ca urmare a acestei inițiative s-a înregistrat un succes în 1933 prin apariția ziarului românilor din Argentina. „Tribuna Română"[745].

Se trimiteau aproape curent materiale informative pentru diverşi solicitanți. Astfel, în aprilie 1932 se trimite un set de fotografii unui profesor din Santiago de Chile[746], iar consulului român din acest oraş, în februarie 1933, un set de 25 lucrări şi 40 fotografii pentru articolul

comandat de cotidianul „La Nacion“[747]. Singer publica în „El Mercurio” din 1 iulie 1933 un articol despre situaţia minorităţilor din România[748] şi în revista „Hoy“ o replică la propaganda revizionistă[749]. Ungurii au răspuns cu un articol în care susţineau că Ardealul a fost întotdeauna pământ maghiar aşa încât consulul României publica în „La Nacion“ din 21 septembrie 1933 un material asupra originii poporului român şi adevărata situaţie a minorităţilor în Transilvania[750].

În primăvara anului 1934 Direcţia presei, având în vedere întârziere cu care ziarele şi corespondenţa din ţară soseau în America de Sud, a decis să trimită bilunar telegrame cu toate informaţiile utile. Legaţia din Rio de Janeiro urma apoi să le retransmită celei din Buenos Aires, iar pentru marile agenţii de ştiri din zonă Havas, care avea un contract cu Rador, urma să difuzeze telegrame curente. Trebuia însă verificat dacă filiala din Rio de Janeiro a Agenţiei Havas primea asemenea informaţii despre România[751]. În iulie legaţia din Rio confirma primirea regulată de ştiri, prin mecanismul arătat, şi care funcţiona se părea satisfăcător şi pe fifiera Havas. Mai era necesară doar mărirea numărului de ziare româneşti trimise misiunii, din ţară[752].

Cu ocazia vizitei ministrului de externe Barthou la Bucureşti, în iunie 1934, Agenţia Havas a transmis numeroase telegrame presei sud-americane care le-a publicat constant. Ministrul României, Alexandru Duiliu-Zamfirescu, constata că „...lumea, în ţara aceasta, departe de a nutri faţă de ziar acel scepticism aberant şi quasi-ostil al burghezului european se duce la chioşc cu surâsul pe buze, ca la sărbătoare, bucurându-se dinainte de ştirile ce le va citi, care flatează simţul optimist şi copilăros ce stă la baza firii braziliene şi pe care le aprecia cu atât mai mult cu cât ele vor fi mai festiv redate...“[753]. În afara unor asemenea articole se mai simţea nevoia unor conferinţe publice despre România, dar susţinute de personalităţi, un film reprezentativ şi chiar a unui ghid general al ţării[754]. Direcţia presei trimitea 3 exemplare din ghidul *Reisenführer durch Rumänien,* 40 fotografii, un set de cărţi şi promitea filmul „România azi” care atunci, disponibil doar într-o copie, se afla la Paris[755]. Lucrarea lui S. Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorites ethniques* era primită în 10 exemplare în februarie

1935[756]. În primăvara aceluiaşi an, Alexandru Duiliu Zamfirescu anunţa Bucureştii că stocul de fotografii era epuizat, şi cerea cel puţin 100 de bucăţi, că erau necesare lucrări reprezentative, mai ales în engleză sau franceză din care „...să se poată împărţi lesne şi fără griji de cheltuială“. El mai propunea publicarea unor broşuri cu caracter istoric şi cultural, în spaniolă, şi în tiraje mari, reactualizate ulterior în alte ediţii. Se putea utiliza radioul, mai ales pentru programe muzicale, era necesar şi filmul promis şi încă nesosit, se puteau insera articole şi fotografii în presa curentă, bine scrise dar „... cu toate infiltraţiunile de propagandă de care avem nevoie, însă strecurate în aşa fel încât să nu se simtă scopul“[757].

Primind textul unei declaraţii de politică externă făcută de Titulescu în decembrie 1935, legaţia din Rio de Janeiro realiza un rezumat care, tradus în portugheză, a fost distribuit la toate ziarele importante din oraş care l-au şi publicat în ediţiile din 13 sau 14 ianuarie 1936[758]. Pentru a uşura munca de propagandă, în martie 1936 Dianu, numit la Santiago de Chile, solicita date privind emisiunile postului de radio Bucureşti pentru a le capta[759]. Curent soseau informaţii prin telegraf care, după traducere şi sinteză, erau distribuite periodicelor importante din Santiago de Chile[760]. Primind în mai 1936 o ladă cu materiale de propagandă, Dianu aprecia: „cărţile şi broşurile serioase şi documentare reprezintă izvorul de informaţii la care învăţatul, gazetarul sau în general persoana care se interesează, de o latură anumită a vieţii noastre va face întotdeauna apel pentru a lua documentarea necesară. Dar cetăţeanul grăbit va avea mai mult profit a vedea o fotografie cu o scurtă legendă în ziarul său de predilecţie sau va asculta la radio o oră de muzică românească în orele sale de recreaţie“. Dianu preciza că a ţinut deja o conferinţă la radio despre România şi solicita noi materiale de informare: articole, texte de conferinţe, fotografii şi discuri[761]. În august 1936 o parte din cele cerute soseau la Santiago de Chile[762].

Stocul astfel creat s-a epuizat rapid. În aprilie 1937 Dianu preciza din nou necesarul de materiale de propagandă şi sugera organizarea unei expoziţii mobile de ţesături româneşti[763]. Cele trimise fiind

insuficiente, în iunie 1937 Dianu făcea din nou apel la Serviciul propagandei[764] care trimitea 10 discuri și 15 publicații în mai multe exemplare: S. Dragomir, *La Transylvanie roumaine.* (3 exemplare); N. Iorga, *Trois conferences...*; S. Oudard, *Portrait de la Roumanie* etc. ca și o serie de afișe și pliante[765]. În februarie 1938 Dianu preciza că emisiunile radioului românesc în unde scurte, de mare importanță pentru propagandă, nu puteau fi recepționate în America de Sud și propunea o serie de măsuri pentru remedierea situației[766]. Din punct de vedere tehnic, a fost însă imposibil să se mărească puterea stațiilor de radio (București și Bod) și astfel s-a pierdut într-adevăr o șansă suplimentară de informare a străinătății în chestiunile românești.

Au fost schițate, mai sus, doar principalele realizări în sfera propagandei antirevizioniste abordate din punctul de vedere al metodelor ca și al acțiunilor concrete din diverse țări. Evident, a fost doar o sinteză, pentru că volumul real al inițiativelor este mult mai mare. Atât necesitatea de comprimare cât și absența unor informații, în sensul că sursele cercetate nu ofereau detalii despre unele lucrări, au impus o anumită întindere a analizei ce poate fi completată prin unele date referitoare la efortul din cadrul Micii Înțelegeri.

3. Eforturi de cooperare cu aliatele din Mica Înțelegere în sfera propagandei antirevizioniste

De la bun început s-a văzut că revizionismul era inamicul comun al statelor Micii Înțelegeri și chiar liantul care a dus la constituirea acestei alianțe. În diferite momente, mai mult sau mai puțin deschis, oficialitățile din cele trei țări vizate au relevat necesitatea combaterii liniei de revizuire a frontierelor cu toată energia și fără șovăială, apreciind că era o luptă dreaptă. S-a evidențiat necesitatea unui front antirevizionist comun, consolidat prin acțiuni interne, dar și prin crearea unor instrumente naționale de apărare cât și mai solide. Așa cum sublinia un autor din epocă, condiția menținerii frontului antirevizionist era să aibă viață și conținut determinate de faptul că la bază se afla

dreptatea istorică[767]. Granițele Cehoslovaciei, Iugoslaviei și ale României erau amenințate în egală măsură de politica de refacere a regatului Sfântului Ștefan. Ziarul „Pesti Hirlap" scria la 28 octombrie 1932: „Cu cehii, valahii și sârbii nu puteau avea nici o relație de prietenie... Sunt dușmanii noștri"[768].

Deși direct vizați, membrii Mici Înțelegeri nu au reacționat imediat la declanșarea propagandei revizioniste, nu au inițiat măsuri comune de informare a opiniei publice internaționale asupra situației reale din zonă. G. Sofronie aprecia că „... statele Micii Înțelegeri, conștiente de tăria și legitimitatea drepturilor lor au neglijat timp îndelungat fixarea unei atitudini publice de lămurire și de propagandă față de dezvoltarea acțiunii revizioniste"[769]. Necesitatea unor asemenea inițiative comune a fost relevată de diplomați din statele alianței care, uneori, au colaborat pe plan local.

Astfel, în aprilie 1922 atașatul comercial român de la Budapesta releva extinderea propagandei revizioniste în Apus și considera că „...ar fi necesar ca și statele succesoare să caute a dumiri opinia publică din Occident, mai ales din țările neutre și anglo-saxone, asupra adevăratei stări de lucruri și asupra rolului Ungariei milenare."[770]. În martie 1923 guvernul român era informat că Biroul de presă al Cehoslovaciei din Stockholm consideră necesară o mai vie propagandă pentru a elimina efectele propagandei revizioniste. În acest sens se cerea o cooperare mai strânsă a reprezentanțelor diplomatice ale celor trei state aliate[771].

Nicolae Titulescu semnala, în iunie 1923, că Liga pentru autodeterminarea Ungariei a difuzat mii de afișe la Londra, prin care se susținea că Mica Înțelegere urmărea împărțirea statului ungar. S-a inițiat o întâlnire a șefilor reprezentanțelor diplomatice a celor trei state aliate și s-a înaintat un protest comun la Foreign Office[772]. La Paris, legația Cehoslovaciei a luat legătura cu atașatul român de presă pentru a lucra în sfera propagandei antirevzioniste. S-a analizat posibilitatea de a folosi, în comun, paginile publicației "La Revue Mondiale" prin achiziționarea acesteia[773]. Mitilineu discuta cu omologul său cehoslovac din Viena, în decembrie 1927, asupra necesității acțiunii comune a statelor succesorale. "Contrapropaganda, aprecia diplomatul

român, ar servi nu numai documentării opiniei publice mondiale şi celei anglo-saxone în special, ci şi a minorităţilor din statele succesorale care se află de luni de zile sub influenţa acţiunii Rothermere, asupra consecinţelor dezastruoase de natură economică, culturală şi politică a revizuirii tratatelor". S-a stabilit pentru început legătura cu dr. Erdely, din Bratislava, care scria o lucrare antirevizionistă şi care sugera ca Direcţia presei să cumpere 2.000 exemplare[774].

Nicolae Titulescu a aprobat propunerea şi legaţia din Viena a stabilit legătura cu autorul, preţul convenit fiind de 2.000 şilingi (43.000 lei). Lucrarea apare în februarie 1928, fiind imprimată în germană şi cele 2.000 exemplare sunt trimise la Bucureşti[775]. În mai 1928 Ciotori discută cu Masaryk, la Londra, problema revizionismului. Politicianul ceh aprecia că Rothermere şi oficialităţi maghiare erau implicaţi într-o intrigă îndreptată împotriva României. Chiar directorul ziarului „Times" îi declarase lui Benes, aflat în vizită în Anglia, că este certă implicarea lui Rothermere în campania antiromânească. O serie de ziarişti din concernul de presă al lordului se afla la Budapesta în aşteptarea unor tulburări în Transilvania. Masaryk aprecia că presa românească trebuia să releve că maghiarii şi Rothermere încercau să provoace tulburări în ţară şi să discrediteze România. Concluzia lui Ciotori era că „... dacă nu vom şti să tragem profit din această aventură a lui Rothermere campania lui va reîncepe şi mai violentă. Cu atât mai mult trebuie să profităm cu cât grupul Beaverbrook este gata să lovească în Rothermere"[776].

La sfârşitul anului 1930 se înregistrează prima acţiune comună. „L'Europe Nouvelle", din Paris, a propus scoaterea unui număr special consacrat statutului minorităţilor în statele Micii Înţelegeri. Praga şi Belgradul au fost de acord cu o contribuţie de 40.000 franci fiecare. Pe marginea ofertei era notată aprobarea dată de subsecretarul de stat Tilea, dar subvenţia era fixată la 30.000 franci. A început pregătirea materialelor de către Z. Pâclişanu care a primit ca termen de predare 1 aprilie 1931. Legaţiile din Praga şi Belgrad au luat legătura cu autorităţile respective care pregăteau materialele similare. Acestea au fost gata în iulie şi numărul special a apărut în septembrie 1931[777].

Ataşatul de presă la Varşovia constata, în februarie 1931, intensificarea propagandei revizioniste aşa încât a stabilit contacte cu colegii săi, cehoslovac şi iugoslav, pentru a face front comun[778].

După declaraţiile filo-maghiare ale senatorului Borah, legaţia română din Washington a sugerat Consiliului naţional român din Cleveland să iniţieze trimiterea unor telegrame de protest şi să stabilească contacte cu organizaţiile americanilor de origine cehoslovacă şi iugoslavă. Acţiunea s-a detaşat şi, în faţa valului de proteste, Borah i-a declarat ministrului Cehoslovaciei că nu a afirmat niciodată că Ungaria ar trebui restaurată în frontierele sale antebelice. Acelaşi lucru l-a afirmat într-un interviu acordat ziarului praghez „Narodni Politika“ la 29 octombrie 1932[779].

Paşi vizibili în direcţia cooperării antirevizioniste s-au făcut după reorganizarea Micii Înţelegeri, din februarie 1933. Pe acest fundal ministrul României la Washington lansează proiectul constituirii unui Birou antirevizionist al Micii Înţelegeri în SUA având scopul „... de a concerta toate informaţiile asupra propagandei revizioniste, de a pregăti tot materialul pentru contra-propagandă şi de a determina o acţiune simultană de la caz la caz a celor trei colonii“[780]. Conducerea Biroului putea fi preluată de A. Popovici care, de altfel, a şi schiţat un proiect de program care evidenţia că progresele revizionismului au fost facilitate şi de pasivitatea Micii Înţelegeri. Frontul comun al acesteia, inclusiv prin antrenarea americanilor originari din cele trei ţări, organizaţi în comitete locale coordonate la nivel naţional, putea duce la rezultate dintre cele mai bune[781].

Proiectul este aprobat şi începe imediat acţiunea de organizare a Biroului prin solicitarea de materiale informative privind situaţia din Transilvania înainte şi după 1918, din mai toate punctele de vedere: religios, educaţional, politic, economic şi administrativ. De asemenea, se cereau cărţi şi reviste strânse de legaţia din Budapesta în legătură cu procesul revizionismului[782]. Subsecretarul de stat al presei şi informaţiilor a început corespondenţa cu diferite organisme centrale (ministerele de Justiţie, Interne, Finanţe, Comunicaţii, Agricultură etc.) sau locale (prefecturile din Transilvania, Universităţile din Cluj şi

Timişoara) pentru a culege datele necesare. Acestea, sub formă de tabele de tot felul, sunt trimise lui A. Popovici, la Washington, pentru a servi ca bază documentația[783]. În paralel, Direcția presei a acordat Biroului o subvenție lunară de 150 dolari care, în baza arhivei, a fost plătită în intervalul martie 1933-ianuarie 1934[784].

În vara anului 1933 demarează şi colaborarea directă a serviciilor de propagandă din cele trei țări aliate care aveau organisme centralizate asemănătoare şi chiar cu aceeaşi denumire ca cea românească, anume direcții ale presei. Şeful celei din Praga trimitea la 6 iunie 1933 un memoriu, la Bucureşti şi Belgrad, în care evidenția necesitatea coordonării inițiativelor din sfera propagandei sub forma schimbului de informații, lansarea de proiecte comune, şi alte acțiuni convenabile. În sfera informării documentul sublinia că cel mai important instrument era presa care avea „... o influență decisivă asupra aprecierilor din străinătate privind situația din țările noastre, privind politica lor economică, financiară şi socială, ca şi asupra liniei politice a Micii Înțelegeri“[785]. Ca urmare, obiectivul prioritar era alimentarea corespunzătoare cu ştiri a marilor agenții de informații din lume ca şi acțiunea eficace asupra corespondenților acestora în țările alianței. Trebuia încercată şi publicarea constantă de articole, broşură, lucrări de tot felul, hărți etc., organizarea de conferințe, realizarea de filme şi emisiuni radio. Toate aceste metode puteau fi foarte eficace prin coordonarea realizată la nivelul organismelor însărcinate cu propaganda națională. Se sugera deci cooperarea serviciilor centrale în cadrul unui Consiliu permanent de propagandă care să coordoneze şi activitatea serviciilor de presă din diferite state, a ziariştilor şi a asociațiilor de tot felul însărcinate cu dezvoltarea relațiilor cu străinătatea[786].

La începutul lunii aprilie 1933 consulul României la Praga, prof. Staca, a vorbit la o adunare publică despre lupta românilor pentru unire şi apărarea *status-quo*-ului. Delegați cehoslovaci şi iugoslavi au luat apoi cuvântul şi au relevat, în fața auditoriului reunit la Clubul politic al tineretului ceh, pericolul revizionismului[787]. Un larg ecou internațional au avut declarațiile antirevizioniste ale lui Titulescu şi, Benés de la Kosice, din decembrie 1933[788]. Cu prilejul aniversării

unirii Transilvaniei cu România, în decembrie 1933 au avut loc la Cleveland mai multe manifestații publice la care, alături de Davila, au participat consulii Cehoslovaciei și Iugoslaviei[789]. Acestea au culminat, la 17 decembrie, cu o mare adunare antirevizionistă la care au fost prezente și delegații ale cehilor și iugoslavilor americani[790].

Cu ocazia reuniunii Consiliului permanent al Micii Înțelegeri, din februarie 1934, E. Benés prezintă un memorandum asupra propagandei alianței, datat 22 ianuarie 1934. Documentul a fost însușit de Consiliu cu unele amendamente, iar ulterior înaintat conferinței directorilor de presă din cele trei țări. În noua formă documentul aprecia că alianța era confruntată cu o veritabilă ofensivă a statelor revizioniste la care se cerea o acțiune comună ghidată de un scop unic. Pornind de la tendințele evidente ale acțiunii revizioniste era delimitat domeniul geografic al propagandei alianței, cu accente la Londra, Washington, New York, Paris, Geneva și Viena. Totodată se făceau recomandări pentru metodele de lucru: cultivarea relațiilor mondene directe, cât se putea de intens cu ziariștii străini; organizarea unor călătorii de studii, turnee, conferințe, excursii, în afara țărilor, dar și în interior a unor personalități străine; trimiterea de delegații la toate congresele internaționale și mai ales la cele politice etc. Instrumentele specifice ale propagandei politice, scrierile, radioul și actualitățile trebuiau utilizate într-o manieră optimă și cât mai complet[791].

Documentul a fost pe larg analizat la prima reuniune a directorilor presei din statele Micii Înțelegeri, ce a avut loc la Praga în zilele de 22–24 februarie 1934. Cu acest prilej s-a decis colaborarea strânsă și constantă a organismelor pe care le conduceau, întrunirea lor periodică și orientarea propagandei alianței în direcția apărării tratatelor de pace. Erau precizate principalele metode de lucru: publicarea de articole în presă și încercarea de a face din „Journal des Genéve“ un organ de presă al alianței; editarea la Paris a unei „Revue de la Petite Entente“ ce putea costa circa 300.000 franci anual; subvenționarea revistei „L'Europe Nouvelle“ în comun; folosirea serviciilor oferite de ziaristul ungur Bota, aflat la Paris pentru propaganda antirevistionistă. S-a constatat că în acel moment Iugoslavia avea în lucru o lucrare de Tomic

privind intrigile revizioniste maghiare; Cehoslovacia, o carte a lui J. Chmelar (va apare în 1937), o alta a lui E. Benés privind raporturile istorice între cehi şi unguri, iar despre o lucrare a lui Seton-Watson s-a decis ca cele trei state să subvenţioneze câte 3.000 exemplare şi să le distribuie după un plan unic. Filotti a precizat că România pregătea o lucrare despre minorităţile din Transilvania, o alta despre regimul minorităţilor în Ungaria şi o broşură, în engleză, privind situaţia minorităţilor în România Mare[792].

La sfârşitul lunii februarie 1934 a apărut într-adevăr broşura lui Seton-Watson, *Treaty Revision and Hungarian Frontiers*. Pentru aplicarea deciziei reuniunii de la Praga s-a decis ca Cehoslovacia să o distribuie în Anglia în principal, România în Statele Unite, iar la Paris în comun. În octombrie 1934 Cehoslovacia a iniţiat imprimarea unei ediţii franceze la care România a subscris cu 1.000 exemplare[793]. Aşa cum menţionam într-un alt paragraf în vara lui 1934 Serviciul propagandei a achiziţionat şi 500 exemplare din lucrarea ziaristului Sebestyen Josyef, din Praga, despre contele Tisa. Respectivul ziarist a iniţiat imprimarea unui afiş antirevizionist, în română, slovacă şi maghiară cu inscripţia centrală: „Luaţi mâinile de pe graniţele stabilite la Trianon“[794].

Reuniunea de la Praga a directorilor de presă mai lansase proiectul unei lucrări comune, antirevizioniste, subvenţionate de cele trei state. Ea urma să tipărească în editura pragheză Orbis, în ediţii franceză şi engleză, în câte 5.000 exemplare fiecare. Cota parte din cheltuieli urma a fi de 38.000 coroane (190.000 lei). În martie 1934 Filotti aproba plata sumei respective care, ca urmare a eşecului proiectului, va intra în 1937 în fondul de propagandă al legaţiei din Praga[795]. La 4 mai 1934 la Stockholm, prin cooperarea asociaţiilor suedeze de prietenie cu România, Cehoslovacia şi Iugoslavia, a avut loc o veritabilă serbare a Micii Înţelegeri la care s-a vorbit de intangibilitatea tratatelor şi a fost audiat un program artistic comun[796].

Directorii presei s-au reunit în iunie 1934 la Bucureşti şi au discutat devansarea volumului comun; achiziţionarea ziarului „Journal de Geneve“; măsurile de combatere a propagandei revizioniste prin radio şi a modalităţilor de cumpărare a Agenţiei telegrafice din Paris[797].

Dintre toate acestea paşi înainte a făcut, un timp cel puţin, proiectul lucrării comune. Prin corespondenţa dintre cei trei directori s-a stabilit cuprinsul şi problematica ce trebuia abordată de fiecare stat şi s-a căzut de acord asupra numărului de pagini pentru fiecare stat. Partea românească a fost elaborată în principal de către Z. Pâclişanu şi era gata împreună cu cea cehoslovacă în iulie 1934. Iugoslavii au întârziat mereu şi în final au renunţat la participare, ceea ce a dus la căderea întregului proiect, constatată în aprilie 1935[798].

Ministrul României la Paris, Cesianu, a organizat la Rouen la 11 mai 1934, împreună cu colegul său iugoslav, o reuniune antirevizionistă care a fost pe larg comentată în presă[799]. Trimisul român la Praga, Th. Emandi, a tradus şi tipărit în limba cehă, în toamna lui 1934, trei broşuri mici, cu caracter antirevizionist, pe care le-a difuzat apoi în întreaga Cehoslovacie. Preţul acţiunii a fost de 6.944 coroane (30.248 lei)[800]. Redacţia revistei „Ambassades et Consulates" din Paris a propus, în iulie 1934, acordarea unei subvenţii lunare de câte 5.000 franci din partea statelor Micii Înţelegeri pentru a reflecta poziţia acesteia. Bucureştii au apreciat că oferta era prea scumpă[801]. În schimb cele trei state au plătit c'te 5.000 franci pentru editarea lucrării lui Raoul Chélard, *Le danger hongrois* (Paris, 1934, 200 p.)[802].

Un ziarist german, dr. Kuno Pachtenkich, din München a trimis ministerelor de externe de la Bucureşti, Belgrad şi Praga în august 1935, oferta pentru tipărirea unei lucrări intitulată *Lupta pe viaţă şi pe moarte a Ungariei.* Contribuţia fiecărei ţări la imprimare urma a fi de 15.000 franci Z. Pâclişanu a citit manuscrisul şi în referatul întocmit a subliniat că lucrarea nu este serioasă şi nici bine documentată, cum cerea gravitatea subiectului. Recomanda a nu fi sprijinit autorul. Prin corespondenţa dintre cei trei directori de presă s-a adoptat această poziţie[803].

Delegaţii ale americanilor de origine română, cehoslovacă şi iugoslavă s-au întrunit la Philadelphia, la 13 octombrie 1935, şi au adoptat o rezoluţie comună prin care blamau revizionismul şi reafirmau adeziunea lor la politica de bună vecinătate. Documentul a fost trimis Congresului şi preşedintelui Statelor Unite[804]. La aniversarea zilei de 1 decembrie 1936 la Bucureşti au participat delegaţii parlamentare

din Cehoslovacia şi Iugoslavia. Evenimentul a fost pe larg comentat în presa internaţională ca o sărbătoare a Micii Înţelegeri[805]. La sfârşitul anului 1936 D.M. Ciotori a întreprins o lungă călătorie în centrele româneşti din Statele Unite pentru a determina o acţiune mai hotărâtă a românilor americani în favoarea intereselor naţionale ale României. Unul dintre aspectele problemei era şi organizarea colaborării constante a românilor americani cu cei provenind din Iugoslavia şi Cehoslovacia. În acest sens se propunea crearea unui organism central comun care să coordoneze lansarea unor acţiuni ca întruniri publice, proteste, trimiterea de scrisori etc. Un asemenea efort putea fi important deoarece atunci erau cetăţeni americani circa 1,4 milioane de cehoslovaci, 470.000 iugoslavi şi 300.000 români. Aşadar aproape 2,2 milioane de americani provenind din ţările Micii Înţelegeri faţă de numai 600.000 din Ungaria. Toată chestiunea era de a crea un bloc antirevizionist al celor trei grupuri[806]. Soluţia problemei nu a fost însă găsită. Răspunsul dat de Iorga discursului rostit de Mussolini în noiembrie 1936 a fost trimis şi la Praga. Direcţia presei de aici a pregătit un rezumat care a fost tradus în cehă, multiplicat şi difuzat[807].

Criza sudetă din 1938, încheiată prin dezmembrarea Cehoslovaciei, va pune capăt eforturilor de cooperare a statelor Micii Înţelegeri în sfera propagandei antirevizioniste. Aşadar, după începuturi timide, din 1933 se adoptă un program comun care a început să fie aplicat în mod lent. Interesul diferit în problemă, fiind clar că Cehoslovacia era mai preocupată de pericolul german, iar Iugoslavia de cel italian, ca şi lipsa de experienţă, au făcut ca realizările să fie puţin spectaculoase. Totuşi, paşii făcuţi erau o completare a tabloului propagandei antirevizioniste[808].

Note capitolul III

[1] Paul Quentin, *La propagande politique*, Geneve, 1944, p. 19.
[2] S. Serbescu, *op. cit.*, p. 448.
[3] N. Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*, Bucureşti, 1926, p. 272.
[4] *Ibidem*, p. 275.

[5] *Idem, Apărarea noastră în străinătate,* în „Neamul Românesc", 1935, 26 septembrie. p. 1.
[6] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 471, f. 44.
[7] *Ibidem,* f. 45.
[8] Hoover Institution Archives, N. Titulescu file, box 1, book 2, f. 1, Londra, 5 mai 1923, N. Titulescu către Duca.
[9] *Ibidem,* f. 10–15, Londra, 10 mai 1923, N. Titulescu.
[10] *Ibidem,* f. 16.
[11] *Ibidem,* box 6, book 97, f. 7, Paris, 24 iunie 1927, Titulescu către Ion I.C. Brătianu.
[12] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 473, f. 84–85, Legația României, Viena, 7 august 1924, nr. 3350, Mitilineu.
[13] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., personal, dosar 1, f. 14–15, Washington, 30 noiembrie 1928, Boncescu, personal şi confidențial pentru Gafencu.
[14] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 91-92, Legația României, Atena, 10 decembrie 1929, nr. 1987, Langa-Răşcanu.
[15] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații dosar 268, f. 174, Legația României, Budapesta, 8 noiembrie 1931, f. nr., Blenche.
[16] *Ibidem,* propagandă, dosar 277, f. 177–179, Legația României, Cairo, 12 martie 1937, nr. 352, indescifrabil.
[17] *Ibidem,* studii şi documentare, dosar 121, f. 74, M.P.N., 25 octombrie 1941, nr. 2272, Al. Busuioceanu.
[18] Hoover Institution Archives, N. Petrescu-Comnen file, box 1, Bucureşti, 15 iunie 1942, Comnen către Mihai Antonescu.
[19] A.M.A.E., fond 71, România, vol, 471, f. 235–236, Bucureşti, 16 decembrie 1934, G. Murgoci.
[20] *Ibidem,* vol. 472, f. 34–35, Legația României, Washington, 28 ianuarie 1924, nr. 108, F.C. Nano.
[21] *Ibidem,* f. 36–37.
[22] *Ibidem,* f. 41, Londra, 29 ianuarie 1924, Titulescu.
[23] *Ibidem,* vol. 473, f. 84–85, Legația României, 7 august 1924, nr. 3350, Mitilineu.
[24] *Ibidem,* f. 117–118, Legația României, Budapesta, 21 august 1924, nr. 3430, Stîrcea.
[25] Hoover Institution Archives, Raoul Bossy file, roll 1, Jurnalul meu, II, 1936–1938, nepaginat, notele din 9 decembrie 1936–15 ianuarie 1937.
[26] *Ibidem,* nota din 23 ianuarie 1937.
[27] A.M.A.E., 71, România, vol. 473, f. 86–89, Legația României, Varşovia, 7 august 1924, nr. 3.400, Florescu.
[28] *Ibidem,* fond 71, SUA, vol. 37, f. 121, Legația României, Washington, 8 ianuarie 1928, nr. 104, Davila.
[29] Arhivele Naționale, fond. M.PN., presa externă, dosar 251, f. 5–8, Legația României, Washington, 10 decembrie 1928, f. nr. , A. Popovici.
[30] *Ibidem,* f. 9–13.
[31] *Ibidem,* f. 25–26, Legația României, Varşovia, 9 februarie 1937, nr. 81, Cotruş.

[32] *Ibidem*, dosar 214, f. 1–2, Serviciul presei, New York, 3 iunie 1932, nr. 285, Rosenthal.
[33] *Ibidem*, p. dosar 616, f. 3–4, Legația României, Washington, 9 februarie 1931, nr. 520, Boncescu.
[34] *Ibidem*, dosar 369, f. 26, Serviciul presei, New York, 13 august 1932, nr. 396, Rosenthal.
[35] *Ibidem*, propagandă, dosar 107, f. 12–13, The Society of Friends of Romania, New York, 6 decembrie 1932, H. Babeş.
[36] A.M.A.E., fond Paris, presă P–3, vol. 370, f. 3–4, Legația României, Haga, 6 ianuarie 1917, nr. 2978, Mitilineu.
[37] *Ibidem*, f. 29–31, Bureau de la presse roumaine, Paris, le 13 Juillet 1917, Dichter.
[38] Arhivele Naționale, fond P.C.M., dosar 34/1928, f. 1–2, Bucarest le 4 mai 1920, E. Djurevic.
[39] S. Serbescvu, *op. cit.*, p. 459–460.
[40] *Ibidem*, p. 448.
[41] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa internă, dosar 6, f. 5–10, N. Dianu, Bucureşti, 27 august 1926, nr. 800 către P.C.M.
[42] *Idem*, fond P.C.M., dosar 30/1926, f. 5–15, M.A.S, Organizarea generală, 6 martie 1926, indescifrabil.
[43] *Ibidem*, f. 3–4.
[44] Arhivele Naționale, fond P.C.M., dosar 22/1927, f. 3, Jurnalul Consiliului de Miniştri, nr. 3788, 17 decembrie 1926, semnat de miniştri.
[45] *Idem*, fond M.P.N., personal, dosarele 4 şi 88; *Ibidem*, informații, dosarele 558 şi 693, privesc activitatea şefilor Direcției presei; *Ibidem*, personal, dosar 15, f. 1–23, acte privind atribuțiile lui Radu Vulpe care a fost şef de secție şi, ca istoric, a jucat un rol important în elaborarea de lucrări.
[46] *Ibidem*, contabilitate, dosar 289, f. 150–151, M.P.N., 27 septembrie 1940, nr. 9520, E. Constantinescu.
[47] *Ibidem*, informații, dosar 272, f. 1–3, Presidence du Conseil des Ministres, Bucarest, le 5 Avril 1930, L'organisation de la Direction de la presse et des informations, nesemnat.
[48] *Ibidem*, propagandă, dosar 839, 3–5, Subsecretariatul de stat al presei şi informațiilor, Serviciul propagandei, Dare de seamă de activitatea pe anul 1931, nesemnată.
[49] *Ibidem*, presa internă, dosar 199, f. 1–3, Referat asupra activității Direcției presei şi informațiilor în intervalul octombrie 1930-aprilie 1931, Filotti.
[50] *Ibidem*, personal, dosar 12, f. 1–3, Bucureşti, 3 noiembrie 1936, Propuneri pentru o mai bună organizare a serviciului antirevizionist, C.I. Codarcea.
[51] *Ibidem*, dosar 7, f. 51–53, Direcția presei şi informațiilor, 26 iunie 1933, nr. 3511, Filotti.
[52] *Ibidem*, dosar 51, f. 1–3, Tabloul personalului Direcției presei şi informațiilor, 18 februarie 1938, fără semnătură.

[53] *Ibidem*, f. 5–6, Decret nr. 1147, din 10 martie 1938, Carol.
[54] *Ibidem*, dosar 2, f. 24, M.P.N., 19 februarie 1940, Notă de serviciu, Dragu.
[55] *Ibidem*, presa internă, dosar 919, f. 1–2, Subsecretariatul de stat al presei și propagandei sub legionari, 6 noiembrie 1940, nesemnat.
[56] *Idem*, fond P.C.M., dosar 22/1927, f. 8, Președinția Consiliului de Miniștri, 10 ianuarie 1927, nr. 77, indescifrabil.
[57] *Idem*, fond M.P.N., presa internă, dosar 173, f. 63, Direcția presei și informațiilor, 21 noiembrie 1929, nr. 688, Cisek către Filotti.
[58] *Ibidem*, contabilitate, dosar 5, f. 1–4, Direcția presei și informațiilor, 2 octombrie 1928, nr. 76483, Filotti.
[59] *Ibidem*, dosar 12, f. 1, Direcția presei și informațiilor, Buget pe anul 1930, fără dată, fără semnătură.
[60] *Ibidem*, presa internă, dosar 376, f. 4. Date privitoare la Direcția presei și informațiilor, 20 august 1938, nesemnat.
[61] *Ibidem*, f. 8, Situația fondurilor bugetare la 31 iulie 1938, indescifrabil.
[62] *Ibidem*, contabilitate, dosar 289, f. 137–142 M.P.N., 27 iunie 1940, nr. 7225, Ionescu.
[63] *Ibidem*, dosar 22, f. 128–129, Direcția presei și informațiilor, Tabloul subvențiilor și cheltuielilor de propagandă angajate anticipat, pe 1930, fără semnătură.
[64] *Ibidem*, dosar 28, f. 30–31, Direcția presei și informațiilor, Lista publicațiilor angajate pe 1931, fără semnătură.
[65] *Ibidem*, propagandă, dosar 619, f. 134, Direcția presei și informațiilor, 26 februarie 1931, nr. 1236, Filotti.
[66] *Ibidem*, contabilitate, dosar 44, f. 69, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 19 noiembrie 1932, nr. 7467, Filotti.
[67] *Ibidem*, f. 133–136, Subsecretariatul de stat al grevei și informațiilor, 9 ianuarie 1933, nr. 174, Filotti.
[68] Arhivele Naționale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 44, f. 154, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 18 ianuarie 1933, nr. 411, Filotti.
[69] *Ibidem*, dosar 66, f. 1, G.D. Cioriceanu, Paris, 2 februarie 1933, către M.A.S.
[70] *Ibidem*, dosar 73, f. 1, Direcția presei și informațiilor, 19 aprilie 1933, nr. 2653, Filotti.
[71] *Ibidem*, dosar 74, f. 1–12, acte financiare privind vizita.
[72] J. Rudinsky, *La révision du Traité de Trianon*, Sirey, Paris, 1933, 267 p.
[73] Arhivele Naționale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 62, f. 13–14, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, Lista subvențiilor și cheltuielilor pe anul 1933/1934, fără semnătură.
[74] *Ibidem*, dosar 69, f. 12, Ordonanță de plată, nr. 6176, din 13 februarie 1934, nesemnată.
[75] *Ibidem*, dosar 86, f. 59, Direcția presei și informațiilor, 17 septembrie 1934, Dragu.
[76] *Ibidem*, f. 68, T. Posmantir, București, 1 octombrie 1934.
[77] *Ibidem*, f. 70, Ordonanță de plată, nr. 3769, din 15 octombrie 1934, nesemnată.

[78] *Ibidem*, f. 114, Direcția presei și informațiilor, 12 noiembrie 1934, nr. 7882, Filotti.
[79] *Ibidem*, dosar 90, f. 6, Direcția presei și informațiilor, 5 aprilie 1935, nr. 2604, Filotti.
[80] *Ibidem*, dosar 103, f. 3–4, Direcția presei și informațiilor, 10 aprilie 1937, nr. 1841, nesemnat.
[81] *Ibidem*, dosar 130, f. 4–7, Direcția presei și propagandei, 6 septembrie 1939, nr. 30493, nesemnat.
[82] *Ibidem*, dosar 128, f. 5–6, Ministerul Finanțelor, Direcția mișcării fondurilor, 2 mai 1939, nr. 42702, indescifrabil.
[83] *Idem*, fond P.C.M., dosar 30/1926, f. 2–3, M.A.S., Organizarea generală, București, 6 martie 1926, fără semnătură.
[84] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 322, f. 2, Direcția presei și informațiilor, 20 ianuarie 1930, Lista atașaților de presă, nesemnată.
[85] *Ibidem*, presa internă, dosar 288, f. 7, Direcția presei și informațiilor, Atașații de presă acreditați ai României, 13 decembrie 1934, nesemnat.
[86] *Ibidem*, contabilitate, f. 1–2, M.A.S., 28 martie 1939, nr. 7756, Grigorcea.
[87] *Ibidem*, propagandă dosar 283, f. 17, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 28 februarie 1931, nr. 1381, Filotti.
[88] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 416, f. 250, Direcția presei și propagandei, 8 noiembrie 1922, nr. 56819, Dianu.
[89] *Ibidem*, vol. 473, f. 59–60, Direcția presei și propagandei, 26 iulie 1924, nr. 35433, Dianu.
[90] *Ibidem*, vol. 476, f. 24, Direcția presei și informațiilor, 22 ianuarie 1926, nr. 4158, Dianu.
[91] *Ibidem*, vol. 417, f. 325–326, M.A.S., 13 decembrie 1926, nr. 70965, Mitilineu.
[92] Vezi de pildă A. Cotruș, *Wgbor wierszy*, Lwow, 1936, 37 p.
[93] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 81, p. 203–204, Serviciul presei, Milano, 1 iunie 1930, nr. 51, Cotruș.
[94] *Ibidem*, dosar 234, f. 25–28, Serviciul presei, Milano, 1 august 1930, nr. 87, Cotruș.
[95] *Ibidem*, dosar 617, f. 91, Legația României, Berna, 31 iulie 1930, nr. 256, Blaga.
[96] *Ibidem*, dosar 81, f. 68, Legația României, Berna, 15 decembrie 1931, nr. 362, Blaga.
[97] *Ibidem*, dosar 216, f. 2–3, Legația României, Berna, 15 septembrie 1928, nr. 1631, Blaga.
[98] *Ibidem*, f. 4–5; pentru activitatea din Austria vezi *Ibidem*, presa externă, dosarele 669 și 709.
[99] *Ibidem*, personal, dosar 1, f. 12, Legația României, Washington, 25 aprilie 1927, f. nr., G. Boncescu.
[100] *Ibidem*, f. 29–30, Legația României, Washington, 30 noiembrie 1928, f. nr., Boncescu către Gafencu.

[101] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 57, f. 1–34, copie articol.
[102] Pentru o privire generală vezi N. Dascălu, *La propagande exterieure de la Roumanie pendant les annés 1930–1934,* în „Revue Roumaine d'Histoire", 1984, no. 1, p. 55–68.
[103] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 625 f. 34–37, Dare de seamă asupra activității serviciului de propagandă în decursul anului 1930, nedatată, nesemnată.
[104] *Ibidem,* f. 2–33.
[105] *Ibidem,* f. 34–42.
[106] *Ibidem,* dosar 839, f. 1–36, Serviciul propagandei, Dare de seamă de activitate pe anul 1931, nedatată, nesemnată.
[107] *Ibidem,* presa internă, dosar 904, f. 1–35, Dare de seamă de activitatea Serviciului propagandei pe 1932, nedatată, nesemnată.
[108] *Ibidem,* contabilitate, dosar 42, f. 28–31, Statistica materialelor de propagandă difuzate în anul bugetar 1932, fără dată, fără semnătură.
[109] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 2, book 28, f. 32, Geneve le 8 octobre 1924, Titulescu către Barker, Principal Kings College, Londres.
[110] *Ibidem,* f. 34, Geneva, 8 octombrie 1924, Titulescu către Externe.
[111] *Ibidem,* f. 35, Geneva 8 octombrie 1924, Titulescu către Ciotori, Londra.
[112] *Ibidem,* f. 44, Geneva, 10 octombrie 1924, Titulescu către Ciotori.
[113] *Ibidem,* book 169, f. 4, Paris, 5 februarie 1930, Titulescu către Ciotori.
[114] Arhivele Naționale, fond MP.N., propagandă, dosar 1446, f. 2–3, dare de seamă de activitatea Serviciului propagandei pe 1933, nedatată, nesemnată.
[115] *Ibidem,* f. 7.
[116] *Ibidem,* f. 8–63.
[117] *Ibidem*, dosar 1699, f. 2–3, Dare de seamă de activitatea Serviciului propagandei pe 1934, nedatată, nesemnată.
[118] *Ibidem,* f. 11–12.
[119] *Ibidem,* f. 39.
[120] *Ibidem,* f. 73–74.
[121] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 416, f. 132–140, Direcția presei și propagandei, 20 mai 1922, nr. 24791, circulară nesemnată.
[122] *Ibidem,* f. 177, M.A.S., 11 iulie 1922, nr. 35865, Duca.
[123] *Ibidem,* f. 194, M.A.S., 16 august 1922, nr. 42182, Duca.
[124] *Ibidem,* vol. 417, f. 28–60, M.A.S., 27 iulie 1922, nr. 42709, Duca.
[125] *Ibidem,* vol. 476, f. 340, M.A.S., 23 iunie 1926, nr. 38831, nesemnat.
[126] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 202, f. 40, Direcția presei și informațiilor, 11 aprilie 1930, nr. 1987, Referat, Pâclișanu.
[127] *Ibidem,* informații, dosar 56, f. 50, Direcția presei și informațiilor, 17 aprilie 1930, nr. 2068, Filotti.

[128] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 376–387, Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, Direcția învățământului particular, 1 iulie 1930, fără semnătură.
[129] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 236, f. 1–3, Tablou, numărul funcționarilor publici unguri și români din vechea Ungarie, 20 iulie 1930, nesemnat.
[130] *Ibidem,* dosar 248, f. 1–72, Dualismul austro-ungar, 20 iulie 1930, nesemnat.
[131] *Ibidem,* dosar 234, f. 1–3, Presa maghiară și germană în Transilvania înainte și după Unire, 27 iulie 1930, nesemnat.
[132] *Ibidem,* dosar 247, f. 2–9, Minoritatea germană, 27 iulie 1930, nesemnat.
[133] *Ibidem,* propagandă, dosar 619, f. 52, Direcția presei și informațiilor, 3 februarie 1931, nr. 598, Filotti.
[134] *Ibidem*, presa externă, dosar 268, f. 11, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 21 februarie 1932, nr. 1243, Pangal.
[135] *Ibidem,* propagandă dosar 5, f. 68, Legația României, Londra 4 februarie 1938, nr. 248, Grigorcea.
[136] *Ibidem,* f. 69, Direcția presei și informațiilor, 8 martie 1938, nr. 793, indescifrabil.
[137] *Ibidem,* presa externă, dosar 769, f. 4, Legația României, Mexico, 28 aprilie 1939, nr. 1148, V. Petală.
[138] *Ibidem,* dosar 943, f. 31, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 22 iulie 1939, nr. 2530, Dragu.
[139] *Ibidem,* dosar 202, f. 137, Ministerul pentru minorități, 25 iulie 1939, nr. 997, Silviu Dragomir.
[140] A.M.A.E, fond 71, România vol. 369, f. 399–440, Situația învățământului primar și normal din teritoriile cedate în 1940, fără dată, fără semnătură; *Ibidem,* f. 315–327, Situația cultului baptist, București, 3 iulie 1940; *Ibidem,* f. 349–372, Realizări și manifestări culturale ale românilor și minorităților etnice din Banat între 1918–1940, T. Topliceanu.
[141] Em. de Martonne, *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe,* Paris, 1921, 31 p.
[142] A.M.A.E., fond 71, România, 471, f. 68–76, Direcția presei și propagandei, 8 octombrie 1922, nr. 51803, nesemnat.
[143] Em. de Martonne, *La Transylvanie,* Lille, 1922, 10 p.
[144] Ch. U. Clark, *Greater Romania,* Dodd, New York, 1922, 477 p.
[145] *Idem, United Romania,* Dodd, New York, 1932, 418 p.
[146] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 66, f. 2–220, corespondența Direcției presei cu Clark și cu legația din Washington, între 1925–1940, privind editarea volumelor, susținerea de conferințe, publicarea de articole etc.; *Ibidem,* propagandă, dosar 1946, 318 f., documente pe aceeași temă. În 1941 Clark va mai publica broșura *Racial Aspects of Romania's Case*, New York, 50 p.
[147] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 472, f. 29–30, M.A.S., Direcția presei și propagandei, 23 ianuarie 1924, nr. 4610, indescifrabil.

[148] *Ibidem*, vol. 471, f. 80–99; 329–349, corespondenţa Direcţiei presei cu legaţia din Londra în chestiunea broşurii.
[149] Hoover Institution Archives, N. Titulescu file, box 2, book 29, f. 19, Cap Ferrat, 21 octombrie 1924, Titulescu.
[150] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 472, f. 231, M.A.S., Direcţia presei şi propagandei, 5 mai 1924, nr. J8778, indescifrabil; *Ibidem*, f. 232, Legaţia României, Washington, 18 mai 1924, nr. 1869, Bibescu.
[151] *Ibidem*, vol. 473, f. 169–199, corespondenţa Direcţiei presei cu Ministerul Agriculturii pentru procurarea datelor; lucrarea este J.L. Evans, *The Agrarian Revolution in Romania*, Cambridge, 1924, 194 p.
[152] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 9, book 151, f. 32, Londra, 27 martie 1929, Titulescu.
[153] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 90, f. 1, Direcţia presei şi informaţiilor, 9 iulie 1934, Referat, nr. 4927, Filotti.
[154] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 56, f. 8–86, un exemplar dactilo, din lucrare.
[155] *Ibidem*, f. 1–2, Direcţia presei şi informaţiilor, 15 decembrie 1934, Referat, f. nr. Pâclişanu.
[156] J.D. Evans, *That Blue Danube*, Forward by R.W. Seton Watson, London, 1935, 356 p.
[157] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 90, f. 31, Direcţia presei şi informaţiilor, 16 noiembrie 1935, nr. 7149, Dragu.
[158] *Idem*, fond M.I.C., Direcţia generală a comerţului, Secretariat dosar 15/1925, f. 64–402, diferite rapoarte privind situaţia politico-economică a Germaniei.
[159] C.G. Rommenhoeller, *La Grande Roumanie*, Martins Nijhoff, La Haye, 1926, 634 p.
[160] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 476, f. 434, Legaţia României, Haga, 24 septembrie 1926, nr. 1228, indescifrabil.
[161] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 15 f. 1–2, Consulat general de Roumanie, Berlin, 10 mars 1927, no. 550, Rommenhoeller.
[162] *Ibidem*, dosar 4, f. 1–16, corespondenţa cu editura.
[163] *Ibidem*, f. 17, Direcţia presei şi informaţiilor, 22 mai 1930, nr. 2730, Filotti.
[164] *Ibidem*, f. 18–137.
[165] *Ibidem*, dosar 225, f. 1–54, corespondenţa cu Roucek, 1928–1930; *Ibidem*, contabilitate, dosar 14, f. 20, chitanţa semnată de Roucek pentru suma de 175 dolari (29.000 lei); J. Roucek, *The Minorities Problem*, New York, 1930; 45 p.
[166] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 225, f. 10–264, *Ibidem*, dosar 786, f. 2–62, acte privind tipărirea lucrării.
[167] *Ibidem*, dosar 786, f. 53, chitanţa; J.S. Roucek, *Contemporary Romania and her Problems. A Study in Modern Nationalism*, Stanford, 1932, 422 p.
[168] *Ibidem*, dosar 786, f. 65–76, Serviciul presei, New York, 25 mai 1932, nr. 267, Rosenthal; *Ibidem*, f. 94–101, 140–150, coupuri din diverse periodice.

[169] *Ibidem*, f. 157–158, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 2 mai 1933, nr. 2832, Filotti.
[170] *Ibidem*, f. 160–231, consemnarea acestor acţiuni.
[171] Kurt Hielscher, *Roumanie. Son Paysage ses monuments, son peuple*, preface de O. Goga, Brockhaus, Leipzig, 1934.
[172] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 308, f. 6–308, *Ibidem*, dosar 1068, f. 1–102, pregătirea şi tipărirea albumului.
[173] *Ibidem*, dosar 1068; f. 129–153, Legaţia României Berlin, 9 martie 1934, nr. 116, Ilcuş, *Ibidem*, f. 189–205, comentarii ale presei române.
[174] *Ibidem*, f. 103–128; 154–188; 206–284, acte privind difuzarea albumului.
[175] A. Tibal, *La Roumanie*, Rider, *Paris, 1930, 154 p.*
[176] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 619, f. 30, Direcţia presei şi informaţiilor, 19 ianuarie 1931, nr. 216, Filotti.
[177] *Ibidem*, dosar 585, f. 34, Serviciul presei, Milano, 20 iulie 1930, nr. 77, Cotruş.
[178] *Ibidem*, informaţii, dosar 259, f. 1, Serviciul presei, Milano, 25 august 1930, nr. 118, Cotruş, broşura este: L. Cialdea, *Per storia dei Romeni di Transylvania*, Roma, 1930, 49 p.
[179] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 259, f. 2, Bucureşti, 13 octombrie 1930, Lilio Cialdea.
[180]*Ibidem*, f. 3, Direcţia presei şi informaţiilor, 26 noiembrie 1930, nr. 7078, Filotti.
[181] *Ibidem*, f. 16, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 15 noiembrie 1932, nr. 6054, Filotti.
[182] *Ibidem*, f. 26, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 13 martie 1933, nr. 1718, Filotti.
[183] L. Cialdea, *Il revisionismo nella storia diplomatico dell Europa Sud-Orientale, 1856–1913*, Roma, 1934, 32 p.
[184] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 259, f. 27–50.
[185] A. Decei, *Les études de l'italien Lilio Cialdea sur la Roumanie*, în „Revue de Transylvanie", 1939, no. 3, p. 369–380.
[186] L. Cialdea, *La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici*, Milano, 1939, 138 p.
[187] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 259, f. 51, Ministerul Propagandei Naţionale, Direcţia presei, 27 mai 1940, nr. 2624, indescifrabil; vezi N. Iorga, *Un amico della rivincita ungherese. Lilio Cialdea e l'autonomia transilvania*, Bucarest, 1940, 11 p.
[188] *Ibidem*, dosar 621, f. 2–115.
[189] *Ibidem*, dosar 285, f. 5, Bucarest, le 30 janvier 1930, D.B. Rostowsky.
[190] *Ibidem*, f. 6–8, Direcţia presei şi informaţiilor, 5 februarie 1930, nr. 536, Filotti.
[191] *Ibidem*, f. 9–25, pregătirea volumului.
[192] *Ibidem*, presa externă, dosar 313, f. 21, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 22 august 1931, nr. 5868, Filotti; lucrarea este: D.B. Rostowski, N. Foster, *The Handbook on Romania*, London, 1931, 280 p.

[193] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 285, f. 26–31, Legația României, Washington, 13 octombrie 1931, nr. 5326, Boncescu.
[194] *Ibidem,* f. 34–39.
[195] *Ibidem,* f. 21.
[196] *Ibidem,* presa externă, dosar 313, f. 1., Direcția presei și informațiilor, 12 octombrie 1930, nr. 6256, Filotti.
[197] *Ibidem,* f. 2, London, February 24, 1931, H. Baerlein.
[198] *Ibidem,* f. 3–25.
[199] *Ibidem,* f. 26, Legația României, Londra, 29 septembrie 1931, nr. 381, Ciotori.
[200] *Ibidem,* f. 35, Direction de la presse et d'informations, Bucarest, le 15 decembre 1931, Filotti.
[201] *Ibidem,* contabilitate, dosar 77, f. 3–5; 59–67, corespondență privind tipărirea și subvenționarea volumului H. Baerlein, *Bessarabia and Beyond,* London, 1934, 260 p.
[202] *Ibidem,* dosar 122, f. 8–10; *Ibidem,* presa externă, dosar 313, f. 87–118.
[203] *Ibidem,* propagandă, dosar 585, f. 9–10, Legația României, Praga, 28 mai 1930, nr. 212, Anastasiu.
[204] *Ibidem,* dosar 893, f. 1–37, corespondența Direcției presei cu legația din Washington.
[205] *Ibidem,* f. 48, Legația României, Washington, 23 martie 1933, nr. 2192, Popovici.
[206] *Ibidem,* f. 49–50.
[207] *Ibidem,* presa externă, dosar 549, f. 34–39, Legația României, Londra, 5 mai 1934, f. nr., Ciotori.
[208] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 835, f. 37, Legația României, Londra, 14 noiembrie 1934, nr. 2231, Ciotori.
[209] *Ibidem,* f. 65, Legația României, Londra, 26 octombrie 1936, nr. 3701, Ciotori.
[210] *Ibidem,* f. 69, Legația României, Londra, 22 decembrie 1936, nr. 3811, Ciotori.
[211] *Ibidem,* f. 20, Direcția presei și informațiilor, 22 iulie 1937, nr. 4043, Anastasiu.
[212] *Ibidem,* Direcția presei și informațiilor, 2 noiembrie 1937, nr. 4377, Anastasiu.
[213] *Ibidem,* contabilitate, dosar 77, f. 23, Direcția presei și informațiilor, 2 iulie 1934, nr. 36228, Referat, indescifrabil.
[214] *Ibidem,* propagandă, dosar 1323, f. 87–90, Legația României, Copenhaga, 7 februarie 1935, nr. 547, Romanescu.
[215] *Ibidem,* f. 91–92, Direcția presei și informațiilor, 13 martie 1935, nr. 1244, Dragu.
[216] *Ibidem,* f. 53–54, Legația României, Copenhaga, 16 iulie 1935, nr. 1056, Romanescu.
[217] *Ibidem,* f. 57–58, Direcția presei și informațiilor, 14 august 1935, nr. 5298, Dragu.
[218] *Ibidem,* f. 101–103, Legația României, Copenhaga, 29 august 1935, nr. 1185, Romanescu.
[219] *Ibidem,* f. 144–146, Direcția presei și informațiilor, 12 octombrie 1935, nr. 6149, Anastasiu.

220 *Ibidem,* f. 153, Legația României, Copenhaga, 18 octombrie 1935, nr. 1342, Romanescu.
221 *Ibidem,* f. 150.
222 *Ibidem,* f. 155, Legația României, Copenhaga, 1 decembrie 1935, nr. 1504, Romanescu.
223 *Ibidem,* f. 158, Legația României, Copenhaga, 23 decembrie 1935, nr. 1586, Romanescu.
224 Arhivele Naționale fond M.P.N., contabilitate; dosar 90, f. 15, Direcția presei și informațiilor, 25 mai 1935, nr. 3691, Dragu.
225 *Ibidem,* f. 8–10.
226 *Ibidem,* f. 14, Direcția presei și informațiilor, 17 iunie 1935, nr. 361, Dragu.
227 *Ibidem,* f. 12, Direcția presei și informațiilor, 22 octombrie 1935, nr. 3742, Dragu; vezi J. Ancel, *Les frontieres de la Roumanie,* Imprimerie Nationale, Bucarest, 1935, 69 p.
228 *Ibidem,* presa internă, dosar 113, f. 79–85, Direcția presei și informațiilor, 28 mai 1936, Referat, f. nr., V. Ionescu.
229 *Ibidem,* f. 69–77, corespondență cu editura.
230 *Politics und Political Parties in Romania,* London, 1936.
231 Arhivele Naționale fond M-P-N-, studii și documentare, dosar 149, f. 24–58, lista.
232 *Ibidem,* presa externă, dosar 877, f. 274–277, Legația României, Londra, 6 decembrie 1939, nr. 593, nr. 593, Dimăncescu.
233 A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 120, M.A.S., 22 august 1927, nr. 1620, Ghika.
234 *Ibidem,* f. 170, Direcția generală a presei și propagandei, 25 octombrie 1927, nr. 59313, Ghika.
235 *Ibidem,* f. 187–188, Geneva, 1 decembrie 1927, nr. 370, Ciuntu.
236 Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 834, f. 2, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 17 martie 1933, Referat, Pâclișanu.
237 *Ibidem,* f. 5.
238 *Ibidem,* f. 10.
239 *Ibidem,* f. 12.
240 *Ibidem,* f. 36, Direcția presei și informațiilor, 2 august 1934, nr. 5655, Filotti.
241 *Ibidem,* contabilitate, dosar 73, f. 1, Direcția presei și informațiilor, 19 aprilie 1933, nr. 2653, Filotti.
242 *Ibidem,* propagandă, dosar 834, f. 40–41, Legația României, Londra, 5 decembrie 1933, nr. 1720, Ciotori.
243 *Ibidem,* f. 51–53, Legația României, Budapesta, 5 decembrie 1934, nr. 262, Baltă.
244 *Ibidem,* f. 65, Direcția presei și informațiilor, 11 ianuarie 1935, nr. 28, Filotti.
245 *Ibidem,* contabilitate, dosar 69, f. 72, Direcția presei și informațiilor, 13 februarie, 1934, nr. 1165, Filotti.

[246] *Ibidem*, f. 73; *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 57, f. 1–68, un exemplar din broşură, manucsris.
[247] *Ibidem*, presa externă, dosar 549, f. 24, Direcția presei şi informațiilor, 22 aprilie 1934, nr. 864, Filotti.
[248] *Ibidem*, f. 52, Direcţia presei şi informaţiilor, 22 mai 1934, nr. 3942, Filotti.
[249] *Ibidem*, f. 61–62, Legația României, Londra, 11 iulie 1934, nr. 1120, Ciotori.
[250] *Ibidem*, propagandă, dosar 834, f. 77, Direcția presei şi informațiilor, 20 martie 1935, nr. 2189, Filotti; *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 269, f. 1–140 un exemplar din broşură; *Ibidem*, dosar 51, f. 1–139, un exemplar, dactilo, din traducerea franceză, cu titlul *Les minorites dans la Hongrie d'hier et actuelle*, despre care nu avem informații suplimentare.
[251] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 258, f. 1–68, un exemplar din broşură; *Ibidem*, dosar 251, f. 15–28, un studiu, în germană; *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 120–132, Z. Pâclişanu, *La propagande revisioniste*, articol despre care nu ştim unde a fost publicat.
[252] *Ibidem*, dosar 40, f. 3, Subsecretariatul de stat pentru minorități, 23 iulie 1933, nr. 846, Pâclişanu.
[253] *Ibidem*, f. 4, Bucureşti, 28 august 1935, Cernea.
[254] *Ibidem*, f. 59, Direcția presei şi informațiilor, 13 noiembrie 1935, Referat, f. nr., nesemnat.
[255] Radu Cernea, *La Roumanie et le révisionnisme*, Paris, 1935, 104 p.
[256] Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 40, f. 73–145, câteva capitole, dactilo, din lucrare.
[257] *Ibidem*, f. 69–71, Direcția presei şi informațiilor 10 august 1936, Referat, f. nr., V. Ionescu.
[258] *Ibidem*, informaţii, dosar 351, f. 4–6, Legația României, Washington, 11 martie 1933, nr. 1019, Boncescu.
[259] *Ibidem*, f. 19, Serviciul presei, San Francisco, 25 iunie 1933, nr. 610, Dimăncescu.
[260] *Ibidem*, f. 16, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 11 mai 1933, nr. 3143, Filotti.
[261] *Ibidem*, f. 18, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 26 mai 1933, nr. 2325, Filotti.
[262] *Ibidem*, f. 39, Bucureşti, 23 decembrie 1934, Filotti către generalul Mărdărescu.
[263] *Ibidem*, f. 44, Marele Stat Major, 28 martie 1935, nr. 2269, Samsonovici.
[264] *Ibidem*, f. 45, Direcția presei şi informațiilor, 29 martie 1935, nr. 2130, Filotti.
[265] *Ibidem*, f. 107, Direcția presei şi informațiilor, 30 martie 1935, nr. 2377, Filotti, *Ibidem*, f. 108–182, un exemplar, dactilo, din sinteză.
[266] *Ibidem*, f. 189–190, Legaţia României Washington, 27 mai 1933, nr. 1563, Dimitriu.
[267] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 351, f. 199, Legația României, Washington, 19 august 1935, nr. 3241, Dimitriu.

[268] *Ibidem*, propagandă, dosar 1221, f. 1–4, Londra, 4 martie 1933, V. Cornea.
[269] *Ibidem*, f. 11, oferta editurii respective.
[270] *Ibidem*, f. 24, Direcția presei și informațiilor, 10 iulie 1934, nr. 4975, Filotti.
[271] *Ibidem*, f. 26–111, o parte din lucrare, în mss.
[272] V. Cornea, *Mișcarea revizionistă din Anglia și chestia Transilvaniei*, București, 1934.
[273] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 1221, f. 117–126, textul conferinței.
[274] *Ibidem*, f. 127–136, textul articolului aavând titlul *The Question of Transilvania*.
[275] *Ibidem*, f. 137–138, Referat, 5 iulie 1937, Codarcea.
[276] *Ibidem*, contabilitate, dosar 69, f. 1, Subsecretariatul de stat pentru presă 'și informații, 2 martie 1933, Referat, f. nr. Busuioceanu.
[277] *Ibidem*, f. 2, Ordonanță de plată, 13 februarie 1934, nr. 6176, f.s.
[278] G. Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains. Un proces de dénationalisation*, Bucarest, 1933, 81 p.
[279] Arhivele Naţioanle, fond M.P.N., propagandă, dosar 90, f. 106–110, corespondența Direcției presei cu prof. Petreanu.
[280] *Ibidem*, informații dosar 266, f. 1–70.
[281] A. Gociman, *Împotriva revizuirii tratatelor de pace. Măcelul de la Beliș din 1918*, București, 1932, 77 p.
[282] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 118, f. 26, Cluj, 7 ianuarie 1931, A. Gociman.
[283] *Ibidem*, f. 27, Direcția presei și informațiilor, 13 ianuarie 1931, Referat, Dragu.
[284] *N. Iorga a S.E. Benito Mussolini*, București, 1936, 32 p.
[285] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 1771, f. 1–8, corepondența pentru editarea broșurii.
[286] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 239, f. 1–315, exemplare dactilo din broșura.
[287] *Ibidem*, dosarele 8, 50, 51, 69, 71, 221, 243, 253, 256 și 266 cuprind lucrările respective.
[288] *Ibidem*, propagandă dosar 2437, f. 76–81, M.P.N., 10 iulie 1940, Referat, nr. 2347, Ionescu.
[289] „Revue de Transylvanie", I, 1934, no. 1, p. 5.
[290] Arhivele Naționale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 85, f. 56, Astra, Cluj„ 4 aprilie 1934, nr. 42, Iuliu Moldovan.
[291] *Ibidem*, f. 7, Direcția presei și informațiilor, 30 iunie 1934, nr. 3494, Filotti.
[292] *Ibidem*, propagandă, dosar 834, f. 20–22, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 23 mai 1934, nr. 3693, Filotti.
[293] *Ibidem*, presa externă, dosar 573, f. 1, Legația României, Haga, 17 octombrie 1934, nr. 1146, Geblescu.
[294] *Ibidem*, propagandă, dosar 834, f. 92, Legația României, Washington, 13 martie 1935, nr. 1882, Boncescu.

[295] *Ibidem*, f. 97, Direcţia presei şi informaţiilor, 17 august 1937, nr. 3955, Anastasiu.
[296] „Revue de Transylvanie", 1934, no. 1, p. 45–110.
[297] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 476, f. 134, Legaţia României Praga, 27 februarie 1926, nr. 499, Filodor.
[298] *Ibidem*, f. 150, M.A.S., 9 martie 1926, nr. 13145, Dianu.
[299] *Ibidem*, f. 272–278, Legaţia României, Praga, 16 martie 1926, nr. 633, Filotti.
[300] *Ibidem*, f. 167–168, Legaţia României, Praga, 15 martie 1926, nr. 644, Filodor.
[301] *Ibidem*, f. 177, M.A.S., 29 martie 1926, nr. 18861, indescifrabil.
[302] *Ibidem*, f. 189–198, Legaţia României, Varşovia, 16 aprilie 1926, nr. 1567, Jakovaky.
[303] *Ibidem*, f. 208, Legaţia României, Varşovia, 26 aprilie 1926, nr. 1719, Jakovaky.
[304] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 145, f. 1–112, acte privind pregătirea, editarea şi difuzarea numărului special.
[305] *Ibidem*, propagandă, dosar 201, f. 1–317, relaţiile cu B.P. Salmon, 1928–1930.
[306] *Ibidem*, dosar 237, f. 1–113.
[307] *Ibidem*, dosar 234, d. 1–43.
[308] *Ibidem*, dosar 698, f. 1–4.
[309] Hoover Institution Archives, N. Titulescu file, box 1, book 2, f. 17, Londra, 11 mai 1923, Titulescu.
[310] *Ibidem*, f. 18, Londra, 12 mai 1923, Titulescu.
[311] *Ibidem*, f. 26–27, Londra, 15 mai 1923, Titulescu (este prima referire la lordul Rothermere în legătură cu Transilvania).
[312] *Ibidem*, f. 38, Londra, 17 mai 1923, Titulescu.
[313] *Ibidem*, f. 69, Londra, 8 iulie 1923, Titulescu.
[314] *Ibidem*, f. 42, Londra, 18 mai 1923, Titulescu.
[315] *Ibidem*, book 7, f. 30–31, Londra, 22 octombrie 1923, Titulescu.
[316] *Ibidem*, book 10, f. 4, Londra, 28 noiembrie 1923, Titulescu.
[317] *Ibidem*, book 42, f. 26, Londra, 8 mai 1925, Titulescu.
[318] *Ibidem*, box 9, book 141, f. 25, Londra, 22 septembrie 1928, Titulescu.
[319] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 95, f. 97–98, Legaţia României, Bruxelles, 6 decembrie 1928, nr. 2162, indescifrabil.
[320] *Ibidem*, propagandă, dosar 5, f. 4, Legaţia României, Berlin, 27 martie 1930, nr. 180, Schiopul.
[321] *Ibidem*, f. 5, Direcţia generală a presei şi informaţiilor, 12 aprilie 1930, nr. 1637, Filotti; *Ibidem*, f. 7–14, copie articol.
[322] *Ibidem*, presa externă, dosar 202, f. 29–31, Legaţia României, Berna, 10 iulie 1930, nr. 235, Blaga.
[323] *Ibidem*, f. 61, Direcţia generală a presei şi informaţiilor, 16 august 1930, nr. 3938, Filotti.
[324] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 37m f. 1–20, copia articolului.

[325] *Ibidem*, dosar 167, f. 164–165, Legația României, Budapesta, 4 octombrie 1930, nr. 103, Baltă.
[326] *Ibidem*, f. 166, Direcția presei și informațiilor, 6 octombrie 1930, nr. 5230, Filotti.
[327] *Ibidem*, f. 167, Legația României, Budapesta, 8 octombrie 1930, nr. 105, Baltă.
[328] *Ibidem*, presa externă, dosar 534, f. 1–2, Legația României, Atena, 16 iulie 1934, nr. 2015, Langa-Rășcanu.
[329] *Ibidem*, dosar 573, f. 11–21, Legația României, Haga, 1 decembrie 1934, nr. 1324, Geblescu.
[330] *Ibidem*, f. 22–24, Legația României, Haga, 12 martie 1035, nr. 1713, Vișoianu.
[331] *Ibidem*, f. 48.
[332] *Ibidem*, f. 72–73, Legația României, Haga, 8 aprilie 1935, nr. 1812, Vișoianu.
[333] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 202, f. 101–106, corespondența Direcției presei cu legația din Londra.
[334] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 37, f. 97, Legația României, Londra, 28 octombrie, 1937, nr. 4670, Dimăncescu.
[335] *Ibidem*, propagandă, dosar 5, f. 77–78, Legația României, Washington, 16 august 1938, nr. 3552, Dimitriu.
[336] *Ibidem*, f. 70–82, pregătirea și trimiterea răspunsului.
[337] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 475, f. 262–263, M.A.S., 18 noiembrie 1925, nr. 64656, Dianu.
[338] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 84, f. 1–300, Corespondența cu redacția în anii 1929–1940.
[339] *Ibidem*, dosar 546, f. 1, Legația României, Berlin, 29 martie 1930, nr. 184, Schiopul.
[340] *Ibidem*, Direcția generală a presei și informațiilor, 24 mai 1930, nr. 1659, Filotti.
[341] *Ibidem*, dosar 387, f. 2–13 corespondența cu editura.
[342] *Ibidem*, dosar 354, f. 2–9.
[343] *Ibidem*, f. 11–17.
[344] *Ibidem*, dosar 654, f. 150–152.
[345] *Ibidem*, presa internă, dosar 199, f. 7–8, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 16 ianuarie 1932, Tablou de expediția coletelor cu materiale de propagandă în străinătate în cursul anului 1931, fără semnătură.
[346] *Ibidem*, dosar 404, f. 23, Subsecretariatul de stat al propagandei, Direcția presei, 5 aprilie 1939, Proces verbal, semnat indescifrabil.
[347] *Ibidem*, propagandă, dosarele 213, 619, 829 ș.a., cuprind acte privind difuzarea de tipărituri.
[348] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 472, f. 134–135, M.A.S., Direcția presei și a propagandei, 18 martie 1924, nr. 2927, Dianu.
[349] *Ibidem*, vol. 475, f. 82–83.
[350] *Ibidem*, f. 121–122, corespondența cu legația.
[351] *Ibidem*, f. 117–120.

[352] *Ibidem*, f. 123–125.
[353] *Ibidem*, f. 130–131.
[354] *Ibidem*, vol. 476, f. 80.
[355] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 376, f. 11–12.
[356] *Ibidem*, presa externă, dosar 251, f. 25–27.
[357] *Ibidem*, propagandă, dosar 3, f. 289–290.
[358] *Ibidem*, dosar 961, f. 226–227.
[359] *Ibidem*, dosar 1264, f. 2–4.
[360] *Ibidem*, dosar 1228, f. 1–3.
[361] *Ibidem*, dosar 1264, f. 26–27.
[362] *Ibidem*, f. 28–46, corespondența cu legațiile române pentru difuzarea broșurii.
[363] *Ibidem*, dosar 652, f. 161–163.
[364] *Ibidem*, presa internă, dosar 312, f. 2–90, corespondență cu diferiți solicitanți, 1935–1940.
[365] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 40–41.
[366] *Ibidem*, f. 50.
[367] *Ibidem*, f. 52–53.
[368] *Ibidem*, vol. 476, f. 84, circulara M.A.S.
[369] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă dosar 43, f. 1–18, tipărirea și difuzarea hărții.
[370] *Ibidem*, contabilitate, dosar 5, f. 2–3, Direcția presei și informațiilor, 20 octombrie 1928, nr. 76483, Referat, Filotti.
[371] *Ibidem*, propagandă, dosar 440, f. 1–96, acte privind difuzarea de hărți, 1930–1940.
[372] *Ibidem*, dosar 1107, f. 1–32, corespondența legației cu Direcția presei în chestiunea hărții, 1933–1937.
[373] Hoover Institution Archives, N. Petrescu-Comnen file, box 9, cuprinde asemenea hărți.
[374] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 277, f. 63, București, 20 septembrie 1935, Dimăncescu către Direcția presei.
[375] *Ibidem*, propagandă, dosar 34, f. 1, Marele Stat Major, 6 februarie 1927, nr. 517, indescifrabil.
[376] *Ibidem*, f. 5, Direcția generală a presei și propagandei, 10 februarie 1927, nr. 625, Dianu.
[377] *Ibidem*, f. 10–25, 112–118, stenogramele unor asemenea emisiuni.
[378] *Ibidem*, f. 8–9, schimbul de note cu legația niponă.
[379] *Ibidem*, f. 27–28, Direcția generală a presei și propagandei, 29 noiembrie 1927, nr. 6812.
[380] *Ibidem*, f. 64–67, Legația României, Berna, 17 decembrie 1927, nr. 2722, Comnen; *Ibidem*, f. 77–87, Statutele Uniunii.

[381] *Ibidem,* f. 22, Direcția generală a presei și propagandei, 29 noiembrie 1927, nr. 67869, Dianu.
[382] *Ibidem,* f. 75–88, corespondența Direcției presei cu Marele Stat Major.
[383] *Ibidem,* f. 133, Direcția generală a presei și propagandei, 30 aprilie, 1929, nr. 27098, Gafencu.
[384] *Ibidem,* f. 140, Nota, 16 iunie 1929, Filotti.
[385] *Ibidem,* f. 134–137, răspunsurile legațiilor.
[386] Hoover Institution Archives, Nicolae Titulescu file, box 9, book 151, f. 11–12, Londra, 8 aprilie 1929, Titulescu.
[387] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 34, f. 268, Legația României, Varșovia, 19 octombrie, 1931, nr. 656, Cotruș.
[388] *Ibidem,* dosar 822, f. 1, Consulatul României, Amsterdam, 30 decembrie 1931, nr. 686, indescifrabil.
[389] *Ibidem,* f. 81–83, corespondența cu legația.
[390] *Ibidem,* f. 87–91.
[391] *Ibidem*, dosar 822, f. 156, Legația României, Londra, 17 aprilie 1935, nr. 2796, Ciotori.
[392] *Ibidem,* f. 160, Legația României, Londra, 30 iulie 1935, nr. 2972, Ciotori.
[393] *Ibidem,* presa externă, dosar 769, f. 3, Legația României, Mexico, 10 decembrie 1936, nr. 510, Drăghicescu.
[394] *Ibidem,* propagandă, dosar 822, f. 201–203, Legația României, Lisabona, 13 septembrie 1937, nr. 751, Cămărășescu.
[395] *Ibidem,* dosar 90, f. 20, Legația României, Paris, 5 aprilie 1928, nr. 1301, O. Ioan.
[396] *Ibidem,* dosar 3, f. 7–10, Legația României, Washington, 21 mai 1928, f. nr., Boncescu.
[397] *Ibidem,* dosar 202, f. 11–12, Legația României, 22 mai 1928, nr. 2718, Cretzianu.
[398] *Ibidem,* dosar 607, f. 1–2, Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale, 25 ianuarie 1930, nr. 2928, indescifrabil.
[399] *Ibidem,* dosar 3, f. 92, Direcția presei și informațiilor, 17 iunie 1929, nr. 35800, Filotti.
[400] *Ibidem,* dosar 1181, f. 3–4, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 20 februarie 1933, nr. 1129, Filotti.
[401] *Ibidem,* dosar 75, f. 1–21, corespondența pentru pregătirea filmării.
[402] *Ibidem,* dosar 219, f. 1–16.
[403] *Ibidem,* dosar 205, f. 1–76.
[404] *Ibidem,* dosar 3, f. 19–72.
[405] *Ibidem,* dosar 421, f. 1–108.
[406] *Ibidem,* contabilitate, dosar 15, f. 9–10, Legația României, Haga, 7 martie 1930, nr. 610, Nenițescu.

[407] *Ibidem,* propagandă, dosar 3, f. 124, Legația României, Washington, 4 august 1920, nr. 3361, Boncescu.
[408] *Ibidem,* contabilitate, dosar 37, f. 3, Subsecretariatul de stat al presei și informațiilor, 10 decembrie 1932, nr. 8892, nesemnat.
[409] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 695, f. 1–87, pregătirea, editarea și difuzarea volumului, 1931–1934.
[410] *Ibidem,* dosar 90, f. 79–80.
[411] *Ibidem,* f. 82–83.
[412] *Ibidem,* dosar 296, f. 1–290, corespondența cu firma berlineză.
[413] *Ibidem,* dosar 269, f. 8–18.
[414] *Ibidem,* dosar 794, f. 297.
[415] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 472, f. 9, Legația României, 8 iunie 1921, nr. 2057, Boerescu.
[416] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 4, f. 8, Legația României, Washington, 21 noiembrie 1930, nr. 4997, Boncescu.
[417] *Ibidem,* presa externă, dosar 202, f. 72, Oxford, 15 aprilie 1931, V. Cornea.
[418] *Ibidem,* dosar 268, f. 88, Legația României, Londra, 20 noiembrie 1933, nr. 1708, Ciotori.
[419] N. Titulescu, *Discursuri,* București, 1967, p. 294–296; 301–316, 344–363; 380–382: 569–584.
[420] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 514, f. 1, Direcția presei și informațiilor, 12 martie 1930, nr. 1227, Marcu.
[421] *Ibidem,* dosar 502, f. 1–35, pregătirea standului românesc.
[422] *Ibidem,* f. 36–41, Legația României, Haga, 11 februarie 1930, nr. 429, Nenițescu.
[423] *Ibidem,* dosar 1775, f. 1–125, pregătirea participării românești.
[424] *Idem,* fond M.I.C., Direcția Industriei, dosar 14/1938, f. 4–168, pregătirea participării românești la Expoziția de la New York.
[425] *Ibidem,* fond M.P.N., presa internă, dosar 65, f. 6–7, Direcția generală a presei și propagandei, 12 martie 1927, nr. 1335, Dianu.
[426] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 477, f. 33, Legația României, Washington, 23 mai 1927, nr. 3166, Cretzianu.
[427] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 13, f. 24–25, Direcția presei și propagandei, 24 august 1926, Referat, A. Stoica.
[428] Robert Machray, *The Little Entente,* Smith; New York, 1930, 394 p.
[429] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 153, f. 1–150, acte privind vizitele lui J. Ancel și lucrările sale.
[430] *Ibidem,* dosar 109, f. 1–19, desfășurarea vizitelor.
[431] *Ibidem,* f. 20–24.
[432] *Ibidem,* informații, dosar 52, f. 5–22, pregătirea și desfășurarea vizitelor.
[433] *Ibidem,* dosar 147, f. 1–3, Legația României, Haga, 19 noiembrie 1929, nr. 1825, Vișoianu.

[434] *Ibidem*, propagandă, dosar 961, f. 212–218, London, 22 nd March, 1933, G. Mendle.
[435] *Ibidem*, dosar 1056, f. 1–17, vizita şi urmările ei.
[436] *Ibidem*, contabilitate, dosar 80, f. 1, Legația României, Londra, 8 noiembrie 1933, nr. 1699, Ciotori.
[437] *Ibidem*, propagandă, dosar 1394, f. 1–41, corespondența Direcției presei cu Sylvia Pankhurst.
[438] *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 39, f. 1–20, acte privind această chestiune.
[439] *Ibidem*, presa externă, dosar 249, f. 1–195, dosarul problemei.
[440] *Ibidem*, dosar 310, f. 1–203, acte privind vizitele ziariştilor, 1930–1933, *Ibidem*, dosar 618, f. 1–209 (pentru anul 1935), *Ibidem*, dosar 999, f. 1–123 (pentru 1938) etc.
[441] *Ibidem*, propagandă, dosar 681, f 1–40 acte privind constituirea şi activitatea asociației.
[442] *Ibidem*, presa internă, dosar 404, f. 56–57, Direcția presei, 7 iunie 1939, nr. 1944, Dragu; *Ibidem*, presa externă, dosar 307, f. 1–216, aspecte ale activității şi componenței Asociației, 1930–1944.
[443] Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, pachet XCII/3, f. 1, Iaşi, 1 ianuarie 1919, tel. Nr. 977, Brătianu.
[444] *Ibidem*, pachet CLXXIV/5, f. 8–9, Legația României, Paris, 6 ianuarie 1919, V. Antonescu.
[445] *Ibidem*, pachet, XCII/3, f. 1, Légation de Roumanie, Paris, le 9 Avril 1919, V. Antonescu a MSS, Drezfus, banquiers.
[446] *Ibidem*, pachet CLXXIV/5, f. 2–3, Legația României, Paris, 7 ianuarie 1919, nr. 46, Antonescu.
[447] *Ibidem*, pachet CLXXIV/5, f. 2–25, Note rélative a l'organisation d'une propagande a l'occasion du traité de paix, nesemnat, nedatat.
[448] *Ibidem*, f. 32–34, Legația României, Paris, 21 iulie 1919, nr. 79, V. Antonescu; *Ibidem*, f. 60–66, Legația României, Paris, 1 august 1919, nr. 98, V. Antonescu.
[449] *Idem*, fond P.C.M., dosar 34/1920, f. 1–4, Bucarest le 4 mai 1920, E. Djureviéc.
[450] A.M.A.E., fond 71, Franța, vol. 14, f. 2–6, Biroul presei române, Paris, 18 aprilie 1921, Constantinide.
[451] Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, pachet XCII/6, f. 45–46, Legația României, Paris, 20 aprilie 1921, nr. 2137, Ghika.
[452] *Ibidem*, f. 57, M.A.S., 29 aprilie 1921, nr. 29880, Take Ionescu.
[453] *Ibidem*, f. 58, M.A.S., 13 august 1921, nr. 2934, Take Ionescu.
[454] A.M.A.E, fond 71, Franța, vol. 14, C. 330–334, Legația României, Paris, 4 iunie 1921, nr. 1808, Ghika.
[455] *Ibidem*, fond 71, România, vol. 471, f. 67, M.A.S., Bucarest, le 5 Octombre 1922, no. 51107, indescifrabil.
[456] *Ibidem*, f. 160, Legația României, Paris, 12 mai 1923, nr. 136, V. Antonescu.

[457] *Ibidem*, f. 164–165, M.A.S., 21 mai 1923, nr. 27800, indescifrabil.
[458] *Ibidem*, f. 168, M.A.S., 2 iunie 1923, nr. 30310, Duca.
[459] *Ibidem*, vol. 472, f. 211, Legația României, Paris, 1 aprilie 1924, nr. 182, V. Antonescu.
[460] *Ibidem*, vol. 473, f. 178–179, Legația României, Paris, 6 octombrie 1924, nr. 2415, Cantacuzino.
[461] *Ibidem*, f. 331, M.A.S., 25 ianuarie 1925, nr. 54993, Duca.
[462] *Ibidem*, vol. 474, f. 107, Legația României, Paris, 22 februarie 1925, nr. 6435, Diamandy.
[463] *Ibidem*, f. 108–109, M.A.S., 30 martie 1925, nr. 12061, Dianu.
[464] *Ibidem*, Franța, vol. 15, f. 1–5, Legația României, Paris, 10 iunie 1925, nr. 94, Constantinide; *Ibidem*, f. 14–51, 120–357, diferite articole despre România publicate în presa franceză.
[465] *Ibidem*, România, vol. 474, f. 280, Legația României, Paris, 1 iulie 1925, nr. 555, Diamandy.
[466] *Ibidem*, vol. 475, f. 60, M.A.S., 31 august 1925, nr. 44919, Duca.
[467] *Ibidem*, f. 128–129; 269–270; 276–277, corespondență cu redacția revistei.
[468] *Ibidem*, Franța, vol. 16, f. 68–69, Legația României, Paris, 30 noiembrie 1925, nr. 157, Constantinide; *Ibidem*, f. 74–82, coupuri din presa franceză.
[469] A.M.A.E., fond 71, Franța, vol. 16, f. 83, M.A.S., 12 decembrie 1925, nr. 66456, Duca.
[470] *Ibidem*, f. 237, Legația României, Paris, 31 decembrie 1925, nr. 163, Constantinide.
[471] Arhivele Naționale, fond Casa Regală, Ferdiand, dosar 31/1925, f. 305, Legația României, Paris, 5 ianuarie 1926, nr. 7217, Diamandy.
[472] *Ibidem*, f. 332, Legația României, Paris, 14 ianuarie 1926, nr. 7143, Diamandy; *Ibidem*, f. 330, răspunsul lui Duca.
[473] *Ibidem*, f. 328, Legația României, Paris, 17 ianuarie 1926, nr. 7151, Diamandy.
[474] *Ibidem*, f. 303, M.A.S., 6 februarie 1926, nr. 7231, Duca.
[475] *Ibidem*, f. 304, Legația României, Paris, 6 februarie 1926, nr. 7230, Diamandy.
[476] *Ibidem*, f. 307, M.A.S., 5 februarie 1926, nr. 6886, Duca.
[477] *Ibidem*, f. 308, Legația României, Paris, 3 februarie 1926, nr. 7211, Dianu.
[478] *Ibidem*, f. 267, Legația României, Paris, 23 iulie 1926, nr. 7684, Diamandy.
[479] *Idem*, fond M.P.N., informații, dosar 16, f. 109, Legația României, Paris, 21 februarie 1927, nr. 292, O. Ioan.
[480] *Ibidem*, f. 110, Direcția generală a presei și propagandei, 9 martie 1927, nr. 1262, Dianu.
[481] *Ibidem*, f. 112, Legația României, Paris, 4 martie 1927, nr. 390, O. Ioan.
[482] *Ibidem*, f. 113, Direcția generală a presei și propagandei, 12 martie 1927, nr. 1264, Dianu.

[483] *Ibidem*, presa externă, dosar 53, f. 1–2, M.A.S., Direcţia contabilităţii, 8 martie 1927, nr. 13464, indescifrabil.
[484] *Ibidem*, f. 3, Legaţia României, Paris, 21 iunie 1928, nr. 1534, Ioan.
[485] *Ibidem*, f. 5, Direcţia generală a presei şi propagandei, 25 octombrie 1928, nr. 530, Filotti.
[486] *Ibidem*, f. 8–17, copiile unor articole.
[487] *Ibidem*, informaţii, dosar 59, f. 3–96, relaţiile cu „L'Europe Nouvelle", 1927–1934.
[488] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 16, f. 139–140, schimbul de note cu Agenţia.
[489] *Ibidem*, f. 140–147, Legaţia României, Paris, 16 martie 1927, nr. 426, O. Ioan.
[490] *Ibidem*, f. 148–149, Direcţia generală a presei şi propagandei, 23 martie 1927, nr. 1519, Dianu.
[491] A,M.A.E., fond 71, Franţa, vol. 17, f. 495, Legaţia României, Paris, 5 august 1927, nr. 706, Cantacuzino.
[492] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 71, f. 1–15, corespondenţa legaţiei cu redacţia ziarului.
[493] *Ibidem*, presa internă, dosar 6, f. 36, Direcţia generală a presei şi propagandei, 14 mai 1928, Referat, nr. 259, Filotti.
[494] *Idem*, Casa regală, Ferdinand, dosar 31/1925, f. 13, Legaţia României, Paris, 19 octombrie 1928, nr. 1089, Diamandy.
[495] *Ibidem*, f. 27, M.A.S., 14 noiembrie 1928, nr. 10055, Mironescu.
[496] *Ibidem*, f. 23, M.A.S., 15 iulie 1929, nr. 10770, Mironescu.
[497] *Ibidem*, fond M.P.N., presa externă, dosar 79, f. 1–91, pregătirea numărului special.
[498] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 97–98, 116–117, corespondenţa cu J. Ancel.
[499] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 616, f. 1, Legaţia României, Parisk 29 ianuarie 1930, nr. 614, A. Popescu.
[500] *Ibidem*, contabilitate, dosar 28, f. 18–20.
[501] *Ibidem*, dosar 120, f. 1–2.
[502] *Idem*, microfilme Italia, rola 10, c. 117–212, diferite documente privind crearea şi activitatea Comitetului.
[503] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 126, Consulatul general al României, Geneva, 27 martie 1923, f. nr., indescifrabil; *Ibidem, f. 127.*
[504] *Ibidem*, f. 152, Direcţia presei şi propagandei, 25 aprilie 1923, nr. 22555, Dianu.
[505] *Ibidem*, f. 153, Direcţia presei şi propagandei, 25 aprilie 1923, nr. 22556, Dianu.
[506] *Ibidem*, f. 140–152, acte privind fondarea Institutului.
[507] *Ibidem*, f. 318–322, Legaţia României, Roma, 1 noiembrie 1923, nr. 3749, Lahovary.

508 *Ibidem*, f. 335–337, Legaţia României, Roma, 16 noiembrie 1923, nr. 3531, Lahovary.
509 A.M.A.E., fond 71, România, vol. 474, f. 36–37, Legaţia României, Roma, 24 ianuarie 1925, nr. 234, Lahovary.
510 *Ibidem*, vol. 475, f. 132, Legaţia României, Roma, 21 octombrie 1925, nr. 245, nesemnat.
511 *Ibidem*, f. 133, M.A.S., 31 octombrie 1925, nr. 55568, Dianu.
512 *Ibidem*, f. 166, Legaţia României, Roma, 31 octombrie 1925, nr. 35, Porn.
513 *Ibidem*, f. 167, M.A.S., 14 noiembrie 1925, nr. 56128, fără semnătură.
514 *Ibidem*, vol. 476, f. 3, Legaţia României, Roma, 6 ianuarie 1926, nr. 314, indescifrabil.
515 Arhivele Naţionale, fond M.P.N., informaţii, dosar 30, f. 1–24, acte în chestiunea Agenţiei.
516 *Ibidem*, dosar 184, f. 1–208, colaborarea Direcţiei presei cu Şcoala, 1928–1938.
517 *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 7, dâf. 2–126, pregătirea vizitelor.
518 *Ibidem*, propagandă, dosar 241, f. 1–270, colaborarea cu Gino Lupi, 1929–1941; *Ibidem*, 434, f. 1–190, relaţiile cu Mario Ruffini.
519 *Ibidem*, contabilitate, dosar 63, f. 60–78, acte privind plata subvenţiilor.
520 *Ibidem*, informaţii, dosar 156, f. 1, Legaţia României, Roma, 30 ianuarie 1929, nr. 18, Solacolu.
521 *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 24, f. 1–15, corespondenţa cu P. Teruzzi, 1929–1932.
522 *Ibidem*, presa externă, dosar 234, f. 9, Serviciul presei, Milano, 15 iulie 1929, nr. 19, A. Cotruş.
523 *Ibidem*, f. 10, Serviciul presei, Milano, 1 august 1929, nr. 24, Cotruş.
524 *Ibidem*, propagandă, dosar 438, f. 1, Serviciul presei, Milano, 30 iunie 1930, nr. 67, Cotruş.
525 *Ibidem*, f. 4–67, corespondenţa Direcţiei presei cu diferite instituţii.
526 *Ibidem*, informaţii, dosar 137, f. 40–41, Direcţia presei şi propagandei, 16 iunie 1930, nr. 5642, fără semnătură.
527 *Ibidem*, presa externă, dosar 444, f. 215–225, Legaţia României, Roma, 12 martie 1935, nr. 386, Lugosianu.
528 *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 230, f. 78–111, „Attraverso la Romania in mezzora“ de L. Someşan.
529 *Ibidem*, contabilitate, dosar 63, f. 1–4, Legaţia României, Roma, 12 febrzarie 1932, nr. 39, Solacolu.
530 *Ibidem*, contabilitate, dosar 132, f. 24, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 12 mai 1933, nr. 3.000, Filotti.
531 *Ibidem*, presa internă, dosar 398, f. 5,m Direcţia presei şi informaţiilor, 8 februarie 1939, Referat, Al. Bădăuţă.

[532] *Ibidem*, informații, dosar 733, f. 1–84, acte justificative ale cheltuielilor din anul 1939.
[533] G. I. Brătianu, *Romania ed Ungheria, Considerazioni demographiche ed economiche*, București, 1940, 14 p.; Ion Moga, *La questione della Transilvania. Breve prospetta storico*, București, 1940, 32 p.; S. Opreanu, *La Transilvania nell unita naturale della Romania*, București, 1940, 27 p.; Petre Petrinca, *I Romeni di Ungheria*, 1918–1940, București 50 p. ș.a.
[534] Hoover Institution Archives, N. Petrescu-Comnen file, box 11, vol. 44, Legația României, Berna, 8 august 1917, nr. 2455, Pâclianu.
[535] *Ibidem*, Legația României, Berna, 2 noiembrie 1917, nr. 3639, Pâclianu.
[536] *Ibidem*, Legația României, Berna, 28 noiembrie 1917, nr. 3916, Pâclianu.
[537] *Ibidem*, Legația României, Berna, 25 aprilie 1918, nr. 973, Pâclianu.
[538] *Ibidem*, Berna, 16 iunie 1918, Comnen către legația română.
[539] *Ibidem*, Legația României, Berna, 28 iulie 1918, nr. 2058, Pâclianu.
[540] *Ibidem*, Legația României, Berna, 18 noiembrie 1918, nr. 2831, Pâclianu.
[541] *Ibidem*, Berna, 19 decembrie 1918, Comnen către Take Ionescu.
[542] *Ibidem*, U.S. Legation, Vienne, January 21, 1919, no. 8864, L. Marten.
[543] *Ibidem*, U.S. Legation, Berne, January, 4, 1919, indescifrabil.
[544] *Ibidem*, Legation de Roumanie, Berne, le 18 Fevrier 1919, no. 516, indescifrabil.
[545] *Ibidem*, Legația României, Berna, 22 decembrie/4 ianuarie 1919, no. 3257, Pâclianu.
[546] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 106, Legația Berna, 12 martie 1923, nr. 74, Timeciuc.
[547] *Ibidem*, f. 190, Legația României, Berna, 3 august 1923, nr. 1326, Comnen.
[548] *Ibidem*, f. 192, Legația României, Berna, 10 august 1923, nr. 1377, Comnen.
[549] *Ibidem*, f. 244, Legația României, Berna, 27 septembrie 1923,m nr. 23, Comnen.
[550] *Ibidem*, f. 338, Legația României, Berna, 17 noiembrie 1923, nr. 1989, Comnen.
[551] *Ibidem*, f. 351, Legația României, Berna, 30 noiembrie 1923, nr. 2082, Comnen.
[552] *Ibidem*, f. 361, Legația României, Berna, 13 decembrie 1923, nr. 2188, Comnen.
[553] *Ibidem*, vol. 472, f. 118–119, Legația României, Berna, 29 februarie 1924, nr. 465, Comnen.
[554] *Ibidem*, f. 208, Legația României, Berna, 1 aprilie 1924, nr. 718, Comnen.
[555] *Ibidem*, vol. 473, f. 237, Legația României, Berna, 10 noiembrie 1924, nr. 2333, Comnen.
[556] *Ibidem*, f. 233–234, Consulat general de la Roumanie, Zürich, 10 noiembrie 1924, A. Stahel de Capitani.
[557] *Ibidem*, f. 268–282, Legația României, Berna, 25 noiembrie 1924, nr. 2450, Comnen.
[558] *Ibidem*, vol. 474; f. 207, Legația României, 4 mai 1925, nr. 801, Comnen.
[559] *Ibidem*, vol. 475, f. 8–30, 54, 104–105, 140–142, imprimarea și difuzarea broșurii.

[560] *Ibidem*, f. 196, Legația României, Berna, 29 aprilie 1925, nr. 768, Comnen.
[561] *Ibidem*, f. 209, Legația României, Berna, 4 mai 1925, nr. 800, Comnen.
[562] *Ibidem*, f. 245, Legația României, Berna, 23 mai 1925, nr. 819, Comnen.
[563] *Ibidem*, f. 53, M.A.S., 21 iulie 1925, nr. 43675, Duca.
[564] *Ibidem*, f. 152–161, apariția și difuzarea lucrării.
[565] *Ibidem*, vol. 417, f. 171, Legația României, Berna, 28 august 1925, nr. 1496, Comnen.
[566] *Ibidem*, vol. 475, f. 163, Legația României, Berna, 30 octombrie, 1925, nr. 1865, Comnen.
[567] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 12, f. 278, Legația României, Berna, 26 februarie 1927, nr. 493, Comnen.
[568] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 3, f. 46–48, Legația României, Berna, 18 august 1927, nr. 139, indescifrabil.
[569] *Ibidem*, informații, dosar 44, f. 50, Legația României, Berna, 8 mai 1928, nr. 891, Boerescu.
[570] *Ibidem*, f. 64, Legația României, Berna, 10 mai 1928, nr. 903, Boerescu.
[571] *Ibidem*, propagandă, , dosar 43, f. 20, Legația României, Geneva, 12 iunie 1928, nr. 362, Antoniade.
[572] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 3, f. 131–148, Legația României, Berna, 15 iunie 1928, nr. 1098, Blaga.
[573] *Ibidem*, propagandă, dosar 216, f. 1–2, Legația României, Berna, 18 septembrie 1928, nr. 1645, Boerescu.
[574] *Ibidem*, presa externă, dosar 70, f. 235–236 corespondența cu editura.
[575] *Ibidem*, propagandă, dosar 376, f. 13, Legația României, Berna, 1 iunie 1929, nr. 870, Blaga.
[576] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 73–76, Legația României, Berna, 6 iulie 1930, nr. 1090, Boerescu.
[577] *Ibidem*, f. 84–86, Legația României, Berna, 12 august 1929, nr. 1346, Boerescu.
[578] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 137, f. 26–27, Direcția presei și informațiilor, Lista de instituții și persoane la care se pot trimite materiale de propagandă, 1929.
[579] *Ibidem*, propagandă, dosar 628, f. 1–80, corespondența Direcției presei cu agenția Argus.
[580] *Ibidem*, personal, dosar 4, f. 29, Serviciul presei, Geneva, 31 martie 1930, nr. 16, Dragu.
[581] *Ibidem*, f. 32–36, Direcția presei și informațiilor, 16 aprilie 1930, nr. 1884, Filotti.
[582] *Ibidem, f.48,* Direcția presei și informațiilor, 26 noiembrie 1930, nr.7020, Fillotti.
[583] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 152–153, Legația României, Berna, 10 martie 1930, nr. 398, Boerescu.

[584] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 428, f. 204, Legația României, Geneva, Geneva, 7 mai 1930, nr. 48, Dragu.
[585] *Ibidem*, f. 205, Direcția presei și informațiilor, 23 mai 1930, nr. 2522, Filotti.
[586] *Ibidem*, dosar 318, f. 104–109, Legația României, Berna, 22 mai 1930, nr. 173, Blaga.
[587] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 259–264, Legația României, Berna, 22 mai 1930, nr. 825, Boerescu.
[588] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 428, f. 297–298, Legația României, Geneva, 20 iunie 1930, nr. 64, Dragu.
[589] *Ibidem*, f. 294–295, Direcția presei și informațiilor, 4 iulie 1930, nr. 3583, Filotti.
[590] *Ibidem*, dosar 585, f. 89, Serviciul presei, Geneva, 22 august 1930, nr. 86, Dragu.
[591] *Ibidem*, f. 90, Direcția presei și informațiilor, 1 septembrie, 1930, nr. 5005, Filotti.
[592] *Ibidem*, contabilitate, dosar 53, f. 38–43, 88–93, 130–149, plata sumelor cheltuite.
[593] *Ibidem*, presa externă, dosar 202, f. 107–108, Legația României, Berna, 8 decembrie 1932, nr. 240, Schiopul.
[594] *Ibidem*, f. 409, Direcția presei și informațiilor, 29 decembrie 1932, nr. 8301, Filotti.
[595] *Ibidem*, agenții, dosar 10, f. 1, Legația României, Berna, 8 februarie 1933, nr. 30, Schiopul.
[596] *Ibidem*, contabilitate, dosar 67, f. 82–84, actele de plată pentru 1933.
[597] *Ibidem*, presa externă, dosar 595, f. 10, copie articol.
[598] *Ibidem*, informații, dosar 200, f. 56, Legația României, Berna, 24 noiembrie 1936, nr. 282, Schiopul.
[599] *Ibidem*, dosar 522, f. 1, Legația României, Berna, 4 februarie 1935, nr. 37, Schiopul.
[600] *Ibidem*, f. 4, Direcția presei și informațiilor, 26 februarie 1935, nr. 1034, Filotti.
[601] *Ibidem*, presa externă, dosar 595, f. 35–36, rezumat articol de răspuns.
[602] Arhivele Naționale, fond M.P.N., contabilitate, dosar 130, f. 1–2, plata subvenției pentru 1938.
[603] *Ibidem*, presa externă, dosar 1068, f. 79–83, Legația României, Berna, 17 iulie 1939, nr. 20, Anastasiu.
[604] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 95, f. 167, Legația României, Berna, 15 august 1940, f. nr., Schiopul.
[605] *Ibidem*, propagandă, dosar 43, f. 18, Direcția generală a presei și propagandei, 2 iunie 1928, nr. 1005, Filotti.
[606] *Ibidem*, propagandă, dosar 34, f. 154, Legația României, Madrid, 29 mai 1929, nr. 461, indescifrabil.
[607] *Ibidem*, informații, dosar 137, f. 75, Legația României, Madrid, 18 iulie 1929, nr. 944, fără semnătură.

608 *Ibidem,* propagandă, dosar 455, f. 29, Legația României, Madrid 10 aprilie 1930, nr. 50, Helfant.
609 *Ibidem,* dosar 283, f. 21, Legația României, Madrid, 22 iunie 1931, nr. 1405, Helfant.
610 *Ibidem,* dosar 428, f. 173, Legația României, Madrid, 17 aprilie 1930, nr. 67, Helfant.
611 *Ibidem,* dosar 427, f. 186–187, Direcția presei și informațiilor, 12 mai 1930, nr. 2369, Filotti.
612 *Ibidem,* dosar 428, f. 260, Legația României, Madrid, 11 iunie 1930, nr. 204, Helfant.
613 *Ibidem,* f. 291, Legația României, Madrid, 25 iunie 1930, nr. 276, Helfant.
614 *Ibidem,* f. 293, Direcția presei și informațiilor, 16 iulie 1930, nr. 3569, Filotti.
615 *Ibidem,* dosar 455, f. 148, Legația României, Madrid, 25 iulie 1930, nr. 235, G. Micioara.
616 *Ibidem,* dosar 65, f. 5–6, Legația României, Madrid, 16 septembrie 1930, nr. 572, Helfant.
617 Arhivele Naționale, fond M.P.N., studii și documentare, dosar 30, f. 1, Legația României, Madrid, 8 noiembrie 1930, nr. 830, Helfant; *Ibidem,* f. 2–7, copie a statutelor asociației din Barcelona.
618 *Ibidem,* presa externă, dosar 313, f. 27, Legația României, Madrid, 8 octombrie 1931, f. nr., Deleanu.
619 *Ibidem,* propagandă, dosar 1669, Legația României, Madrid, 11 noiembrie 1935, nr. 7752, Helfant.
620 *Ibidem,* presa externă, dosar 1071, f. 9, Serviciul presei, San Sebastian, 1 iulie 1939, nr. 6, Cotruș.
621 *Ibidem,* f. 23, Serviciul presei, San Sebastian, 20 august 1939, nr. 26, Cotruș.
622 *Ibidem,* informații, dosar 539, f. 34, Legația României, Madrid, 5 octombrie 1939, nr. 58, Cotruș.
623 *Ibidem,* presa externă, dosar 1052, f. 1–3, Legația României, Madrid, 5 decembrie 1939, nr. 100, Cotruș.
624 A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 54–56, corespondența Direcției presei cu legația.
625 *Ibidem,* f. 120–121, M.A.S., 28 martie 1923, nr. 16106, indescifrabil.
626 *Ibidem,* vol. 472, f. 248–250, confirmarea consulatului.
627 *Ibidem,* vol. 473, f. 166–167, Le Consulat Général de Roumanie, Copenhaga, le ler octombre 1924, no. 299, indescifrabil.
628 *Ibidem,* f. 191, Legația României, Stockholm, 16 octombrie 1924, nr. 599, Pâclianu.
629 *Ibidem,* f. 218, Legația României, Stockholm, 30 octombrie 1924, nr. 642, Pâclianu.

630 *Ibidem*, vol. 474, f. 182, Consulat general de Roumanie, Copenhaga, le 14 avril 1925, indescifrabil.
631 *Ibidem*, vol. 445, f. 108, Legația României, Stockholm, 10 octombrie 1925, nr. 617, Pâclianu.
632 *Ibidem*, f. 279, M.A.S., 8 decembrie 1925, nr. 65541, nesemnat.
633 *Ibidem*, vol. 476, f. 103, Legația României, Stockholm, 6 februarie 1926, nr. 98, Pâclianu.
634 *Ibidem*, vol. 417, f. 253, Consulat de la Roumanie, Malmö, le 20 mars 1926, nr. 55, indescifrabil.
635 A.M.A.E., fond 71, România, vol. 476, f. 292, Legația României, Stockholm, 3 iunie 1926, nr. 440, Pâclianu.
636 *Ibidem*, vol. 417, f. 334, Legația României, Stockholm, 16 decembrie 1926, nr. 1040, Pâclianu.
637 Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 95, f. 16–25, Legația României, Stockholm, 22 martie 1928, nr. 198, Dianu.
638 *Ibidem*, agenții, dosar 1, f. 206, Legația României, Stockhol, 2 aprilie 1928, nr. 270, Dianu.
639 *Ibidem*, presa externă, dosar 95, f. 46, Legația Stockholm, 3 mai 1928, nr. 340, Dianu.
640 *Ibidem*, f. 29, Legația României, Stockhol, 4 mai 1928, nr. 339, Dianu.
641 *Ibidem*, f. 30, Direcția presei și informațiilor, 5 mai 1928, nr. 31205, Plănescu.
642 *Ibidem*, f. 31, Legația României, Stockholm, 7 mai 1928, nr. 349, Dianu.
643 *Ibidem*, f. 37, Direcția presei și informațiilor, 14 mai 1928, nr. 31748, Olănescu.
644 Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 43, f. 18, Direcția presei și informațiilor, 2 iunie 1928, nr. 1005, Filotti.
645 *Ibidem*, presa externă, dosar 95, f. 45, Legația României, Stockholm, 20 iunie 1928, f. nr. Penescu.
646 *Ibidem*, f. 49, Legația României, Stockholm, 22 iunie 1928, nr. 563, Penescu.
647 *Ibidem*, f. 113, Legația României, Stockholm, 3 martie 1929, nr. 364, Penescu.
648 *Ibidem*, f. 125, Legația României, Stockholm, 24 aprilie 1929, nr. 680, Penescu; *Ibidem*, f. 127–135, un exemplar din broșură.
649 *Ibidem*, f. 137–143, corespondență cu legația în problema chestionarului.
650 *Ibidem*, f. 144, Legația României, Stockholm, 6 septembrie 1929, nr. 1487, Flondor.
651 *Ibidem*, f. 150, Legația României, Stockholm, 20 decembrie 1929, nr. 2190, Flondor.
652 *Ibidem*, informații, dosar 137, f. 24-28, Direcția presei și informațiilor, Lista de instituții și persoane la care se pot trimite materiale de propagandă, 1929, nesemnată.
653 A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 127, Legația României, Stockholm, 13 februarie 1930, nr. 209, Flondor.

[654] *Ibidem,* f. 142–144, Legația României, Stockholm, 19 februarie 1930, nr. 265, Flondor.
[655] *Ibidem,* f. 154–156, Legaţia României, Stockholm, 18 martie 1930, nr. 471, Flondor.
[656] *Ibidem,* f. 161- 163, Legația României, Stockholm, 19 martie 1930, nr. 492, Flondor.
[657] *Ibidem,* f. 157–160, Legaţia României, Stockholm, 19 martie 1930, nr. 497, Flondor.
[658] *Ibidem,* f. 180–181, Legaţia României, Stockholm, 28 aprilie 1930, nr. 781, Flondor.
[659] *Ibidem,* f. 182-226, coupuri din ziare.
[660] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă dosar 794, f. 107–108.
[661] *Ibidem,* dosar 767, f. 135–137.
[662] *Ibidem,* dosar 829, f. 419, Legația României, Stockholm, 27 octombrie 1932, nr. 1237, Ghika.
[663] *Ibidem,* dosar 822, f. 42–57, pregătirea şi ecourile emisiunii.
[664] *Ibidem,* presa externă, dosar 359, f. 73, Legația României, Stockholm, 19 mai 1934, nr. 640, Barbu Constantinescu.
[665] *Ibidem,* dosar 507, f. 1–5.
[666] *Ibidem,* propagandă, dosar 1452, f. 1–34, relațiile legației cu ziarista finlandeză.
[667] *Ibidem,* presă externă, dosar 278, f. 45–49, Legația României, Helsinki, 6 octombrie 1934, nr. 554, Bossy.
[668] *Romania.* Mad jakonsa, V.J. Mansikka, Helsingfors, 1935, 31 p.
[669] Arhivele Naționale, fond M.P.N., propagandă, dosar 652, f. 137–139, corespondența cu prof. Beckman.
[670] *Ibidem,* presa externă, dosar 24, f. 14–15, Legația României, Copenhaga, 1 decembrie 1934, Romanaescu către Filotti personal.
[671] *Ibidem,* dosar 24, f. 16–18, Bucureşti, 17 decembrie 1934, Filotti.
[672] *Ibidem,* f. 41–44, Legaţia României, Copenhaga, 7 februarie 1935, nr. 547, Assan.
[673] *Ibidem,* propagandă, dosar 1657, f. 1–3, Legația României, Oslo, 26 februarie 1935, nr. 158, Juraşcu.
[674] *Ibidem,* f. 4, Bucureşti, 24 martie 1935, Filotti.
[675] *Ibidem,* presa internă, dosar 312, f. 21, 27.
[676] *Ibidem,* propagandă, dosar 822, f. 195–199.
[677] *Ibidem,* presa internă, dosar 312, f. 66–67.
[678] *Ibidem,* dosar 376, f. 12–17, corespondența cu Jouka Leina.
[679] *American Unitarian Association Mission to Transylvania,* Budapest, 1921, 23 p.
[680] Arhivele Naţionale, fond P.C.M., dosar 9/1921, vol. 2 f. 82–84, P.C.M., 15 iunie 1921, Rezumat al notei M.A.S., nesemnat.
[681] *Ibidem,* f. 88, Ministerul Artelor şi Cultelor, 16 iulie 1921, nr. 32516, indescifrabil.

[682] *Idem,* microfilme S.U.A., rola 637, c. 32, Department of State, Memorandum of conversation, October 4, 1923.
[683] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 248, Legația României, Washington, 5 octombrie 1921, nr. 5268, Bibescu.
[684] *Ibidem,* f. 252, Legația României, Londra, 13 octombrie 1923, nr. 2520, Djuvara.
[685] *Ibidem,* vol. 36, f. 63, Legația României, Washington, 8 octombrie 1924, nr. 5427, Bibescu.
[686] *Ibidem,* vol. 473, f. 217, M.A.S., Bucarest, Octomber 31,1924, I.G. Duca.
[687] Vezi „Romania. A Quarterly Review", New York, 1925–1935.
[688] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 13, Legația României, Washington, 6 iunie 1924, nr. 304, Bibescu.
[689] Anglo-American Commission of 1924 to the Minority Churches of Transylvania. *The Religious Minorities in Transylvania,* Boston, 1925, 174 p.
[690] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 53, Legația României, Washington, 29 decembrie 1925, nr. 6920, Nano.
[691] *Ibidem,* f. 32–45, Legația României, Washington, 14 august 1925, nr. 4061, Popovici.
[692] *Ibidem,* vol. 36, f. 80–82, Legația României, Washington, 12 septembrie 1925, f. nr. A. Popovici.
[693] *Ibidem,* vol. 476, f. 122, M.A.S., 17 februarie 1926, nr. 9841, indescifrabil.
[694] *Ibidem,* f. 125, Legația României, Washington, 19 februarie 1926, nr. 834, Nano.
[695] *Ibidem,* vol. 472, f. 63, Legația României, Washington, 7 mai 1926, nr. 2541, Djuvara.
[696] *Ibidem,* vol. 476, f. 383, Legația României, Washington, 22 iulie 1926, nr. 3992, Djuvara.
[697] *Ibidem,* f. 493, Legația României, Washington, 22 noiembrie 1926, nr. 6903, Cretzianu.
[698] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului Serviciului atașați, dosar 15/1926, f. 8, The Romanian Association of America, Cleveland, nedatat, J.J. Bănățanu.
[699] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 74–80, Legația României, Washington, 5 aprilie 1927, nr. 1056, Cretzianu.
[700] *Ibidem,* f. 88–90, 99–101, corespondența în această chestiune între legațiile din Washington, Geneva și Externe.
[701] *Ibidem,* f. 91, M.A.S., 1 iunie 1927, nr. 23895, indescifrabil.
[702] *Ibidem,* f. 102, Legația României, 9 iunie 1927, nr. 85, Cretzianu.
[703] *Ibidem,* f. 114–168, diferite rapoarte privind activitatea lui A. Popovici la sesiune.
[704] *Romania. Ten Years After,* Boston, 1928, 143 p.
[705] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 101, f. 110–125, copia articolului, ce a fost publicat în mai multe periodice americane.

[706] *Ibidem*, dosar 10, f. 114, Legația României, Washington, 1 iulie 1927, nr. 131, Boncescu.
[707] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 372, f. 121–123, corespondența cu Biblioteca.
[708] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații dosar 76, f. 2–7, Legația României, Washington, 10 februarie 1928, f. nr.,
[709] A.M.A.E., fond 71, SUA, vol. 37, f. 51–90, rapoarte privind reuniunea şi cuvântarea lui Cretzianu.
[710] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 101, f. 140, Legația României, Washington, 3 august 1928, nr. 4163, Cretzianu.
[711] *Ibidem*, dosar 192, f. 50, Legația României, Washington, 8 ianuarie 1929, nr. 146, Boncescu.
[712] *Ibidem*, f. 134–138, Legația României, Washington, 28 februarie 1929, f. nr., Boncescu.
[713] *Ibidem*, f. 72, Chicago, 12 februarie 1929, nr. 41, Boncescu.
[714] *Ibidem*, informații, dosar 17, f. 18-22, New York, 26 februarie 1929, Leon Feraru.
[715] *Ibidem*, dosar, 121, f. 13–15, Serviciul presei, New York, 4 septembrie 1929, f. nr., Rosenthal.
[716] *Ibidem*, presa externă, dosar 318, f. 82–87, Legația României, Washington, 3 decembrie 1929, nr. 5654, Boncescu.
[717] *Ibidem*, dosar 315, f. 48–51, Legația României-Washington, 27 aprilie 1932, nr. 2291, Boncescu.
[718] *Ibidem*, dosar 328, f. 160–167, Legația României, Washington, 17 iunie 1932, nr. 2962, Davila.
[719] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 88, f. 19-20, New York, 23 august 1932, Basil Alexander către Filotti.
[720] *Ibidem*, propagandă, dosar 829, f. 400–401.
[721] *Ibidem*, presa externă, dosar 369, f. 76, Serviciul presei, New York, 10 noiembrie 1932, f. nr. Rosenthal.
[722] *Ibidem*, f. 84, Serviciul presei, New York, 7 decembrie 1932, nr. 598, Rosenthal.
[723] *Ibidem*, propagandă, dosar 1101, f. 11, Legația României, 9 martie 1933, nr. 966, Boncescu.
[724] *Ibidem*, presa externă, dosar 442, f. 154, Legația României. Washington, 24 mai 1933, nr. 219, E.H. Dimitriu.
[725] *Ibidem*, f. 196, Legația României, Washington, 7 iunie 1933, nr. 2325, Boncescu.
[726] *Ibidem*, dosar 369, f. 173–175, Serviciul presei, New York, 17 decembrie 1933, nr. 745, Rosenthal.
[727] *Ibidem*, dosar 471, f. 245-248, Washington, April 16, 1934, Charles A. Davila.
[728] *Ibidem*, f. 336–340, Legația României, Washington, 20 iunie 1934, nr. 2007, Florescu.
[729] *Ibidem*, informații, dosar 435, f. 1–4, Legația României, Washington, 20 decembrie 1934, nr. 4272, Davila.

[730] *Ibidem*, contabilitate, dosar 93, f. 18, Direcţia presei şi informaţiilor, 27 iunie 1935, Referat, indescifrabil.
[731] *Ibidem*, presa externă, dosar 819, f. 49–60, Serviciul presei New York, 18 noiembrie 1936, nr. 733, Rosenthal.
[732] *Idem*, fond M.I.C., Direcţia generală a comerţului, Serviciul informaţii, dosar 22/1921, f. 37–38, Ataşatul comercial pentru America de Sud, 12 octombrie 1921, Buenos Aires, Popovici.
[733] A.M.A.E, fond 71, România, vol. 471, f. 90, Consulat general de Roumanie, Rio de Janeiro, le 13 decembre, nr. 334, Wraubeck.
[734] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 14, f. 15-27, Consulatul României, Santiago de Chile, 15 februarie 1927, nr. 37, Singer; *Ibidem*, f. 28–40, copii articole.
[735] *Ibidem*, dosar 144, f. 18-21, nota de trimitere şi confirmarea primirii hărţilor.
[736] *Ibidem*, f. 88–100, rapoarte ale legaţiei din Rio de Janeiro privind articolul.
[737] *Ibidem*, f. 101, Legaţia României, Rio de Janeiro, 19 iulie 1928, nr. 341, Bărcianu.
[738] *Ibidem*, f. 102, Direcţia presei şi informaţiilor, 11 octombrie 1928, nr. 5097, Olănescu.
[739] *Ibidem*, propagandă, dosar 117, f. 13, Consulatul României, Santiago de Chile, 12 iunie 1930, nr. 128, Singer; *Ibidem*, f. 14-23, copie articol.
[740] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 265-268, Legaţia României, Rio de Janeiro, 29 mai 1930, nr. 801, Bărcianu.
[741] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., presa externă, dosar 264, f. 1–3, rapoarte ale lui Helfant din octobrie 1930.
[742] *Ibidem*, f. 4, Direcţia presei şi informaţiilor, 11 octombrie 1930, nr. 5965, Filotti.
[743] *Ibidem*, dosar 268, f. 2, Consulatul României, Santiago de Chile, 20 decembrie 1930, nr. 158, Singer.
[744] *Ibidem*, dosar 144, f. 185–186, Legaţia României, Rio de Janeiro, 6 februarie 1931, f. nr., Bărcianu.
[745] *Ibidem*, dosar 461, f. 1–15, câteva numere din ziar.
[746] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 477, f. 329–330.
[747] Arhivele Naţionale, fond M.P.N., propagandă, dosar 117, f. 68–69.
[748] *Ibidem*, f. 137, Consulatul României, Santiago de Chile, 6 iulie 1933, nr. 515, Singer.
[749] *Ibidem*, f. 240, Legaţia României, Rio de Janeiro, 7 iulie 1933, nr. 1009, Bărcianu.
[750] *Ibidem*, dosar 117, f. 159, Consulatul României, Santiago de Chile, 23 septembrie 1933, nr. 547, Singer.
[751] *Ibidem*, presa externă, dosar 466, f. 97–98, Subsecretariatul de stat al presei şi informaţiilor, 16 mai 1934, nr. 3521, Filotti.
[752] *Ibidem*, f. 104, Legaţia României, Rio de Janeiro, 16 iunie 1934, nr. 115, Al. Duiliu-Zamfirescu.

[753] *Ibidem,* f. 130, Legația României, Rio de Janeiro, 30 iunie 1934, nr. 1004, Al. Duiliu-Zamfirescu.
[754] *Ibidem,* f. 140, Legația României, Rio de Janeiro, 4 octombrie 1934, nr. 1474, Al. Duiliu-Zamfirescu.
[755] *Ibidem,* f. 141, Direcția presei și informațiilor, 23 noiembrie 1934, nr. 7482, Filotti.
[756] *Ibidem,* propagandă, dosar 834, f. 73, Legația României, Rio de Janeiro, 23 februarie 1935, nr. 168, Al. Duiliu-Zamfirescu.
[757] *Ibidem,* presa externă, dosar 658, f. 39–40, Legația României, Rio de Janeiro, 15 mai 1935, nr. 946, Zamfirescu.
[758] *Ibidem,* dosar 663, f. 22, Legația României, Rio de Janeiro, 16 ianuarie 1936, nr. 38, Mishu.
[759] *Ibidem,* dosar 668, f. 31, Legația României, Santiago de Chile, 25 martie 1936, nr. 158, Dianu.
[760] *Ibidem,* f. 33, Legația României, Santiago de Chile, 7 aprilie 1936, nr. 194, Dianu.
[761] *Ibidem,* f. 36–40, Legația României, Santiago de Chile, 12 mai 1936, nr. 301, Dianu.
[762] *Ibidem,* f. 65, Legația României, Santiago de Chile, 1 august 1936, nr. 483, Dianu.
[763] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 668, f. 79, Legația României, Santiago de Chile, 14 aprilie 1937, f. nr., Dianu.
[764] *Ibidem,* f. 87, Legația României, Santiago de Chile, 109 iunie 1937, nr. 366, Dianu.
[765] *Ibidem,* f. 88, Direcția presei și informațiilor, 22 iulie 1937, nr. 3813, Solacolu.
[766] *Ibidem,* informații, dosar 111, f. 173, Legația României, Santiago de Chile, 24 februarie 1938, nr. 137, Dianu.
[767] C.I. Codarcea, *Front antirevizionist...,* p. 62–63.
[768] *Ibidem,* p. 62.
[769] G. Sofronie, *Principiul naționalităților...,* p. 208.
[770] Arhivele Naționale, fond M.I.C., Direcția generală a comerțului Direcția de informații și publicații, dosar 3/1922, f. 223-224, Legația României, Budapesta, 22 aprilie 1922, nr. 24, Stătescu.
[771] A.M.A.E., fond 71, România, vol. 471, f. 119–120, Legation de la République Rchecoslovaque, Bucarest, le 20 mars 1929, no. 3035, indescifrabil.
[772] Hoover Institution Archives, N. Titulescu file, box 1, book 3, f. 24, Londra, 1 iunie 1923, Titulescu.
[773] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 16, f. 189, Legația României, Paris, 13 aprilie 1927, nr. 483, Ol. Ioan.
[774] *Ibidem,* propagandă, dosar 33, f. 1, Legația României, Viena, 20 decembrie 1927, nr. 4373, Mitilineu.

[775] *Ibidem*, f. 31, Legația României, Viena, 12 februarie 1928, nr. 414, Mitilineu; *Ibidem*, f. 34–35 chitanța pentru plata subvenției.
[776] Hoover Instittution Archives, Nicolae Titulescu file, box 12, corespondență, Londra, 10 mai 1928, Ciotori către Titulescu.
[777] Arhivele Naționale, fond M.P.N., presa externă, dosar 280, f. 1–14, pregătirea numărului special.
[778] *Ibidem*, dosar 251, f. 26, Legația României, Varşovia, 9 februarie, 1931, nr. 81, Cotruş.
[779] *Ibidem*, dosar 342, f. 3–6, Legația României, Washington, 2 noiembrie 1931, nr. 5628, Boncescu.
[780] *Ibidem*, dosar 1101, f. 1, Legația României, Washington, 8 februarie 1933, nr. 503, Davila.
[781] *Ibidem*, f. 3–6.
[782] *Ibidem*, f. 7–10, Legația României, Washington, 15 februarie 1933, nr. 598, Boncescu.
[783] *Ibidem*, f. 14–164, corespondența cu instituțiile respective.
[784] *Ibidem*, contabilitate, dosar 69, f. 16-27, diferite referate şi ordonanțe de plată.
[785] *Ibidem*, informații, dosar 390, f. 1-2, Ministerstvo Zahranichnich Véci, Praha, le 6 Juin 1933, Jan Hajek.
[786] *Ibidem*, f. 3–11.
[787] *Ibidem*, propagandă, dosar 707, f. 20, Legația României, Praga, 8 aprilie 1933, nr. 705, Mitilineu.
[788] *Ibidem*, presa externă, dosar 286, f. 235-241, ecouri la Paris; *Ibidem*, dosar 369, f. 187–189, ecouri la New York.
[789] *Ibidem*, dosar 251, f. 62–64, Serviciul presei, New York, 19 decembrie 1933, nr. 748, Rosenthal.
[790] *Ibidem*, f. 78–79, Legația României, Washington, 28 decembrie 1933, nr. 753, Rosenthal.
[791] Arhivele Naționale, fond M.P.N., informații, dosar 390. F. 70–82, copie memorandum.
[792] *Idem*, fond Casa regală, Carol II, dosar 61/1934, f. 1–7, Resumé des discussions entre les Directeurs des Bureaux de pressei de la Petite Entente, Prague, le 24 février 1934, Hajek, Filotti, Djourevic.
[793] *Idem*, fond M.P.N., propagandă, dosar 835, f. 2–31, corespondența Bucureşti-Praga pentru difuzarea broşurii; *Ibidem*, studii şi documentare, dosar 49, f. 2-28, Referat asupra lucrării.
[794] *Ibidem*, dosar 1141, f. 12–15, un exemplar din afişul ce a fost distribuit şi în Transilvania.
[795] *Ibidem*, dosar 1264, f. 12, Direcția presei şi informațiilor, 28 martie 1934, nr. 2262, Filotti.

[796] *Ibidem*, presa externă, dosar 359, f. 75–88, Legația României, Stockholm, 7 mai 1934, nr. 594, Barbu Constantinescu.
[797] *Ibidem*, informații, dosar 390, f. 153–158, stenograma întrevederii.
[798] *Ibidem*, presa externă, dosar 549, f. 1–106; *Ibidem*, studii și documentare, dosar 59, f. 19–41, diferite capitole din lucrare; pregătirea părții românești, 1934–1935.
[799] *Ibidem*, propagandă, dosar 1264, f. 41–42, Legația României, Paris, 7 iunie 1934, nr. 1468, Cesianu.
[800] *Ibidem*, contabilitate, dosar 77, f. 66–67, Legația României, Praga, 22 octombrie 1934, nr. 2079, Emandi.
[801] *Ibidem*, informații, dosar 472, f. 24, Legația României, Paris, 31 iulie 1934, nr. 1995, Cesianu.
[802] *Ibidem*, contabilitate, dosar 80, f. 2, Legația României, Paris, 5 februarie 1934, nr. 287, indescifrabil.
[803] *Ibidem*, studii și documentare, dosar 62, f. 1-29, corespondența între directorii de presă.
[804] *Ibidem*, presa externă, dosar 697, f. 48–55, copie a rezoluției.
[805] *Ibidem*, dosar 740, f. 2–107, comentarea evenimentului în presa internațională.
[806] *Ibidem*, presa internă, dosar 359, f. 2–6, Legația României, Washington, 15 ianuarie 1937, nr. 198, Davila.
[807] *Ibidem*, dosar 312, f. 48, M.A.E., Prague, le 29 Janvier 1937, indescifrabil; *Ibidem*, f. 49–51, *Nicolae Iorga a Benito Mussolini*, Praga, 1937.
[808] Vezi și N. Dascălu, *Cooperarea româno-cehoslovacă în domeniul propagandei antirevizioniste în perioada interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie", Iași, 1987, 1, p. 279-293.

Concluzii

Aşadar, relaţiile dintre Romînia şi Ungaria au fost dominate, în perioada dintre cele două războaie mondiale de spinoasa şi delicata problemă a revizionismului. Născut imediat după terminarea primului război mondial, când configuraţia teritorială era deja cristalizată în urma aplicării principiului autodeterminării, revizionismul a evoluat mereu. Oarecum paradoxal, revizuirea statului teritorial al Europei Centrale a fost cerută încă din 1918, chiar înainte de semnarea păcii. Doar revizuirea Tratatului de la Trianon s-a declanşat după semnarea acestuia, în iunie 1920. În cele două acţiuni nu există de fapt nici o deosebire, obiectivul urmărit fiind acelaşi; revenirea la hotarele antebelice. Prăbuşirea monarhiei dualiste a dus la crearea de state naţionale şi la desăvârşirea unităţii României. Ungaria şi Austria au devenit, în fine, state naţionale independente, limitate în general la hotarele lor etnice, fireşti. Dar, dacă Austria a acceptat cu pragmatism decizia istoriei, exprimată în actele de autodeterminare, Ungaria s-a situat pe poziţia opusă. Încă de la sfârşitul anului 1918, când pe teren situaţia era clarificată în linii mari, în Ungaria s-a născut ideologia revizuirii. Acum, şi mai ales în timpul Conferinţei de pace, sunt formulate principalele argumente invocate în favoarea refacerii Ungariei Mari. Ulterior ele vor fi doar dezvoltate şi completate din unele puncte de vedere. Tot de la început s-a conturat tendinţa de a acţiona în exterior, în Anglia şi SUA mai ales.

Întregul eşafodaj de argumente prezentat de delegaţia maghiară sub formă de memorandumuri şi hărţi, care au invadat pur şi simplu delegaţiile marilor puteri mai ales, a fost respins „după o matură chibzuinţă", după cum preciza preşedintele Millerand în faimoasa scrisoare. Cu toate acestea, respectivele argumente au fost susţinute în continuare, îmbogăţite sau nuanţate şi astfel, cu sprijin masiv, financiar şi moral din partea statului, mişcarea revizionistă s-a extins mereu.

Diplomaţia română a urmărit naşterea acestui proces şi a distins fazele sale principale: de organizare şi clarificare internă şi, după intrarea lordului Rothermere în acţiune, în vara lui 1927, de extindere teritorială în sensul activităţii în mai toate statele lumii. Culmea o reprezintă desigur anii 1938–1940 când, în parte cel puţin, obiectivele revizioniste sunt atinse la adresa Cehoslovaciei şi a României. Departe însă de a se încheia, mişcarea revizionistă a continuat şi după 1940, îmbrăcând forme specifice determinate de conjunctură.

Diplomaţia română a urmărit, în egală măsură, metodele de lucru şi desigur argumentaţia revizionistă. Ideea de bază a acestei atitudini era că pentru combaterea unui adversar era necesar a-i cunoaşte mentalitatea şi modus operandi. Aceste obiective au fost din plin atinse. Şi în baza instrucţiunilor periodice trimise de externe, toate misiunile diplomatice ale ţării au urmărit manifestările revizionismului maghiar din zonele în care funcţionau. La începutul anilor '30 România nu avea decât circa 20 legaţii şi 70 consulate, acestea din urmă onorifice mai ales. Numărul redus al acestor reprezentanţe, care adesea acopereau prin sfera lor de activitate o zonă mai mare decât o singură ţară – ca de pildă în Ţările Scadinave sau în America de Sud – nu a fost o piedică prea mare. Prin eforturi continue şi adesea cu competenţă, diplomaţia română a înregistrat manifestările de bază ale revizionismului maghiar. Iar pentru anii 1930–1936, şi e păcat că metoda nu s-a menţinut, au fost întocmite sinteze globale de către secretarul legaţiei române din Budapesta.

Rapoartele legaţiilor sau asemenea sinteze erau centralizate la Direcţia presei şi propagandei care se ocupa de organizarea replicii şi care acea în subordine ataşaţii de presă care, cu prioritate în cadrul misiunilor diplomatice, urmăreau manifestările revizioniste. La centru era analizată metodic şi presa maghiară, se întocmeau bibliografii cu lucrări revizioniste şi fişiere cu suporterii acestuia în lumea întreagă. În acest fel s-a format viziunea românească asupra conţinutului revizionismului. De subliniat ideea că nu este vorba de revizionism în sine ci de imaginea oficialităţilor româneşti asupra acestuia ceea ce, în parte cel puţin, este altceva.

Au fost clar descifrate obiectivele revizionismului care, dincolo de formulare, vizau refacerea Ungariei Mari, a frontierelor atinse de

regatul maghiar în vremea lui Ştefan cel Sfânt. Pentru a obţine aceasta pe cale paşnică, ca soluţie de moment, printr-o multitudine de metode a fost înfăţişată lumii întregi o gamă de argumente care, adesea, nu erau unitare. Aşa de pildă toţi suporterii susţineau că în momentul instalării ungurilor în Panonia, Transilvania nu era locuită şi că valahii au sosit aici ulterior. Iar în ce priveşte momentul sosirii s-au avansat date diferite ca secolul XIII, XV şi chiar XVI. La nivelul argumentării trebuie amintit că unicul element ocolit cu grijă a fost cel statistic: chiar şi revizioniştii cei mai înverşunaţi au recunoscut supremaţia populaţiei româneşti în Transilvania, deşi i-au găsit tot felul de explicaţii, unele hilare chiar. Orice metodă era bună pentru a susţine doctrina revizionistă şi a fost înregistrat chiar un abuz care, la un moment dat, a generat o reacţie de respingere în opinia publică internaţională. În epocă multă lume ştia că în orice manifestări, politică, economică sau cultural-sportivă, sub o formă mai mult sau mai puţin deschisă, prezenţa ungurilor însemna revendicarea modificării graniţelor fixate prin Trianon.

Un fenomen de continuă extindere a razei de acţiune a fost uşor înregistrat de diplomaţia română. Dacă iniţial au avut loc iniţiative sporadice, necoordonate, după 1927 mai ales, prin reorganizarea Ligii revizioniste de la Budapesta, s-a trecut la acţiuni sistematice în tot mai multe state, în cadrul marilor puteri mai ales. Nu a fost neglijat însă nici un teren cât de cât propice. În Europa întreagă, în cele două Americi ca şi în Extremul Orient, în Japonia în speţă, au fost create filialele ale Ligii revizioniste, au fost înfiinţate diferite asociaţii bilaterale şi au fost angrenaţi cât mai mulţi dintre emigranţii maghiari din zonă. Coloniile maghiare din diferite ţări, şi în special cea din SUA, au fost utilizate cu un vârf de lance al politicii revizioniste.

În faţa acestei ofensive care a înghiţit fără îndoială miliarde de dolari, în condiţiile în care economia Ungariei se zbătea într-o gravă criză, România a încercat a replica, atât pe plan intern, cât şi în afara ţării. Acţiunea din interior a vizat lămurirea opiniei publice româneşti şi mai ales anihilarea tendinţelor iredentiste ale minorităţii maghiare. Atunci, ca şi ulterior, s-a creat impresia că se acţionează mai mult

pentru lămurirea, care nu era necesară, a românilor asupra importanței de a menține unitatea statului. Acțiunea oficială la acest nivel nu a fost prea intensă de vreme ce presa, liberă în bună parte, şi-a asumat rolul de informare şi de educare a opiniei publice. În toată perioada s-au scris mii de articole pe teme antirevizioniste şi care au avut fără îndoială ecouri. A existat chiar acea publicație specială „Gazeta Antirevizionistă", ce apăruse la Arad, iar „Universul" ziarul cu cel mai mare tiraj din România interbelică, a fost campionul luptei împotriva modificării status-quoului. Nu întâmplător Stelian Popescu, proprietarul acestui mare cotidian, a inițiat şi a condus Liga antirevizionistă. Acțiunile acesteia, manifestații publice, conferințe, publicarea de broşuri sau volume, nu au atins nici pe departe amploarea acțiunii contrare din Ungaria.

Este o certitudine faptul că marea majoritate a opiniei publice româneşti, inclusiv grupuri minoritare importante ca cele ale germanilor şi evreilor, sprijineau necondiționat linia antirevizionistă. Mai mult, nu puține glasuri au relevat necesitatea unei acțiuni sistematice în exterior, de lămurire a opiniei publice internaționale asupra justeței cauzei româneşti. Unicul segment al societății care era cel puțin pasiv, în mare parte, dacă nu chiar suporter al revizionismului, a fost desigur comunitatea maghiară din România. Doar elemente izolate, mai ales cu tendințe de stânga din rândul maghiarilor din Ardeal au luat deschis poziție față de revizionism pe care l-au denunțat ca o manevră a nobilimii din Ungaria preocupată a-şi recupera moşiile pierdute. Marea majoritate a ungurilor ardeleni, adânc marcați de nostalgia situației lor privilegiate dinainte de 1918, a fost o vreme pasivă în aparență dar, spre sfârşitul anilor '30 s-au relevat tot mai clar şi mai masiv tendințele lor iredentiste. Autoritățile române cunoşteau foarte bine aceasta, Siguranța statului şi organele de contra-informații ale armatei realizând o supraveghere permanentă a comunității maghiare.

Autoritățile române au acționat şi în exterior, prin acțiuni de propagandă, pentru combaterea revizionismului în sensul informării opiniei publice asupra netemeiniciei inițiativelor maghiare cât şi asupra realităților concrete din România, la nivelul statutului minorităților

naționale în special. Ca și azi, multe din inițiativele Serviciului de propagandă al României nu au fost cunoscute public, din considerente evidente, de unde și multe acuzații că nu s-a făcut mai nimic. În fapt, deși demarajul a fost lent, acțiuni au existat, iar realizările au fost parțial importante. Caracteristica principală a propagandei externe românești interbelice a fost că, spre deosebire de cea maghiară, nu a făcut din lupta antirevizionistă un laitmotiv omniprezent. Combaterea politicii de revizuire a fost doar un segment, cu o pondere crescândă în anii '30, din acțiunile cu caracter politic, la care se adăugau multe din sfera economică și cultural-sportivă. Chiar dacă, uneori, cele trei laturi se întâlnesc într-o acțiune, într-o manifestație de genul participării la Expoziția mondială de la Paris din 1937, această combinație nu a îmbrăcat forme stridente.

Propaganda pentru cauza națională a românilor, realizată în țările Antantei în faza finală a primului război mondial trebuie situată neîndoielnic la începuturile acțiunii antirevizioniste. Momentul de vârf al acesteia este fără îndoială etapa Conferinței de pace când numai pentru propaganda din Franța primul-ministru Brătianu a afectat 1 milion de franci. În acest fel este clar că propaganda a conlucrat la adoptarea unei decizii care a satisfăcut sentimentul național al românilor. Este de reținut un detaliu semnificativ: frontiera trasată prin Trianon se apropie foarte mult de linia etnică schițată chiar de Kossuth în 1849. După Conferința de pace, în mod nejustificat cum spune Nicolae Iorga, propaganda externă a trecut pe plan secundar al preocupărilor oficialităților române. Doar Direcția presei și propagandei din Ministerul Afacerilor Străine a avut inițiative, limitate însă de fonduri puține și de personalul restrâns. Declanșarea tot mai virulentă a campaniei revizioniste, atât în Est cât și în Vest a determinat înființarea, la începutul anului 1927, a unui organism centralizat pentru probleme de presă și propagandă. Această Direcție a presei, prin Serviciul de propagandă, a inițiat și aplicat un veritabil program antirevizionist recurgând la metodele deja consacrate în epocă.

Într-adevăr, propaganda antirevizionistă s-a înfăptuit printr-o gamă largă de mijloace scrise și audio-vizuale. Au predominat primele deoarece

în epocă radioul, filmul şi mai ales televiziunea făceau primii paşi, mai mari sau mai mici. Să reamintim că din 1938 datează prima menţiune a problemei Transilvaniei la televiziune, la postul din Londra, unicul de altfel în lume la acea dată. Au predominat tipăriturile, sub formă de volume mai mari, ca cele semnate de Ch. U. Clark sau G. Roemmenhoeler, broşuri, numere speciale din ziare sau articole. Chiar dacă nu toate aceste apariţii editoriale aveau un caracter strict antirevizionist, prin menirea lor generală de informare a străinătăţii asupra realităţilor româneşti, au contribuit desigur atingerea obiectivului respectiv. Numai în anii 1930–1934, singurii pentru care avem date centralizate, şi când, nu trebuie uitat, criza a impus o reducere drastică a bugetului cu toate implicaţiile sale, au fost difuzate în lume aproape 60.000 exemplare de tipărituri de tot felul. În acelaşi răstimp peste 70.000 fotografii diverse au fost împărţite pe tot globul şi, prin reflectarea unor secvenţe din realităţile româneşti, au putut releva, între altele, şi că România nu era ţara barbară denunţată de revizioniştii unguri.

Acţiuni antirevizioniste au fost iniţiate peste tot unde funcţionau oficii diplomatice româneşti. Intensitatea acestora este determinată de nivelul propagandei revizioniste cât şi de calitatea personalului românesc. În primul rând, ataşaţii de presă se ocupau de propaganda antirevizionistă, dar şi ceilalţi membri ai misiunilor au avut iniţiative de tot felul. Putem reaminti doar exemplul lui A. Popovici, secretarul legaţiei din Washington, cu numeroase realizări în domeniu sau chiar pe M.A. Blenche, secretarul legaţiei din Budapesta şi autor al acelor excelente sinteze trimestriale privind propaganda revizionistă. Ca să nu mai vorbim de H. Helfant care ani de zile a activat în peninsula iberică şi uneori chiar cu iniţiative pentru America de Sud, deşi era retribuit doar ca ataşat comercial la Madrid. Câteva acţiuni concrete, reconstituite din punctul de vedere al metodelor de lucru ca şi al unor ţări (Franţa, Italia, Elveţia, Spania, Ţările Scandinave, SUA sau cele din America de Sud) au relevat mecanismul propagandei antirevizioniste şi principalele realizări. Eforturi în aceeaşi direcţie iniţiate în cadrul Micii Înţelegeri au fost schiţate pentru a releva complexitatea modului de acordare al problemei de către autorităţile româneşti.

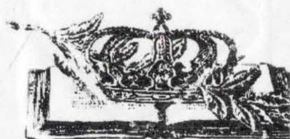
Este foarte tentată încercarea de evaluare a efectelor propagandei antirevizioniste a României, dar ea este practic imposibil de realizat. Motivul: propaganda acționează asupra psihologiei colective şi, în absența unor unități concrete de măsură, nu se pot obține estimări cantitative tranşante. Pe de altă parte, în întreaga perioadă interbelică Budapesta a susținut o permanentă acțiune în favoarea revizuirii, a bombardat literalmente opinia publică internațională cu luări de poziție în acest sens, iar în 1938–1940, într-o conjunctură specială e drept, a obținut succese parțiale. Era deci un rezultat, era o măsură de eficacitate. În schimb, România a fost victima acestor revendicări şi, cu alte cuvinte, nu a reuşit prin propaganda antirevizionistă să prevină acest deznodământ nefericit. De aici şi până la a spune că insuficiența propagandei antirevizioniste a dus la pierderea Transilvaniei de Nord în 1940 este însă o cale lungă. Şi aceasta pentru că într-o conjunctură pe care am numi-o normală, netensionată deci, Ungaria putea desfăşura o activitate şi mai intensă şi nu ar fi ajuns la acel rezultat.

* * *

În anul de grație 2004, anul editării acestui volum, putem spune că revizionismul maghiar este istorie. Nu că nu ar mai exista elemente agitate de pasiunile trecutului. Nu că fenomenul ar fi cu totul dispărut. Ci pur şi simplu pentru că încetarea războiului rece şi intrarea noilor democrații din Centrul şi Estul Europei în procesul integrării europene şi euro-atlantice a anihilat potențialul unor acțiuni revizioniste. În Europa unită, în spațiul european unic, virtual fără granițe, revizuirea frontierelor este mai mult decât o aberație. Integrarea europeană, în care este angajată atât România cât şi Ungaria, marchează şi decesul definitiv al revizionismului. De aceea, cu satisfacție, putem afirma din nou: "revizionismul este istorie", face parte din trecut şi trebuie abordat ca atare, anume cât mai obiectiv, fără ură sau pasiune, cât mai profund, cât mai ştiințific posibil, pentru a putea înțelege un fenonem amplu, care facilitează şi mai buna cunoaştere a epocii respective.

Cuprins

Tiparul s-a executat sub cda 1173/2004
la Tipografia Editurii Universității din București

180.000 lei

Privită la scara evoluției istorice, perioada dintre cele două războaie mondiale reprezintă un moment de criză prin răcirea vizibilă a relațiilor dintre România și Ungaria, urmare mai ales a politicii revizioniste promovate de Budapesta. În aceste condiții, poate fi acceptabilă ipoteza de a defini esența raporturilor româno-maghiare din perioada 1919-1940 prin sintagma **nici pace, nici război**. Într-adevăr, relațiile dintre Ungaria, devenită stat național la terminarea primului război mondial, și România întregită în 1918 s-au caracterizat prin **răceală, contacte oficiale minime, relații economice mult sub potențialul a două state vecine** și prin **multe momente de tensiune** ca urmare a politicii revizioniste. În fapt, revizionismul maghiar este acela care a conferit nota dominantă a raporturilor româno-ungare din perioada interbelică. Revizionismul este laitmotivul care și-a pus pecetea pe raporturile dintre cele două state vecine. De aici și interesul științific pentru descifrarea acestui fenomen major pentru o întreagă perioadă istorică.

Lucrarea de față - întemeiată pe numeroase și variate surse arhivistice, majoritatea inedite - abordează următoarele aspecte:

- structuri și metode de lucru ale revizionismului maghiar interbelic
- viziunea diplomației române asupra revizionismului maghiar interbelic
- opinia publică din România interbelică și revizionismul maghiar
- propaganda antirevizionistă a României

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

ISBN: 973-575-872-5